

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGyedÉVENKÉNT MEGJELenŐ TudomÁnyos FOLYÓIRAT

XXI. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

VARGA CSILLA

A Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság múltja, jelene és elért eredményei 3

GYARMATI ENIKŐ

„Közepességgel ifjakat nem lehet vonzani”. Pfeiffer Miklós pápai prelátus és kassai nagyprépost életútjáról (1887–1979) 29

KERÉNYI ÉVA

Gömör az 1919-es államfordulatok tükrében 43

MURÁNYI VERONIKA

Újraírt tér-képek 2. A bösi vízerőmű és az „Új-Duna” a helyiek szemszögéből 61

Közlemények

MÁRKUS ÉVA – M. PINTÉR TIBOR

Kezdetben vala... Szepeskáptalan. Az első német nemzetiségi tanítóképző intézet a történelmi Magyarország területén 93

Agora

GYUROVSZKY LÁSZLÓ

Hogyan tovább? A szlovákiai magyar pártok választási eredményeinek elemzése, 1990–2016 103

GÁL ZSOLT

Megjegyzések Gyurovszky László elemzéséhez 112

HARRACH GÁBOR

Még egyszer a szlovákiai magyar választásstatistikákról 113

Oral history

Ördög István: Életben maradtam... (Kőrös Zoltán) 117

Könyvek

H. Nagy Péter: Médiateretek Lady Gaga korában. Kalandozások
a popkultúra területén

(Baka L. Patrik) 163

Csernicskó István: Fények és árnyak. Kárpátalja nyelvi tájképéből

(Gazdag Vilmos) 165

Petrogalli Oszkár: Mankón járó demokrácia. Írások, beszédek, nyilatkozatok

(Csanda Gábor) 170

Nekrológ

Miroslav Kusý (1931–2019)

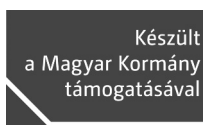
(Öllös László) 173

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2019. június • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • jún 2019 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

VARGA CSILLA

A Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság múltja, jelene és elért eredményei

CSILLA VARGA

The Past, the Present and the Achieved Results of the Hungarian–Slovak Joint Committee

Keywords: national minority, minority rights, joint committee, protection of minorities, assertion of interests, political representation, Hungarian–Slovak bilateral relations

1. Bevezető: a nemzeti kisebbségek meghatározása és politikai képviselőik fontossága

A nemzeti kisebbségek témaköre, jogainak védelme a közép- és kelet-európai államokban rendkívül vitatott kérdéskörnek számít. Mivel a *kisebbség*, így ezen belül a *nemzeti kisebbség* meghatározására sem került sor a nemzetközi szinten,¹ így a jelenlegi tanulmány szempontjából saját, illetve egyes szakértők által alkalmazott meghatározáshoz fordulunk. *Nemzeti kisebbség* kifejezés alatt azokat a csoportokat értjük, melyek egy bizonyos fogadó államban élnek, ezzel egy időben azonban nemzetiségi, etnikai és történelmi alapon egy másik, általában szomszédos *anyaállamhoz*² kötőd-

- 1 Rendkívül sokszor hivatkozott és talán a leggyakrabban használt definíció a *kisebbség* meghatározására a Francesco Capotorti által megfogalmazott meghatározás, mely alapján „*az a nem domináns helyzetben lévő csoport, amely számát tekintve kisebb, mint az állam lakosságának többi része, és amelynek tagjai olyan etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik őket a lakosság többi részének sajátosságaitól és összeköti őket a kultúrájuk, a hagyományaik, vallásuk és nyelvük megőrzésére irányuló szolidaritás érzése*” (Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities, E/CN.4/Sub.2/384, 20.6.1977.).
- 2 Európára jellemző, hogy az államhatárok nem egyeznek meg az etnikai, nemzetiségi határokkal, ami azt jelenti, hogy az államok nagy része rendelkezik bizonyos arányú nemzetiségi kisebbséggel, kisebbségekkel. Anyaállamoknak nevezzük azokat az országokat, melyek nemzetpolitikai célkitűzéseik alapján a más államokban élő, ám nemzetiségi alapon az adott államhoz kötődő nemzetrészüik jogainak védelme érdekében különböző módon fellépnek. Az anyaállamban az adott nemzetiség a többséget alkotja, ám a fogadó államban ugyanez a nemzetiségi csoport a kisebbséghez tartozik. (S vannak anyaország nélküliek is, Szlovákiában például a ruszinok, és esetleg a romák.)

nek, széleskörű kapcsolatokat tartva fenn az említett országgal. Következésképpen a nemzeti kisebbségek, valamint a bevándorlók (az „új” kisebbségek) helyzete és jogvédelme között különbséget kell tenni, e két kategória szétválasztására van szükség, ami azonban a legtöbb esetben nemzetközi és európai szinten nem történik meg.

A nemzeti vagy hagyományos kisebbségek többnyire történelmi okok miatt, például az államhatárok változása folytán, vagy önkéntes tömeges elvándorlás, illetve szervezett áttelepítési folyamat részeseként kerültek kisebbségi helyzetbe egy adott államban. Az is elmondható, hogy az említett csoportok *kettős identitással* rendelkeznek: kultúrájuk, nyelvük, hagyományaik, történelmük elkülönül azon államok többségétől, ahol jelenleg élnek, azonban bizonyos fokig be is olvadtak, integrálódnak az adott társadalomba. Kymlicka szerint *a nemzeti kisebbség olyan történelmi közösség, mely többé-kevésbé szervezett formában, egy bizonyos területen vagy országban él, valamint azonos nyelvvvel, kultúrával rendelkezik.* (Kymlicka 1995, 11. p.)

A nemzeti kisebbségek helyzetének elemzésekor fontos megemlíteni a nemzeti kisebbségek, a fogadó állam és anyaállam közötti kapcsolati háromszöveget. Ebben a kapcsolatrendszerben a kisebbségeknek nemcsak a politikai és gazdasági változásokhoz kell igazodniuk, hanem két ellentétes előjelű nemzeti törekvéshez is: egyrészt a fogadó állam által alkalmazott nemzetiesítő nacionalizmushoz, másrészt pedig az anyaállam kulturális, nemzeti nacionalizmustörekvéseihez. (Brubaker 1995, 108–109. p.) Ideális esetben a fogadó állam felelőssége, hogy az országban élő kisebbségei számára biztosítsa jogaik tiszteletben tartását, illetve politikai képviselőjük megvalósítását. Többségében azonban ellentétes példákat látunk, és egyes államok a kisebbségek integrációjának, a többségi társadalomba való beilleszkedésének fontosságára vagy biztonsági kockázatokra hivatkozva háttérbe szorítják a kisebbségek jogainak gyakorlatban történő alkalmazását.

A kisebbségi jogokat sok esetben valamiféle kiegészítő, járulékos vagy speciális jogoknak tekintik, melyek a kisebbségek számára többletjogok biztosítását jelentik. Ez a nézet azonban nem állja meg a helyét, mivel a nemzeti vagy egyéb kisebbségek számára a kisebbségi jogok biztosítása nem teremt kiváltságos helyzetet. A kisebbségi jogok tiszteletben tartásával a kisebbség számára ugyanazt a jogi, politikai helyzetet próbálják megteremteni, amellyel a többség rendelkezik; ebben az esetben nincs szó pozitív diszkriminációról, csupán egy egyenlőségen alapuló társadalom megteremtéséről, melyben a kisebbségek jogaik tiszteletben tartása folytán a többséggel megegyező jogokkal rendelkeznek, amely nézet nemzetközi szinten is jellemezte e jogok létrejöttét.

A kisebbségi jogok tiszteletben tartása és hatékony képviselőjük biztosítása nemzeti szinten az adott állam feladata, ahol e kisebbségek élnek. Ennek megvalósítása több formában is megjelenhet a politikai pártok megalapításától a kulturális autonómia megvalósulásáig, minden esetben függ azonban az adott állam kisebbségekkel kapcsolatos politikájától. Fontos hozzátenni, hogy a kisebbségek *hatékony érdekképviselő* nem azonos politikai részvételükkel, hiszen jelenlétüket befolyásra kell felváltaniuk az adott politikai rendszerben; a jelenlét önmagában nem befolyásolja egyes, akár őket érintő, politikai folyamatok kimenetelét. (Verstichel 2009, 33. p.)

Bilaterális szinten a nemzeti kisebbségek védelme különböző kisebbségvédelmi és egyéb, államok között létrejövő egyezmények, szerződések megkötésével valósulhat meg. Jelen tanulmány a Magyarország és Szlovákia között létrejött kétoldalú szerződés-

ben megalapított kisebbségi vegyes bizottság munkáját elemezve mutatja be a kisebbségek szerepét, a vegyes bizottság célkitűzéseit és hatékonyságát a kezdetektől napjainkig. A bizottság munkáját az egyes időszakokban nagyban meghatározza a két ország közötti politikai viszony; a szlovákiai magyarság és a magyarországi szlovákság céljainak megvalósulásához elengedhetetlen a kedvező politikai légkör. Azonban mind Magyarország, mind pedig Szlovákia vonatkozásában elmondható, hogy kisebbségek nagyobb szerepet vállalnak az egymás országban élő kisebbségeik jólétének biztosításában, támogatják tevékenységüket és intézményeiket, ellátják jogvédelmüket, főként azokban az esetekben, amikor a fogadó állam nemzetiesítő politikája ezt megköveteli, (Brubaker 1995, 109. p.) illetve kisebbségi jogaik tiszteletben tartása nem, vagy kis mértékben valósul csak meg.

1.1. A kisebbségi vegyes bizottságok működése

Magyarország és a szomszédos államok közötti kétoldalú szerződések a rendszerváltás után, főként az 1990-es évek elején jöttek létre, melyekben a határok kölcsönös elismerésén túl nagy hangsúlyt kapott a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartása, valamint az együttműködés egyéb formái. Az *Ukrajnával, Szlovéniával, Horvátországgal, Szlovákiával, Romániával és Szerbiával* kötött szerződések³ alapján Magyarország a hat ország mindegyikével *kisebbségi vegyes bizottságokat* hozott létre. A bizottságok elsődleges célja, hogy az egymás területein élő nemzeti kisebbségeket érintő kérdések tekintetében konszenzust alakítsanak ki, illetve a kisebbségek vegyes bizottságokba történő bevonásával feltérképezzék e csoportok helyzetét s kidolgozzák a jövőben a mindkét állam bevonásával megvalósítani kívánt célkitűzéseket, melyek javítják e kisebbségek helyzetét.

A kisebbségi vegyes bizottságok egymáshoz hasonlóan működnek, egyes esetekben kisebb különbségek figyelhetők meg. Az alapszerződések alapján a vegyes bizottságok évente legalább egyszer találkoznak, a gyakorlatban ez sajnos az évek során több vegyes bizottság vonatkozásában nem valósult meg. A vegyes bizottság hazai tagjait kisebbségi témakörökkel foglalkozó minisztériumok (oktatás, kultúra, műemlékvédelem stb.) munkatársai, valamint a kisebbségek képviselői (kisebbségi pártok, nemzetiségi önkormányzatok, parlamenti szószóló stb.) alkotják.

A bizottsági ülések előtt mindkét ország vegyes bizottságba delegált tagjai egyrészt megfogalmazzák célkitűzéseiket, melyet a felek egy közös jegyzőkönyvtervezetbe foglalnak, véleményezve a másik fél tervezetben feltüntetett céljait is; másrészt pedig az

3 Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között, 1991; Szerződés a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről, 1992; Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovén Köztársaság közötti baráti kapcsolatokról és együttműködésről, 1992; Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről, 1995; Szerződés a Magyar Köztársaság és Románia között a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról, 1996; Magyar Köztársaságban élő szerb kisebbség és a Szerb Köztársaságban élő magyar kisebbség védelméről szóló kisebbségvédelmi egyezmény, 2003.

ülés előtt a hazai bizottsági tagok saját körben szintén egyeztetést folytatnak érdekeik egyesítése, valamint a bizottsági ülésen történő eredményes képviselete érdekében. A mindkét fél által jóváhagyott, javaslataikat tartalmazó jegyzőkönyvtervezet a vegyes bizottsági ülésen kerül aláírásra, azonban az is előfordulhat, hogy a felek nem értenek egyet egyes pontokat illetően, így a jegyzőkönyv nem kerül elfogadásra. Magyarországot illetően az elfogadott és aláírt jegyzőkönyvek a belső jog részévé válnak: a kormány elé terjesztésük után kormányhatározat formájában válnak jogilag kötelező erejűvé. Az elfogadott jegyzőkönyvek alapján kiadott kormányhatározatok nevesítik az egyes célkitűzések megvalósításáért felelős magyarországi szerveket is.

A jelenlegi tanulmány szempontjából releváns *Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság* első, alapító ülésére 1999-ben került sor, és a 2017-es év végéig a felek összesen 13 ülést tartottak, melyek eredményeképpen 12 jegyzőkönyv került elfogadásra és aláírásra (a 12. ülés jegyzőkönyve az egyetlen, amelyet a felek nem írtak alá). A tanulmány következő részében az egyes bizottsági ülések néhány fontos célkitűzését, problematikus aspektusait veszi górcső alá, az elfogadott ajánlások magas számára tekintettel a teljesség igénye nélkül, egyes esetekben röviden elemezve az egyeztetések során uralkodó politikai légkört.

Ahogy az előzőekben is említésre került, a vegyes bizottságok, így a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság (a továbbiakban: KVB) is a két ország közötti alapszerződésben került megalapításra. Magyarország és Szlovákia között ez az alapszerződés az 1995-ben aláírt jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről szóló szerződés,⁴ így elsőként az ezzel kapcsolatos legfontosabb tudnivalók kerülnek röviden bemutatásra.

1.2. A magyar–szlovák alapszerződés

Az 1990-es évek elején a magyar állam kétoldalú szerződéseket kötött a szomszédos országok egy részével, első körben Szlovéniával, Horvátországgal, és Ukrajnával. Ezekben az években Szlovákia és Románia nem tartotta elfogadhatónak egy kétoldalú szerződés aláírását, mivel a magyar–szlovák, illetve magyar–román fél között véleménykülönbség állt fenn mind a kisebbségi autonómia, mind a kisebbségi jogok tekintetében. Ez oknál fogva a magyar–szlovák alapszerződés aláírására csak 1995 márciusában, főként nemzetközi nyomásra került sor, mivel mindkét állam csatlakozni kívánt a NATO-hoz. A szerződés korlátozott számban ugyan, de biztosított a kisebbségek számára egyes alapvető jogokat, ezeket azonban a szlovák kormány nem ültette át a gyakorlatba. (Fiala-Butora 2013, 176. p.)

A szerződés bevezetőjében a felek elismerik, hogy a nemzeti kisebbségek, ahol élnek, a két ország integráns részét képezve hozzájárulnak annak élete gazdagításához, illetve az országok közötti bizalom, barátság és együttműködés elmélyítéséhez; így szükséges előmozdítani a területükön élő kisebbségek nemzeti, etnikai, vallási, kulturális és nyelvi identitásának megőrzését és elmélyítését.

⁴ Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről, 1995. március 19.

A szerződés 15. cikke értelmében a „Szerződő Felek megerősítik, hogy a nemzeti kisebbségek és az azokhoz tartozó személyek jogainak és szabadságjogainak védelme az emberi jogok nemzetközi védelmének szerves részét képezi, ebben az értelemben tehát nem az államok kizárólagos belügye, és a nemzetközi közösség legitim figyelmének tárgyát is képezi”. Az említett megfogalmazást azért is érdemes kiemelni, mivel rendkívül sok esetben hivatkoznak egyes államok a kisebbségi jogok biztosítása területén arra az elvre, hogy az államok maguk határozzák és határozhatják meg a területükön élő kisebbségekkel kapcsolatos politikai és jogi irányvonalakat, illetve e kérdéskörök szabályozása saját feladatkörükbe tartozik. Ezen államok elismerik ugyan, hogy a kisebbségi jogok az emberi jogok részeként egy „magasabb” kategóriába sorolhatók, melyeknek biztosítására minden személy jogosult, azonban kevés esetben fogalmazták meg nyíltan, hogy nem kizárólagos belügy a területükön élő kisebbségvédelem. Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy maga a megfogalmazás sem viszi előbbre a nemzeti kisebbségek jogainak védelmét a gyakorlatban való alkalmazás nélkül.

A 15. cikk a továbbiakban egyebek között elismeri a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát, hogy *egyénilag vagy csoportosan* szabadon nyilvánítsák ki és fejlesszék saját etnikai, kulturális, nyelvi vagy vallási identitásukat, valamint fejlesszék kultúrájukat; joguk van szóban és írásban, a magán- és közéletben szabadon használni anyanyelvüket.⁵ Fontos megemlíteni, hogy a szlovák és román hozzáállás a nemzeti kisebbségek jogainak védelme terén hasonlóságokat mutat olyan értelemben, hogy mindkét állam tartott (és tart) a kisebbségek csoportos jogainak biztosításától, valamint e csoportok autonómiatörekvéseitől. Mindkét országgal kötött alapszerződés „nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek”, nem pedig a „kisebbségek” kifejezést használja, habár mindkét alapszerződés elismeri azt a fent említett tényt, hogy a nemzeti kisebbségek az adott állam integráns részét képezik annak a társadalomnak, ahol élnek. (Jeszenszky 1996, 130. p.)

A 15. cikk a továbbiakban azt is kimondja, hogy a felek „tartózkodni fognak a kisebbségekhez tartozó személyek akaratuk elleni asszimilációját célzó politikától vagy gyakorlattól”, valamint „olyan intézkedésektől, amelyek megváltoztatnák a népesség számarányát a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által lakott területeken, és amelyek korlátozzák ezen személyek jogait és szabadságjogait, amivel a nemzeti kisebbségek kárára volnának”.⁶ Szintén a 15. cikkben kerül lefektetésre, hogy az említett célkitűzések megvalósítása érdekében az általuk szükségesnek tartott összetételű tagozatokból álló kormányközi vegyes bizottságot hoznak létre, mely ajánlási jogkörrel rendelkezik.

Általánosságban elmondható, hogy az alapszerződés nem hozott radikális változást a Szlovákiában élő magyar kisebbség életét illetően. Még ugyanebben az évben, 1995-ben fogadta el a szlovák kormány az államnyelvtörvényt,⁷ mely szigorúan korlátozta a

5 15. cikk (c) és (g).

6 15. cikk (d).

7 Zákon č. 270/1995 Z. z. – Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom jazyku Slovenskej republiky, hatályos: 1995. december 9-től.

kisebbségi nyelvhasználatot; a szlovák nyelv vált a hivatalos érintkezés nyelvévé, valamint a törvény alapján előnyt élvez minden más nyelvvel szemben. Az alapszerződés aláírása után a magyar–szlovák kapcsolatok inkább hidegülni kezdtek; a harmadik Mečiar-kormányt 1994–1998 között a kisebbségi jogok radikális megnyirbálása jellemezte, ami főként a magyar kisebbséget érintette. Az SNS (Slovenská národná strana/Szlovák Nemzeti Párt) kezdeményezésére korlátozó intézkedések kerültek bevezetésre az oktatás és nyelvhasználat terén, akadályozva a magyar kisebbség kultúrájának fejlesztését és identitásának megőrzését, meglehetősen ellenséges hangulatot váltva ki a szlovák többség és magyar kisebbség, valamint a két állam közötti kapcsolatokban is. Bizonyos fokú pozitív változásra az 1998-as parlamenti választások után került sor, amikor az új kormány a kisebbségi jogok tekintetében toleránsabb álláspontot képviselt, azon oknál fogva (is), hogy az MKP (Magyar Koalíció Pártja) kormánypártként ellátta a szlovákiai magyarság érdekképviseletét. Az alapszerződés célkitűzéseinek teljesítése érdekében a KVB munkája is a következő évtől, 1999-től kezdődött el, amikor is megtartotta első, alakuló ülését.

2. A Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság munkája, 1999–2017

A Magyar–Szlovák KVB tagjai, ahogyan az előzőekben is említésre került, 1999 és 2017 között összesen 13 alkalommal ültek össze, hogy megvitassanak egyes kisebbségi témaköröket. 2002-ig a bizottság magyar és szlovák társelnökét a magyar és szlovák külügyminisztérium delegálta, ami azonban később a közigazgatási átszervezések miatt változott. Tagjai egyes minisztériumok munkatársai, szakértői, valamint a magyar és szlovák kisebbségek képviselői (kisebbségi pártok képviselői, magyar és szlovák kisebbségi szakértők, országos önkormányzat stb.) voltak, ami napjainkban sincs másképp. A tagok javaslatai alapján készül el a jegyzőkönyvtervezet, majd a végleges jegyzőkönyv, amely elfogadása után az állam gyakorlatától függően jogi kötőerővel bíró aktussal bekerül a belső jogrendszerbe, vagy ajánlás szintjén kezeli az adott ország további lépéseinek megtétele során. A Magyar–Szlovák KVB aláírt jegyzőkönyvei mindkét országban kormányhatározat formájában kerülnek elfogadásra, ami a jövőben jogilag hivatkozhatóvá válik. A kormánynak lehetősége van az elfogadott jegyzőkönyvek vonatkozásában arra is, hogy ezt nem ülteti át a belső jogba, tehát a tartalmi átvizsgálást követően nem születik az ajánlásokat tartalmazó határozat, erre azonban a Magyar–Szlovák KVB aláírt jegyzőkönyveivel kapcsolatosan a múltban még nem került sor. A kormányhatározat szintén kijelöli az egyes célkitűzések megvalósításáért, végrehajtásáért felelős minisztériumokat, szerveket.

A fent leírt folyamat jóval összetettebb, mint ahogyan első látásra tűnik: az eltérő érdekek miatt a felek közötti konszenzus megtalálása nehézségeket okoz, és ez nemcsak a jegyzőkönyvtervezet-elkészítés során mutatkozik meg. A bizottsági ülésen még az előre elfogadott és egyeztetett ajánlások megvitatása során sem biztos, hogy a KVB elfogadja a jegyzőkönyvet. Az előkészítési folyamatot is több tényező hátráltatja vagy teszi lassúvá: ilyen az ajánlások, a tervezet magyar és szlovák nyelvre történő fordítása, amire az egymás közötti köröztetés során több alkalommal is szükség lehet. Ahogyan azt az előzőekben is említettük, rendkívüli hatással bír a két ország közötti politikai légkör milyensége, hiszen az eredményes előrehaladást mindkét fél blokkolhatja.

Magyar–szlovák viszonylatban a 12 aláírt jegyzőkönyv azt feltételezi, hogy a felek közötti együttműködés megfelelő, pozitív ütemben haladt. Azt is látni kell azonban, hogy a jegyzőkönyv által kijelölt célok a legtöbb esetben, főként a bizottság munkájának kezdetekor, általános és nem körülhatárolt módon lettek megfogalmazva. A jegyzőkönyvek átolvasása során az is kitűnik, hogy mivel a legtöbb célkitűzés két vegyes bizottsági időszak között nem teljesült, így a felek ezeket újra és újra, a további ülések alkalmával is elérendő célként fogalmazták meg, így „görgetve” maguk előtt ezek megvalósítását.

A Magyar–Szlovák KVB tagjainak összetételét illetően a *jelenlegi gyakorlat* a következő: a Magyarországon élő szlovák kisebbségek részéről a bizottság magyar tagozatának résztvevői az Országos Szlovák Önkormányzat elnöke, valamint 2014-től az Országgyűlés Magyarországi Nemzetiségek Bizottságának szlovák nemzetiségi szószólója. Emellett az egyes minisztérium szakpolitikai munkatársai és szakértői mellett az elmúlt években gyakorlattá vált, hogy a bizottság magyar oldali tagjaként vesz részt az üléseken az MKP egy tagja. A Szlovákiában élő magyar kisebbség képviselőjét jelenleg a Most-Híd szlovákiai polgári párt négy képviselője látja el. Az alapszerződés nem határozza meg, nem részletezi, mely tagok, illetve szervezetek képviseljék a magyar és szlovák kisebbségeket a bizottságban, így ésszerű kérdésnek tűnik, hogy a jelenlegi összetétel megfelelően, célravezetően, illetve a kisebbségek képviselete szempontjából hatékonyan működik-e. E kérdést részlegesen a tanulmány következtetéseiben válaszoljuk meg; a következő részben pedig röviden bemutatásra és elemzésre kerülnek a KVB egyes ülései és célkitűzései.

2.1. A Magyar–Szlovák KVB első, alapító ülése

1999. február 8-án, Budapesten került sor a Bizottság első összehívására Németh Zsolt magyarországi és Ján Figel' szlovákiai külügyminisztériumi államtitkárainak társelnökletével.

Első jegyzőkönyvükben⁸ a felek általános, átfogó módon fogalmazták meg célkitűzéseiket, a szöveg kevés konkrét feladat megvalósításának szükségességére mutat rá. Példaként említhetjük a felek azon szándékát, hogy támogassák a Szlovákiában működő magyar, illetve Magyarországon működő szlovák egyetemi tagozatok működését; megvalósuljon a nemzeti kisebbségek képviselete Magyarországon; biztosítsák Szlovákiában az anyanyelvi oktatás lehetőségét bizonyos szakmákhoz kötődően, valamint a magyarországi kisebbségi iskolákban a szlovák nyelv oktatásának feltételeit; a felek működjenek együtt az oktatás, kultúra és tudomány területén; teremtsék meg a határ menti együttműködés támogatásához szükséges jogi feltételeket; törvénnyel szabályozzák a Szlovákiában élő nemzetiségi kisebbségek nyelvhasználatát; Magyarország anyagilag támogassa a magyarországi szlovák nemzeti kisebbség kulturális identitásának fejlesztését; stb. A jegyzőkönyvhöz a felek memorandumot csatoltak, melyben egyebek között kinyilvánították, hogy együttműködnek a Szlovákiában élő magyar és Magyarországon élő szlovák kisebbség jogainak védelme érdekében, mivel a nem-

8 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság Alakuló üléséről, Budapest, 1999. február 8.

zeti kisebbségek a társadalomnak és az államnak gazdagító elemei, így identitásuk megőrzését, kifejezését és fejlesztését biztosítani kell.

A jegyzőkönyv megfogalmazásai alapján az együttműködés e korai szakaszában a felek főként a kompetenciák és célterületek általános leírására törekedtek, és csak a későbbiekben lesz megfigyelhető a célok és felelősségi körök pontosabb meghatározása. Ahogyan említésre került, az 1998-as parlamenti választások változásokat hoztak a szlovákiai politikában, valószínűsíthetően a KVB munkájának kezdete is részben ennek köszönhető. Az MKP koalíciós pártként való jelenléte mindenképpen pozitív hatással volt a magyar–szlovák kapcsolatok előmozdításában és a politikai irányvonalak kisebbségek számára kedvezőbb meghatározásában.

2.2. A KVB második ülése – 1999 szeptember 29., Pozsony

A felek még ugyanabban az évben, 1999-ben megtartották a bizottság második ülését, mely szintén a jegyzőkönyv aláírásával végződött. A dokumentum⁹ bevezetőjében kiemelik, hogy a felek kül- és belpolitikájának központjában az európai integráció, a jószomszédi kapcsolatok fejlesztése, a regionális együttműködés és a kisebbségek helyzetének javítása állnak. A magyar fél elismerését fejezi ki a szlovák kormány felé, mivel az „jelentős erőfeszítéseket és konkrét lépéseket tett az előző kormány által előidézett kisebbségi jogséremlmek orvoslására”, azonban e téren van még lehetőség az előrehaladásra, például nem jött létre olyan kisebbségi nyelvhasználati törvény, amelyet a szlovákiai magyarság képviselői is elfogadtak volna. A szlovák fél azonban a kisebbségi nyelvhasználati törvényt a nemzeti kisebbségek felé tett fontos lépésnek tartja, amelyet pozitívan fogadtak az európai intézmények is, valamint az alkotmányos követelményeknek is megfelel. Érdemes e jegyzőkönyvnél valóban kicsit közelebről elemeznünk e törvényt, hiszen az említett időszak egyik sarkalatos, a magyar–szlovák kapcsolatokat és a KVB tevékenységét is meghatározó eszökről van szó, melyet a felek nyilvánvalóan különbözöképpen értékelték.

A 184/1999 sz. törvényt a kisebbségi nyelvhasználatról¹⁰ a szlovák kormány 1999-ben fogadta el, azonban inkább az Európai Uniótól érezhető nyomás miatt született meg a csatlakozási tárgyalásokkal összefüggésben, semmint Szlovákia saját megfontolása eredményeként. Magyarország és a szlovákiai, főként magyar kisebbség nézőpontja szerint a törvény számos olyan kitétel tartalmaz, mely hátrányos helyzetbe hozza e csoportokat. A törvény egyebek között kimondja, hogy azok a kisebbséghez tartozó személyek, akik egy adott községben két egymást követő népszámlálás adatai alapján legalább a népesség 15%-át teszik ki, a hivatali érintkezés során használhatják a kisebbségi nyelvet.¹¹ Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az állami szervekhez benyúj-

9 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság II. üléséről, Pozsony, 1999. szeptember 29.

10 Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín, érvényes: 1999. szeptember 27.

11 Uo. § 2 (1): „Ak občania Slovenskej republiky, ktorí sú osobami patriacimi k národnostnej menšine a majú trvalý pobyt v danej obci, tvoria podľa dvoch po sebe nasledujúcich sčíta-

tott kérelmekre az adott szerv a kisebbség nyelvén válaszol; egyes dokumentumokat kétnyelvű változatban állít ki; a közigazgatási szervek, helyiségek, állomások és megállólok neveit és egyéb feliratokat szintén kétnyelvű formában tünteti fel; a helyi önkormányzat ülései kisebbségi nyelven tarthatók, és így tovább.¹² Meg kell azonban említeni, hogy a törvény nem nevesíti az önkormányzati hivatalokon túl azokat a szerveket, melyekre a törvény rendelkezései kiterjednek, továbbá az említett kérelmeket általában szlovák nyelvű úrlapon lehet benyújtani, és mivel a törvény nem rendezi ezek kérdésését, a kisebbségi nyelvű ügyfélnek alig van lehetősége anyanyelvén kérelmet benyújtani, így a nem kisebbségi nyelvű beadványra csak államnyelvű válasz érkezik. (Szabómihály 2006, 47. p.) Abban sincs általános konszenzus sem a felek, sem a kisebbségek képviselői között, hogy a 15%-os küszöb vajon alacsony vagy magas számarányt jelent a kisebbségekre nézve. A legnagyobb nehézséget az okozza, hogy a nemzetiségi és a nyelvi kategóriák sok esetben nem fedik le egymást, nem ugyanazok. A szlovákiai kisebbségek vonatkozásában megfigyelhető, hogy a nemzetiségi hovatartozás és az anyanyelv nem mindig esik egybe, a magukat adott anyanyelvűnek vallók száma magasabb, mint az adott nemzetiséghez tartozók száma. (Vass 2013, 84. p.) A 2011-es szlovákiai népszámlálás adatai alapján 458 467 lakos (a népesség 8,5%-a) vallja magát magyar nemzetiségűnek, míg 508 714 lakos (a népesség 9,4%-a) állítja, hogy a magyar az anyanyelve.¹³

A gyakorlatban a törvény által lefektetett célkitűzések nem valósultak meg, hiszen ehhez a hivatali feltételek átalakítására, dokumentumok lefordítására és egyéb változtatásra lenne szükség, amit központi szinten kellene felügyelni. Érthető tehát az 1999-ben tartott KVB ülésen a két fél eltérő hozzáállása az adott törvényhez. Ezen túl azonban a bizottságban több területen is célok fogalmazódtak meg, elsősorban az iskolaügy és az oktatás, valamint a kultúra területén, például szlovák–magyar történezbizottság létrehozásának szándéka; az iskolai végzettségek elismeréséről szóló egyezmény előkészítése; magyar és szlovák kulturális központok támogatása, és így tovább.

2.3. A KVB harmadik ülése – 2001. március 30., Budapest

A bizottság soron következő ülésén a felek, az előbbi alkalmaktól eltérő módon néhány általános irányvonalat határoztak meg, melyek a jegyzőkönyvben¹⁴ is lefektetésre kerültek, melyek közül a legfontosabb, hogy KVB a jövőben legalább évente egyszer ülésezik; az összes eddigi ajánlás teljesítését áttekintik; kezdeményezik az ajánlások átutalását más vegyes bizottságok hatáskörébe, valamint a magyar és szlovák tagozat elnö-

niach obyvateľov v obci najmenej 15% obyvateľov, majú právo v tejto obci používať v úradnom styku jazyk menšiny.”

12 Bővebben lásd: uo. § 2., 3., 4.

13 Szlovákiai Magyar Adatbank: <http://adatbank.sk/lexikon/demografiai-valtozasok/>, 1. táblázat (letöltés ideje: 2019. január 17.).

14 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság III. üléséről, 2001. március 30., Budapest.

keinek és titkárainak részvételével is lehetőség nyílik az aktuális kérdések megtárgyalására.

A jegyzőkönyv továbbá felsorolja az 1. és 2. ülés teljesítettnek tekinthető ajánlásait, úgymint a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájának és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának ratifikálását; az Esztergom és Párkány közötti Duna-híd felújításáról szóló kormányközi megállapodás aláírását; a kisebbségek képviselőinek részvételét a magyar–szlovák vegyes bizottságok munkájában; a magyar–szlovák kormányközi ekvivalenciaegyezmény aláírását; a műemlékvédelmi együttműködési megállapodás aláírását, és még néhány egyéb területeken elért célokat.

A jegyzőkönyv szintén felsorolja az 1. és 2. ülésen megfogalmazott, azonban megvalósításra nem kerülő ajánlásokat, valamint új, előremutató célokat is tartalmaz. Érdemes megemlíteni a szlovák fél részére megfogalmazott új ajánlást, mely az akkor épp előkészítés alatt álló közigazgatási reformja és az új területi egységek kialakítása során egyes nemzetközi dokumentumok (magyar–szlovák alapszerződés, az ET nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezménye, az ET PKGY Szlovák Köztársaság ET-tagfelvételi kérelméről szóló véleménye) rendelkezéseinek betartására „biztatja”. Ezt azonban a szlovák törvényhozás a magyar igények ellenében fogadta el, nem téve lehetővé a magyar kisebbségnek két magyar többségű dél-szlovákiai terület, „megye” létrehozását. A 2001-ben elfogadott megyei önkormányzati törvény megerősítette a korábbi (Mečiar-féle) közigazgatási felosztás megyehatárait, ezzel hosszú távon ellehetetlenítve a kisebbségi önkormányzatiság települési szinteknél magasabb érvényesíthetőségét az adott megyei közigazgatási keretek között. Az érintett közigazgatási egységekben élők véleményét meg sem hallgatva, a dél-szlovákiai magyarlakta területeken 13-ról 18-ra növelték azoknak a járásoknak a számát, amelyekhez olyan magyarlakta települések is tartoznak, ahol a magyarok aránya meghaladja a 20%-ot. (Szarka 2009.) Egyes szakértők szerint ebben a kérdésben (is) nyilvánvalóvá vált, hogy a szlovák belpolitikában nem sokat törődnek a magyar külpolitika és a Magyar Koalíció Pártjának elvárásaival a magyar kisebbség jogos követeléseinek teljesítésére. (Hamberger 2004, 32. p.)

2.4. A KVB negyedik ülése – 2003. június 5., Pozsony

A negyedik ülés jegyzőkönyve alapján a bizottság működése hozzájárul a két ország azon törekvéseinek erősítéséhez, melynek célja az EU-hoz való csatlakozás, a regionális együttműködés, jószomszédi kapcsolatok, valamint igyekeznek biztosítani a területükön élő kisebbségek helyzetének további javítását. Újra belefoglalják a jegyzőkönyvbe a régebbi, nem teljesült ajánlásokat, melyek elemzésétől most eltekintünk, illetve az új ajánlások közül is néhányat emelnénk ki.

Az ülés egyik célkitűzése vált, hogy a felek a két ország szakértőinek bevonásával segítsék a szlovákiai jogszabályok magyar nyelvű, illetve a magyarországi jogszabályok szlovák nyelvű folyamatos közzétételét, különös tekintettel az EU-s jogszabályokra. Szlovákiában az első magyar *corpus juris*¹⁵ csak 2015-től kezdett el működni elektroni-

15 Törvénytár: <http://torvenytar.sk/hu>

kus formában, 13 évvel az ajánlás megfogalmazása után, a Pro Civis Polgári Társulás fordítói-szakmai tevékenységének köszönhetően. Ez a gyűjtemény a tágabb környezetben példanélküli; a szomszédos országokban nem jött létre ehhez hasonló magyar nyelvű jogszabálygyűjtemény. A társulás 2011-ben kezdte meg munkáját a szlovák alkotmány lefordításával; azóta kb. 65 törvény és 220 módosító kiegészítés található meg honlapjukon, illetve a törvények egyes változatainak összeszámolásával ez még nagyobb terjedelmet tesz ki, több tízezer oldalt. A törvények folytonos módosulása miatt szükséges a törvénytárat is újítani. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája kimondja, hogy ezt a munkát az államnak kellene elvégeznie, azonban erre Szlovákiában nincs lehetőség, hiszen a kisebbségi nyelvhasználati törvényt az állam nem tölti meg valós tartalommal.¹⁶ A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala mellett működő jogsegélyszolgálat¹⁷ munkatársai szintén részt vesznek a törvények magyar nyelvre történő fordításában. Ami a törvények Magyarországon szlovák nyelvre történő fordítását illeti, egységes adatbázis napjainkig nem jött létre, illetve a jogszabályok fordítása szervezetileg nincs koordinálva. Megoldást jelentene, ha akár a szlovák kisebbségi egyesületek, akár a szlovák nemzetiségi önkormányzat vagy a két ország szakembereinek összefogásával nagyobb mértékben haladhatna előre az említett fordítási munka.

Ezen túl a jegyzőkönyvben természetesen egyéb célkitűzések is megjelennek, a teljesség igénye nélkül például a borsi várkastély felújítására vonatkozó közös terv előkészítése; a nemzeti kisebbségek vallási szertartásainak elősegítése; a közoktatási intézmények jobb tankönyvellátása; a könyvtárak közös fejlesztése, és így tovább.

2.5. A KVB ötödik ülése – 2005. november 15., Budapest

A két ország 2004. május 1-i dátummal megvalósuló európai uniós csatlakozása után 2005-ben került sor a következő KVB-ülésre. A jegyzőkönyv¹⁸ I. részében a felek kifejtették, hogy együttműködésüket kedvezően befolyásolja a két ország európai uniós tagsága, ami által mindkét országban megerősödtek a nemzeti kisebbséghez tartozók jogai és érvényesítésének európai keretei, valamint bővültek az anyanemzettel való kapcsolattartás lehetőségei. Az együttműködés eredményességének egyik példája, ahogyan azt a jegyzőkönyv is megfogalmazza, a két ország között 2003. december 12-én Brüsszelben megkötött, a nemzeti kisebbségek kölcsönös oktatási és kulturális támogatásáról aláírt megállapodás.¹⁹ A dokumentum 1. cikke kimondja, hogy a „Felek egyetértenek azzal, hogy a Szlovák Köztársaság támogathatja a Magyar Köztársaság

16 Óry Péter, a Pro Civis Polgári Társulás elnöke fejtette ki a Gömörilapban a Szlovák törvények már magyarul is c. cikkben: <http://www.gomorilap.sk/rimaszombat/szlovak-torvenyek-mar-magyarul-is/> (letöltés ideje: 2019. január 17.).

17 <http://www.jogsegely.sk/category/torvenyek/>

18 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság V. üléséről, 2005. november 15., Budapest.

19 44/2009. (III. 4.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szlovák Köztársaság Kormánya között a nemzeti kisebbségek kölcsönös oktatási és kulturális támogatásáról szóló megállapodás kihirdetéséről, Brüsszel, 2003. december 12.

területén élő szlovák nemzeti kisebbség nyelvi és kulturális identitásának megőrzését és fejlesztését, és azzal, hogy a Magyar Köztársaság támogathatja a Szlovák Köztársaság területén élő magyar nemzeti kisebbség nyelvi és kulturális identitásának megőrzését és fejlesztését”. A felek továbbá támogatást nyújthatnak Magyarországon és Szlovákia területén a magyar és szlovák nyelven, a magyar és szlovák kultúra vagy a magyar és szlovák nyelv tárgyában oktatást biztosító művelődési és közoktatási intézményekben folyó oktatási és nevelési folyamat finanszírozásához.²⁰

A jegyzőkönyv I. részében a magyar fél kiemeli, hogy a KVB IV. ülése óta módosult a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek helyzetét szabályozó törvény és a közigazgatási törvény. A nemzetiségi kisebbségek helyzetével kapcsolatos szabályozás²¹ azon kisebbségek jogait fekteti le, melyek a magyar állam állampolgárai, viszont magukat valamely nemzeti kisebbséghez tartozónak vallják. A törvény tiltja a nemzeti kisebbségek mindenfajta diszkriminációját, beolvasztását, erőszakos áttelepítését, az etnikai arányok megváltoztatását.²²

Ezen túl a törvény kimondja, hogy Magyarországon a nemzeti kisebbségek települési, területi és országos kisebbségi önkormányzatot hozhatnak létre, melyeknek feladata a kisebbségek érdekeinek védelme és képviselése.²³

A felek az ülésen az előző ajánlások jelentős számát szintén tovább görgették, azonban olyan új ajánlások is megfogalmazódtak, mint például egymás kölcsönös tájékoztatása az EU kisebbségpolitikai normáinak előkészítésére vonatkozó javaslataikról; a kisebbségi civil szervezetek támogatásának növelése; a kis létszámú magyar és szlovák iskolák megmaradásának elősegítése; a hadisírok gondozásáról szóló megállapodás előkészítése; stb.

2.6. A KVB hatodik ülése – 2006. szeptember 22., Pozsony

A Szlovákiában és Magyarországon megvalósuló parlamenti választások után a KVB soron következő ülésén a felek a jegyzőkönyvben²⁴ is rögzítették, hogy a nemzeti

20 Uo. 2. cikk.

21 A 2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról (2005. október 17.). Ez lépett a helyébe az 1993. évi LXXVII. törvénynek a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (1993. július 7.).

22 2005. évi CXIV. törvény, II. fejezet, § 30:., „A Magyar Köztársaság tilalmaz minden olyan politikát, magatartást, amely: a) a kisebbségnek a többségi nemzetbe való beolvasztását, a többségi nemzetből történő kirekesztését, illetőleg elkülönítését célozza vagy ezt eredményezi, b) a kisebbségek által lakott területek nemzeti vagy etnikai viszonyainak megváltoztatására irányul, c) a kisebbséget vagy kisebbséghez tartozó személyt hovatartozása miatt üldözi, életkörülményeit nehezíti, jogai gyakorlásában akadályozza, d) a kisebbség erőszakos ki- vagy áttelepítésére irányul.”

23 Uo. II. fejezet, § 31.

24 A Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság VI. ülésének jegyzőkönyve, 2006. szeptember 22., Pozsony

kisebbségekről való gondoskodással kapcsolatos kérdések szerepelnek a két ország programjában, összhangban a nemzeti kisebbségek védelmének európai értékeivel és normáival.

A két ország közötti kapcsolatot (valamint a két újonnan megalakult kormány közötti kapcsolatot) illetően elmondható, hogy az előző irányvonalhoz képest egy feszültebb, problematikusabb időszak kezdődött. Szlovákiában az MKP ellenzékbe került, Robert Fico pedig koalíciós kormányával (Smer-SD) került a miniszterelnöki székbe, míg Magyarországon Gyurcsány Ferenc (MSZP) a választások után is miniszterelnökként folytatta. A 2006-os évtől azonban egyes területen hangsúlyosabb gondok jelentkeztek: a nacionalista Szlovák Nemzeti Párt a koalíció részévé válva is hangoztatta erőteljes magyarellenes politikáját, melynek vezetője, Ján Slota egyebek között olyan nyilatkozatot tett, miszerint Szlovákiában brutális magyarosítás zajlik. Nyilvánvaló, hogy ezzel jelentős mértékben növelte nemcsak a szlovákiai magyar kisebbség és a többség, hanem a két ország közötti feszültségeket is. 2006 augusztusában Budapesten ismeretlen tettesek megrongálták a szlovák nagykövetség épületét, és szintén ebben a hónapban Szlovákiában, Nyitrán ismeretlenek megverték Malina Hedvig magyar egyetemistát, mert az utcán magyarul beszélt. A szlovák hatóságok ez után azt állították, hogy a lány maga találta ki az incidenst, és eljárást indítottak ellene a hatóságok megtevéstése miatt. Októberben elmaradt a Gyurcsány és Fico közötti V4 keretében szervezett találkozó, mivel ekkor már Magyarország is kifogásolta, hogy a szlovák miniszterelnök nem határolódik el a magyarellenes kijelentésektől és cselekményektől.²⁵

Az effajta események sora a következő években is folytatódott, azonban jelenleg a 2006-os évnél maradván a KVB munkájában is megfigyelhető volt a kapcsolatok hidegülése és a kooperáció befagyása olyan értelemben, hogy az említett ülésen a felek új ajánlásokat nem fogadtak el, ami az előző évekhez képest példanélkülinek számított. A jegyzőkönyv felsorolja a korábbi évek azon ajánlásait, melyeket a felek továbbra is feladatuknak tekintenek, illetve megállapította, hogy a nemzeti kisebbségek oktatási és kulturális támogatása a 2003-ban aláírt megállapodással összhangban zajlik. Ennél tovább azonban a KVB ebben az évben az együttműködést illetően nem jutott.

2.7. A KVB hetedik ülése – 2007. szeptember 18., Budapest

Az ülésen elfogadott jegyzőkönyv²⁶ I. része alapján a felek pozitív fejleményként említik egyebek között a két ország kormányfői között lezajlott kétoldalú találkozó eredményeit, ami pozitív hatással volt a kétoldalú kapcsolatok fejlődésére, valamint a találkozón elfogadott csomag rendelkezései szintén hozzájárulnak a két nemzet közötti kapcsolatok elmélyítéséhez, és a nemzeti kisebbségek helyzetének javítását is szolgálják. Gyurcsány Ferenc magyar és Robert Fico szlovák kormányfő 2007. június 18-án találkozott

25 A magyar–szlovák konfliktus kronológiája 2006-tól, MTI/bumm: https://www.bumm.sk/archivum/2008/12/05/24747_a-magyar-szlovak-konfliktus-kronologiaja-2006-tol (letöltés ideje: 2019. január 18.).

26 Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság VII. ülésének jegyzőkönyve, 2007. szeptember 18., Budapest

Pozsonyban, és a visegrádi országok miniszterelnökeinek találkozója keretében folytatott megbeszélést, amelynek keretében aláírták a *Közös múlt, közös jövő – a közös projektek fényében* című egyezményt. A dokumentumban leszögezték, hogy a két ország kapcsolatait a jövőben is a magyar–szlovák alapszerződésben rögzített elvekre alapozzák, és ennek megfelelően hajtják végre az az egyezmény 14 pontját, melyek között szerepel, hogy hat hónapon belül üljön össze az alapszerződés értelmében létrejött 11 vegyes bizottság, illetve például arra is, hogy mielőbb megjelenjen a két ország történezeiből álló vegyes bizottság közös kiadványa, amely politikai érdekektől mentesen, objektív történelmi tényeket rögzítve hivatott szólni a két nép és nemzet ezeréves együttéléséről.²⁷

A jegyzőkönyvben a felek kiemelték a határon átnyúló együttműködés szükségességét és a fejlesztések jelentőségét is, melyek a nemzeti kisebbségek számára szintén nagy előnyt jelentenének. A magyar fél a jegyzőkönyvben rögzítette, hogy nemzetpolitikájának alapelvei az elmúlt időszakban megváltoztak, illetve változások következtek be az ország határain kívül élő magyarok támogatási rendszerében. A 2006-os választásokat követően kidolgozott új irányvonalakra azért volt szükség, mivel sem a környező országok, sem az Unió nem pótolhatják az anyaország szerepét külhoni kisebbségei tekintetében. A legfontosabb célkitűzés, hogy a magyar kormánypolitika továbbra is oldja a kisebbségi létből eredő egyenlőtlenséget, így az intézményi, valamint a támogatási rendszert is átalakította.²⁸

Szlovákiában 2007-ben ugyancsak folytatódott a magyarelles retorika, elsősorban az előbbieken említett Ján Slota jóvoltából, aki például 2007 áprilisában Csáky Pálról, az MKP új elnökéről szélsőségesen negatív hangvétellel nyilatkozott, májusban pedig szélsőségesnek nevezte Sólyom László államfőt, mivel pártolja a határon túli magyarok autonómiatörekvéseit.²⁹ Ennek ellenére azonban a magyar–szlovák kapcsolatokban kismértékű javulás volt megfigyelhető.

A jegyzőkönyv csak alacsony számú új ajánlást fogalmazott meg, központi elemként kezelve a múltban lefektetett célkitűzések megvalósításának folytatását. Új ajánlasként jelent meg pl. az interregionális kapcsolatok intenzívebbé tétele, Országos Szlovák Önkormányzat támogatása, szlovákiai magyar művelődési intézet létrehozásának megvizsgálása, a digitális televíziózásra vonatkozóan szakértői csoportok felállítása, stb.

2.8. A KVB nyolcadik ülése – 2008. június 10., Pozsony

Annak ellenére, illetve azzal egy időben, hogy 2008-ban a magyar–szlovák kapcsolatok ismét elérték a mélypontot, a felek Pozsonyban találkoztak, és az ülés jegyzőkönyv alá-

27 MTI: Kétoldalú egyezményt írt alá Gyurcsány és Fico, 2007. június 19. https://hvg.hu/vilag/20070619_gyurcsany_fico (letöltés ideje: 2019. január 22.).

28 Bővebben lásd.: Magyar nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégia kerete. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Nemzetpolitikai Államtitkárság. http://bgazrt.hu/_dbfiles/htmltext_files/5/0000000065/Magyar%20nemzetpolitika%20-%20A%20nemzetpolitikai%20strategia%20kerete.pdf (letöltés ideje: 2019. január 18.).

29 MTI: https://www.bumm.sk/archivum/2008/12/05/24747_a-magyar-szlovak-konfliktus-kronologiaja-2006-tol (letöltés ideje: 2019. január 18.).

írásával végződött. Ez azért sem volt egyértelmű, hogy így lesz, mivel 2008-ban nemcsak a szlovákiai magyarok, hanem a magyar állam is kifejezte rosszállását, egyet nem értését a szlovákiai magyarokkal szembeni jogszerűtlen bánásmód miatt. Példaként említhető, hogy 2008 októberében a magyar külügyminiszter, Göncz Kinga kifogást emelt a Szlovákiában használt tankönyvek minősége és asszimilációra való törekvésük ellen. A tankönyvek ügye azonban már jóval ezelőtt, 2007 elején kezdődött, amikor az új kormány oktatási minisztere a magyar kisebbségek oktatási rendszerében különféle változásokat vezetett be.³⁰

Közvetlenül a KVB ülése előtt, 2008 első felében is világot láttak olyan kijelentések, melyek még jobban hozzájárultak a magyar–szlovák kapcsolatok fagyossá váláshoz. Ilyen volt Ján Slota januári nyilatkozata, miszerint „Szlovákiában nem élnek magyarok, csak szlovákok, akik magyarul beszélnek”, majd májusban Iovas bohócnak nevezte Szent István királyt. A szlovák parlament szintén májusban megszavazta az új közoktatási törvényt, amely szerint a szlovákiai magyar iskolákban a szlovák nyelvet olyan óraszámokban kell tanítani, hogy a magyar iskolák diákjai megfelelően elsajátíthassák az államnyelvet, valamint a későbbiekben az oktatási miniszter úgy rendelkezett, hogy a szeptembertől megjelenő szlovákiai magyar tankönyvekben a helységneveket már csak szlovákul szabad leírni, a magyar helységnevet említését csak első alkalommal, a szlovák mögött zárójelben engedélyezik.³¹

A leírt légkör nem szolgáltatott megfelelő alapot a KVB sikerességéhez, azonban a 8. jegyzőkönyv alapján a felek megegyeztek, hogy a nyitott vagy vitás kérdések megoldása, megválaszolása során szükséges megőrizni a nemzeti kisebbségek védelme terén eddig elért szintet és eredményeket, valamint erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a kisebbségek jelenlegi helyzete ne változzon negatív irányban. A jegyzőkönyv a régebbi ajánlások ismétlésén túl minimális, rendkívül alacsony számú új ajánlást tartalmazott.

2.9. A KVB kilencedik ülése – 2009. július 17., Budapest

A kilencedik jegyzőkönyv³² I. részében a felek elítélik az etnikai összeférhetetlenség és sovinizmus, valamint a szélsőséges mozgalmak minden megnyilvánulását, melyek gyakran a kisebbségek ellen irányulnak. A II. rész leírása alapján a felek megtárgyalták a szlovák államnyelvtörvény közelmúltban elfogadott módosítását, és a szlovák fél biztosította a magyar felet, hogy a törvény módosításával a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek alkotmányos és nyelvi jogai semmilyen formában nem sérülnek. A magyar fél ellenben úgy vélte, hogy az említett törvény rendelkezéseit jogkorlátozósként értékeli, ezért azzal kapcsolatos további egyeztetésre van szükség.

30 Hamberger 2008, 55. p. http://kki.hu/assets/upload/Foreign_Policy_Review_2008_01_The_Causes_of_the_Tense_S_.pdf (letöltés ideje: 2019. január 18.).

31 MTI, https://www.bumm.sk/archivum/2008/12/05/24747_a-magyar-szlovak-konfliktus-kronologiaja-2006-tol

32 A Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság IX. ülésének jegyzőkönyve, 2009. július 17., Budapest.

Ami a kisebbségek nyelvhasználati jogait illeti, Szlovákiának alkalmaznia kellene a nemzetközi kötelezettségvállalásokban lefektetett elveket, úgymint a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája és a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény rendelkezéseit, valamint az egyéb uniós, nemzetközi és kétoldalú (pl. alapszerződés) célkitűzéseket. Az említett államnyelvtörvény módosításának³³ preambuluma alapján a „szlovák nyelv a szlovák nemzet egyediségét kifejező legfontosabb ismertetőjegy, kulturális örökségének legbecsesebb értéke és a Szlovák Köztársaság szuverenitásának kifejezője, valamint állampolgárainak általános érintkezési eszköze”. A nyelvhasználatot az élet majdnem minden területén szabályozó törvény szintén kimondja, hogy a szlovák nyelv előnyt élvez az ország területén használt többi nyelvvel szemben.³⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy a törvény egyes rendelkezései sértik a faji irányelvbe³⁵ foglalt közvetlen és közvetett hátrányos megkülönböztetés tilalmát, mivel azok nem mindig igazolhatók jogszerűen egy objektív céllal. Sőt a törvény későbbi alkalmazása lealacsonyító, megalázó bánásmódot is jelenthet, valamint ez akár az irányelv által tiltott zaklatásnak is minősülhet.³⁶ A hivatalos közegben a törvény alapján kizárólag szlovák nyelven lehet kommunikálni, valamint az állami, a területi önkormányzati és a közigazgatási szervek is a hivatalos érintkezés során kizárólag a szlovák nyelvet használhatják. A szabályozás alól csupán két esetben van kivétel: egyrészt akkor, ha a nemzeti kisebbségek aránya az adott településen meghaladja a 20%-ot, másrészt pedig amennyiben a külföldi nyelv használatát a nemzetközi kapcsolat indokolja. A hivatalos szervek alkalmazottai kötelesek ismerni és hivatalos helyzetekben használni a szlovák nyelvet. Ezen szabályok értelmében előfordulhat – olyan településeken, ahol a magyar kisebbség aránya nem haladja meg az előírt 20%-ot –, hogy egy magyar nemzetiségű hivatalnok és egy magyar nemzetiségű ügyfél kötelesek szlovákul kommunikálni, pedig mindkettejük számára az anyanyelvük használata lenne a természetesebb és egyszerűbb.³⁷ Az oktatás területén a törvény kimondja, hogy az államnyelv oktatása minden alapiskolában és középiskolában kötelező, valamint a kisebbségi nyelven oktató iskolákban a teljes pedagógiai dokumentációt kétnyelvűen kell vezetni.³⁸ Az effajta szabályozás közvetlen hátrányos megkülönböztetést jelent, mivel a kisebbségekhez tartozó személyeket hátrányosabb helyzetbe hozza, mint a szlovák többséghez tartozókat. Nem beszélve arról, hogy vészhelyzetben (pl. kórházakban) a nem megfelelő szabályozás miatt kialakuló problémák (pl. a főként kisebbségek által lakott területen a

33 357/2009 Z.z. Úz zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky, hatályos: 2009. szeptember 1-től.

34 Uo. §1 (2).

35 A Tanács 2000/43/EK irányelve (2000. június 29.) a személyek közötti, faji –vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról, Hivatalos Lap L 180 , 19/07/2000 o. 0022 – 0026.

36 Kardos–Majtényi–Vizi 2009. <https://kisebbségkutato.tk.mta.hu/hirek/2012/01/a-szlovakiai-allamnyelv-torveny-modositasanak-nemzetkozi> (letöltés ideje: 2019. január 21.).

37 Jogí Fórum, 2009: <https://www.jogiforum.hu/hirek/21736> (letöltés ideje: 2019. január 21.).

38 Lásd bővebben a törvény 4. paragrafusát.

kórház alkalmazottja nem beszéli a kisebbség nyelvét) akár egy ember életébe is kerülhetnek. (Kardos–Majtényi–Vizi 2009.)

Az államnyelvtörvény okozta feszültségek ellenére a felek a 9. ülés alkalmával néhány új ajánlást is elfogadtak, egyebek között az anyanyelvi továbbképzések kölcsönös elismerését; a területükön található szellemi kulturális örökség felkutatására és megőrzésére vonatkozó lépések megtételét; a magyarországi szlovákság történelmi emlékhelyeinek felmérését; stb.

2.10. A KVB tizedik ülése – 2011. február 2., Pozsony

A X. jegyzőkönyv³⁹ alapján a felek az ülés keretén belül megvitatták azokat a vitás kérdéseket, melyek az utóbbi időben a nézeteltérések középpontjában álltak. A szlovák államnyelvtörvény kapcsán a magyar fél ismét a dokumentumba foglalta, hogy a nemzetközi szervezetek ajánlásaival összhangban szükséges további lépéseket tenni annak érdekében, hogy az államnyelv védelme és a kisebbségek nyelvhasználati jogainak védelme között egyensúly jöjjön létre. A szlovák fél ígérete alapján kijavítja az előző időszak azon törvénykezési és politikai megszorító rendelkezéseit, melyek nem voltak összhangban az emberi jogi alapelvekkel. Szintén megállapították, hogy a KVB-ban folyó párbeszéd segít csökkenteni a viták élességét, valamint hozzájárul ahhoz is, hogy a jövőben ne kerüljön sor a nézeteltérések kiéleződésére, ennek érdekében jövőbeni jogalkotási szándékaikról, melyek érintik a nemzeti kisebbségeket, egymást tájékoztatni fogják. Előrelépésnek tekinthető, hogy a jegyzőkönyvbe belekerült mind az emberi jogi alapelvekkel ellentétes rendelkezések kijavítása, mind a nézeteltérések kiküszöbölésére irányuló politikai akarat megfogalmazása a felek részéről, ami arra enged következtetni, hogy a KVB ülései valóban oldottabb, az együttműködés előmozdítására alkalmasabb légkört biztosítanak a vezetői szintnél megszokottnál.

Az ajánlások tekintetében a felek a jegyzőkönyvben rögzítették, hogy a jövőben fokozottan keresik a megoldást azoknak az ajánlásoknak a teljesítésére, amelyekkel kapcsolatosan huzamosabb ideje nem történt előrelépés, valamint ezen ajánlások magas számára tekintettel a megvalósult vagy jelenleg megvalósuló ajánlásokat törlik a jegyzőkönyvből, illetve ha a jövőben ezekkel kapcsolatosan problémák merülnek fel, akkor újra napirendjükre tűzik. Néhány ajánlást a szakmailag illetékes vegyes bizottságok figyelmébe ajánlottak annak érdekében, hogy a KVB hatékonyabban tudjon összpontosítani egyéb, új vagy folyamatban lévő témakörökre.

Az ülésen megfogalmazott néhány új ajánlás közül kiemeljük azt, amely alapján a szlovák fél igyekszik biztosítani a magyar nyelvű tankönyvek és taneszközök tekintetében a választhatóságot, valamint hogy fordítás helyett legyen lehetőség szlovákiai magyar szakemberek által írt tankönyvekből és taneszközökből tanítani. Ez a célkitűzés kiemelt fontossággal bír, hiszen a magyar kisebbség több esetben fogalmazott meg kritikát például a szlovákiai történelemkönyvekkel összefüggésben. A magyar tannyelvű iskolákban magyar tankönyvekből tanítanak, azonban sok esetben ezek a szlovák tör-

39 A Szlovák–Magyar Kisebbségi Vegyes Bizottság X. ülésének jegyzőkönyve, 2011. február 2., Pozsony.

ténelemtankönyvek pontos fordításai voltak, melyek kizárólag a szlovák nép történelmével foglalkoznak, szlovák szemszögből elemezve a múlt eseményeit.⁴⁰

2.11. A KVB tizenegyedik ülése – 2012. november 7., Budapest

A vegyes bizottság következő ülése előtt, 2012 márciusában Szlovákiában parlamenti választásokat tartottak, melyek eredményeképpen a magyarellenes megnyilvánulásairól (is) elhíresült Szlovák Nemzeti Párt (SNS) nem jutott be a szlovák parlamentbe; a Smer szociáldemokrata párt, Robert Fico vezetésével abszolút többséggel azonban igen, s egyik célja a bilaterális kapcsolatok fejlesztése volt. A két ország közötti kapcsolatok folyamatosan javulni látszottak, és szintén ebben az évben az országok külügyminiszterei kiemelték, hogy a Szlovákia és Magyarország közötti kapcsolatok jobbakként, mint amilyennek tűnnek, hangsúlyozva a párbeszéd szükségességét, mivel a két országot sokkal több dolog köti össze, mint amennyi elválasztja.⁴¹

Ebben a szellemiségben került sor a KVB soron következő ülésére, melynek jegyzőkönyvében⁴² a felek megállapították, hogy a kétoldalú szlovák–magyar kapcsolatok légkörének mindenfajta javítása nagyon pozitív hatást gyakorol a Magyarországon élő szlovák és a Szlovákiában élő magyar kisebbség életére. Emellett a szlovák fél szerint az államnyelvtörvény két módosítása és a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáról szóló törvény pozitív lépést jelent az államnyelv védelme és a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogainak védelme közötti egyensúly megteremtése szempontjából. Az államnyelvtörvény kapcsán a magyar fél azonban továbbra is úgy véli, hogy a nemzetközi szervezetek ajánlásaival összhangban további lépéseket kell tenni az említett egyensúly megteremtésére.

A szlovák fél külön megemlíti a magyarországi új, az országgyűlési választásról szóló törvényt,⁴³ és várja, hogy abban az esetben, ha szlovák nemzetiségi képviselőt nem választanak meg, a szlovák nemzetiségi országgyűlési szószóló minél szélesebb körű jogosítványokkal rendelkezzen. Az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvény kimondja, hogy „nemzetiségi listát állító, de azon mandátumot nem szerző nemzetiséget nemzetiségi szószóló képviseli az Országgyűlésben”.⁴⁴

Az ülésen az új ajánlások között megfogalmazásra került egy magyar–szlovák történettudományi szakmai folyóirat megalapítása; valamint több olyan ajánlás is, mely a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozik, ami a leírt előzmények és konfliktusok ismeret-

40 Radi 2017: <https://felvidek.ma/2017/10/a-szlovak-tortenelemtankonyvek-hibairol/> (letöltés ideje: 2019. január 21.).

41 Kormányportál/MTI: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/hirek/a-magyar-szlovak-kapcsolatok-jobbak-mint-amilyennek-tunhetnek> (letöltés ideje: 2019. január 21.).

42 A Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság XI. ülésének jegyzőkönyve, 2012. november 7., Budapest.

43 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról, hatályos: 2012. január 1-től.

44 Uo. §18 (1).

tében nem számít meglepőnek. A jegyzőkönyv alapján ilyen célkitűzés a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó hatályos törvények végrehajtása és gyakorlati alkalmazásuk előtt álló akadályok elhárítása; a kisebbségi nyelvhasználat többletköltségeinek vizsgálata, valamint ezzel összefüggésben költségvetési források keresése; szakmai, módszertani és pénzügyi feltételek biztosítása a kisebbségi nyelvek hivatali használatára és a szükséges szakterminológia kialakítására.

A KVB 12. ülésén nem került sor jegyzőkönyv aláírására, így elemzésünket a jelenlegi utolsó ülés jegyzőkönyvének elemzésével folytatjuk.

2.12. A KVB tizenharmadik ülése – 2016. november 3., Budapest

A 2016. évi márciusi szlovákiai parlamenti választások Robert Fico újabb győzelmét hozták, akinek céljai között továbbra is szerepelt a Magyarországgal és így a harmadik Orbán-kormánnyal való kapcsolatok javítása, az együttműködés további előrehaladásának megőrzése. A későbbiekben ezt a célkitűzést igazolta például Ficónak 2017 októberében, a felvidéki Révkomárom és Komárom közötti új Duna-híd építésének megkezdése alkalmából mondott beszéde, melyben hangsúlyozta, hogy a magyar–szlovák kapcsolatok soha nem voltak olyan jók, mint akkoriban. A híd felújítása annak szimbóluma is, hogy a felek komolyan veszik az együttműködést. Hangsúlyozta, hogy a szlovák–magyar kapcsolatok javulásáért jelentős részben Orbán Viktor magyar kormányfőt illeti a köszönet, illetve azt is, hogy a magyar és a szlovák kormányfők között az utóbbi években már hagyománnyá vált, hogy tartják magukat a szavukhoz.⁴⁵

Az ülés jegyzőkönyve⁴⁶ alapján a felek támogatják, hogy a kétoldalú kapcsolatokban és a V4 keretében megvalósuló stratégiai együttműködésük pozitív hatást gyakoroljon a nemzeti kisebbségek védelmének megerősítésére, valamint jogaik érvényesítésére. A szlovák fél üdvözölte az új magyarországi választójogi szabályozást,⁴⁷ amely megteremtette a feltételét annak, hogy a magyarországi szlovák kisebbség képviselői lehetőséghez jutott az Országgyűlésben.

A magyar fél a szakértői tárgyalásokat követően a kettős állampolgárság ügyében szorgalmazza a megfelelő szintű politikai döntés meghozatalát. Ennek a kitételnek a hátterében a szlovák állampolgársági törvény⁴⁸ 2010. évi módosítása áll, amely kimondja, hogy *„ha a szlovák állampolgár kérelemmel, nyilatkozattal vagy a külföldi állampolgárság megszerzésére irányuló más cselekménnyel kinyilvánított, kifejezett akaratnyilvánítása alapján, önkéntesen külföldi állampolgárságot szerez, a külföldi*

45 Mandiner: Fico: Soha nem voltak olyan jók a szlovák–magyar kapcsolatok, mint most. https://mandiner.hu/cikk/20171017_fico_soha_nem_voltak_olyan_jok_a_szlovak_magyar_kapcsolatok_mint_most (letöltés ideje: 2019. január 21.).

46 A Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság XIII. ülésének jegyzőkönyve, 2016. november 3., Budapest.

47 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról, hatályos: 2013. május 2-től.

48 A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 40/1993. számú törvénye a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról (1993. január 13.), mely a 250/2010. sz. törvénnyel lett módosítva, hatályos 2010. július 17-től.

állampolgárság megszerzésének napján elveszti szlovák állampolgárságát".⁴⁹ Ez a rendelkezés nagy ellenállást és erős kritikát váltott ki a szlovákiai kisebbségek, így a magyarok, részéről is. Több esetben hangsúlyozták az említett rendelkezés összeütközését Szlovákia belső jogrendszerével, hiszen a szlovák alkotmány világosan kimondja, hogy „senki nem fosztható meg akarata ellenére a Szlovák Köztársaság állampolgárságától”.⁵⁰ Egy másik ország állampolgárságának megszerzése ugyanis nem jelenti feltétlenül azt, hogy az adott szlovák állampolgár le akar mondani szlovák állampolgárságáról, így ez akarata ellenére történik, ami ellentétes az alkotmány említett cikkelyével. Ez a kettős vagy többes állampolgárságot érintő kitétel azonban a jogrendszerben máig változatlan, és sok szempontból lehetne elemezni, azonban részletes bemutatásától e tanulmányban eltekintünk.

Figyelembe véve az eddigi utolsó ülés új ajánlásait, a felek 19 célkitűzést fogalmaztak meg a jövőre nézve, melyek többsége a kulturális örökséggel, műemlékvédelemmel és kulturális turizmussal; a kisebbségi iskolák támogatásával; különböző intézmények kulturális támogatásával; a szlovákiai vasútállomások és megállók kisebbségi nyelvű megjelölésével; stb. foglalkoznak.

3. A Magyar–Szlovák KVB munkájának értékelése – a társelnökök szemével

A tanulmány utolsó részében a egyes bizottság múltbeli és jelenlegi munkájának értékelését, valamint jövőbeli terveik összefoglalását mutatjuk be a KVB két társelnökével készített interjú alapján. Természetesen a bizottság többi tagjának, főként kisebbségi képviselőinek nézőpontjai sem lennének elhanyagolhatók e kérdéskör elemzése kapcsán, azonban mégis a társelnökök azok a személyek, akik a KVB munkáját előkészítik, összefogják és irányítják. (Megjegyzés: a kisebbségek képviselőinek részvétele, érdekérvényesítésük egyes bizottságokon belüli módjai a téma hosszabb terjedelme miatt egy későbbi, már folyamatban lévő kutatás önálló témáját képezi majd.)

A KVB magyarországi társelnöki tisztségét 2015 áprilisa óta *Kalmár Ferenc András*, a *Külgazdasági és Külügyminisztérium Magyarország szomszédságpolitikájának fejlesztéséért felelős miniszteri biztosa* tölti be; a bizottság szlovák társelnöke pedig 2003 óta *Miroslav Mojžita*, *Szlovákia bosznia-hercegovinai nagykövete*.

Kalmár Ferenc András egyfajta jó gyakorlatként tekint arra, hogy a magyar kormány a KVB-ülések jegyzőkönyvei alapján kötelező erejű kormányhatározatot alkot, mely során a bizottság célkitűzései Magyarországon a belső jog részévé válnak. A bizottság ellenőrzési mechanizmusával kapcsolatban elmondta, hogy a felek nem fektették le ennek alapjait sem az alapszerződésben, sem az egyes jegyzőkönyvekben, azonban erre azért nem volt feltétlenül szükség, mivel az említett módon keletkező kormányhatározatokat egyébként is tiszteletben kell tartaniuk az államoknak. Hozzátette azonban

49 Uo. § 9 (16).

50 A Szlovák Köztársaság Alkotmánya (1992. szeptember 1.), 5. cikkely (2).

azt is, hogy abban az esetben, ha a célok nem teljesülnek, nincs semmiféle kikényszerítő mechanizmus, és a szankciók hiánya miatt a felek könnyebben kibújhatnak a felelősség és a feltételek teljesítése alól.

A vegyes bizottság jövőbeli munkáját illetően, a magyarországi társelnök szerint, javulást lehetne elérni az által, ha például mindkét állam megtartaná az 1995-ös alapszerződés rendelkezéseit. Emellett a KVB alapvető kérdések megvitatásának helye lehet a jövőben is, mint például a kisebbségek kollektív jogainak kérdésköre, melyről rendkívül fontos lenne egyeztetést folytatni. A kollektív jogok elismerése nélkül ugyanis az államok integrációs célkitűzései asszimilációhoz vezetnek, és ez nemcsak Magyarország és Szlovákia vonatkozásában jelenik meg. Abban az esetben, ha a nemzeti kisebbségek nem gyakorolhatják közösségi jogaikat, nagy esély van arra, sőt, teljesen bizonyos, hogy az említett csoport erőteljes számszerű fogyatkozásától, majd eltűnésétől kell tartanunk.

A bizottság munkáján túl azonban más csatornákon is folytatni kell a kétoldalú kapcsolatok javítását; a miniszteri biztos szerint ilyen lehetne a multilaterális intézményekben való közös magyar–szlovák fellépés a kisebbségek jogainak biztosítása érdekében, illetve a már működő V4 keretében is lehetőség lenne új, közös célok megfogalmazására, nemcsak gazdasági, hanem kisebbségi együttműködés keretében is.

Miroslav Mojžita szlovák társelnök a KVB munkáját a magyar–szlovák alapszerződés, főként a 15. cikk rendelkezéseinek gyakorlatba ültetéseként látja, mely rendkívüli szerepet tölt be a kétoldalú kapcsolatok javítása, fejlesztése szempontjából, és melynek kitételei ma is ugyanúgy érvényesek és követendőek. A KVB megfelelő csatornaként működik annak érdekében, hogy a nemzeti kisebbségek ügyét a két ország felkarolja. A bizottság szlovák tagozatában részt vevő magyar kisebbség képviselőinek személyével kapcsolatosan a társelnök nem fogalmazta meg, hogy részvételüket milyen feltételek alapján határozzák meg, tehát kik, mely szervek, szervezetek vesznek és vehetnek részt a munkában. Ez szlovákiai szinten korántsem egyértelmű, hiszen több szakmai-kisebbségi szervezet is érdemes (lenne) arra, hogy a KVB szlovák oldali tagozatában a magyar kisebbség képviseletében részt vegyen, így az e témakör vizsgálata a jövőbeli kutatás szempontjából fontos, elemzésre váró kérdés.

A szlovák társelnök úgy véli, hogy a jegyzőkönyvek előkészítésének módja az eddigiekben nagyon jól működött a két ország között, a tervezet egymás számára való előzetes megküldése nagyban segíti a sikeres egyeztetést, így ezt a jövőben is hasonló módon kell folytatni. A szlovák kormány két KVB-ülés közötti időszakban igyekszik a célkitűzések megvalósítására, hiszen Szlovákiában is kormányhatározat formájában vannak a jegyzőkönyvek a belső jog részévé az illetékes, megvalósításért felelős szervek megnevezésével, így időről időre felhívja a kormány az ezáltal érintett intézmények figyelmét is a közreműködés fontosságára.

A nagykövet kiemelte a két ország európai uniós csatlakozásának jelentőségét, mivel ezáltal a két ország közötti együttműködés lehetőségei is bővültek, beleértve a nemzeti kisebbségek védelmét. Emellett a 21. században nemcsak új kooperációs lehetőségek, hanem új kihívások is megjelentek, ezért folyamatosan meg kell vizsgálni az alapszerződés rendelkezéseinek teljesülését, valamint az előforduló nézeteltéréseket, problémákat orvosolni kell. Egyebek között ezért is rendkívül fontos, meghatározó és egyedülálló a

KVB munkája, hiszen nemcsak az együttműködést fejleszti, hanem a két ország közötti problematikus kérdések megoldására, tisztázására is lehetőséget ad.

A társelnökök rövid értékeléséből kitűnik, hogy mindkét fél rendkívül fontos és az együttműködést elősegítő fórumként jellemzi a bizottságot, amely elmélyíti a kölcsönös bizalmat a felek között. Hangsúlyozták annak jelentőségét, hogy az elkezdett munkát a jövőben is folytatni kell. Az erősebb kritikák megfogalmazásától mindkét társelnök tartózkodott, ami abból a szempontból érthető, hogy a megalapozott baráti légkört és jó kapcsolatot szeretnék megőrizni és fejleszteni, melynek szempontjából a pozitív, előre-mutató megnyilvánulások a célszerűek. Lehetőség van a két ország közötti együttműködés jövőbeli bővítésére, mélyítésére a vegyes bizottságon belül (is); a V4 keretében azonban ez idáig a nemzeti kisebbségek ügye nem vagy csak igen korlátozott mértékben került terítékre, és ez az elkövetkezendő időkben is valószínűtlennek tűnik. Emiatt valóban fontossá válik a KVB munkájának, a kommunikációnak a folytatása, valamint minél egyértelműbb célok megfogalmazása a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása végett, illetve nem utolsósorban e célok tényleges megvalósítása.

4. Következtetések

A tanulmány célja a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság eddigi tevékenységének ismertetése volt, elsősorban a bizottsági jegyzőkönyvek elemzése által, kiemelve az adott időszakokból több sarkalatos témakört.

Megfigyelhető, hogy a felek közötti együttműködés az évek során jelentős mértékben bővült és mélyült, amit nemcsak a célkitűzések növekvő száma, hanem konkrét tartalmuk is mutat. Ezzel szemben áll azonban a megvalósításhoz szükséges politikai akarat, illetve sok esetben a pénzügyi keret hiánya, hiszen a korábbi ülések rendkívül sok ajánlása jelenik meg az új jegyzőkönyvekben, melyek megvalósítása nem történt vagy történik meg. Tény azonban, ahogyan ezt több jegyzőkönyv is megemlíti, hogy az ajánlások többsége nem egyszeri feladatként jelenik meg, hanem teljesítésük hosszabb időt igényel, illetve folyamatosan teljesül, azonban a megvalósítás sok esetben nem emiatt késik.

A bizottságok munkájának koordinálásáért felelős szervek az évek során mindkét országban többször változtak, ami egyfajta természetes folyamatnak tekinthető, a folytonosságot azonban mindenképpen nehézkessé teszi. Emellett a magyar és szlovák tagozat bizottsági felépítése nem meghatározott sem az alapszerződés, sem a jegyzőkönyvek által. Ez főként a kisebbségek képviselőinek személye miatt problematikus, és magával vonja azt a kérdést, hogy megfelelő módon vannak-e képviselve a kisebbségi csoportok a bizottságon belül, illetve érdekeiket sikerül-e hatékonyan érvényesíteni. Ahogyan már az előzőekben említésre került, a kisebbségek képviselőinek nézőpontját is feltérképező további kutatásra van szükség, hogy pontosabb képet kapjunk arról, ők hogyan értékelik a KVB-ban betöltött szerepüket, valamint céljaikat milyen módon tudják megvalósítani az adott keretek között.

Szükség van, illetve volna arra is, hogy a KVB időről időre felülvizsgálja saját tevékenységének hatékonyságát, s kész legyen újításokat is bevezetni mind összetételét, mind egyéb kérdésköröket illetően.

Másrészt azonban ki kell emelni, hogy a bizottsági munkának és a tárgyalásoknak köszönhetően több fontos célkitűzés megvalósítására is sor került, illetve a közös együttműködés megfelelő hátteret biztosított a vitás kérdések megvitatásának, az ellentétek visszaszorításának, és közelebb hozta egymáshoz a feleket a megoldás keresése és a jó kapcsolatok kiépítésének érdekében. A KVB valójában nem egyik napról a másikra próbál megoldásokat keresni egyes problémákra, illetve előmozdítani a nemzeti kisebbségek jólétét és jogaiknak védelmét, hanem lépésről lépésre, fokozatosan halad, ami éveket, sőt évtizedeket vesz igénybe. Annak ellenére, hogy több témakörrel kapcsolatosan a közös nézőpont kialakítása nehézkesen halad, számottevő területen sikerült előrelépést és sikereket elérni, ami a bizottsági tagok munkájának érdeme, és amelyet, egyetértve a társelnökök szavaival, a jövőben is folytatni kell.

Irodalom

Jogi dokumentumok

- A Szlovák Köztársaság Alkotmánya, 1992. szeptember 1.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság alakuló üléséről, Budapest, 1999. február 8.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság II. üléséről, Budapest, 1999. szeptember 29.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság III. üléséről, Budapest, 2001. március 30.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság IV. üléséről, Pozsony, 2003. június 5.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság V. üléséről, Budapest, 2005. november 15.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság VI. üléséről, Pozsony, 2006. szeptember 22.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság VII. üléséről, Pozsony, 2007. szeptember 18.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság XIII. üléséről, Pozsony, 2008. június 10.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság IX. üléséről, Budapest, 2009. július 17.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság X. üléséről, Pozsony, 2011. február 2.
 Jegyzőkönyv a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság XI. üléséről, Budapest, 2012. november 7.
 Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről, 1995. március 19.
 Zákon č. 40/1993 Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom občanstve Slovenskej republiky, 15.02.1993
 Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín (hatályos: 2012. október 1-től).
 2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról, 2005. október 17.
 44/2009. (III. 4.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szlovák Köztársaság Kormánya között a nemzeti kisebbségek kölcsönös oktatási és kulturális támogatásáról szóló megállapodás kihirdetéséről

2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról, 2011. december 30.

2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról, 2013. április 18.

357/2009 Z. z. Zákon Národnej Rady Slovenskej Republiky o štátnom jazyku Slovenskej republiky, 09.09.2009.

Szakirodalom

Brubaker, Rogers 1995. Nationalizing Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe. *Daedalus*, Vol. 124, No. 2, 107–132. p.

Fiala-Butora János 2013. Hungarians in Slovakia and the Evolution of Hungarian-Slovakian Bilateral Relations – Improvement or Stalemate? *European Yearbook of Minority Issues*, Volume 12, 158–196. p.

Gömörilap: Szlovák törvények már magyarul is. <http://www.gomorilap.sk/rimaszombat/szlovak-torvenyek-mar-magyarul-is/> (letöltés ideje: 2019. január 17.).

Hamberger Judit 2004. A magyar–szlovák viszony esélyei az MKP kormányzati helyzetének tükrében. *Külügyi Szemle*, 1. szám, 28–47. p.

Jeszenszky Géza 1996. Hungary's Bilateral Treaties with the Neighbours and the Issue of Minorities. *Ethnos-Nation. Eine europäische Zeitschrift*, Jg. 4. Nr. 1–2., 123–131. p.

Jogi Fórum 2009. Mit is szabályoz pontosan a vitatott szlovák államnyelvtörvény? <https://www.jogiforum.hu/hirek/21736> (letöltés ideje: 2019. január 21.).

Kardos Gábor–Majtényi Balázs–Vizi Balázs 2009. A szlovákiai államnyelv-törvény módosításának elemzése. MTA Kisebbségkutató Intézet, <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/855.pdf> (letöltés ideje: 2019. január 20.).

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Nemzetpolitikai Államtitkárság: Magyar nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégia kerete. http://bgazrt.hu/_dbfiles/htmltext_files/5/000000065/Magyar%20nemzetpolitika%20-%20A%20nemzetpolitikai%20strategia%20kerete.pdf (letöltés ideje: 2019. január 18.).

Kymlicka, Will 1995. *Multicultural Citizenship*. Oxford University Press.

Mandiner 2017. Fico: Soha nem voltak olyan jók a szlovák-magyar kapcsolatok, mint most. https://mandiner.hu/cikk/20171017_fico_soha_nem_voltak_olyan_jok_a_szlovak_magyar_kapcsolatok_mint_most (letöltés ideje: 2019. január 21.).

MTI 2007. Kétoldalú egyezményt írt alá Gyurcsány és Fico, https://hvg.hu/vilag/20070619_gyurcsany_fico (letöltés ideje: 2019. január 22.).

MTI 2008. A magyar–szlovák konfliktus kronológiája 2006-tól. https://www.bumm.sk/archivum/2008/12/05/24747_a-magyar-szlovak-konfliktus-kronologiaja-2006-tol (letöltés ideje: 2019. január 18.).

MTI/Kormányportál 2012. A magyar–szlovák kapcsolatok jobbakként, mint amilyenek tűnhetnek. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/hirek/a-magyar-szlovak-kapcsolatok-jobbak-mint-amilyenek-tunhetnek> (letöltés ideje: 2019. január 21.).

Radi Anita 2017. A szlovák történelemkönyvek hibáiról. <http://felvidek.ma/2017/10/a-szlovak-tortenelemtankonyvek-hibairol/> (letöltés ideje: 2019. január 21.).

Szabó Mihály Gizella 2006. A szlovák nyelvpolitika és a kisebbségek anyanyelv-használati lehetőségei és törekvései. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, 2. szám, 43–49. p.

Szarka László 2009. A szlovák és a magyar nyelv státusa a dél-szlovákiai kétnyelvűség gyakorlatában. <http://www.matud.iif.hu/2009/09nov/Tartalom.htm> (letöltés ideje: 2019. január 21.).

Szlovákiai Magyar Adatbank: <http://adatbank.sk/lexikon/demografiai-valtozasok/>

Törvénytar: <http://torvenytar.sk/hu>

Vass Ágnes 2013. A kisebbségi nyelvhasználat helyzete Szlovákiában. *LÉTÜNK* különszám, 72–91. p.

Verstichel, Annelies 2009. Participation, Representation and Identity. The right of persons belonging to minorities to effective participation in public affairs: Content, justification and limits. Intersentia.

CSILLA VARGA

THE PAST, THE PRESENT AND THE ACHIEVED RESULTS OF THE HUNGARIAN–SLOVAK JOINT COMMITTEE

The protection of and dealing with national minorities in general can be carried out on three different levels: on multilateral, bilateral, and domestic level. The multilateral scope includes activities of international bodies urged by states devoted to the issue. At domestic level, countries have the possibility to secure different rights for national minorities living on their territories, based on their minority-related approach. The present paper, however, examines the bilateral scope of cooperation in support of national minorities, which cooperation can be achieved through bilateral treaties and agreements. The paper also focuses on the work of the Joint Slovak–Hungarian Committee on Minority Affairs established in 1995 by the Basic Treaty signed between the two countries.

Jelek a térben 6.

L. Juhász Ilona

Komárom emlékjelei az államfordulatok és rendszerváltások tükrében

Fórum Kisebbségkutató Intézet

„Közepességgel ifjakat nem lehet vonzani”

Pfeiffer Miklós pápai prelátus és kassai nagyprépost életútjáról (1887–1979)

ENIKŐ GYARMATI

„It is Not Possible to Attract Young People with Mediocrity.” The Life Path of Papal Prelate and Grand Provost of Košice Miklós Pfeiffer (1887–1979)

Keywords: Switzerland, Prochászka Circles, Košice, Kassa, Dominican Order, Hungarian minority in Slovakia

A tanulmány címéül kiválasztott mottó Pfeiffer Miklós svájci emigrációjának idején, 1952. július 1-jén került be naplófeljegyzései közé. A szerzetesi utánpótlás helyzetéről a következő gondolatokat jegyezte le ezen a napon a szerző: „Tegnap este jött egy napos rekollekció [emlékezés] növendékeink számára való megtartására G. Rywalski Paskál svájci kapucinus. Kevés pappal értettem meg magamat olyan jól, mint vele; [...]. Hosszan beszélünk a papi és mindkétnembeli szerzetesi hivatások ritkulásáról. Igazat adott nekem, hogy ennek fő oka, hogy – főleg a világi papság – nem működik sok esetben úgy, hogy az lelkes ifjakra valóban vonzó legyen. Az egyháziak részéről egész életükkel tanúságtétel kellene a valóban kisugárzó kereszténység mellett: akkor mennyiségileg és minőségileg lenne kellő utánpótlás. Közepességgel ifjakat nem lehet vonzani.”¹ Ennek a mottónak a jegyében tekintem át Pfeiffer Miklós életének állomásait.

Pfeiffer Miklós hosszú múltú, tehetős soproni családban született 1887. március 12-én (Házi 1982). 1904 tavaszán Budapesten tett érettségi vizsgát, majd ugyanennek a tanulmányi évnek a téli szemeszterében egyedüli magyar hallgatóként kezdte meg egyetemi tanulmányait a Fribourgi Egyetemen. A svájci fribourgi akadémiát 1889-ben emelték egyetemi rangra, ez az egyetem a mai napig a Domonkos rend irányítása alatt áll. Természetesen a magyar hallgatók között az egyetem teológiai kara volt a legnépszerűbb. 1898 és 1918 között a húsz év alatt felvett negyvenhárom magyar hallgatóból harminckét fő választotta a teológiai kart, heten bölcsészettudományokat hallgattak, hárman folytattak jogi tanulmányokat, és csupán egy magyar hallgató jelentkezett a természettudományi karra (Szögi 2000, 25–26. p., 74. p.). Az Egyetemi Nagykönyv bejegyzései szerint Pfeiffer 1908-ban szerzett *baccalaureatus* címet cum laude minősítéssel,

1 Magyarországi Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár. Pfeiffer Miklós svájci naplófeljegyzései. Diarium von Dr. Vic.[arius] Pfeiffer. Orsonnens, 1952. június 16. – augusztus 22. 1–67. p. ltt: 6–7. p.

1910-ben *littentiatust* szintén cum laude minősítéssel, végül pedig első doktorátusát 1913-ban cum laude minősítéssel a doktori értekezésért, és magna cum laude minősítéssel a szóbeli vizsgáért.² Doktori értekezését a magyarországi dominikánus rend alapításának történetéről készítette el.³

1913 novemberétől püspöki levéltárosként és könyvtárosként dolgozott Kassán. 1914 augusztusában nevezték ki az erkölcs-, hit- és szociológiai tudományok rendes professzorává a Kassai Teológiai Főiskolán. Mivel a háború miatt a főiskola néhány hónapig, átmenetileg, szüneteltette az oktatást, a professzor gyakornoki munkát vállalt a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Ennek a munkának a folyamán bízták meg 1915 nyarán első világháborús svájci anyagok gyűjtésével. Az úgynevezett tudományos gyűjtőtűt lehetővé tette számára a találkozást számos korábbi tanárával, ismerőseivel, egyházi és katonai kapcsolata révén pedig hasznos, informális úton továbbítható információkhoz juthatott a nyugati hadviselő felekről. (Gyarmati 2016, 97–107. p.). 1916 telétől a kassai székesegyház olvasókanonokja lett többek között édesanyja, Lóskay Gáborné jelentős anyagi támogatásának köszönhetően.⁴ A kanonok tagja volt még a kassai lelkeszi és oktatási hivatalok felvételi bizottságának, a Szent Tamás Akadémiának, és a budapesti Magyar Történelmi Társulatnak.

1918 nyarán visszatért a Fribourgi Egyetemre, hogy megszerezze bölcséleti doktorátusát.⁵ Még 1918. március 20-án a kassai püspök közvetítésével nyújtotta be a doktori vizsga letételére vonatkozó kérelmét a Fribourgi Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Doktori értekezésének tárgyául az okosság vizsgálatát választotta Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás etikájában.⁶ A szóbeli vizsgára és a védésre 1918. július 20-án, egy vasárnapi napon, délelőtt 10 és 12 óra között került sor. Főtárgyként filozófiatörténetből, melléktárgyként rendszerező filozófiából és általános történelemből vizsgázott, az összértékelés szerint magna cum laude minősítéssel.⁷

2 *Le Grand Livre „Promotorum ad Grados Academicos in Facultate Theologica” d’Université de Fribourg.* A vonatkozó források megküldését Christine Fracheboud-nak (Archives de l’Université de Fribourg) köszönhetem.

3 *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von Ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241–1242.* Zürich, 1913.

4 Pfeiffer Gyula, Pfeiffer Miklós édesapja fiatalon elhunyt. Édesanyja második férje Lóskay Gábor osztrák–magyar altábornagy volt. Pfeiffer Irmának, az édesanyjának születési és haláladáiról egy svájci forrásanyaghoz mellékelte partecédula nyújt információkat. Az elhalálozási értesítő szerint Pfeiffer Irma Bécsben született 1864. október 12-én. Elhunyt Fribourgban 1962. március 3-án a dominikánus nővérek Szent Erzsébet Otthonában. Schweizerisches Bundesarchiv. CH–BAR E2001E#1978–84#3333. [Nr. 10.] fol. 1–17. [6. sz. melléklet]

5 *Faculté des Lettres d’Université de Fribourg. Proces-verbaux des examens de doctorat. Protokolle über die Doktorpromotionen* Bd. II. 1912–1919, 207–208. p. Ezeknek a forrásoknak a megküldéséért Veronique Amey-nek tartozom hálás köszönettel.

6 *Die Klugheit in der Ethik von Aristoteles und Thomas von Aquin.* Freiburg, St. Paulus, 1918.

7 *Proces-verbaux des examens de doctorat. Protokolle über die Doktorpromotionen* Bd. II. 1912–1919. i. m. 208. p.

A Nagy Háború után, 1918. november 7-én alakult meg az Országos Papi Tanács, amelyet száz áldozópap az alsópapság érdekvédelmére hozott létre Budapesten (Tengely 2007, 19–67. p.). November 25-én Károlyi Mihály miniszterelnökhöz intéztek emlékiratot, ebben az egyházi reformok lényegéről vallott nézeteiket közvetítették az új politikai vezetés felé. A Papi Tanács irodája december 20-án kezdte meg működését, első és egyetlen kongresszusukat 1919. január 15–16-án tartották meg. Az ekkor elfogadott program egyebek között tartalmazta a papnevelés gyökeres reformját, az alsópapság anyagi helyzetének rendezését, papi nyugdíjreformot, papi szanatóriumok, betegpénztárak létesítését, a párbér és kepe eltörlését, a szolgálati pragmatika behozatalát, külön budapesti püspökség felállítását, teljes egyházmegyei autonómiát, a kanonoki intézmény korszerű reformját, a breviárium reformját, magyar nunciatúra felállítását, keresztény lapok alapítását, a helyi káplánságok eltörlését, a papi talár kötelező viselésének egyházi szertartásokra való korlátozását és a cölibátus kérdésének megoldását.⁸ A *Világ* magánközlés alapján arról adott hírt beszámolójában, hogy az írásbeli szavazatok 53%-a a papi cölibátus eltörlésére irányult.⁹

A Papi Tanács munkájában az akkor 31 éves Pfeiffer Miklós a Kassai Egyházmegyét képviselte. A januári kongresszusukon *Az Egyház és a mai korszak* címmel tartott előadást. A kérdést kutató Tengely Adrienn kiemelte, hogy az *Egyházi Közlöny* 1919. január 19-i száma erősen megcsonkítva hozta le Pfeiffer beszédét, amelyben amerikai minták alapján az intenzív pasztoráció mellett érvelt, illetve a nép és a papság kapcsolatának elmélyítését szorgalmazta. A társadalmi kérdésekkel intenzíven foglalkozó kassai kanonok személyéhez ettől kezdve gyakran kötöttek szociáldemokrata nézeteket, szellemiséget (Tengely 2007, 57. p.). Szociális érzékenysége és humanizmusa szinte vitathatatlan volt mindazok számára, akik ismerték a háború utáni kassai barakktábor lakói számára nyújtott anyagi és lelki szolgálatait (Filep 2010, 19–25. p.).

1919. január 7-én az Országos Lelkészszövetség keretében a keresztény felekezetek lelkészi képviselői értekezletre gyűltek össze a Deák téri evangélikus iskola tanácstermében. A tanácskozást alapvetően dr. Raffay Sándor evangélikus püspök kezdeményezte, Pfeiffer Miklós az előadói tisztet töltötte be. Ezen az értekezleten határoztak arról, hogy a szövetség tárgyalásaiból kizárnak minden hitvitát, így járulnak hozzá az ország vallási békéjéhez. Fő céljuknak tekintették továbbá, hogy együttműködést hoznak létre a különböző hitvallású szervezetek között. A szervezeti keretéről is döntöttek: ügykezelésre tisztikart választanak, ügyrendet állapítanak meg. A résztvevők elképzelése azt volt, hogy majd minden felekezetet három-három lelkész képvisel.¹⁰

Pfeiffer nemzetközi kapcsolatainak és nyelvtudásának köszönhetően a katolikus egyház nemzetközi mozgalmainak is aktívan közreműködő tagjává vált. A nem hivatalos egyházszervezeti, hanem társadalmi működést kifejtő, a világi tagokat tömörítő Katolikus Akció mozgalom a 20. század elején kezdte meg a működését. 1920-ban fektették le Grazban a Nemzetközi Katolikus Akció (NKA) alapjait. Az elnök Sigismund

8 A programot leközölte: *Magyarország*, 1919. január 17. 6. p.

9 *Világ*, 1919. január 17. 7. p.

10 Országos Lelkészszövetség. *Sárospataki Református Lapok*, 1919. január 12–19. 15. p.

Waitz innsbruck-feldkirchi püspök mellett a szervezet igazgatójává Pfeiffer Miklóst választották.¹¹ XI. Pius 1922-ben felértékelte a mozgalom törekvéseit, egyházi jogi státuszt biztosított a mozgalomnak, ami egyúttal lehetővé tette országos katolikus akciók alakulását. Az NKA éves kongresszusát 1929. augusztus 15. és 19. között Budapesten tartották. Ez mindenképpen ösztönzőleg hathatott arra, hogy három évre rá, 1932-ben Magyarországon is megalakult az országos szervezetük (Gianone 2010).

A szakszervezeti szervezkedéshez hasonló tömegmozgalom, a Katolikus Akció olyan katolikus kezdeményezés volt, amely mellőzni kívánta a politikai és ájtatossági törekvéseket. Egyfajta ernyőszervezetként értelmezték, amely átfogja a meglévő szervezeteket, elsősorban az egyesületeket és az egyházközségeket. Szervezőik figyelme kiterjedt minden társadalmi feladatra. Korabeli felfogás szerint az egyház így kívánt alkalmazkodni a megváltozott, demokratizálódó világban az új közéleti és társadalmi kihívásokhoz. Fő feladatának tekintette a társadalom visszavezetését az emberi és keresztényi szolidaritáshoz. Ebben pedig rendkívüli mértékben számítottak az alsópap-ság, a szerzetesek és a világi katolikusok cselekvő közreműködésére.¹² A kassai egyházmegyében 1939 és 1945 között Pfeiffer Miklós töltötte be az igazgatói posztot. A Katolikus Akció magyar szakosztályai között pedig évekig volt a szociális és karitatív szakosztály tanácsosa (Gianone 2010, 295., 303., 165–176. p.). A nemzetközi karitatív szervezőmunkáról Pfeiffer számos tapasztalattal rendelkezett az első világháború korából. Svájci útján ugyanis az ottani Vöröskereszt irodáját is meglátogatta, valamint részletes információkkal bírt a katolikus egyház svájci karitatív tevékenységéről (Pfeiffer 1916, 26–34. p.).

Trianon után immáron a csehszlovákiai magyar egyetemi ifjúság nevelése volt egyik alapvető elhivatottsága. A két világháború közötti Felvidéken a magyar katolikus főiskolások mozgalma szabadegyetemi előadások keretében szerveződött, és először a prágai magyar akadémikusok jogi szemináriumának szervezésében zajlott. A mozgalom szervezeti keretét a Prohászka Körök adták, amelyek elsősorban Rády Elemér (1910–1942) jogász és publicista kezdeményezésére jöttek létre. Rády szervezte be Pfeiffer Miklóst, akit a mai napig a mozgalom szellemi atyjaként tartanak számon. A Rerum Novarum tanításait követve nemzeti és szociális problémákra igyekeztek válaszokat adni. Az 1931. évi pápai szociális enciklika – a Quadragesimo Anno – helyzetelemzéséből kiindulva a nagytőkével profitgazdálkodást folytató kapitalizmus csődbe jutott, ezzel párhuzamosan hatalmas tömegek proletarizálódtak.¹³ Noha a magántulajdont

11 *Brevis conspectus operis catholici internationalis „IKA”*. Compilavit: Nicolaus Pfeiffer. Cassoviae, 1929, 16 p. Ez a rövid áttekintés az első nyolc év kongresszusainak történetét kínálja. Információt nyújt az évente egy alkalommal, általában augusztusban megrendezett esemény résztvevőiről, a tárgyaló témákról, és az előadásokról. Pfeiffer Miklós pozíciójának pontos megnevezése: Praesidens negotia gerens operis „IKA”.

12 Bangha Béla S. J., 1932. A katolikus akció problémalátása. *Magyar Kultúra*, 19. évf. 23. sz. 449–458. p.

13 XI. Pius pápa 1931. május 1-i enciklikája a Rerum Novarum negyvenedik évfordulóján látott napvilágot. A Quadragesimo Anno a tőke és a munka egyenjogúsága mellett szállt síkra. A modern keresztény társadalomtan alapelveit megfogalmazó pápai írásokról van szó.

nem utasították el, mégis azt a nézetet képviselték, hogy a közjó érdekében azt korlátozni kell, vagy valahogyan alárendelni a közjónak (Szenttamási 1988, 304–307. p.).

Elsőként a prágai Prohászka Kör alakult meg 1930. november 1-jén. Majd 1931 szeptemberében a csehszlovák püspöki kar jóváhagyta a Prohászka Körök Szövetségének alapszabályait. Ezt követően az év folyamán minden jelentős városban megalakult a helyi kör: a három egyetemi városon – Prága, Pozsony, Brünn – kívül Komáromban, Losoncon, Érsekújvárott és Kassán (Bajcsi 2015, 64–65., 68–70. p.). Fennállásuk során nyolc országos kongresszust szerveztek. Szenttamási István értékelése szerint a kongresszusok jelentősége a kitűnő találkozási lehetőségekben rejlett a Katolikus Akcióban részt vevő, a megújulást kereső szervezetek vezetői számára. A Prohászka Körök a kassai kanonokon keresztül a domonkosok kezdeményezéseibe is bekapcsolódtak. 1934 szeptemberében például cseh domonkosok rendezték a VIII. Nemzetközi Bölcseleti Kongresszust, amelynek Pfeiffer volt az egyik vitavezetője. Eszméik és tevékenységük ismertetését szolgálta az *Új Élet*, amely először Rády Elemér, 1935-től Szenttamási István, majd András Károly (1917–2004) irányítása alatt működött, és ahol Pfeiffer számos írást tett közzé.

A felvidéki magyar irodalmi élet szervezésére is számos kísérlet történt. A legfontosabb társaságok között foglalt helyet: a Masaryk Akadémia (Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság), a Szentiváni Kúria és a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség (Turczel 1994). Úgy tűnik, hogy a kassai kanonok inkább egy politikamentes katolikus irodalmi egyesület létrehozásában lehetett érdekelt. Ilyen próbálkozás lehetett a Potocsny József vezetése alatt számos magyar író által – köztük Mécs László, Pfeiffer Miklós és Sinkó Ferenc – tartott 1933. évi februári harmincfős alakuló ülés. Egy pozsonyi rendőr-igazgatósági jelentés szerint, amely alapján egyébként az alapítási kérelmet később elutasították, a kassai kanonokot szemelték ki ennek az újonnan alakítandó egyesületnek az elnökévé. A problémát azonban csehszlovák állampolgárságának a hiánya képezte, nem beszélve arról, hogy számos terhelő információ alapján a csehszlovák állam ellenségeként tartották számon a személyét. Turczel Lajos véleménye szerint Pfeiffer Miklós ugyan szerepet vállalt a Károlyi-kormányban, de a jelentés eltúlozta, eltorzította annak körülményeit (Turczel 1994, 91–92. p.). Pfeiffer Miklóst végül megválasztották a Csehszlovákiai Magyar Katolikus Szent Pál Irodalmi Szövetség elnökévé.

A magyar közszellem alakítását számos társaság célul tűzte ki magának. A Kazinczy Társaság bevett gyakorlat szerint tudományos vitaestek keretében adott alkalmat szociális kérdések kifejtésére. Pfeiffer ezeken a vitaesteken elsősorban a Quadragesimo Anno lényegéről és általában a nevelésről tartott előadásokat. A kisebbségi élet kérdéseit, a nacionalizmust, a magyarság és a zsidóság problémáját többnyire más előadók fejtették ki (Szeghy-Gayer 2016, 217. p.). Ami azonban a fiatalság jövőjét illette, a kisebbségi magyar közélet szereplőjeként természetesen számos vitaesten nyilvánított véleményt a nevelés terén és szociális kérdésekben. Pfeiffer Miklós személyétől azonban alapvetően állt távol az aktív politizálás. Fontos közszerplőként, a katolikus egyház szolgájaként feladatának tekintette a társadalmi kérdésekben való állásfoglalást. Új szemléletű nézetei alapján akadtak-akadnak, akik személyét bizonyos helyzetekben ellenzékiként érzékelték, interpretálták. 1938. augusztus 3-án vitathatatlanul részt vett egy politikai találkozón, Milan Hodža (1878–1944) csehszlovák miniszterelnök (1935–

1938 között) fogadásán. Húsbavágó kérdés, a csehszlovák miniszterelnök nemzetiségi törvényjavaslata is terítéken volt. A megjelent magyar közszereplők azonban bajosan képviselhetek hivatalos álláspontot, hiszen Esterházy János (1901–1957), az Egyesült Magyar Párt vezetője nem volt jelen. Azt a kívánságát juttatta el a tanácskozáson részt vevőkhöz, ha véleményt is nyilvánítanak, akkor ez lehetőség szerint legyen a párt álláspontjával való azonosulás (Simon 2010, 152. p.). Andrej Tóth a politikai lobby működése kapcsán mutatta be, hogy Jan Jiří Rückl, a Beneš 1935. évi megválasztásán dolgozó bizalmi ember a kassai kanonokot is felkereste, és meg kívánta őt nyerni a magyar keresztényszocialisták támogatásához. Arra, hogy bármilyen szerepet játszott volna Pfeiffer Miklós a politikai érdekek közvetítésében, a tanulmány nem tért ki (Tóth 2014, 1525–1526. p.).

Az első bécsi döntés után, a Felvidék egy részének Magyarországhoz való visszatérését követően az úgynevezett két magyar társadalom – a magyarországi többségi és a felvidéki kisebbségi magyarság – közötti konfliktus széles közbeszéd tárgyává vált. Szlovákiai magyar írók 1939 áprilisának elején a budapesti Pilvax kávéházban tíz pontból álló határozatot hoztak, amely tulajdonképpen a Felvidékkel kapcsolatos új magyar kormányzati politikát érintő kollektív kritikával volt egyenértékű. A Pfeiffer Miklós által is aláírt határozat követelte a megszerzett felvidéki eredmények és intézmények fenntartását, mi több, további fejlesztését, és elutasította a magyar társadalomban változatlanul továbbélő kiváltságok rendszerét. Javasolták a bevezetett közép- és felsőoktatási tandíj eltörlését, a népművelői állások helyi hivatalnokok számára való fenntartását és decentralizált kulturális központok létrehozását (Szeghy-Gayer 2016, 222. p.).

Pfeiffer *Felvidéki szellem* című írásában kiemelte, hogy a felvidéki magyarság húsz év alatt jelentős intellektuális gazdagodáson ment keresztül: demokratikusan gondolkodik, magas a toleranciaképessége, nyitott és kész mások értékeinek az elismerésére. Csehszlovákia demokratikus és szociális berendezkedését az általános választójoggal, a demokratizált közigazgatással, a szociálpolitikai törvénykezéssel és a megvalósított földreformmal nagyra értékelte, és tudatosítani kívánta, hogy ebből a felvidéki magyarság is részesült. A magyarság kisebbségi helyzete pedig megerősítette a közösség összetartozás-tudatát.¹⁴ A felvidéki közszereplők egyre gyakrabban adtak hangot azon véleményüknek, hogy az anyaország helytelenül ítéli meg a Felvidék helyzetét (Rácz 2006, 209–215. p.). A befogadó anyaország számára a felvidéki magyar kisebbség radikális volt, a hagyományos magyar társadalmi renddel szembenálló.

Az immáron kassai nagyprépost szintén nem értett egyet az úgynevezett neobarokk magyar társadalmi szemlélettel (Filep 2007, 119–122. p.). Szekfű Gyula vonatkozó nézetei élénken foglalkoztatták Pfeiffer Miklóst is. Az akkori nemzeti élet és nemzeti nevelés legnagyobb akadályaként tekintett a neobarokk szellemiségre. A fogalomban benne volt a helytelenül felfogott és túltengő egyéni és osztályöntudat, tekintélytartás, az e mögé rejtőző gög, illetve az egyéni és csoportönzés. Ennek a szellemiségnek a fő jellemzőjeként tartotta számon az eltávolodást mindenfajta demokratikus és szociális tartalmú közbeszédetől, a közérdekelleszen megnyilvánuló atyafiságot, valamint a pro-

14 Pfeiffer Miklós: A felvidéki szellem. *Új Élet*, 1939, 8. évf. 4. sz. 219–230. p.

tekciós rendszert. Érdeemes tudatosítani azonban, hogy Pfeiffer nem kívánta a jelenséget általánosítani és az egész magyar társadalomra kivetíteni. Sokkal inkább ennek a szemléletnek és magatartásnak a társadalom-lélektani mozzanatai érdekelték, és a katolicizmus értékei mentén kívánta ezeket értelmezni.¹⁵

A Prohászka Köröknek a visszatérést követő első országos kongresszusán Pfeiffer úgy fogalmazott, hogy a magyar társadalom úri és nem úri részre való merev és anti-szociális kettéválasztása idegen a felvidéki fiatalok számára. Mindazonáltal, vagy éppen ezért, a kongresszusi beszámolójában fő feladatként ajánlotta a hazájába visszakérült felvidéki magyar ifjúságot megismertetni a magyarországi élet művelődési, gazdasági és társadalmi mozzanataival. A prohászka-kásokat olyan szellemi elitmozgalmaként jellemezte, amely szerint a nemzet jövője azon áll vagy bukik, mennyire sikerül a nép legszélesebb rétegeit gazdasági, társadalmi és szellemi jólétbe emelni. A Prohászka Körök tagjai számára, mivel a Quadregesimo Anno pápai körlevél gyakorlati alkalmazásától várták az égető gazdasági és társadalmi problémák megoldását, a szakmák szerinti szervezkedés, a hivatásszervezet fontos szerepet vitt. Pfeiffer azt is hangsúlyozta, hogy a kisebbségi élet mindenképpen pozitív kihatással van a népi közösség gondolatára.¹⁶

A korabeli magyar sajtóban intenzív vita bontakozott ki a népi gondolat értelmezési alternatíváiról. Két fő irányzatnak a nézetei ütköztek ebben a társadalomszemléleti eszmecserében. A népi irány a falusi magyar társadalom társadalmi, gazdasági nehézségeinek feltárására helyezte a hangsúlyt, míg a népi jelzővel szemben tartózkodó, elutasító irány az úri hagyományok ápolását részesítette előnyben. Pfeiffer felfogása a népi gondolatról egyfajta egyetemes integrációs népi fogalom volt, mely a magyarság legszélesebb rétegeit kívánta integrálni emberhez méltó életszínvonal biztosításával mind anyagi, mind szellemi téren, valamint emberi méltóságának megbecsülésével.¹⁷ A magyar nemzeti, népi gondolat az ő számára minden magyar testvéri közösségét jelentette társadalmi, vagyoni, felekezeti különbségre való tekintet nélkül. Vallási értelemben is integrált ez a gondolat, hiszen egyházi hovatartozás és egyházhűség szintén nem jelentettek szempontot. A felekezeteken átnyúló együttműködés eszméje mindig is meghatározta munkásságát. Érdeemes azonban kiemelni, hogy Pfeiffer kifejezetten nem kívánt csatlakozni semelyik népi eszmerendszerhez sem, egyértelművé tette, hogy egyfajta végletességet érzett mindkettőben. Ha belegondolunk, valódi társadalmi integráció lehetetlen kizárólagos társadalmi koncepció mellett.¹⁸

Pfeiffer számos írásában húzta alá a közösségi gondolat jelentőségét. Úgy vélte, hogy a 19. század a szélső individualizmus kora volt, az akkor érvényesülő egyéniesség

15 *Nemzetnevelésünk legnagyobb akadályja a neobarokk szellemiség.* András Károly szerkesztő beszélgetése Dr. Pfeiffer Miklós kassai kanonokkal. *Klny. az Új Élet* 1943. évi júniusi számából. Kassa, 1943. 15. p.

16 Pfeiffer Miklós: 1939. A felvidéki prohászka-kások kassai kongresszusáról. *Katolikus Szemle* 53. évf. 10. sz. 598–560. p. ltt: 599. p.

17 Pfeiffer Miklós: Amihez ragaszkodnunk kell! *Új Élet*, 1942, 1. évf. 8. sz. 225–227. p.

18 Pfeiffer Miklós: Tisztában vagyunk... *Új Élet*, 1942, 1. évf. 3. sz. 81. p.

azonban szélsőségessége miatt csődöt is mondott. Ha pedig ez így történt, akkor a 20. század eszménye legyen az egyének a közösségekben való feloldása, a nemzeti és a vérségi összetartozás alapján. Aquinói Szent Tamás közösségről vallott gondolatai megerősítették Pfeiffert abbéli meggyőződésében, hogy a nemzeti alapon vallott közösségi gondolathoz kereszténység nélkül nem lehetett volna közelebb jutni.¹⁹ Ahhoz azonban, hogy a közösségi gondolat a gyakorlatban érvényesüljön, orvosolni kell egy súlyos társadalmi problémát, nevezetesen az új értelmiségi nemzedék gyökértelessé válását. Pfeiffer ezért kifejezetten üdvözölte azt az állami törekvést, mely több száz falusi fiatal számára biztosított támogatást az oktatásban. Rossznak tartotta a nevelésben használt szó- és fogalomkészleteket, és úgy látta, hogy a gyökértelessé válás útján változást csak úgy lehet elérni, ha gyökeresen szétválasztják, javítják, majd elkerülik az erkölcsi értékelés és a társadalmi osztályozás szó- és fogalomhasználatát.²⁰ A népi gondolat jegyében a diákjóléti kérdéssel kapcsolatban pedig aláhúzta, hogy égető szükség volna katolikus egyetemi kollégiumok létrehozására. Ezek az intézmények tagadhatatlanul alkalmasak lennének arra, hogy a legmagasabb tanulmányokat folytató fiatalok megőrizzék a néppel való együttérzés lelkületét. „Aki hosszabb időt töltött külföldön, sokat utazott és alaposan beletekinthetett különböző országok életébe, az előtt világos, hogy a népi gondolat terjedésére, erősödésére a fenti értelemben a magyar nemzeti életben sorsdöntően és életbevágóan szükség van.”²¹

1943 nyarán, a szárszói konferenciával közel azonos időben katolikus találkozóra került sor Győrött. Apor Vilmos püspök kezdeményezésére valamivel több mint húsz közeleti személy tanácskozással gyűlt össze 1943 augusztusában a Püspökvárban. A megbeszélés egyik eredményeként döntés született a Katolikus Szociális Népmozgalom megszervezéséről, alapjainak lerakásáról (Gergely 1993). A győri konferencián egyebek között azt is mérlegelték, hogy új keresztény pártot alapítsanak, ez az elképzelés akkor azonban nem valósult meg (Gergely 1987, 20., 30–31. p.) A tanácskozás meghívott egyházi személyei között volt Pfeiffer Miklós kassai kanonok, pápai prelátus is. A győri titkos találkozón képviselt nézeteinek rekonstrukciójához az 1942. évi debreceni konferencián elhangzott, a katolikus egyház és a nemzetiségek kapcsolatáról szóló előadása nyújthat – persze nem kizárólagosan – támpontokat. A történelmi Magyarország egyes területeinek visszacsatolása után kialakult helyzet értékelése fontos helyet foglalt el ugyanis ebben az előadásában. „1938 ősze óta nem egyszerűen csak más nyelven beszélő népcsoportokat kaptunk vissza, hanem teljes nemzeti, tehát saját állami öntudattal bíró nemzeteknek Magyarországhoz csatolása által nemzetki-sebbségbe került részeit. Ezt a lélektani ténytet és változást nem látni: struccpolitika lenne; tehát Aquinói Szent Tamás szerint a « peccatum stultitiae »-nek, magyarul az ostobaság bűnének egy neme.” Pfeiffer véleménye szerint ezekkel az új adottságokkal számolni kell, azaz nem kellene ott folytatni, ahol 1914 és 1918 között abbahagyták.

19 Pfeiffer Miklós: Közösségi gondolat. *Új Élet*, 1942, 1. évf. 1. sz. 2–3. p.

20 Pfeiffer Miklós: Tehetségkiválasztás. *Új Élet*, 1942, 1. évf. 2. sz. 62–63. p.

21 Pfeiffer Miklós: Amihez ragaszkodnunk kell! *Új Élet*, 1942, 1. évf. 8. sz. 227. p.

Ebben az előadásában is kitért arra, miért látja a neobarokk szellemiséget a nemzetiségekkel való helyes bánásmód fontos akadályának: „Az évről-évre befolyásosabb neobarokk társadalomszemlélet a tekintélytartás örve alatt tele van olyan kasztszemlélemmel, lefelé megnyilvánuló egyéni, vagy társadalmi göggel, lenézéssel, lekicsinyléssel és az emberi önérzetet sértő bánásmóddal, amely a kisemberben az elnyomottság és az elkeseredés érzetét, ha pedig más nemzetiségű, a nemzeti elnyomtatás érzetét kelti. Már pedig a nemzetiségi kérdés nyolcvan százaléka a kisemberrel való helyes vagy helytelen bánásmódnak a kérdése. Utóbbi pedig végelemzésben ítélőképesség és tapintat kérdése. Egyébként a neobarokk kitermelte társadalmi gög és lenézés az erkölcsstanban elsősorban a kevélység bűnéhez, a szociális beállítottság hiányának bűnéhez sorolandó és sokszor ezen felül a « stultitia » (önhibából eredő ostobaság és korlátoltság) bűnéhez is. Egyértelműen ott rejlik a sorok között a szomorú tapasztalat, hogy az első világháború elvesztéséből fakadó állami megsemmisülés kudarcos tapasztalata sem tudott változást előidézni a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos magyar gondolkodásmódban. Úgy tűnik, hogy ez a lélektani állapot mára sem tűnt el, nem csupán nemzeti, hanem mindenfajta, tehát nem csak nemzetiségi, kisebbségi gondolkodás ellen generációról generációra újabb formákat ölt.”

A kulcsot a probléma megoldásához nem is elsősorban a szociális intézmények létrehozásában vélte felfedezni Pfeiffer Miklós, hanem – mint azt a kiragadott idézetek alátámasztják – a szociális szellemiségű bánásmódban. A helyes nemzetiségi és kisebbségi magatartásra a következő ajánlást fogalmazta meg: univerzális, széles integrációs alapon alkalmazandó népi szemlélet, szociális érzékenységet mutató társadalmi szemlélet, a „tűszúrások politikájának” mellőzése, pozitív lelkület és keresztényi együttérzés „nagyvonalúan egybekapcsolt érvényesítése”.²²

Pfeiffer Miklós a közösségi eszmét kora leghatalmasabb vezérgondolataként tartotta számon. Számára mint keresztény gondolkodó és kutató számára ezért kínált hálás feladatot az aquinói mester közösségről szóló tanításainak kifejtése, közvetítése.²³ 1944-ben, a háború okozta nagy válságok közepette az önzetlenség megtartásának nehézségeiről, feladatairól írt rövid, bátorító cikket. Az *Új Élet*ben ez volt az utolsó írása.²⁴ A számos világvallás által vallott egyetemes emberi érték, az önzetlenség az erkölcsiség biztos épületének felépítéséhez kínál alapot. Az univerzálisnak tekinthető felfogás szerint az önzetlenség motivációja nagyobb garancia az igazságra és az egyenlőségre, mint a jog. A közösségi intézmények jó működtetése így függhet az emberi értékek megfelelő érvényesítésétől.

A Felvidék visszakerülése Magyarországhoz Pfeiffer Miklós tevékenységi körében bővülést, gazdagodást hozott. Csárszky József (1886–1962) kassai püspök a felvidéki katolikusság legfontosabb feladataként jelölte meg az anyaországi katolicizmus életé-

22 Pfeiffer Miklós: *A katolikus Egyház és a hazai nemzetiségek*. (Elhangzott a debreceni nemzetiségi előadássorozaton 1942. augusztus 12-én.) 1943, [H. n.] 39. p.

23 Pfeiffer Miklós: *A szociális igazságosság Aquinói Szent Tamásnál*. Előadás a soproni nyári egyetemen 1943. július 17. Bp., 1943, 13. p.

24 Pfeiffer Miklós: Önzés helyett. *Új Élet*, 1944, 3. évf. 7–8. sz. 194. p.

be való bekapcsolódást.²⁵ 1939. február elején nevezte ki Pfeiffert az Actio Catholica kassai egyházmegyei igazgatójának.²⁶ 1944-re az egyházmegyei zsinati vizsgálóbizottság tagjából elnökké lépett elő, továbbra is egyike volt az egyházi szentszék bírának, betöltötte az egyházmegyei főtanfelügyelői tisztséget, majd püspöki helynöke lett az elűzött Madarász István püspöknek.²⁷ Pfeiffer személyét azonban ugyanúgy támadások érték, mint Madarász Istvánt, az általuk kinyilvánított keresztényi toleranciát gyakran interpretálták szlovákbarátságként, valamint nézeteiket akadálynak vélték az oktatás útján történő magyarosítás politikájában (Simon 2014, 146–147. p.).

A második világháború elvesztése Magyarország részéről a Felvidék magyar lakossága számára két alternatívát kínált: ragaszkodnak a magyarságukhoz, vagy lemondanak nemzeti jogaikról. Az 1945-től érvénybe léptetett Beneš-dekrétumok személyi és vagyoni jogfosztottságra ítélték az identitásához ragaszkodó magyarságot (Szarka 2007, 20–27. p.). Pfeiffer Miklós ilyen körülmények között Csehszlovákia elhagyására határozta el magát. 1947. december 9-én távozott Kassáról, és 1948. február 14-ig a Prágai Apostoli Nunciatúra vendége volt. Majd ezen a napon a Vatikán útlevelével, a Swissair fedélzetén érkezett meg Svájcba, Zürich–Dübendorf repülőtérre. Emigrációjának ezen részleteiről, valamint Svájcban töltött első éveinek tevékenységéről a svájci külügyminisztériumnál 1962-ban indított jogsegélykérelem kapcsán folytatott levelezésből szerezhető információ.²⁸ Az itt leírtak szerint 1948 és 1952 között a Romont melletti Orsonnensban található Szent Mária Nevelőintézet intézeti lelkipásztora volt. Ezt követően két éven keresztül töltötte be ugyanezt az állást a Fribourg mellett fekvő Villars-les-Joncs-ban található Institut du bon Pasteur intézetben. Svájci állampolgárságának megszerzéséig – 1955. november 9-ig – nem hagyta el Svájcot, leszámítva egy három hónapos római látogatást és rövid külföldi utakat.²⁹ A politikától – különösen a hazaitól – azonban továbbra is távol tartotta magát. Jól illusztrálhatja ezt, hogy amikor Endrédy Vendel (1895–1981) zirci apát 1948

25 Csárszky a kassai, rozsnói és szatmári egyházmegyék apostoli kormányzója volt 1938 és 1945 között.

26 A visszacsatolt kassai egyházmegye bekapcsolódik a magyar Actio Catholicá-ba. *Pesti Napló*, 1939. február 9. 12. p.

27 *Magyarország Tiszti cím- és névtára*, 1944, 51. évf. 606–607. p.

28 Ennek a jogsegélykérelemnek a tárgya egy pénzügyi befektetési értékpapír visszaszerzése volt, melyet a második világháború végén a megszálló szovjet csapatok egyik tisztje lopott el a Magyar Nemzeti Bank állományából. A Svájci Államszövetség felvállalta az akkor már svájci állampolgár Pfeiffer Miklós ezen jogigényének képviseletét, és hosszú évek után, számos jogi eljárást követően sikerült a befektetés értékének részbeni visszaszerzése. Volt Pfeiffer Miklósnak egy zágrábi ingatlana is, amelyet a jugoszláv államosításkor veszített el. Ezt a jogsegélykérelmét azonban hivatkozással arra, hogy az államosítás idején még nem volt svájci állampolgár, elutasították. Más magyarok hasonló igényű jogsérelmei szintén alátámasztják, hogy a Svájcba emigrált magyarok jugoszláv államosítás által elvesztett vagyonának visszaszerzésekor Svájc tartózkodott a jogsegély nyújtásától.

29 Schweizerisches Bundesarchiv CH–BAR E2001E#1978/84#3333. [Nr. 19.] fol. 1–2. Pfeiffer Miklós levele az Eidgenössisches Politisches Departement, Bern részére Fribourg, 1965. január 19.

októberében egy svájci úton járt, többek között találkozott Pfeiffer Miklóssal is, politikáról azonban nem esett szó közöttük, legalábbis a nyilvánosság számára ezek nem ismertek (Cúthné 2010, 171. p.).

Svájci emigrációjának feldolgozásához további adalékokat nyújthatnak a bevezetésben már idézett, vasvári domonkos gyűjteményben őrzött, még feltáratlan naplói. Az első naplók egyikéből, 1952. év nyaráról megtudható egyebek között, hogy tervezték egy magyar gimnázium létrehozását Fribourgban magyar szerzetesrendek – kegyesrendi, domonkos, piarista – közös összefogásával.³⁰ Pfeiffer Miklósnak gondja volt zürichi magyar gyerekek nyelvi gondozásának megszervezésére is.³¹ Támogatta és svájci átmeneti munkához juttatta a Csehszlovákiából elmenekülő honfitársait. Megörökítette például, hogyan segítette a kassai prohászksók körének egyik legbuzgóbb tagjaként számon tartott dr. Orosz Mártának, aki ausztriai gimnáziumi tanítást követően és Ausztráliába való emigrációja előtt Svájcban Pfeiffer gondoskodását és támogatását élvezte.³²

A svájci püspöki kar támogatásával 1956-ban Pfeiffer Miklós a svájci magyar misszió igazgatója lett. A Szentszék megbízásából már korábban a Svájcban élő magyarok lelki szolgálatába állt. Genf, Lausanne, Fribourg templomaiban havonta tartott istentiszteletet a magyar közösség számára. Pfeiffer Miklós utódait később már a svájci püspöki konferencia nevezte ki (Mehrlé 1993). Magyar missziót szerveztek St. Gallen, Zürich, Basel, Luzern, Bern és Lausanne-Genf központokkal. Fribourgban azonban, ahonnan ezt a tevékenységet irányította, sohasem jött létre magyar misszió. A svájci misszió területén körülbelül ezernégyszáz magyar katolikus élt, tizennégy magyar pap vett részt lelképásztori ellátásukban. 1966. október 23-án Pfeiffer Miklós celebrálta az 1956. évi forradalom tizedik évfordulójának emlékére a Ticinói Magyar Egyesület szervezésében tartott misét (Saáry 2012).

A papi ellátás megszervezésének nehéz feladatai az igazgatóra hárultak. Pfeiffer Miklós unokaöccse, Ikvay László (1911–1976) a Katolikus Ifjűmunkások Országos Egyesületének főtitkára 1969-től Svájcban segítette nagybátyját az emigráns magyarok lelki gondozásában. Rövid ideig, 1971 szeptembere és 1972 tavasza között Ikvay volt Mindszenty bíboros személyi titkára Bécsben (Hollai). Rába Lukács pálos szerzetest 1962 tavaszán hívta át Amerikából Svájcba, mivel az ország francia nyelvterületén nem volt elég magyar pap.³³ Rába hosszú ideig, 1962 és 1994 között Lausanne-Genf területén végezte a magyar szolgálatot, 1994-ben tért vissza Magyarországra, ahol 1996-ban hunyt el. Pfeiffer Miklós 1969-ig állt a svájci magyar misszió élén. Őt követte Vecsey Lajos (1905–1998) 1969 és 1977 között, majd Mehrlé Tamás (1912–2002) 1977 és 2002 között (Miklósházy 2012).

30 Magyarországi Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár. Pfeiffer Miklós naplófeljegyzései. Diarium 1952. június 16 – augusztus 22. Bejegyzés: 1952. június 27. péntek. 5. p.

31 Bejegyzés: 1952. július 3. csütörtök. Uo. 10. p.

32 Bejegyzés: 1952. július 3. csütörtök. Uo. 11. p.

33 A Sziklakápolnában kezdődött. Rába Lukács pálos szerzetes emlékezik. *Új Ember*, 1992. július 26.

Pfeiffer Miklós az emigrációban is sokat szerkesztett és írt. Felelős szerkesztője volt a *Hiszek* című kéthavi lapnak, a Svájci Magyar Katolikus Karitasz (1961-től Misszió) időszakos értesítőjének, amelyet 1958-tól 1969-ig adtak ki Luzernben. Később ez a lap beolvadt a Münchenben kiadott *Életünkbe*. Változatlanul nyitott szemmel szemlélte kora társadalmi kihívásait. Elmélkedett a munkásság ateizmusának okairól,³⁴ az 1968. évi diáklázadások kapcsán a generációs ellentétek kezeléséről foglalt állást³⁵ – általában könyvismertetések keretében. És legfőképpen kitartóan dolgozott az egyetemes kereszténység ökumenikus szándékainak nemzeti szinten való közvetítésén. A reformáció 450. évfordulójának évében, 1967. január 5–6-án Vízkereszt alkalmából a Római Katolikus Magyar Főlelkészek Európai Konferenciája és a Külföldön élő Magyar Evangélikus Lelkészek Munkaközössége megbeszéléseket tartott Stuttgartban. A magyar egyházak életében ez volt az első közös gondolkodás az egységkeresés hitbeli alapjairól, konkrét közös ökumenikus feladatokról. A II. vatikáni zsinat példája alapján elő kívánták segíteni a közös istentiszteletek tartását. Az ekkor kiadott magyar ökumenikus nyilatkozatot hatan írták alá, közöttük Pfeiffer Miklós mint svájci magyar főlelkész.³⁶

Renderkívül közel hozzák személyiségét 1952. augusztus 8-án pénteken kelt naplóbejegyzései: „Munka- és időbeosztásom: a) idejében lefeküdni, hogy kb. 6 és fél óráig legyen az alvásra, b) délelőtt (kivételesen délután) 2–1 ½ óra összefüggő alkotó munkára, c) ez az alkotó munka felváltva (tehát egyik napon egyik, másik napon másik) a) hosszú, b) rövid lejáratú alkalmi munka, d) mielőtt egy munkát kezdek, az előzőt teljesen befejezni, e) Arisztotelészre és Szent Tamásra támaszkodni, de nem kicsinyesen mankó módjára, f) munkám értékesítése lehetőleg több nyelven (magyar, német, francia, latin, esetleg még más is), g) állandó idegfeszültséget és időpocsékolást egyformán kerülni (Haste nie, doch rast' auch nie, dann hast Du nie Neurasthenie.)³⁷

Pfeiffer Miklós 1979. március 21-én hunyt el Fribourgban, ahol a domonkosok fehér ruhájában temették el. Sinkó Ferenc hagyatékában található egy Pfeiffer Miklósról készített életrajzi vázlat. Ebben a megemlékező igényű írásban az 1929–1930-ban létrejött csehszlovákiai Prohászka Körök szervezőjének egyéniségét, életútját a következőképpen értékelte a szerző: „Szóban és írásban hirdetett elvei és tanításai nemcsak a Prohászka mozgalom fejlődésére hatottak alapvető és meghatározó módon, hanem az egész kisebbségi magyar társadalom életére is: vallási, politikai, nemzeti különbségek leküzdését, a társadalmi összefogást készítették elő. A kisebbségi magyar közvélemény fejlődése azzal biztatott, hogy a megosztott konglomerátum szilárd, önálló életet élni tudó közösségé alakult. A hitlerizmus által felidézett vihar azonban véget vetett ennek a folyamatnak. 1938-ban a felvidéki magyarság zöme visszakerült a nemzet fő

34 Pfeiffer Miklós: Egy francia munkás-papi regény margójára. *Katolikus Szemle*, 1953, 5. évf. 2. sz. 17–20. p.

35 Pfeiffer Miklós: Forradalmasított ifjúság. *Katolikus Szemle*, 1970, 22. évf. 4. sz. 364–366. p.

36 Magyar ökumenikus nyilatkozat. A külföldi magyar római katolikus és evangélikus ökumenikus bizottság közös nyilatkozata. *Katolikus Szemle*, 1967, 19. évf. 1. sz. 78–81. p.

37 Naplóbejegyzés 1952. augusztus 8. 49–50. p. Érdemes kiemelni, hogy a naplóbejegyzések négy nyelven, mondhatjuk úgy, hogy keletkezésük nyelvén (magyarul, németül, franciául és latinul) kerültek beírásra.

törzséhez. Az ezután következő néhány esztendőben Pfeiffer Miklós 1943 óta mint kassai nagyrépost új területen folytatta munkáját: az egész magyar társadalom felé igyekezett közvetíteni a kisebbségi magyar élet tanulságait, hirdetni a magyar társadalmi reformok és a szlovák–magyar megbékélés fontosságát. Ezt a minden eddiginél fontosabb célkitűzését se tudta valóra váltani. A második világháború után győzedelmesen visszakerülő Beneš lehetetlenné tette, hogy Kassán újabb kísérletbe fogjon. Azt remélve, hogy Svájcban eredményesebben tud új küzdelmet kezdeni a szociális katolicizmus eszméiért, Fribourgba menekült. A svájci magyarok lelkipásztora lett. Messzemenő terveit azonban nem valósíthatta meg: nem volt hozzá elegendő számban partnere se a magyar emigrációban, se az európai egyházakban – beleértve azokba a Vatikánt is.”³⁸

Irodalom

- Bajcsi Ildikó 2015. A Prohászka Ottokár Körök Szövetsége az első Csehszlovák Köztársaságban. Generációs önszerveződés a keresztényszocialista ideológia jegyében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 17. évf. 4. sz. 61–86. p.
- Cúthné Gyóni Eszter 2010. Endréd Vendel zirci apát fogságának története. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 22. évf. 1–2. sz. 171. p.
- Filep Tamás Gusztáv 2007. A „felvidéki szellem”-ről és utóéletéről. (Közelítések). *Limes*, 20. évf. 2. sz. 109–132. p.
- Filep Tamás Gusztáv 2012–2013. A kerékpáros kanonok meg a diákja. Pfeiffer Miklós és Rákos Péter kapcsolatának hátteréhez. *Bohemia* (Bp.), 2012. április – 2013. május. 19–25. p.
- Gergely Jenő 1987. A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus. (Különös tekintettel az 1930-as évektől 1944-ig.) *Századok*, 121. évf. 1. sz. 3–48. p.
- Gergely Jenő 1993. Szárszó és a katolicizmus 1943. *Honismeret*, 21. évf. 4. sz. 7–15. p.
- Gianone András 2010. *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*. Budapest, ELTE BTK PhD-disszertáció.
- Gyarmati Enikő 2016. Pfeiffer Miklós svájci tudományos gyűjtőútja a Nagy Háború második évében. In Hajdú Anikó (szerk.): *Multietnikus világok Közép-Európában 1867–1944*. Nyitra, Téka Társulás, 97–107. p.
- Házi Jenő 1982. *Soproni polgár-családok 1535–1848. I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hollai Ferenc: *Ki volt Ikvay László?* Piliscsaba, Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár 68. www.ppek.hu/konyvek/Hollai_Ferenc_Ki_volt_Ikvay_Laszlo
- Mehrle, Thomas 1993. Die Ungarn-Seelsorge in der Schweiz. *Schweizerische Kirchenzeitung* 161. évf. 42. sz. 578–579. p.
- Miklósházy Attila SJ. 2012. Az emigráns R. K. Magyar Egyházközösségek vázlatos története Svájcban. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 24. évf. 3–4. sz. 199–202. p.
- Pfeiffer Miklós 1916. *Svájc a háború alatt. Úti benyomások 1915. nyaráról*. Budapest, Klny. a Felvidéki Újság 1916. évi 36–46. számából. 42. p.
- Rác Kálmán 2006. A két világháború közötti felvidéki katolikus magyarság vezetői sorsproblémáinkról. In Pritz Pál (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Budapest, 197–220. p.

38 Sinkó Ferenc hagyatéka: Pfeiffer Miklós. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms 2681/56 1-2. fol.

- Saáry Éva, 2012. *A Ticinói Magyar Egyesület története 1975–2010*. Lugano.
- Simon Attila 2010. *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja.
- Simon Attila 2014. *Magyar idők a Felvidéken (1938–1945). Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest.
- Szarka László 2007. A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek. In Popély Árpád–Šutaj, Štefan–Szarka László (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. Máriabesenyő–Gödöllő, 7–33. p.
- Szeghy-Gayer Veronika 2016. *Felvidékből Szlovenszkó. Magyar értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. H. n. [Budapest], 213 p.
- Szenttamási István 1988. Magyar katolikusok Csehszlovákiában. Reform-mozgalmak a két világháború között (1918–1938). *Katolikus Szemle*, 40. évf. 4. sz. 297–311. p.
- Szögi László 2000. *Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919*. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 3). Budapest,
- Tengely Adrienn 2007. A Papi Tanács (1918–1919). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 19. évf. 3–4. sz. 19–67. p.
- Tóth, Andrej 2014. Magyar kisebbségi politikai pártok Csehszlovákiában és az 1935. évi elnökválasztás. *Századok*, 148. évf. 6. sz. 1517–1558. p.
- Turczel Lajos 1994. Magyar írószervezkedési kísérletek az első Csehszlovákiában. *Irodalmi Szemle*, 37. évf. 9. sz. 87–95. p.

ENIKŐ GYARMATI

„IT IS NOT POSSIBLE TO ATTRACT YOUNG PEOPLE WITH MEDIOCRITY.” THE LIFE PATH OF PAPAL PRELATE AND GRAND PROVOST OF KOŠICE MIKLÓS PFEIFFER (1887–1979)

Canon of Košice Miklós Pfeiffer was a well-known and recognized public figure of Hungarians in Upper Hungary who after World War I found themselves in a minority position. The stages of his life were divided among three countries. He grew up in the Austro–Hungarian Monarchy and was ordained as mass-priest in 1909. He devoted the acme of his career to pastoral care of Hungarian inhabitants in the interwar Czechoslovakia, he first of all dedicated his efforts to education of university students. At the age of nearly sixty he had no choice but to immigrate to Switzerland. However, it maybe was a mitigation for him that he returned back to the scene of his university studies. This bibliographic summary outlines the stations of Miklós Pfeiffer’s life and career, endeavouring to be as complete as possible.

Gömör az 1919-es államfordulatok tükrében

ÉVA KERÉNYI

Gemer in the Light of the 1919 Political Changes

Keywords: Gömör-Kishont County, Hungarian Soviet Republic, Red Army, the Trianon Dictate, Paris Peace Conference, political change in 1919, border issue

A nemzetközi támogatással megalakult Národný Výbor (Nemzeti Tanács) Prágában 1918. október 28-án megszüntette az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatóságát Csehország részei felett, és átvette a kormányzást. Ugyanitt 1918. november 14-én összeült a Nemzetgyűlés és proklamálta a Csehszlovák Köztársaságot. A megalakult új államot rövidesen a győztes hatalmak sorban elismerték. A Felvidék sorsa megpecsételődött.

Bár elméletben 1918 őszén, a gyakorlatban csak következő év januárjában történt meg Gömör megszállása az olaszországi csehszlovák légiók által. Kramář miniszterelnök tollából már 1918. december 10-én életbe lépett a Szlovenszkó területére érvényes új rendelkezés, amely szabályozta a terület nyelvhasználatát, közigazgatását, állami vagyonának tulajdonviszonyait, adóit, köztisztviselőinek további sorsát.¹ Rimaszombat város képviselő-testülete december 28-i ülésén tüntetésképp csatlakozott a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligájához, mintegy kifejezve ellenállását a kialakult helyzettel szemben.² A vármegye megtörve bár, de készült az impériumváltásra, ezt bizonyítja az alispán azon év eleji sürgönye, melyben „a várható cseh megszállásra való tekintettel” az országos és havi vásárokat január derekáig betiltatta.³ Rimaszombat megyeszékhelyre 1919. január 12-én vonult be Tiszolc irányából a Rossi tábornok parancsnoksága alatt lévő hadosztály 32. ezredének 1. zászlóalja,⁴ melynek kíséretében Samuel Daxner⁵ a szlovenszkói kormány megbízásából kinevezett ispán

- 1 Ez alapján – a cseh–szlovák államhűség letétele után – a Magyar Királyság köztisztviselőit megtartották korábbi tiszttségükben. Štátny archív Banská Bystrica (ŠA BB) – Archív Rimavská Sobota (ARS). Fond: Magistrát mesta 1919 – 1324/19.
- 2 ŠA BB – ARS. Fond Magistrát mesta, zápisnica č. 9881/1918 z 28. decembra a č. 9880/1918 z 30. decembra.
- 3 ŠA BB – ARS. Fond: Policajný kapitanát (PK) 1918-1920., zn. 108/1919.
- 4 *Gömör-Kishont*, 40. évf. 2. sz., 1919. január 12. Később a 67. gyalogezred is állomásozott rövid ideig a városban. ŠA BB – ARS Fond: Magistrát mesta 1919 – 5215/19.
- 5 Vavro Šrobár, a csehszlovák kormány Szlovenszkó irányításával megbízott teljhatalmú minisztere 1918. december 29-én, Zsolnán nevezte ki Samuel Daxner tiszolci ügyvédet Gömör-Kishont megye zsupánjává. Tette ezt annak ellenére, hogy a magyar kormány részéről előzetesen már megválasztotta ugyanazon vármegye ispánjának Remenyik Aladár nyugalmazott főszolgabíró. *Gömör-Kishont*, 39. évf. 52. sz., 1918. december 29.

átvette hivatalát.⁶ A vármegyeházán uralkodó magyaros légkört és a városi önkormányzat ellenséges hozzáállását tapasztalva azonban hamarosan visszatért Tiszolcra, a megye közigazgatási ügyeinek irányítását Emil Hanes tanácsosra bízva. (B. Kovács 2004, 111. p.) Január végére a csehszlovák katonaság megszállta a megye mindazon területeit, amelyek az 1918. december 24-én rögzített demarkációs vonaltól északra feküdtek – esetünkben ez az Osgyán–Rimaszombat–Tornalja–Aggtelek vonalat jelentette. Az impériumváltás jelei lassan, fokozatosan lopódtak be a mindennapokba. Podhrázky szakaszvezető rögtön másnap rendeletben utasította a városi apparátust, hogy azonnali hatállyal adják át a város területén és a lakosságnál lévő összes lőfegyvert és muníciót⁷ a csehszlovák csapatoknak, este 9 óra után kijárási tilalmat rendelt el,⁸ parancsba adta a város egész éjszakán át tartó kivilágítását, utasítást adott a városban tartózkodó egykoron osztrák–magyar hadseregben szolgált egyének összeírására és azok rendszeres napi jelentéstevésére, megtiltotta az egyenruhákön díszelgő katonai felségjelek és hadiékítmények viselését,⁹ a város elhagyásához katonai parancsnoki engedély szükségességét írta elő, figyelmeztette a lakosságot a csehszlovák katonasággal szembeni lojális viselkedésre,¹⁰ fellépett a repülőgépekből kidobált hamis röpcédulák terjesztése ellen,¹¹ bármilyen megszegés esetén pedig hadbíróságra idézéssel igyekezett a rimaszombati polgárságot sakkban tartani.¹² Két nappal később az alkoholkimérés szabályozását, a városba érkező s távozó kocsik ellenőrzését, a magyar nyelvű újságok árusításának betiltását, ill. a magyar politikai egyesületek azonnali feloszlátását sürgető rendeletek lepték el a város rendőrkapitányását.¹³ A dohány állami monopóliummá lett, a volt kincstári lovak után hatósági nyomozás indult,¹⁴ az arany, ezüst, valuta- és értékpapíroknak, betétkönyveknek a kivitele

6 *Gemer-Malohont*, 2. évf. 2. sz., 1920. január 11.

7 Később a 80. gyalogezredtől hátramaradt kincstári vagyon visszaszolgáltatását egyaránt követelték a várostól. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 280/1919.

8 Ugyanezen záróra utáni kijárási tilalmat kérte később folyó év decemberében a város őrmestere is a rendőr-főkapitányástól, és pedig a helyben állomásozó 10. cseh–szlovák gyalogezred katonái számára, akik éjjelente nemcsak hogy előszeretettel loptak a városban, hanem fertőző nemi betegségek hordozói is voltak, s ezzel a helyi cselédnök egészségét veszélyeztették. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1232/1919.

9 Egy hónappal később már a katonai öltözékek viselését is betiltották. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 258/1919.

10 A helyi kereskedők nem voltak hajlandók áruiikkal kiszolgálni a csehszlovákokat. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 254/1919.

11 Magyar repülőgépekből a januári hatalomátvétel után ismeretlen eredetű, vélhetően a magyar Propagandabizottság bujtogató röpcédulái hulltak alá a városra, melyekben hamisan – a csehszlovák katonai főparancsnokság utasítására – a csapatok Szlovákia területéről való azonnali kivonulását hirdették. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 321/1919.

12 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 72/1919.

13 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 84/1919. A rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum történeti gyűjteményében fennmaradt Fábry Zoltán ezen rendeletekre alapozott magyar nyelvű hirdetésménye. Jelzete: H 2589

14 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 329/1919.

a határon át megtiltatott, hatóságilag szabályozásra került az átutazáshoz szükséges készpénz maximális értéke.¹⁵ Ezzel egy új korszak vette kezdetét a megye és a város történetében. Mindez nem csupán abban nyilvánult meg, hogy a cseh–szlovák katonaság tisztkara a főtéri Tátra Szálló, ill. a vármegyei múzeum épületében rendezgette ideiglenes főhadiszállását,¹⁶ az újonnan érkezett legénység pedig a székváros fogadóira csapott le.¹⁷ A rendőr-főkapitányság 1919. évi első negyedévi kimutatásai hűen tükrözik az áldatlan állapotokat: 544 katonai-közigazgatási, 85 kihágási és 80 bűnügyi esetet tartanak számon, azaz csaknem minden napra jutott „valami”.¹⁸

Lássuk először a demográfiai mutatókat! A csehszlovák hatóságok még a folyó évben rögtönzött népszámlálást hajtottak végre a megszállt területeken, bár mai kutatások alapján ezen összeírások tudatos ferdtések miatt szakmailag nem helytállóak. (Popély 1991.) Számos eset előfordult ugyanis, hogy a megszállt területen élő lakosok továbbra is hűen ragaszkodtak Magyarországhoz, s megtagadták a cseh–szlovák állampolgársági esküt.¹⁹ Az alábbi táblázat jól szemlélteti néhány gömöri város etnikai megoszlását az 1910. és 1919. években:

Lakosok	1910			1919		
	magyar	szlovák	egyéb	magyar	szlovák	egyéb ²⁰
Rimaszombat	6199	486	233	5483	614	118
Rozsnyó	5886	406	273	4931	589	170
Tornalja	1995	16	22	2013	418	27
Nagyróce	1000	884	41	355	1337	127

Forrás: Keményfi 2002, 77. p., Popély 1991.

Összességében elmondható, hogy 10 esztendő alatt Dél-Gömör magyarságának aránya 98%-ról 90,1%-ra süllyedt, míg a szlovákság arányszáma 1,1%-ról 6,3%-ra emelkedett. (Major 2007.) Az 1919-es összeírás értelmében az egykori fényes Batyji²¹ össz-

15 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 496/1919.

16 A Gömörmegyei Múzeum épületében hozták létre a Cseh–szlovák Tisztviselők Otthonát. ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1918 – VIII. b.č./18

17 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1887-1921., zn. 471/1921.

18 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 542/1919.

19 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1059/1919.

20 Ide soroljuk a zsidóságot, amely ezúttal önálló nemzetiségként tűnt fel, ill. a cigányságot is, mindkettő hozzájárult a magyarság statisztikai értelemben vett csökkenéséhez. Utóbbiak estében azt is megjegyezhetjük, hogy kijárási tilalom volt rájuk érvényes, ráadásul útlevelet sem igényelhettek.

21 Rimaszombat régies elnevezése, ún. „beceneve”.

létszáma 700 fővel csökkent a tíz évvel korábban végzett felméréshez képest, ezzel párhuzamosan azonban a csehszlovák nemzetiségi betelepülés folytán – tisztviselők cseréje, kolonizáció – a szláv ajkúak száma 26%-os emelkedést mutat, sőt, két évvel később számuk megduplázódik! Hasonló a helyzet Rozsnyó esetében is, ahol még drasztikusabb – 900 fős – csökkenést könyvelhetünk el a csehszlovák megszállás számlájára. Érdekes Tornalja mint járási székhely esete, ahol a magyar létszám meglehetősen stagnálása mellett a szlovákság száma 1919-re ugrásszerűen 418-ra szökött. Azon településekre, melyek az etnikai nyelvhatártól távolabb estek, nagyobb nemzetiségi nyomás nehezedett, például Nagyőrécén, ahol a hivatalnoki réteg kicserélődése után az összmagyarok száma a negyedére csökkent.

Akárhogy nézzük is, a demarkációs vonal meghúzásával jogi értelemben a gömöri magyarság nemzeti kisebbségi státuszba került, ráadásul egy-egy szolgabírói járásban egyes települési ide- vagy odacsatolással le lehetett szorítani az etnikai arányt a kritikus 20% alá. A problémát tetőzte az 1919–1920 között lezajló etnikai és gazdasági indíttatású kivándorlási hullám is, amelynek fókuszában az ellehetetlenült magyar földbirtokosok és kisnemesek egy része, ill. a magyar köztisztviselői kar, közalkalmazotti réteg és a katonaság állt, kik nemzeti hovatartozásuk miatt kényszerültek állásuktól megfosztva, „önként” áttelepülni az anyaországba vagy a tengerentúlra.²² Példának okáért említhetjük a Budapesti Haditermény Rt. megbízottjait, akiket a zsupáni hivatal 48 órán belül kiutasított Csehszlovákia területéről,²³ vagy a galíciai bevándorlottakat, akiket a hatóság egyenesen kitoloncolt.²⁴ 1919 augusztusa és decembere között mintegy 20 családot lakoltattak ki Rimaszombatból,²⁵ a valós számadatok nyilván ennél jóval magasabbak lehettek. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a csehszlovák köztársaság állampolgárainak a hatóságok ideiglenesen csak azon volt magyar állampolgárokat tekintették, akik 1918. október 28-i idő szerint a demarkációs vonal által kijelölt Szlovenszko területén községi illetőséggel bírtak – mindenki más a „külföldi” kategóriába került.²⁶ Itt fordult elő számos olyan eset, hogy bár csehszlovák községi illetőséggel s egyben állampolgársággal bíró, egykoron osztrák–magyar állami hivatalnokok végül a magyar nemzetgyűlésben, közigazgatásban vagy hadseregben lettek új munkáltatóra, ezzel magukat és családjukat megfosztván állampolgárságuktól, a „külföldiekkel” szembeni bánásmódban részesültek.²⁷ Az újdonsült hatóságok nagyon sok felvidéki magyarnak nem voltak hajlandóak

22 1918 novemberétől 1920. december végéig összesen 101 782 magyar hagyta el önként vagy kényszerűségből a Felvidéket, ezzel párhuzamosan 72 ezer cseh katona, hivatalnok és tőkés telepedett le az országban. Ebből részletes gömöri adatok sajnos nem állnak rendelkezésünkre. Popély 1995, 30–31. p.

23 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 554/1919.

24 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 600/1919.

25 A távozott bérlők után megüresedett lakásokat a háztulajdonosoknak jelenteniük kellett a hatóságok felé. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1361/1919.

26 A „külhoni”, az egykori magyar állampolgároknak, akik a meghúzott vonal másik oldalára estek, s szerettek volna Csehszlovákiához tartozni, az ezen állam községének kötelékébe való felvevést kérelmezniük kellett. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1094/1919.

27 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1290/1920.

megadni a csehszlovák állampolgárságot,²⁸ meghagyván őket idegen állampolgár státuszban, mivel nem tettek eleget az 1919. évi 64. számú törvénycikk által megkövetelt ún. engedelmességi fogadalomnak.²⁹A hűségeskü szövege így hangzott: „Becsületemre és lelkiismeretemre esküszöm és fogadom, hogy a Cseh–szlovák Köztársaság iránt mindig hű leszek, hozzá ragaszkodom és kormányának engedelmeskedem, hogy törvényeit szigorúan betartani és általában a hű cseh–szlovák állampolgár minden kötelességét és kötelezettségét teljesíteni fogom és akarom.”³⁰

A húszas évek elejére kialakult politikai helyzet és a megye területén lezajlott jelentős népszépmozgás a lakosság nemzetiségi összetételében egyaránt visszatükröződött. Az ún. „bevándorlók” táborát ez idő tájt a feledi szolgabírói járásba szisztematikusan betelepített cseh–szlovák legionáriusok és árvai/liptói telepesek képezték.³¹ Létszámunk eleinte 151 főt tett ki, számuk azonban a homogén magyar közeg megbontására irányuló, egyben határvédő szerepet is betöltő módszeres kolonizáció következtében a két háború közötti években folyamatosan növekedett. Ez úgy volt lehetséges, hogy az 1919. évi 215. törvény minden 150 hektárnál nagyobb földbirtokot lefoglalt (mezőgazdasági földtulajdon esetén, 250 ha pedig egyéb földtulajdon esetén),³² a rákövetkező év január 30-án elfogadott kiutalási törvény értelmében pedig a jelentkezők saját agglomerációjukon kívül más községek kataszterében is igényelhetek földet. A földreformnak³³ nevezett akció lehetővé tette a legjobb minőségű termőföldek cseh és szlovák kézbe kerülését.

-
- 28 Rimaszombat városa 1919 októberében 63 fő bevándorlottat tartott nyilván, akikre kitalás várt. Személyes sorsuk a kitoloncolástól a tartózkodás hosszabbításán át a minisztériumi letelepedési engedélyig terjedt. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1067/1919.
- 29 A Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteményében fennmaradt egy, az 1918/19-es államfordulat idején csehszlovák karhatalom által magyar nyelven megírt agitáló szórólap, amely „szabad, egyenrangú, megbecsült” polgárokként szólítja meg a felvidéki magyarságot az új államhoz való önkéntes csatlakozás és lojalitás reményében. Jelzete: H 1816
- 30 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1094/1919.
- 31 Az első világháború idején Oroszországban alakított egykori Legionárius Közösség tagjait a csehszlovák állam a magyarlakta területeken földhöz juttatta, és pedig úgy, hogy egy 1919-es törvény alapján a földreform céljaira lefoglalt nagybirtokok egy részét tulajdoni juttatással kiosztotta. A törvény értelmében új községek is létrejöhetnek. A hivatalos kolonizáció telepéből Gömör-Kishont megyére az 1926-ra önálló községekké vált Bottovo és Slávikovo estek, melyek Dobóca és Rimaszécs határából, pontosabban a Coburg-Gotha Fülöp herceg birtokaiból lettek kimetszve. A 20-as években létrejövő telepes falvak egyöntetű célja az ország déli határát követő zárt magyar etnikai sáv fellazítása és a határ menti területek védelme volt. Keményfi 2002, 90. p.
- 32 <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/1115/1/2/zakon-c-215-1919-sb-o-zabrani-velkeho-majetku-pozemkoveho>
- 33 Simon szerint a csehszlovák nemzetállam létrehozásának egyik legfontosabb eszköze a német és magyar kézben lévő ipar és termőföld nacionalizálásában rejlett. A hivatalos propaganda mindezt a hegyvidéki területek földhiányával, valamint a déli területek alacsony népsűrűségével indokolta. Gömörben ez az intézkedés a korabeli Feledi, a Tornaljai és részben a Rimaszombati járás térségét érintette. Példaként a Feledi járást említhetjük, amelyben a 94,6%-os magyar ajkú lakossága mellett a földreform során kiutalt 8082 kath. holdból csupán 263 kh került magyar gazda kezébe. Összegezve, az első csehszlovák földreform keretében a nevezett három járásban 27 község volt érintett, melyekben mintegy 1500 személy telepedett le. Simon 2004, 41. p.

A vizsgálatunk tárgyát képező időszakban a csehszlovák–magyar határszakasz tisztázatlan kérdése miatt a határon átívelő mindennapi érintkezés egységes szabályozása továbbra is megoldatlan maradt. Számos, Magyarországra emigrált, már az ottani közszférában dolgozó, de mégis csehszlovák határ menti településen lakó személy került csehszlovák-ellenes propaganda terjesztésének gyanújába.³⁴ Daxner zsupán már 1919 márciusában írt rendeletében a Budapesti Csehszlovák Útlevelbizottság beszámolója alapján kérte a Magyarországból induló csehellenes agitáció meggátolása érdekében az útlevelek kiadásának korlátozását.³⁵ Érdekes kategóriát képviselt a határ mentén élő-dolgozó lakosság, melyeknek munkaviszony, avagy mezőgazdasági okok miatt a zsupáni hivatal határátlépésre feljogosító igazolványokat engedélyezett, valamint speciális rendelettel kis mennyiségben élelmiszert hozhatott be egyik ország területéről a másikba.³⁶ A folyamatos idegenáradat következtében az illegális határsértők száma jócskán megemelkedett a megyében, sokan hamis útlevelel próbálkoztak a határöröknél.³⁷ 1919 decemberében zsupáni rendelet értelmében betiltották az utazási engedélyek kiállítását a határ menti településekre,³⁸ fél évvel később pedig mindennemű útlevelek kiadását is beszüntették.³⁹ Nem csoda, hogy a közbiztonság a nullával volt egyenlő, s a békebeli évekhez képest a büntetőjogi eljárások száma 150%-kal emelkedett. Az általános rendet az egyes járásokban csendőrség felügyelte, Rimaszombat és Rozsnyó városokban pedig állami rendőrséget állítottak fel. A dél-gömöri járásokban a magyar nyelvismeret hiánya jócskán megfékezte mindennapi munkájukat, ráadásul az „anyországból”, főleg Budapestről és Bánrévén át Miskolcra áramló irredenta mozgalom is mindinkább elmérgesítette a kialakult politikai helyzetet.⁴⁰

Bár az utca nyelve továbbra is megmaradt magyarnak, a mindennapi élet hivatalos szférájában fokozatosan meghonosodott a szlovák nyelvhasználat.⁴¹ Már a megszállás

34 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1143/1920.

35 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 1428/19.

36 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1440/1920.

37 Például úgy, hogy egy személy nevére két útlevelet állítottak ki, melyen már két különböző személy fotója volt. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1224/1919.

38 1919 decemberében a május óta funkcióba lépett Janko Jesenský gömöri zsupán betiltotta a utazási igazolványok kiállítását olyan határ menti magyar településekre, mint Somoskőújfalu vagy Bánréve. Számos eset előfordult ugyanis, hogy rimaszombati lakosok onnan továbbutaztak Budapestre vagy Salgótarjánba. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1334/1919.

39 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 879/1920.

40 A megyei jelentés szerint a csehszlovák államhatalom ellen bujtogató rölapok a miskolci körzeti katonai parancsnoksághoz, főleg annak bánrévei kirendeltségéhez vezettek. Számos panasz érkezett a magyar részekről érkező hivatali akták, útlevelek, anyakönyvi kivonatok és egyéb irományok ellen, melyek a Magyar Hiszekegy szövegével voltak ellátva. Gemer-Malohont v roku 1921. Rimavská Sobota, 1922. Vydal župan gemerský. Tlačila knižničiareň Tatry Banky v Rimavskej Sobote, 25. p.

41 A városi levéltár rendőr-főkapitánysági aktái között fennmaradt egy 1919. január 5-i megyei hadirokkantak szövetségét hirdető nagygyűlés plakátja, amely meglepő módon kétnyelvűen,

évében rendeletben utasították a várost a vendéglátóhelyek egy nyelvű szlovák, vagy kétnyelvű, szlovák–magyar feliratokkal és árjegyzékkel való ellátásával.⁴² A hivatalos falragaszok ezentúl kétnyelvűen jelentek meg a hirdetőtáblákon. Az államhatalom keze a társasági élet minden színterén lecsapott. Rendelet szabályozta a határ menti tavakban folyó halászatot,⁴³ betiltották a magángépjárműveken való személyszállítást,⁴⁴ a Magyarországból érkező postaforgalom cenzúrára esett át.⁴⁵ Zsupáni rendeletre a politikai hivatalok által engedélyezett nyilvános gyűléseket ezentúl csakis kormányképviselő jelenlétével lehetett megtartani, aki a gyűlés lefolyásáról pontos jelentést tett az illetékes hatóságoknak.⁴⁶ A csehszlovák hatóságok általi megfigyelések, kihallgatások, letartóztatások gyakorivá váltak Rimaszombat szűkebb magyar értelmiségi körében. Voltak, akiket internálni is „kellert”.⁴⁷ A magyar oktatási intézményeket már az államfordulat évének tavaszán átvette a csehszlovák állam, számos helyen május elején véget ért a tanév.⁴⁸ Törés állt be a nyomtatott sajtó terén is. Mérföldkőként könyvelhetjük el, hogy a megye vezérközlönyének számító, jelentős véleményformáló szereppel bíró *Gömör-Kishont* c. társadalmi közlöny 40 éves működése után 1919 tavaszán megszűnt létezni,⁴⁹ helyébe a nevezett évben egy rövid időre az akkori Vörös-rezsimmel szimpatizáló, szocialista eszméket valló *Gömöri Munkás* és a *Gömöri Vörös Ujság* c. lap lépett.⁵⁰ Mindeközben az aktuális csehszlovák karhatalommal együttműködő és annak eszméit propagáló, erősen magyarellenes *Gemer-Malohont* c. szlovák nyelvű sajtótermék is napvilágot látott, s képviselte hivatalosan fő informátorként a vármegyét.⁵¹ Ami pedig a nemzeti ünnepekkel illeti – az egykori történelmi megyeszékhely megélte azt, hogy 1919. október 28-án zsupáni utasításra az új államalakulat egyéves megünneplésé-

magyar és szlovák nyelven egyaránt propagálja az eseményt – mindezt egy héttel a hivatalos cseh–szlovák megszállás előtt (!). ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 13/1919.

42 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 968/1919.

43 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 924/1920.

44 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1004/1920.

45 Számos eset előfordult, hogy a csehszlovák cenzúra kikerülése végett még Budapesten rányomták a cenzúra pecsétjét, s így egyenesen a címzett határon túli hivatalhoz került a levél. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 944/1920

46 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 1428/19.

47 1919 júliusában 10 értelmiségi rimaszombati lakost Illavára internáltak, ahol mintegy másfél hónapot töltöttek. ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 2898/19.

48 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 1837/19.

49 Az utolsó magyar lapszám még a régi köntösben 1919. április 27-ről maradt fenn.

50 Míg a *Gömöri Munkás* a rimaszombati szociáldemokrata párt, addig a *Gömöri Vörös Ujság* a gömöri szocialista-kommunista munkáspárt közlönye volt. Lapszámaikról nincsenek pontos adataink. Gömör-Kishonti Múzeum történelmi gyűjteménye. Rimaszombat. Jelzet: H 1692, H 1694, H 1695.

51 Létezett egy csehellenes közhangulatra buzdító, erősen magyar párti, szlovák nyelvű időszaki lap is, ez a Jehlicska által kiadott *Slovenský Národ*, melynek terjesztése ellen Gömörben is felléptek a hatóságok. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 8907/1920.

nek⁵² színtere lett, tősgyökeres magyar lakossága pedig a csehszlovák hadirokkantak javára tartandó utcai könyörödományok gyűjtésének résztvevőjévé vált.⁵³

A középkori vármegyerendszer egyik legrégebbi megyéjében a két állam közötti megosztásának arányára 1918 és 1920 között több elképzelés is született. A Gömör és Kis-Hont megyét is érintő első, etnikai alapon még elfogadható elképzelés az 1918. december 6-án meghúzott ún. Bartha–Hodža-féle demarkációs vonallal megvalósítandó országterületi rendezés volt, amely Nyústya–Nagyróce–Betlér településeken vezetett át, s ezen elképzelést módosította a francia kormány december 23-án átadott, sokkal szigorúbb feltételeket megszabó Vix-féle jegyzékkel, amely a Rimaszombat–Sajókirályi–Szuhafő irányú nyílegyenes határral szintiszta magyar nemzetiségi településeket szakított le a megyéről.⁵⁴ Ez a felosztás 1919 júniusáig változatlan maradt. A megyei területrendezés kérdésköre kapcsán némi remény csillant fel a Tanácsköztársaság kikiáltása után.

Itt állt elő az a paradox helyzet, hogy míg a világháború idején Gömör nem vált aktív harcterületté, addig az 1919. március 21-én megalakult Magyar Tanácsköztársaság ideje alatt pár hónapig igen. Az események hatására kialakult forradalmi hangulat miatt még a nevezett hónapban a losonci katonai parancsnokság Rimaszombat város felett kihirdette a statáriumot, melynek értelmében minden bűncselekmény, lázítás, rendzavarás, a megszálló csapatok bármily bántalmazása, a közlekedési és hírszolgálati felszerelés rontása, ill. az ellenséggel való érintkezés rögtönítélő bíróság elé kerül. A cseh–szlovák katonai parancsnokság figyelmeztette a lakosságot, hogy a katonaságnak jogában áll a lakosság és a város ellen minden eszközt használni, a házakba is behatolni, akár a várost magát is tűz által elpusztítani.⁵⁵ Április 27-én a cseh–szlovák hadsereg egységei átlépték az ideiglenes demarkációs vonalat és támadást indítottak a Tanácsköztársaság ellen. Az intervenciós csapatokkal szemben megindult Magyar Vörös Hadsereg májusában fokozatosan a vármegye majdnem teljes egészét visszafoglalta, a helyi lakosság pedig – a baloldali szocialista eszméket figyelmen kívül hagyva – az anyaországhoz való visszacsatlolás reményében üdvözölte őket, vagy beállt közejük.⁵⁶ A Vörösök észak felé indították meg a támadást, és sikerült visszanyomniuk az ellenséget a Tiszolc–Jolsva–Rozsnyó települési láncig. Rimaszombat megyeszékhelyre május 31-én vonultak be, s az alispáni hivatal rögtön beszüntette hivatali tevékenységét. Nyolc nappal később mind a csehszlovák csapatok, mind a hivatalnoki gárda

52 Levéltári iratok alapján tudjuk, hogy ez az akció igen szerény eredménnyel járt. Ez a családottság is közrejátszhatott abban, hogy a hatóságok a mozgósínházakon verték el a port: a színházakat felszólították évente legalább 6 jótékony célú előadás megtartására, s rendeltileg szabályozták a játsszási és szünnapokat, a tiszta nyereség egy részét pedig a minisztériumnak kellett beszolgáltatniuk. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1085/1919.

53 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1055/1919.

54 Rimaszombat már Csehszlovákia része. Keményfi 2002, 63. p.

55 *Gömöri Ujság*, X. évf. 13. sz., 1919. március 30.

56 A városból és környékéről 11 személy került őrizetbe azzal a gyanúval, hogy részt vettek a Magyar Vörös Hadsereg 1919. március 25-i rimaszombati betörésében. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., 14.3.1920.

elhagyta a várost. Gömör-Kishont vármegye és az egykori megyeszékhely ez idő tájt Direktórium felügyelete alatt állt.⁵⁷ A megyei egység vezetője Gorzó Ferdinánd, majd Csuvara Mihály lett, tagjai pedig a járási és városi direktóriumok vezetői voltak. (B. Kovács 2004, 112. p.) Rimaszombatban a 39. dandárparancsnokság székelte, a közigazgatást a városi Munkástanács irányította Rothbard Emil⁵⁸ katonai városparancsnok vezetésével.⁵⁹ A város politikai életét a Magyar Kommunista Párt szervezete diktálta. A megyeszékhelyen a Magyar Forradalmi Kormányzótanács rendelete alapján Rimaszombati Vörös Zászlóalj osztag is alakult.⁶⁰ A hivatalos besorozás során júniusban a gömöri 2. század katonái az I/19. zászlóaljhoz lettek beosztva, s mint szükségsszázad „Gömöri különítmény” név alatt kerültek ki a frontvonalra.⁶¹ A Vörösök által okozott károk csak a megyeszékhelyen 96 000 koronát tettek ki.⁶² A területi sikereket nem sokáig élvezhette a magyar fél: még folyó év júniusában válaszreakcióként megszületett Clemenceau jegyzéke, melyben a francia miniszterelnök végérvényesen kijelölte Magyarország határait, s megkezdődött az ismételt cseh–szlovák területfoglalás. (Keményfi 2002, 63. p.) Ez a kedvezőtlen határszakasz lett később Trianonban véglegesítve.

A demarkációs vonal meghúzása után, ami Gömör esetében a Zabar–Gesztete–Susa–Putnok–Szuhafő–Aggtelek határszakaszt jelentette, megváltozott az egyes szolgabírói járások felosztása és körjegyzőségek elhelyezése.⁶³ A Magyar Vörös Hadsereg utolsó egységei július 5-én hagyták el Rimaszombatot, a régi/új cseh–szlovák rezsim főkolomposai pedig még ugyanezen a napon hadiállapotot hirdettek és bevezették Csehszlovákia területén a katonai diktatúrát. Hasonló rendeletek voltak ezek, mint amelyeket a januári bevonuláskor kihirdettek a lakosság számára, csak jóval szigorúbbak, legfőképp a kijárási tilalomra, a gyűlések megszüntetésére, ill. a fegyvertartásra vonatkoztak. Egyetlen kitétellet bővült a paletta, és pedig a bolsevisztikus propagálásal, melynek bármilyen módját azonnali hatállyal betiltották és főbelövésrel büntették.⁶⁴ Voltak, akik a fellángolás hevében a Vörösökkel együtt elhagyták Csehszlovákia területét s ismételten az anyaországba települtek,⁶⁵ személyük feltárása után azonban

57 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 2511/19.

58 Rothbardot később a Tanácsköztársaságban betöltött szerepvállalásáért a csehszlovák karhatalom Besztercebányán 5 év fegyházra ítélte, büntetését Terezínben töltötte le.

59 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 2347/19.

60 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 2530/19.

61 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 2413/19.

62 ŠA BB – ARS. Fond: Magistrát mesta 1919 – 3101/19.

63 A változás konkrétan az osgyáni, a dúsai, a bátkai, a felsőbalogi, az oldalfalvi, a méhi, a gömörhosszúszói, a sajoszentkirályi, az alsóhangonyi, a jénei, az almagyi és a csízi körjegyzőséget érintette. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 1081/1919.

64 A kényelvű, cseh–magyar hirdetmény Evzen Sykora alezredes, helybeli parancsnok tollából a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum plakátgyűjteményének része. Jelzete: H 1817

65 Ezen lakosokat a 100/1919. sz. miniszteri rendelet szerint a csehszlovák állampolgárságukról önként lemondó, immáron magyar állampolgárú egyéneknek kell tekinteni, akiket Csehszlovákia területére beengedni tilos. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 3787/1919.

a cseh–szlovák karhatalom fokozott figyelemmel kísérte lépteiket, esetleges hazatérük után pedig rendszeres megfigyelésnek és zaklatásnak voltak kitéve. Gömör életében ekkor köszöntött be a szobordöntögetős korszak, melynek a Rimaszombat városkertjében lévő Széchenyi-mellszobor, illetve a rozsnói egészalakos Kossuth-szobor esett áldozatául. Ebben az időszakban zsupáni rendeletre tilos volt elhagyni a semleges területen át az államhatárt Magyarország felé, csakis a Szlovenszko minisztere által név szerint megnevezett személyek léphettek át a határokat, a füleki fogolybizottság parancsnoka, Hraca alezredes közvetítésével.⁶⁶ A helyzet fokozatos normalizálódásával 1919 decemberében Vavro Šrobár, Szlovenszko teljhatalmú minisztere a megye etnikailag homogén (szlovák) területein, így a Garamszécsi járásában és Dobsinán elrendelte a katonai diktatúra részleges megszüntetését.⁶⁷ Mindez azonban nem enyhítette a vármegye sorsát, Gömör haldoklott.

Míg a megye területének 92,5%-át az újonnan alakult Csehszlovákiához csatolták, addig a politikailag szétdarabolt történelmi Gömör-Kishont vármegye Magyarországon „rekedt” része az államfordulat után, 1919. március 12-től Putnokra helyezte át a néhai megyei igazgatás alispáni hivatali székhelyét, ide menekült az utolsó magyar gömöri főispán és kormány megbízott, Remenyik Aladár is, s ilyen formában kezdte meg kérészetét. A magyar kormány azon a nézeten volt, hogy a párizsi békekonferencia hivatalos „eredményhirdetéséig” a Felvidék területe továbbra is Magyarország része, amint azt az 1918. november 13-án megkötött belgrádi egyezmény 17. paragrafusa is megerősítette.⁶⁸ A kritikus 1919-es évben, s még utána is rendeletekkel több ízben is megkísérelték a vármegye cseh–szlovák megszállás alatt lévő területének visszacsatolását Magyarországra, bizonyítják ezt az alispán és hivatalának rendszeres látogatásai az egykori székvárosba, Rimaszombatba, ill. a megye további határon túli részeibe, melyre a megszálló cseh–szlovák karhatalom belügyeibe való beavatkozás címen egyértelmű kiutasítással reagált.⁶⁹ Csehszlovákia a győztes nagyhatalmak által elismert önálló államként igényt tartott a cseh–szlovák katonai egységek által megszállt területek szuverenitására. A régi vármegyrendszer maradványai még csaknem három évig

66 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 730/1919.

67 ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., 6.12.1919.

68 Az egyezmény értelmében a történelmi Magyarország közigazgatása – beleértve a mai Szlovákia területét is – a békekötés lezárásáig változatlanul érvényben marad. Deák 2004, 20. p.

69 Gemer-Malohont v roku 1921. Rimavská Sobota, 1922. Vydal župan gemerský. Tlačila knižničiareň Tatry Banky v Rimavskej Sobote, 26. p. Számos Magyarországra emigrált, de rendszeresen visszajáró személy vált gyanússá a csehszlovák államhatalom számára bujtogatás vádjával, akiket hűségnyilatkozattal próbáltak meggyőzni a lojalitásról. Érdekes megemlítenünk a rimaszombati Lokcsánszky Endre esetét, aki magyar vármegyei köztisztviselőként 1919 júliusában Putnokra települt át, ezzel elveszítve csehszlovák állampolgárságát. Magyar államhivatalnokként viszont többször „hazajárt” a túloldalra is, útlevél nélkül, államellenes közhangulatot szítva a helyiek között. Ezzel a csehszlovák karhatalom számára politikailag veszélyessé vált, s a gömöri zsupán által hivatalos kiutasításban részesült. ŠA BB – ARS. Fond: PK 1918-1920., zn. 797/1920, 12.5.1920.

léteztek Csehszlovákiában, így Gömör-Kishont területe továbbra is bizonytalan maradt a nem véglegesített határok miatt.

A megye 280 településéből 259 került Csehszlovákiához, ami egyben 172 330 lakost jelentett, ebből 94 333 magyar ajkút.⁷⁰ A megye területének hovatarozásában sajnos az aktuális katonai megszállási helyzet és a kulisszák mögött zajló politikai játszmák voltak a mérvadók. Az 1919-es országhatár-módosulások egyben a megye területi és közigazgatási újraszervezését eredményezték, mely döntéssel megyei központok, vásárvonalak, közlekedési útvonalak, ipari területek vágódtak el, így Gömör területe periferikus, határ menti hátrányos gazdasági helyzetbe süllyedt. Az új államterületi hovatarozás nemzeti hatalomváltást szült, melynek a menekülés, kivándorlás, betelepülés, mesterséges kolonizáció és kitelepítések írhatók számlájára. Az a vármegye, melyet Szent István király az első egyikeként alapított Magyarországon, területileg és közigazgatásilag 1923. január 1-vel végérvényesen megszűnt. A Magyarországnál maradt, 22 települést számláló⁷¹ csonka megyerészt egy ideig Putnok központtal önálló közigazgatási egységként próbálták meg életre kelteni, mígnem az ország peremén erős városi központ nélkül függő, életképtelen területet 1923-ban Borsod megyével egyesítették. (Keményfi 2002, 87. p.)

Irodalom

- Štátny archív Banská Bystrica – Archív Rimavská Sobota. Fond Magistrát mesta 1918–1919
 Štátny archív Banská Bystrica – Archív Rimavská Sobota. Fond Policajný kapitanát 1887–1921
 Obecná kronika mesta Rimavská Sobota. Štátny archív Rimavská Sobota. 138–140
 Gömör-Kishonti Múzeum történeti gyűjteménye. Rimaszombat.
Gömör-Kishont, 1918–1919
Gömör és Kishont Vármegye Hivatalos Lapja, 1918. november–december
Gömöri Ujság, 1919
Gemer-Malohont, 1920
 B. Kovács István 2004. *Gömörország.* Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeumi Egyesület.
 Bolfík, Július 1973. Rimavská Sobota. Martin, Osveta.
 Deák, Ladislav 2004. *Miesto Slovenska v československom štáte v rokoch 1918–1938 z medzinárodného hľadiska. Slovensko v Československu (1918–1938).* Bratislava, Veda.

70 Érdekes a nemzeti hovatarozás kérdése, amely mind csehszlovák, mind magyar oldalon igencsak modifikálta a vizsgált kérdéskört. Bár már 1919-ben sor került egy rögtönzött összeírásra a megszállt területeken, az első hivatalos népszámlálásra a Csehszlovák Köztársaságban 1921-ben került sor, mely során a lakosok nemzetiségi hovatarozását kezdték. Ekkor új kategóriaként megjelenik a „csehszlovák” nemzetiség. Magyarországon ezzel ellentétben maradt az anyanyelv alapján való népszámlálás, melyre 1920-ban került első ízben sor. Keményfi 2002, 67. p.

71 A Magyarországon maradt községek: Aggtelek, Alsószuha, Bánréve, Gömörszőlős, Alsó- és Felsőhangony, Hét, Imola, Kánó, Kelemér, Putnok, Ragály, Sajópüspöki, Serényfalva, Susa, Szentsimon, Szuhafő, Trizs, Uraj, Zabar, Zádorfalva és Zubogy.

- Frák, Gustáv 1988. Gemer v prvých mesiacoch Československej republiky. *Obzor Gemera*, roč. 19, č. 3.
- Keményfi Róbert 2002. *A gömöri etnikai térmozaik*. Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- Lang László 2008. Gömör és a „nagy” impériumváltás első éve (1919–1922). *Gömörország*, 9. évf. 3. sz.
- Major Zoltán 2007. A népek hazájától a nemzetek harcáig, avagy térkép-e a táj? A cseh–szlovák területi követelések mérlege. *Gömörország*, 8. évf. 2. sz.
- Popély Gyula 1991. *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében. 1918–1945*. Budapest.
- Popély Gyula 1995. *Ellenszélben – A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925)*. Pozsony, Kalligram.
- Simon Attila 2004. Cseh és szlovák kolonisták betelepítése Dél-Gömör falvaiba a két háború közötti időszakban. *Gömörország*, 5. évf. 1. sz.

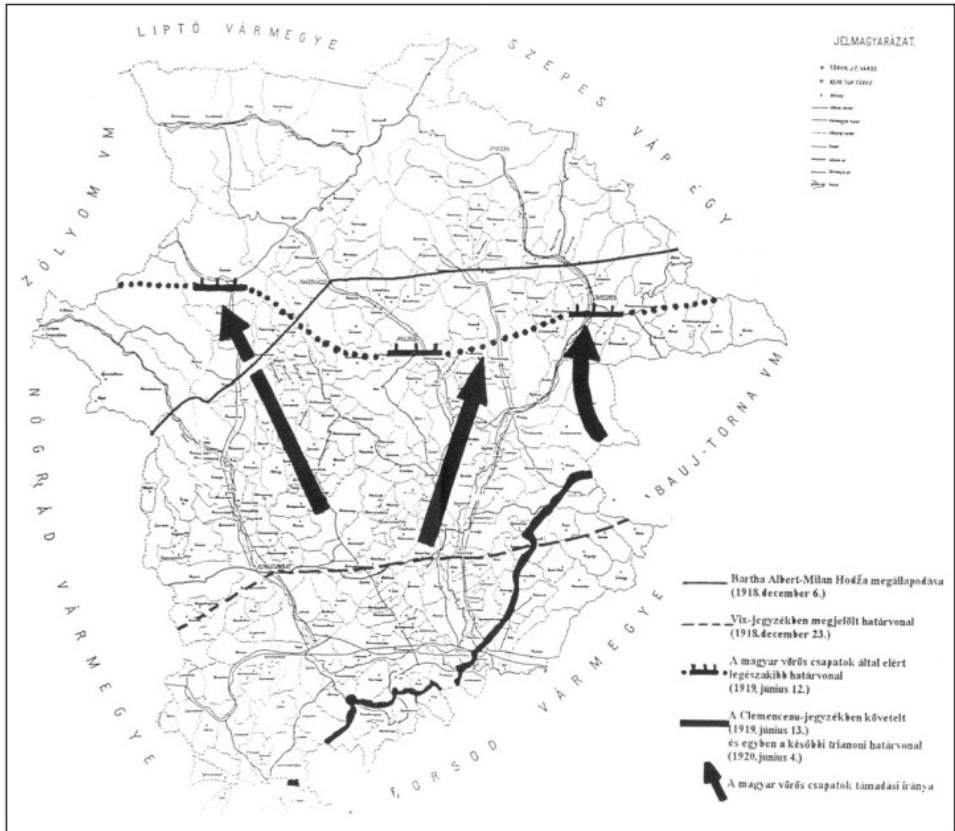
ÉVA KERÉNYI

GEMER IN THE LIGHT OF THE 1919 POLITICAL CHANGES

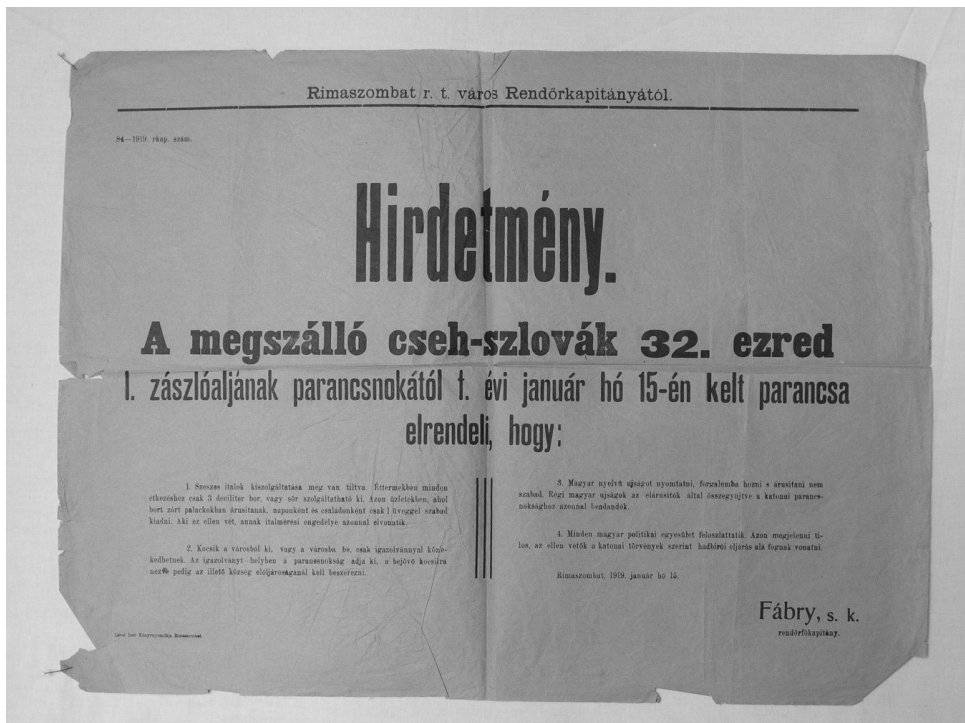
Several concepts emerged in the years between 1918 and 1920 about the proportion of the division between Czechoslovakia and Hungary of one of the oldest medieval counties, the Gömör County. Czechoslovakia as an independent state recognized by the victorious powers, claimed sovereignty of the territories occupied by the Czecho-Slovak military units, whereas the Hungarian government took the view that the territory of Upper Hungary remains part of Hungary until the official “announcement of results” by the Paris Peace Conference. While Gömör did not become an active battleground during the world war, it did so for several months in the period of the Hungarian Soviet Republic. The 1919 state border changes simultaneously resulted in territorial and administrative re-arrangement of the county, a decision which cut off district centres, routes to markets, transport paths, industrial areas, and caused that Gömör fell into the position of a peripheral county with disadvantaged economic situation, the aftereffects of which are felt up to now.

Képmelléklet

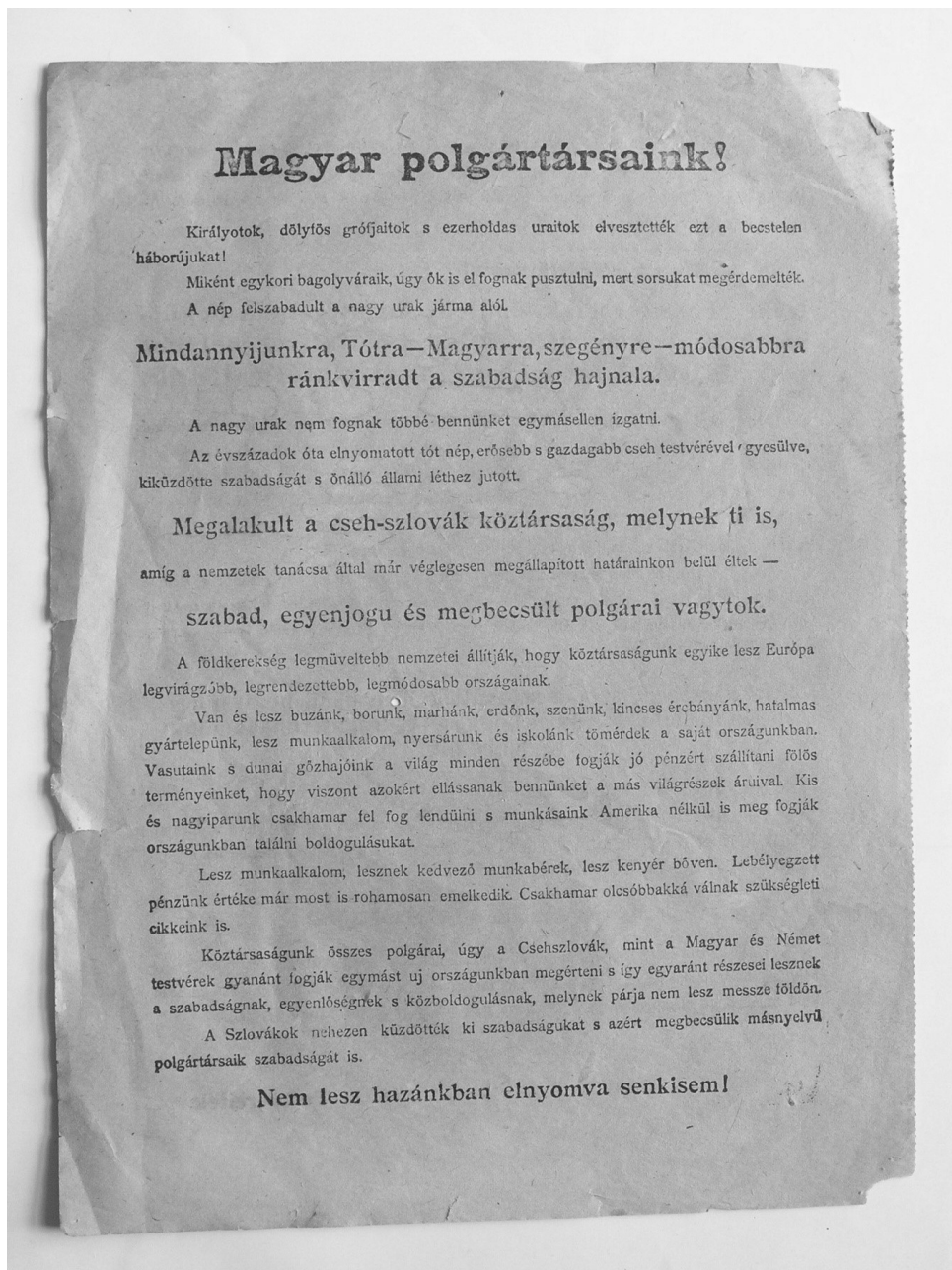
1. kép. Államközi határelképzelések a vármegye területén 1918–1920 között. (Keményfi 2002, 66. p.)

2. kép. Fábry Zoltán rendőrkapitány hirdetménye Rimaszombat lakosaihoz az 1919-es januári cseh–szlovák megszállást követően. (Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteménye, H 2589)

3. kép. A felvidéki magyar ajkú lakosságot megcélzó agitáló röpcédula. (Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteménye, H 1816)

4-5. kép. A Magyar Tanácsköztársaság idején megjelenő szocialista munkáslapok. (Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteménye, H 1692 - H 1694)

Rimaszombat, 1919. Szombat június 28.
I. év. 12. szám.

40 fillér. Világ proletárjai egyesüljétek!

Gömöri Vörös Újság

Megjelenik vasárnap és hétfő kivételével
mindennap délelben.

A gömöri szocialista-kommunista munkások
hivatalos pártlapja.

Főszerkesztő: Dóna György 3.
Kiadóhely: Dóna György tér 3.
Kiszámlázási telefon-szám: 12.
Kiosztóhelyi telefon-szám: 22.

A front helyzete változatlan.

Budapest, jun. 27. A M. T. I. jelenti: Frontjainkon a helyzet nem változott.

Hadtudós főparancsnokhely.

Az új népbiztosok helyettesei.

Budapest, jun. 27. A kormányzóval és a külügyi népbiztos helyettesévé Alpári Gyulát és belügyi helyettesévé Hódosi Zoltánt, a hadügyi helyettesévé Mátyás Dezát és Hrovits Jendrét, a közlekedési népbiztos helyettesévé Lukács Györgyöt nevezte ki.

Sztrájk a porosz vasutakon.

Berlin, június 27. A Deutsche Allg. Zeitung jelenti, a porosz vasutakon a sztrájk kómoly átállásba lépett. A Freilicht szerint amennyiben a munkások követelési nem teljesülnek, ma esteől kezdve az egész forgalom megszakít.

Zavargások

Frankfurtban és Lüneburgban.

Budapest, jun. 27. Frankfurtban szerdán reggel a győztes és sokáig pánosz az előzetes viszonyok teljes elégedetlen tömeg több helyen fosztogatni kezdett. Számos tiltást ki-fosztottak. Ezek az események Lüneburgban is is megismédlődtek. Itt a katonák a tömeg előtt kérvényezték voltak letenni a fegyvert, a tömeg azonban kifosztotta a városi díszeségi díszet rak-tárát.

Ködden írják alá a német békeszerződést.

korát közli Olaszországnak, Franciaországnak való viszonyáról. A mi szövetségünk — mondja Nitti — nem csupán a vértanúságon, hanem azonos érdekeinken alapul. Olaszország azért lépett be a háborúba, mert veszélyben volt Franciaország.

Felmentést csak a hadügyi népbiztoság adhat.

Budapest, június 28. Gyakran előfordul, hogy a munkásoknak és iparosoknak a munkájukat a háborúban katonák elvételére kötelezettek a bevonulás alól halasztást engedélyesnek és egyes esetekben a katonák elvételére katonai szolgálatra való bevonulásukat eltildítják. Minálgy így a munkások, katonák és földműves tanácsok hatáskörükbe tartozik, mi-határozást végezni, valamint az ilyen irányban ki-bocsátott minden rendelet megsérülésére is-méltelen közzélni, hogy egyeseknek a bevonu-lás alól halasztást végérvényesen adni csak a hadügyi népbiztoságnak van joga.

Hadtudós népbiztoság.

Nem végzik ki nyilvánosan a budapesti
ellenforradalmárokat.

Budapest, jun. 27. Tegnap a délutáni órák-ban az az hír járta be Budapestet, hogy a letört ellenforradalmi pucos részesei előtt a leg-első ítéletet az Oktogon téren fogják végre-hajtani. Ezzel a délutáni órákban a kivámsí-jelöltöknek nagy tömege gyűlt egybe, megfogva azt a katonai parancsot, hogy nem szabad nyil-vánosan gyilkolni, hogy az ilyen egy csoportban 3 emberrel több nem tartózkodhat, Haubrich

4. §.

Az Osztrák Magyar Bank bankjegyei a 2. §-ban meghatározott határidők letelével 60 na-pon belül a postakasszettekénál vagy bár-mely a tanácsköztársaság ellenőrzése alatt álló pénzügyintézményeknél csak kíméltly kerek-bélyéssel beváltás és kicserélés végett beny-uhatók.

5. §.

A beváltásra kijelölt bankjegyek behatárolás az Osztrák Magyar Bank bankjegyei a Magyar Ta-nácsköztársaság területén érvénytelen lesznek és azok többé kicserélés végett nem mutathatók be.

Ha a beváltás elmulasztásán akadályba állítottak, azok igazolás esetén a pénzügyi népbiztoság (a Népszociális Tanács pénzügyi főosztálya engedélyezheti) a bankjegyek későbbi beváltásá.

6. §.

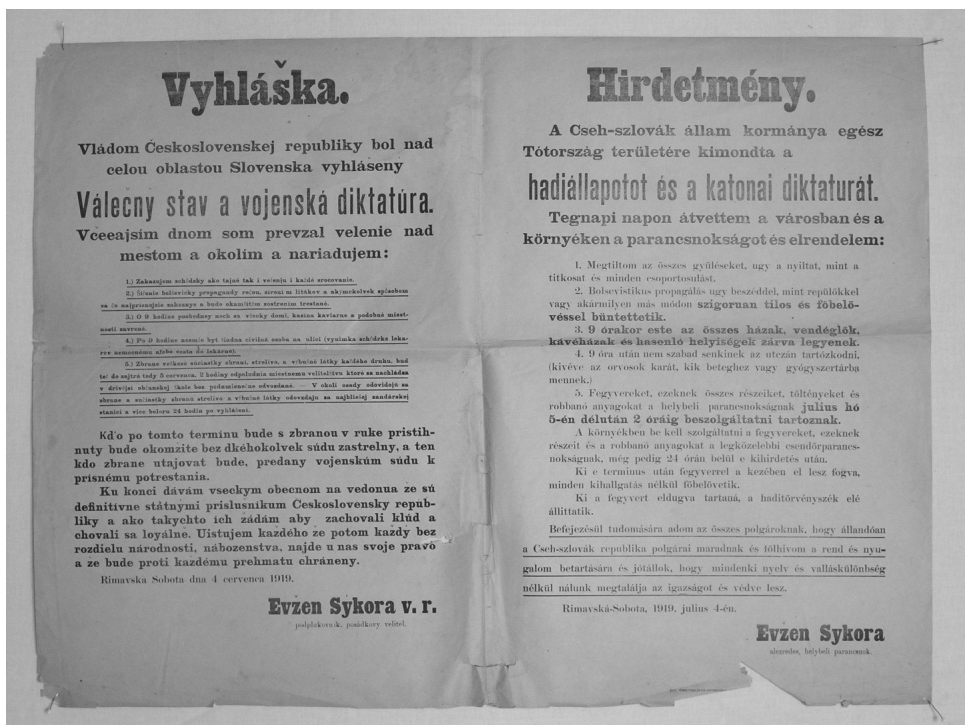
A fuzgelenbúdi lívoni bankjegyek a bevélt-tásra kitűnt határidő alatt a 4. §-ban megje-lölt pénzügyintézményeknél letart vagy folyósításra is alkalmatlanok.

Az új bankjegyek elcsereítése tekintend-ben a pénzügyi népbiztoság 29. P. N. számú rendelete (I. A. Tanácsköztársaság május 8. An-gyuzlet 37. számában) irányadó és a követé-lések teljes a betétkönyv vagy folyószámla bir-tokosa korlátlan rendelkezésű.

7. §.

A beváltott bankjegyeket az átvétellel meg-bízott pénzügyintézet Budapestben az Osztrák Ma-gyar Bank intézményeknél, mások az illetékes főosztálynak girtószámlán beszállítják.

6. kép. A Magyar Vörös Hadsereg kiűzését követő ismételt cseh–szlovák megszállás után kiadott szigorított rendeletek kétnyelvű plakátja. (Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteménye, H 1817)

Újraírt tér-képek II.

Vízjárta helyek egykor és ma – a táj és a természet
átalakulása a bősi vízlépcső környezetében a helyiek
szemszögéből

VERONIKA MURÁNYI

Redrawn Spaces and Maps II. The Gabčíkovo Waterworks and the “New Danube” from the Point of View of the Locals

Keywords: the Gabčíkovo barrage, Kis-Csallóköz, Malý Žitný ostrov, Small Rye Iceland, environmental conflict, local interests, alluvial economy

*„Itt születünk, itt akarunk meghalni. Egészségesen. Bár egészséges ember nem hal meg.
De ne úgy ágyba szomorítóan, nee, nem, nem. Az csúnya, ágyat nyomni,
inkább nyomjuk a ladikot a Dunán.”*
(Csallóköznádasd, C.F.)

A bősi vízlépcsőt övező táj alig hasonlít valamikori önmagára, az egykor jellemző ökoszisztémák eltűntek vagy jelentősen átalakultak – vizes élőhelyek száradtak ki, a folyóvizek többsége állóvízzé vált, ártéri erdők helyén több száz hektáros üzemvíztározó tó terül el, a termőföldek felett az „Új-Duna” dombsávja fut. A művi beavatkozások következtében szakadások jöttek létre a tájban, a valamikor összefüggő, egymással kapcsolatot tartó élőhelyek egymástól elkülönültek, ami mélyreható következményekkel járt.

Vajon miképp látják és értékelik mindezen folyamatokat a vízerőmű közvetlen közelében élő emberek? Hogyan alakultak át tájhasználati módjaik? Miképp emlékeznek vissza a régi, az erőmű előtti tájra?

1. Bevezetés

Az ott élők számára eltűnt a táj, amelyet jól ismertek, amelyet családi és személyes emlékeik töltöttek meg – a fák, melyek alatt szerelmesek voltak, ahol később gyerekeik játszottak, ahol hóvirágot szedtek, a folyószakasz, ahol halat fogtak, a földút, ahol nagyapjukkal a Dunához indultak, csak saját emlékeikben léteznek már. A helyek, melyekre emlékeik vonatkoznak, a gyermekeik és unokáik számára ismeretlenek.

Jelen tanulmány egyik célja, hogy a táj és természet változását a helyi emberek megfigyelésein keresztül írja le. Kutatásom során arra kértem őket, hogy fogalmazzák meg az átalakulás összetevőit, és értékeljék is azokat. A kutatás másik célja volt, hogy emléképeket rögzítsek, melyeket a régi, vízjárta helyekről és az Öreg-Dunáról idéznek fel.

2017. október és 2019. március között több mint negyven féligstrukturált interjú készült, melyek gyakran mentális térképek rajzolásával egészültek ki.¹ Egyrészt a közösségi élet szempontjából fontos embereket kerestem meg, másrészt afféle „Dunára járó” embereket, akik a halászat, vadászat vagy csak természetük folytán sok időt töltöttek és töltenek a „Dunán”.² A beszélgetések mellett köszönöm nekik a ladi-
kal, biciklivel megtett utakat, az ágvizek menti üldögéléseket. A interjúk Gútor, Somorja, Keszölcés, Felbár (és Süly), Csallóköz-nádasd, Baka, Bós, Bodak és Vajka településeken készültek. Az idézeteknél a helységnevek valóságok, a monogramok fiktívek.³

A táj átalakulásának a vízlépcső megépítése ugyan a legdrasztikusabb, ám nem az egyetlen tényezője, a tanulmány ezért magát a folyamatot is igyekszik bemutatni, melynek további összetevői: a területek vízmentesítésének törekvése, a hajdani szövetkezetesítés, a mezőgazdaság és az állattartás átalakulása, Pozsony szuburbanizációja, a változó politikai körülményekhez alkalmazkodó gazdasági és/vagy hatalmi érdekek törekvései, vagy akár a bürokratikus kontroll erősödése számos hagyományos tájhasználati forma felett.

Jelen írás nem az elveszett múlt feletti merengés kíván lenni, inkább a helyi érdeket és szempontokat előtérbe helyező folyamatábrázolás. A leírtak a természet változásait hangsúlyozottan a helyben élők tapasztalatai által, nem pedig természettudományos szempontból igyekeznek bemutatni. Ezt a célt szolgálja az interjúidézetek nagy száma, miáltal saját fogalomtársításaik mellett az érzelmi töltet is megjelenik.

2. A természeti környezet átalakulása

„...ez a legnagyobb pofon, és ez az, ami leginkább nyomot hagy az emberekben. Nem is az a félelem, hanem ez a környezeti változás.” (Somorja, C.G.) „Sok minden megváltozott. Sok minden. Ezt el se hittük volna abba az időbe, gyerek voltam, mikor kezdtek a hatvanas években beszélni a hidrocentrálról. Há ugye az hihetetlen, hogy ahol vetőföldek voltak, ott hajók fognak úszni. Egyszerűen nem hitte el senki.” (Bodak, T.Z.)

A tájkép és a természeti környezet változásáról kérdeztem a helyi embereket, növényzet-ről, állatvilágról, vizek mozgásáról... Érdekelt, hogy milyen jeleit látják, ezeket hogyan fogalmazzák meg, és hogyan vonnak összefüggéseket. Az elbeszéltek saját tapasztalataikról szólnak, amiket esetleg a hírekből vagy az ismerőseiktől hallottakkal vetettek össze. A környezet megváltozásának témaköre jóval nagyobb annál, hogy jelen keretek közt akár csak egyes részeiről is pontos képet adhatna a tanulmány, az alábbiakban a tájról és annak változásáról a helyiekben élő kognitív képek és minták bemutatására vállalkozik.

1 A kutatási anyagból született előző tanulmány: Murányi 2019.

2 *Dunára menni* a helyi szóhasználatban tágabb jelentésű, nem csupán magát a vízfolyamot, hanem a Duna és ágvizei környékét jelenti.

3 A interjúidézetekben a téma szempontjából fontos tájnyelvi szavak eredeti formájukban szerepelnek, de az idézetek teljes egésze nem kiejtés szerint lett lejegyezve, és minimális stilizáláson esett át, az olvashatóságot megkönnyítendő.

2.1. Tájkép „hegygel” és „tengerrel”

A Csallóköz síkvidéki táj, melyben az üzemvízcsatorna töltése dombsávként magasodik, szokatlan asszociatív kapcsolatot hozva így létre, hiszen az új folyó egyben magaslat. *„Most már nem mondhatjuk, hogy sík vidék vagyunk, mert behatárolódik, olyan, mintha hegy volna itt, nem? Mintha hegyet látnál. Nem látsz tovább. Mer a síkságnál messze el lehet látni.”* (Bodak, T.N.) Az üzemvízcsatorna töltése nem csupán a fizikai kapcsolatot vágta el a két oldalára került települések közt, a szomszéd település látványát is elvette; gyakran említik a különös képet, amint csak a szomszéd települések templomtornya látszik ki a töltés mögül. Egy-egy utcásor egészen a töltés lábához szorult. *„Nem is a félelem, hogy mi lenne, ha szakítana, hanem hogy olyan korán lemegy a nap a kertben. Itt lebukik a töltés mögött.”* (Süly, D.I.) A települések néha humorral oldva írják le új helyzetüket. *„Szokjuk mondani, úgye Vojka nad Dunajom,⁴ de most már nem a víz fölött vagyunk, hanem a víz alatt. [...] Vagy még mindig téma, még mindig mondják, hogy magyarizadunaj,⁵ hát mi már ott vagyunk. Nekünk már mondhassák.”* (Vajka, Sz.B.)

A mai és a hajdani táj különbségének leírásakor az erőmű előtti tájjal kapcsolatban szinte kivétel nélkül romantikus jelzők kerülnek elő, mint *„fantáziavidék”, „mesebeli táj”, „azt látni köllött volna. Az egy álomvilág.”* Az elmúlás megszépíti a múltat, ám ennél többről is szó lehet. *„Itt, Somorja környékén az ártéri erdők tejes kipusztulása. Itt most jelenleg az a pusztaság, ami a töltéstől az Öreg-Dunáig be, s ami a város katasztere vagy ami akár Gútor katasztere, itt kismillió erdő volt, apró tavakkal, meanderező kis oldalágakkal, és ez mind megszűnt. Egészen más volt. Egy kis romantikus vidék volt. Csölösztó magasságától az Öreg-Dunáig az egy fantázia vidék volt, vadban gazdag, erdőben gazdag, halban gazdag. Mint Szigetközben az a vidék, ami még megmaradt érintetlenül.”* (Somorja, C.G.)

Különböző változatokban kerül elő időről időre az elképzelés, hogy a szlovák nép valójában mintha valamilyen hiányt akart volna pótolni a hatalmas víztározó megépítésével, tenger híján egy „szlovák tengert” vagy Balatont létrehozni: *„Állítólag második Balatont akartak csinálni ebből a hidrocentrális tóból.”* (Gútor, D.Á.)

Somorja és Gútor lakosai az ártéri ligeterdők, rétek, egymásba fonódó és szigeteket képző Duna-ágak helyett egy több száz hektáros üzemvíztározó tó szomszédságában élnek, mely víztömege az emlékeikben még élő erdők felett hullámszik. Kelet felé haladva az üzemvízcsatorna bal partján, Keszölcéstől Szapig mértani dombvonulatot látunk, mely alatt, a töltéssel merőlegesen hajdan utak vezettek a Duna-ágakhoz. A régi utakat elvágó, határvonal jellegű felvízcsatornán ma legkönnyebben autóval lehet átjutni, Bósön az erőmű gátján keresztül vagy a Keszölcésről Vajkára átkelő komppal. Így az elzárt falvakba érünk, ahol máig megmaradt a falvak közvetlen kapcsolata az ágvizekkel, ám azokhoz közelebb érve egyfajta „tőrendszer” partjaira érünk. Az ágvizek szépsége lenyűgöz minden turistát vagy friss üdülőtulajdonost, csak a helybeliek értékelik úgy, hogy most már *„minden tönkre van menve”*.

4 Vajka hivatalos szlovák neve. Szó szerinti fordításban: Vajka a Duna felett

5 Maďari za Dunaj! – nacionalista szólam, jelentése: magyarok a Duna mögél!

Az Öreg-Duna régi partjára, az egykori *anyapartra*⁶ érve meredek, köves részen leereszkedve fiatal erdőbe érünk, az Öreg-Duna régi medrébe, ahol sűrűn nőtt fák és bokrok közt hosszabb út vezet a Duna mai anyapartjához. Az Öreg-Duna huszonhat évvel ezelőttig nem csupán bővíző és széles folyam, hanem egyben jelkép is volt, ahogy a helyi történetekből kirajzolódik: erővel és tekintéllyel bíró folyam, forgalmas hely, mely kapcsolatot jelentett a távoli világgal a hajók által, a magyar oldallal, de a falubeliek vagy még a szűkebb családot is összehozta, hiszen együtt jártak ki. A Dunánál lenni igazi közösségi program volt. *„Nagyon szép táj volt ott kinn a Nagy-Duna-parton. Főként ünnepnapokon, a fél falu ott volt. Pokrócokon pihentek. Halat sütöttek nyáron. Raktak tüzet, nagy tüzet, s mikor az leégett, fogtak közben a Dunában halat, és botra rá volt szúrva – szokja ugye nézni a Marcsit? –, botokra szúrtuk rá, és ott megsült, megfordítottuk. A parázs fölött. Egy tipikus szokás volt vasárnap délután.”* (Gútor, V.J.)

A folyó elterelését követően az Öreg-Duna elvesztette mind erejét, mind forgalmát, mind összekötő szerepét. Többen úgy emlegetik ma, mint amin akár száraz lábbal is át lehetne sétálni Magyarországra, ami természetesen lehetetlen, a kifejezéssel az erővesztés mértékére utalnak. *„Jártunk azután is, de már nem olyan gyakran. Már nem volt meg az a hangulata a Nagy-Dunának. Elvesztette azt a varázsát, már más szemmel néztük. Az a gyönyörű mesebeli táj, ami úgy 8-9 évesen, a szemünk elé tárult, akárhányszor kimentünk, gyönyörködtünk benne, az már úgy elveszett. [...] Kevesebb lett a víz, olyan szomorú lett az egész. Már soha nem lesz ugyanaz.”* (Vajka, Z.K.)

A Duna folyamból elterelt víz ma a felvízcsatornában folyik, mely helyi megnevezése egyszerűen *erőmű*, vagy *Új-Duna*. Környezete kihalt, használatból kieső tér, töltésén keskeny betonsáv fut, és erős szél fúj; *„az már csak a fővárosiaknak van, ott van a bicikliút. Falubeliek nem járnak ki, nem akarja azt látni senki.”* (Vajka, V.A.)

Az Öreg-Duna és az Új-Duna közötti szigeten az ágvizek többsége noha eredeti helyén folyik (helyesebben áll), a táj képe egészen megváltozott. A régi, a *„hidrocentrál előtti”* tájat a mainál szebbnek, rendezettebbnek, tisztábbnak írják le. Igazán szépként azonban azt az időt és életformát idézik vissza, amely már a szövetkezetesítéstől kezdve múltóban volt. A libatartást a szigetekken, amikor tehenek és lovak legelték még az erdők alját, *„el lehetett látni az erdőkön át szinte a Nagy-Dunáig”*. Az emlékekből megfestett táj élettel teli, emberek és állatok aktívan használják.⁷ *„Tiszták voltak az erdők. Mer nyáron, vagyis korán tavasszal, április elején a csordát, a marhákat, a fiatal marhákat kihajtották a szigetbe, meg a lovakat, csikókat. Ők egész ősziig kinn voltak. Nem beszélve arról, hogy a faluban mindenkinek volt 50-80-120 lúd, volt, akinek 200 is volt. Azok már mikor betollasodtak, ki lettek víve az erdőbe. Azok ott voltak egész októberig.”* (Bodak, T.Z.) *„Sokat legeltettem, olyan szép volt ott minden, mint a álom, most meg már aztán tiszta dzsungel. Nem is lehet menni igen az erdő alatt. [...] Gyönyörű volt. Ott sátraztak, jöttek ezek a németek, énekeltek, gyönyörű helyek voltak, nagyon szépek, de azóta már, most már semmi, tiszta gyom minden.”* (Bodak, T.L.)

6 Árvízmentes időszakban a partvonal

7 Az elbeszéléseket illusztrálják Ester Plicková fotóművész képei is, aki már a vízlépcső megépítésének tudatában, a megőrzés szándékával örökítette meg a vidéket. Albuma 1965-ben jelent meg.

A területek használata mára egyre szabályozottabb formát ölt, mind több eleme engedélyhez kötött (tűzifa gyűjtése, horgászat/halászat, vadászat, de még az egyes területeken való közlekedés módja is). Az emberek többsége lényegesen kevesebb időt tölt a természetben, mint azelőtt. *„Ha a fakitermelők nem járnák itt az utakat az erdőben, akkor elgazosodnának azok is. Mer kevés az ember, kevés ember mozog itt már az erdőben. Azelőtt olyan járható utak voltak itt mindenfelé még a gyerekkoromban. Többet használták, az emberek sokat jártak ki az erdőbe”* (Bodak, T.N.) Ma kevesebb ember, viszont több gép van az erdőkben. *„Régen nem volt ennyi a közlekedés, most mindig berreg valami, traktorok, autók, motrok,⁸ mindenütt a van, úgy hordják a fát.”* (Bodak, T.L.)

Megváltoztak a közlekedés lehetőségei is, ha valaki például Bodakról a Nagy-Dunához ment régen, gyalog indult és ladikra is kellett szállnia, autóval nem jutott át. Ma épp fordítva van a helyzet, a zárásokon autóval könnyebb átkelni, mint gyalog vagy biciklivel – pontosabban át lehet úgy is, ha az ember átgázol a vízen vagy vállalja, hogy a bicikli megcsúszhat. *„A zárgákat⁹ úgy csinálták meg, hogy megiszaposodik, elcsúszik az ember. Autóval el tud menni, biciklivel nem, én is úgy elrepültem, majd eltört a kezem.”* (Bodak, T.L.) A táj egyre kevésbé otthonos a közelben élők számára, és a tájhasználat egyre kevésbé része a mindennapi megélhetésnek.

2.2. Időjárás

A korábban nem ismert erős szeleket és a csökkenő csapadékmennyiséget is a terület átalakításainak tulajdonítják az itt élők. *„Nem szakemberként ez is az erőmű és a víz körüli lígetek eltüntetésének az eredménye, egyik hozadék, ahogy itt az egész környéken ekkora szelek járnak. Valamikor az ártéri erdők és az úgynevezett nagy széles szélfogók, amik itt voltak Csallóközben, azok ezt a szelet egy kissé elfogták, ekkora vadorzó szél nem volt. Több volt az erdő és masszívabb volt a tartás. Ugrott ez az egész, ahogy az ártéri erdőket kipucolták innen Pozsonytól lefelé. Most az történik, hogy jön a felhőzet, átugrik a maga széles mivoltával a Kárpátokon, a hegyen, és akkor becsapódna itt. Ha esővel jönne, akkor azért nem esik itt, csak akkor, ha visszatér majd alulról, mert a kipárolgás itt a tározói tóból rögtön azt hozza, hogy elszakítja itt kétfelé a felhőket. Egy részét a Kis-Duna felé húzza, azon a környéken esik, a Nagy-Dunán át, tehát a Szigetközben esik, itt nem. Ez is egy hatása.”* (Somorja, C.G.) *„Sokszor esik kívül a víz-erőműn, s itt mintha nem. Mintha ez a víz taszítaná. Ezt sokszor megfigyeltük, hogy itt még akkor sem esik, amikor máshol a közelben igen.”* (Vajka, B.D.)

Érdekes a megfigyelést összevetni a 19. század végi félelmekkel: *„Dunaközi erdeink is fogynak, a régi keményfa erdők [...] bizony bizony elég gyors pusztulás felé mennek; s ha van az erdőknek a légköri csapadék mennyiségére befolyásuk: attól tarthatunk, hogy Felső-Csallóköz mind szárazabb éveket várhat. Régente a jó természetes rétek öntötték a fűszeres szénát, ma már Felső-Csallóközben írmagul is alig maradt egy-egy keskeny mélyebb lapon, szaggatottan rét, még a híres »forgóréték« is felosztás alá*

8 motorkerékpárok

9 zárások

kerültek.” (Földes 1886, 33–34. p.) A szárazodás folyamata tehát messzire nyúlik vissza, s általános tendencia, a Kárpát-medence összes folyó menti területét érinti.

2.3. Egyenesek vonzásában – a tereprendezések logikájáról

Részben a vízlépcső építésével összefüggésben, de attól függetlenül is a '70-es-'80-as évektől folyamatos a terepfelszínnek kiegyenlítésének törekvése, mely során a táj egyre bejárhatóbbá válik a munkagépek számára. Változatos geomorfológiai képződmények tűnnek el ezáltal, és csökken a vizes élőhelyek aránya. A szántók területe nő, miközben csökken a nedves rétek, mocsárrétek, cserjés-bokros élőhelyeké. A fővároshoz közeledve a beépített területek is egyre nagyobb teret foglalnak, ami szintén tereprendezéssel jár.

A táj képét egykor sűrűn borították különféle tavak, holtágak, *bágerkotrások*,¹⁰ *laposok*.¹¹ A vízlépcső építése az új meder és a töltések alatti talajok termőrétegének lehordásával kezdődött, mellyel utána mélyebben fekvő területeket, laposokat töltöttek fel, míg az ott honos növényzetet kiirtották. Alapvetően a vizes élőhelyeket számolták fel, ezzel jelentősen csökkentve a táj mozaikosságát. A JRD-k elnökei örömmel fogadták, ha újabb területeket vonhattak a termelésbe, és a nagyüzemi mezőgazdaság számára megfelelő táblákat alakíthattak ki. *„Kiirtották, ment a traktor, és mintha óriási sivatag lenne bevetve gabonával vagy valamivel.”* (Felbár, F.I.) *„Megszüntek a bokrok, a remizek, ezzel, hogy építették az erőművet, úgymond rekultiválták azokat a részeket, amelyek terméketlenek voltak, betöltötték a laposokat. [...] Tehát kiegyengették a területet. Kivágták a... itt úgy hívták, hogy lénia. Fásorok, bokrok, elsősorban a birtokhatárokon. Volt itt a szomszéd, a grófi birtok, akkor annak a határa volt körül szépen befásítva, meg bokrok. Tehát azt szépen likvidálták, helyébe odahordták a földet, mert azzal a föld is elkerült onnét, s akkor azt ott idézőjelben rekultiválták. Itt volt egy olyan, hogy Szeleczkí-lapos, azt még ismerték egy páran, egy mélyedés, azt is betöltötték félig-meddig, meg hát itt az egész területet. Egész messzi hordták el azt a termőtalajt, amit lenyestek a műmederben, meg az egész építkezés területén.”* (Keszölcés, K.P.) A léniáknak nevezett sávok megszüntetésével olyan ökológiai folyosókat számolták fel, melyek természetes élőhelyek között biztosítottak kapcsolatot, csökkentve azok elszigeteltségét. Ilyen folyosóknak tekinthetők a birtokhatárok területei, utak, vízfolyások természetes partjai, vagyis általában az olyan, hosszan futó sávok, melyek műveléstől mentesek.

A szövetkezeti időben elindított, a terep egyenetlenségeit kiegyenesítő, egységesítő, és a termelés gazdasági hasznát maximalizáló törekvés újabb lendületet kapott az elmúlt években. *„Idejöttek a dánok, és mindent beszántottak. Összes terület, ahol*

10 Az árvízvédelmi töltések emelésekor ezekről a helyekről hordták el a földet, később állandó vagy időszakos jelleggel vízzel teltek meg.

11 A lapos jelentése mélyebb terület, mely gyakran kiszáradt folyómeder maradványa. Az év hosszabb vagy rövidebb szakaszában víz alatt állnak, árvizek idején, ha az ár megtölti, halak is lehetnek bennük, valamint magasabb Duna-állásakor is megteltek vízzel a talajvíz által. Ezeket a helyeket a környéken régtől laposoknak hívják. *„Ha végig megyünk Csallóközön, bármely község határán, ott találjuk a régi Duna-medrekre emlékeztető laposokat, melyek napjainkban is jó levezetői az esetleg kiáradó vizeknek.”* (Földes 1896)

búvóhelye volt a vadaknak, úgy azt mindet likvidálták. Úgy a mocsaras területeket, úgy a rétes területeket. Annyira kapzsik ezek a dánok. Már a JRD is kezdte, de az állami vállalatnak volt vadásztársasága, azok azért annyit tudtak, hogy a vadnak mi köll. Míg [a természetvédelemnél] dolgoztam, hányszor jöttek, hogy valamit csináljunk, mert ezek mindent beszántnak, még a kanálispartokat is egészen a kanálisig. Pedig védősávja lenne a kanálisnak öt méter. De mindent beszántanak. Nincs az állatnak hova bújni, ahol nyugalma van.” (Bős, E.S.)

A felszíni egyenetlenségek eltüntetése nemcsak a szántóföldi termelésbe vont területeket érinti, hanem az árterek erdős részeit is, ahol ez a fakitermelés gépesítésével függ össze. *„Síkságon vagyunk, de az árteren rengeteg vízfolyás, árok, mindenféle volt valamikor. Ezek eltűntek fokozatosan úgy, hogy levágták azt a erdőrészt, akkor a maradékot összenyomták, elplanérozták,¹² betemették a árkokat, mindenhol sík van. Tereprendezés is van, a kisebb-nagyobb mélyedések el vannak tűnve.” (Baka, D.F.)*

A tereprendezések és az élőhelyek felszámolásának egy következő fokozata, a földek mind nagyobb arányú beépítése, mely a Felső-Csallóközt Pozsony szuburbán régiójának terjedése miatt érinti. A termőföldek a közösségi emlékezetben azt a régi csalóközi Aranykertet idézik, ahol a jó föld a legnagyobb érték volt. *„De most már nincs földünk, most már csak építkezési telek van. A szívem fáj, mikor látom, hogy ott milyen gyönyörű feketeföld van. Szent Isten! Azok voltak a legjobb termőföldek.” (Somorja, K.B.) „Itt akkora csapás lesz egy 50 év múlva, hogy abbul nem fogunk kilábalni. Itt mindenhol, ahol nem természetnek valamit, ott építkezési telkek vannak. Itt most 150 telket kimértek, pedig milyen földek vannak! [...] Itt elszúrtak¹³ mindent, amikor volt a kitelepítés. Mikor a hozzáértő gazdákat kitelepítették.” (Somorja, N.Á.)*

2.4. A vizek mozgása, árvíz és a mesterséges árasztás

1992 őszén az állam az Öreg-Dunát Dunacsúnynál elrekesztette, és vizét mesterséges csatornába terelte. A Duna eredeti medrébe egykori hozama 10–15%-ának megfelelő vízmennyiséget juttatott ezután,¹⁴ így a mellékágrendszer – mely a Dunával alkotott összefüggő hidrológiai rendszert – nagyobb része hamarosan kiszáradt. 1993-ban az ágyzék medreiben a helyiek motorkerékpárral közlekedhettek, a családok asztaloknál piknikeztek. Két-három évvel az elterelést követően Doborgaznál a felvízcsatornáról oldották meg az ágvízrendszer táplálását, az Öreg-Duna felé vezető ágakat (a hajdani kapuknál) pedig elzárták, hogy a Duna ne csapolja le a vízzel feltöltött ágakat. Zárásrendszer épült a víz felduzzasztásához, mely zárások egyben a Csúnytól Bősig való szintkülönbséget is elosztották. A doborgazi kieresztőművön keresztül körülbelül 20 m³/s víz érkezett az ágvízrendszerbe, majd közel tíz éve megépült a doborgazi kis erőmű, melyen 25 m³/s körüli vízmennyiség folyik át.

12 elsimították

13 Az adatközlő nem pontosan ezt a kifejezést használta.

14 A juttatott vízmennyiség évről évre változó, a 20%-ot nem szokta meghaladni. Az adatokról l. <http://reflexegyvesulet.hu/index.php/vizvedelem/336-a-reflex-javaslatai-duna-uegyben-2>

A duzzasztásos megoldással a talajvíz szintje nagyjából visszaállt,¹⁵ a Duna-ágak ismét megteltek vízzel, mely víz azonban már más ökoszisztémáknak ad otthont. A mostani ágvizeket tavakhoz hasonlítják, olyan lassú a víz folyása, ami által egyre nagyobb a feliszapolódás, és egyre sűrűbb a vízi növényzet. *„Víz van most is, de nem olyan, nem változik, posvad meg minden. Lerakódik az az iszap meg minden, nincs, ami kisöpörje. Abba az időbe csak suter¹⁶ volt. Sodródott. Volt a folás. Most lerakodik, sok helyen olyan bűdös az a víz, hogy borzasztó. Följött a sűrű gyom, alig lehet a ladikkal menni. Dunába gyom nem volt, ilyen nem volt. És mindenhol hal volt, olyan nem volt, hogy nem volt. Alsó-szigetbe legeltettünk a kollegával, és kijöttek a pontyok a legeelőre, ott fürödtek, aztán egyet-kettőt elkaptunk belőle. Szabályosan kiment a hal, a háta kilátszott.”* (Bodak, T.L.) Az Öreg-Duna és a felvízcsatorna által közrezárt szigeten az ágvizek többsége noha eredeti helyén maradt, mégsem ugyanazok, mint régebben, hiszen a víz mozgása, az összeköttetései és az ökológiai feltételek teljesen megváltoztak. *„Az ágvizek majdnem éppen így voltak, mint mostan, csak éppen sokkal mélyebbek voltak, mert volt folyás. Mer a Nagy-Dunáról volt három helyen... voltak a Lépők, Újkapu meg a Kifolókapu. Ott három kapu volt, ahol ki lehetett menni a Nagy-Dunára, és jött be a hal, és nagy volt a folyás. Ugye azt most már mindet elfogták, harminc év múlva ez most már mind csak mocsár lesz. Telihoradták termőkövel, becsinálták. És most már Vajkánál meg Doborgaznál, onnan töltik föl az ágrendszer. Ez már nem az, ami valamikor. Itt sok helyen röpült a víz. Két csapóval mikor nem voltak, gond volt elmenni, meg két evezővel, olyan folyások voltak. Gyerekkoromban a Falusi-Duna volt 7-8 méter, most ha 3 akkor már sokat mondok.”* (Bodak, T.Z.) *„Ágvíz, az most már olyan, hogy telidülve fákval minden, oda most már ladikkal sem lehet menni. Csak a nagy ágakban lehet már menni. Ott minden olyan tiszta volt, mind a álom. Most nem törődnek semmivel. Olyan volt a erdészet, hogy ott kipucoltak mindent. Ha valami beledőlt a Dunába, azt is kihúzták, most meg szertesét van minden.”* (Bodak, T.L.)

Az ágvízrendszer mesterséges határai és vízellátása miatt a Duna áradásai nem érintik már a területet (kivételet volt ez alól a 2002-es, de különösképpen a 2013-as nagy árvíz, amikor a Duna alulról árasztotta el az ágvizeket). Az évi, szokásos nagyvizek elmaradnak a szigeten, amik békésen jöttek, *„meghágta az erdő alját”*, feltöltötték a laposokat. *„Tavasszal volt nagyvíz, és nyáron. Minden évben. Osztrákból jött, az erdőkből csurgott, a hegyekből, először az alacsonyabb helyekről olvadt, majd nyáron a magas csúcsokról. [...] Ez egy tökéletes, normális, hozzászokott munkánk volt. Sőt, búcsú volt. Mikor nagy volt a víz, az egész falu nézte a Dunát. Búcsúnak vették, hogy ez egy élmény. Töltéstől töltésig volt a víz.”* (Gútor, B.L.) A medrek és a szigetek minden évben alakultak valamennyit, a víz egyik helyen megfaragta őket, a másik helyen hordalékot rakott. A víz sebes folyására úgy emlékeznek vissza, mint ami tisztára mosta az ágvizeket, behozta a halakat a Nagy-Dunáról, a földeket *meghágta*, megöntözte – vagyis tisztított, s egyben értéket hozott.

15 A talajvízszint nem teljesen állt helyre, Doborgaz és Vajka erdeiben a fák kiszáradásáról beszélnek.

16 kavics

„Mink megpróbáltuk valahogy szimulálni ezeket az áradásokat. Minden évben tavaszszal vagy nyáron lehetett javasolni műárasztást, már áprilisban be kellett adni a javaslatot. Megegyeztünk a erdészekkel, ha nem köllött tavasszal, akkor inkább nyáron, amikor szárazság volt. Akkor nem ez a 25–30 m³ jött be, hanem mi, természetvédők javasoltunk 90 m³-t. Van egy manipulációs rend, ami szerint ennek végbe kell menni. Vízgazdászok a mi cégünket bízták meg, hogy adjunk javaslatot. El kellett menjek tárgyalni az erdészekhez, a kísérleti állomásra, horgászokhoz, polgármesterekhez... egyeztetni köllött, föltételek megvoltak. A manipulációs rendben úgy volt, hogy 60–90 köbig fog menni. Csak tele volt a vajkai meg a süli tó környéke chatákkal,¹⁷ elkezdte vinni az egyik budit, a másik budit, akkor már ment a telefon. 60 köbnél soha nem lehet többet engedni, és azzal nem értek el semmit. Majdnem hogy több kárt csinál, mint hasznot. Hirtelen leengedték azt a vizet, megínt csak ott pusztultak el a ikrák meg a halak.” (Bős, E.S.) Az üdülőtulajdonosok két és fél évtized óta az árvízmentesség ígérete mellett bérelnek területet, és építkeznek. A korábban lábakra épített házak helyett egyre több a földszinti beépítés, olyan ingatlanvagyon halmozódik fel tehát, mely nemcsak egy természetes Duna-áradást, hanem még egy közepes erősségű művi árasztást sem bír el.

2013 tavaszán a sokévi átlagot meghaladó esőzések következtében történelmi árvíz volt a Dunán, mely elárasztotta az Öreg-Duna és a felvízcsatorna által határolt területet is. Nem a megszokott irányból azonban, hiszen a víz nem felülről, hanem alulról érkezett. „A bős ember mindig azt mondta, hogy ha valami lehetetlenről volt szó, hogy »Majd ha a Duna visszafele folyik!« És megtörtént. Aranyérig jött be fölülről a normális körülmények között, és most már nem az aranyéri felől, hanem alulról jött a nagyvíz. A halnak fogalma nem volt, hogy mit köll cselekedni. A hal ott pusztult, mer aztán hirtelen megínt visszaengedték.” (Bős, A.J.)

Nemegyszer találkozni olyan véleménnyel, hogy a vízlépcső a kiszáradástól mentette meg a területet, a táj mai szépsége csodálatraméltó, és „az ágvizek éppen úgy vannak most is, mint azelőtt”. Elsősorban az utóbbi húsz év során a szigeten üdülőt vásárlók körében, vagy más, a területet korábban nem ismerők között lehet hallani ilyen összegeket, míg az őslakosok egyértelműen leépülési folyamatként írják le az általuk tapasztaltakat. „Ha valamit árad, akkor folyik egy kicsit, de az semmi. Régen úgy ment a víz, hogy azt megevezni nem lehetett. Repült a víz, mikor megáradt. Most már semmi. Itt már a természetnek becseszett, már éppen hogy csak van valami.” (Bodak, T.L.) A medrekben lévő víz mennyiségével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy már az erőmű üzembe helyezése előtt megindult a Duna bevágódása, medre mélyebb lett, és ezáltal egyre kevesebb víz jutott az ágvizekbe.¹⁸ A vízmélység tehát egészen alacsony is lehetett az ágvizekben az év egyes szakaszain, áradáskor viszont az egész hullámteret elöntötte a víz, mely ideális esetben lassan érkezett, és lassan is húzódott vissza. Összegezve tehát annak ellenére, hogy az ágvizekben az év árvízmentes napjain a víz-

17 üdülők

18 Az okokról bővebben I. Fejér–Baross 1994, 289. p.

mélység esetleg alacsonyabb volt a mostaninál,¹⁹ a vízdinamikát is figyelembe véve az őslakosok úgy értékelik, azelőtt sokkal több víz volt a területen.

A víz minőségével kapcsolatban a ma ötven-hatvan évesnél idősebb korosztály fel szokta idézni, hogy „vizet a Dunára nem viszünk” – egyrészt ha valamit üvegben vittek, az bor volt, másrészt miért vinnének vizet oda, ahol van elég? Ivóvizet bárholnan meríthettek, a halászlé is a Duna vizével készült. „Itt nőttünk fel. Nehéz erről beszélni, mert meghasad a szíve a embernek, amikor vissza gondol a régi világra. Valamikor ez a víz itten olyan volt, hogy a Dunáról jött az a víz, akárhunnan mentél a ladikkal, merítettem, s ittam belőle, olyan tiszta volt. Az asszonyok itt mostak, itt, ahol olyan köves volt. Olyan tiszta volt, megálltam a ladikkal, lent láttam a halakot, hogy hol vannak. Két méter vízben leláttam a fenekire. Meg voltak források. Gyerekek nekihasaltunk, olyant ittunk belőle. Jobb volt, mint akármilyen málna²⁰ mostan. Úgy bugyogott föl a földből, gyött föl. Olyan jéghideg volt nyáron, igen jó víz volt. Kinn voltunk a Dunán gyerekek, békasütés, halsütés, csak a Duna-vizet ittuk, forrásokat, mást nem ittunk.” (Vajka N.L.) „Na, aztán később már lett olyan, hogy szennyezett a víz, akkor már nem is akartuk megenni a halat, mert olaj ízű meg minden...” (Gútor, D.Á.) A víz számukra már a hatvanas-hetvenes évektől érezhetően szennyezettebb lett, ennek okát a városok és a Slovaft kőolaj-finomító ide érkező szennyezésében látták, a vízlépcső megépülése után viszont az állóvíz jelleg is tovább rontotta a minőségét.

2.5. Tápanyagforrásból „veszélyes hulladék”

A Duna finomszemcsés hordaléka valamikor megöntötte a talajokat, megtermékenyítette a földeket: „a Duna vize nagyon sok anyagot hozott akkor, nem mérgezőt, hanem a Duna a erdőkből csurgott, a hegyekből. A szántóföldekre is, persze. És az erdőkből, hegyi talajból mindenfélét hozott az a víz, és az az érték mind benne volt a talajban. Elárasztotta az erdő alját. Ott olyan termékeny lett.” (Gútor, B.L.)

Az egykor termékenységet hozó hordalékból, mely a határban szétterült a földeken, ma láthatatlan, hatalmas tömegű, veszélyt sejtető, a kezelhetőség mértékét meghaladó anyag tömeg lett. „Az az iszap már itt van. 93-ban mikor föltöltötték a tározót, a barátommal csónakkal beevickéltünk, és a 10 méteres horgonykötelem nem érte el a feneket. 2014-ben jártam ismét arra, és leértem az evezőmmel.” (Somorja, K.D.) „Bécs és Pozsony a szennyét itt rakja le.” A tározóban és a felvízcsatornában leülepedett iszap hatalmas mennyisége veszélyérzetet kelt a környéken élőkben, és nem csupán a laikusok, hanem a hivatalos intézmények képviselői sem kapnak megfelelő tájékoztatást. „Rendszeres információhoz nem jutunk. Tavalyelőtt kapott a város tervdokumentációt a vízierőművet üzemeltető vállalat elképzeléséről” – mondta el Somorja város környezetvédelmi osztályának vezetője. A vízlépcső építésekor készült tervek szerint a vajkai és sülyi tavakban helyezték volna el az üledéket, ám a tavak környéke azóta népszerű

19 Egyben a mainál mélyebb vizekre emlékeznek, ennek oka részben az ágvizek finomszemcsés iszappal való telítődése.

20 üdítő

üdüzőközponttá vált, a tulajdonosok tiltakoznak, és az akkori terv természetvédelmi szempontból sem volt átgondolt. A legutóbbi tájékoztatás szerint a tározón belül műkövezések kialakítását tervezik párhuzamosan a víztározó gátjával, a kikutort iszapot pedig a kövezések és a part között kialakuló részre halmozniák fel, mely terület így feltöltődne, és idővel növénytakaró boríthatná. Somorja és Csöölösztő mellett mesterséges szigetek kialakítása és vízi sportokra alkalmas kajak-kenu pálya szerepel a tervekben. Hosszú távra azonban sem az üledék mennyiségét tekintve, sem környezeti szempontból nem megoldás az üledékből félszigeteket, szigeteket képezni. A természetvédelem és a vízügy is aggályait fogalmazta meg, hiszen a „zagytározó” közelében ivóvízkutak vannak. Nem hivatalos hírek keringenek arról, hogy a Somorja és Gútor közötti kutakban már most mennyit romlott a víz minősége. Mind itt, mind Bős környékén olyan kutak vannak, melyek az ország nagyobb régióiban biztosítanak ivóvizet.

A part menti szakaszok vízháztartásának megváltozása és ennek részeként a felhalmozódó üledéknek az ivóvízkészletre való hatása jóval bonyolultabb annál, mint hogy előre kidolgozott technológiai megoldásokkal kézben tartható lenne. A terület kavicsstakarója több száz méter vastag, mely a csallóközi részen nyolc köbkilométer vizet tárol (WWF 1989). A csallóközi és szigetközi Duna természetes állapotában a talajvíz dinamikusan áramolt a kavicsstesten keresztül, minek köszönhetően a lokális szennyeződések viszonylag hamar kitisztultak, és az áramló rendszerben nem alakultak ki anaerob folyamatok. A Duna vízének mesterséges csatornába történő terelését követően azonban a talajvíz szintjének ingadozása jelentősen lecsökkent, a Duna vízjárása a talajvíz dinamikájára egyre kevésbé gyakorol hatást. A duzzasztott víz áll, és „ez anaerob folyamatok beindulásának kedvez, különösen ha szerves anyagok kerülnek a talajvíztestbe, például a mezőgazdasági művelés során. Az anaerob folyamatok olyan kémiai folyamatokat indítanak el, amelyek a talajvíz minőségének romlását idézik elő”. (WWF 1989, 11. p.) Az üzemvíztározó tóban és a felvízcsatornában akár 10–18 méter vastagságban áll az üledék. A felvízcsatorna szigetelt, itt tartalma nem érintkezik a talajvízzel, viszont kitermelését nehezíti a szigetelőréteg megsértésének a veszélye. A tározótóban a szigetelés megsértésétől nem kell tartani, hiszen alulról nem szigetelt, ennek hiányában viszont az üledék kapcsolatban van a talajvízréteggel.

A helyben élőkkel beszélve gyakran előkerült a kép, mely szerint a Dunán érkező mocsok megáll, és náluk halmozódik fel. Leginkább a víz nehézfém-tartalma vált számukra a hírekből ismertté. Talán ennél is lényegesebb azonban annak a veszélynek a felismerése, hogy a korábban áramló, megújuló és oxigénben dús víz folyamatait a pangó vagy alig mozgó és oxigénelvonó víz folyamatai váltották fel. A következmények jelentkezése évtizedekre is elnyúlhat, és az ok-okozati összefüggések nem nyilvánvalóak. Például az elmúlt években, mikor a növényvédőszer-maradványok ivóvizekben való megjelenése miatt több, a vízlépcső szomszédságában lévő településen is az ivóvizet fogyasztásra alkalmatlannak minősítették, az erőmű megépítése előtti jóslatok nem idéződtek vissza. A mérési adatok a hivatalok s a bürokrácia útvesztőiben kavarognak, az okok pedig elvesznek.²¹ A helyieket kérdezve, maguk a vízbázis kitettsége kapcsán

21 <https://ujso.com/regio/evok-ota-fertozott-a-csallokozi-talajviz>

több veszélyforrást is megjelölnek, így a nagyüzemi mezőgazdasági termelést, a bezárt vegyi üzemek föld alatti hagyatékait, a Sloznaftot, a dán sertésstelepek hígrágyját, és nem utolsósorban a vízlépcső felhalmozódott iszapját.

2.6. Növényzet és talajvízháztartás

Magától értetődő módon a víznek és a víz dinamikájának kiemelt szerepe van a terület növénytakarójára is, a területen őshonos ligeterdőtípusok az árasztások gyakoriságának és a talajvíz helyzetének függvényében alakultak ki az adott talajtípusokon. A hajdani ártéri területek képét, élőhelytípusait emellett az ott élő emberek területhasználati módjai is tovább differenciálták. Az árterület erdői elsősorban az állattartás bázisai voltak, és csak másodsorban volt jelentősége a fahaszonnak. A legelőerdő olyan, magas biodiverzitású antropogén formáció, mely sem magvetéssel, sem erdőirtással nem hozható létre, hanem a terület tartós és célirányos gondozását igényli, folyamatos legeltetéssel, a fiatal fák védelmével, a terület tisztításával (elhullott ágak felszedése, egyes cserjék irtása). Az így kialakult élőhelytípus különlegessége (szépsége és természeti értékei mellett), hogy adott területegységen a legtartalmasabb táplálékot adja az állatoknak.²²

A Duna-ágak menti árterületeken a legeltetés még a szövetkezetek idején is folyt, azok leépülésével, majd megszűnésével, illetve a falusi életmód átalakulásával összefüggésben tűntek el a csordák is. *„Azelőtt gyönyörű volt, az egész erdőt itt mind legeltették. Ott gyom nem volt egész le Sülíg. Kinn voltam az állatokkal. A JRD-nek az állatait úgy úsztattuk át, aztán ott olyan tiszta volt minden, hogy nem volt ilyen vad csollán²³ vagy valami.”* (Bodak, T.L.) A már nem kaszált és nem legeltetett erdők a helyben élők szemében gondozatlanná váltak. *„Csollán az rengeteg van... olyan dzsungel az erdő alja. Nem lehet elmenni rajta. Régebben olyan volt, mind a fű. Tiszta fű volt, mer legelték. Ott volt a rengeteg liba, a sok ló, a sok üsző.”* (Bodak, T.Z.) A legeltető állattartás helyett a nagyüzemi, istállózó állattartás vette át a szerepet az Új-Duna északi oldalán, ahol a termelők már nem helybeliek, *„a dánok disznókat tenyésztettek, teheneiket már nem tartják.”* (Bős, A.J.)

Nem csupán az erdők, hanem a rétek társulásai is megváltoznak, ahogy a művelési forma megszűnt. *„A virágos rét a töltés mellett. Amikor jött a májusi kaszálás, az olyan volt, hogy olyan már nincsen többet. Azok valahogy kipusztultak és más növények vannak. A hóvirágok, meg a sok réti virág.”* (Felbár, F.I.)

Az erdők alatti hóvirágtövek kipusztulásában az erdőgazdálkodásnak is része van. A tarvágás utáni, bulldózerekkel történő talaj-előkészítés során gyökereket, ágakat a földdel egybeforgatva azt a közelben lévő mélyebb területekre – ágvizekbe, laposokba – tolják és szétgyengetik, mely folyamatsorral egyszerre két élőhelytípust tesznek tönkre.²⁴ A helyi emlékezetben a hóvirág, mely száz hektárokon olyan sűrűségben élt,

²² L. Andrásfalvy 2009, 18. p.

²³ csalán

²⁴ Az ártéri ligeterdők megmentését célzó projektet ismertető kiadvány erről a gyakorlatról már múlt időben ír, az interjúk során azonban még jelen idejű történetekként került elő.

hogy „kaszálni lehetett”, kiemelt helyen szerepel, nem csupán szépsége miatt, szedése és értékesítése több településen is kiegészítő jövedelemforrás volt a vízlépcső megépítéséig (például Szemeten, Gútoron, Somorján, Bodakon). *„Hajaj minékünk a hóvirág! A családunk a hóvirágszedésről egy regényt tud írni.”* – És valóban, regénybe vagy filmbe illő történetek bukkannak fel... *„Ez olyan volt, mint amit említettem, hogy amikor a gazda kiengedte a jószágokat, akkor kiment a tehén, és ahogy összegyűl a csorda a faluban. Mink meg úgy voltunk, hogy reggel 9 óra fele – mer mindenki szabadságult, az egész barát, család, s akkor 9 órakor nyíltak a kapuk és gyöttek. Onnan jött keresztanyám, onnan jött ez, onnan jött az. A templom előtt, mikor már megyünk föl a töltésre és megyünk ki a kövezésekre, átmegyünk a szép erdőn, elérjük az Első kövezést, Sima kövezést. Ebbe a tölcsérben itt találkoztunk. S mindenfelől jöttek emberek. Aztán az erdőbe együtt mentünk ki. Ez éppen olyan, mint ahogy a tehenek mentek ki. Találkoztunk, aztán mentünk. Éneköltünk.”* (Gútor, P.L.). Az említett hóvirágmezők felett ma a körtvélyesi üzemvíztározó tó vize hullámzik. A erdők haszna volt továbbá a földiszeder is, melyből bort készítettek, s mely növény termésterülete mára szintén töredékre csökkent. *„Földiszeder mindenhol mennyi volt, kosarakkal, kannákkal jártunk szedni. Rengeteg volt. Eltűnt. Most már csak itt volt. Az annyira gazdagon termett, mint ha az lett volna a fő dolog az erdőben. Az úgy működött, ha kiment az anya a két gyerekkel, akkor a gyerekek egy-egy kandli,²⁵ olyan 2 literes, az anya meg a kannába, 8-10 liter.”* (Baka, D.F.)

A helyben élők a vizes élőhelyek, s ezáltal a vizes élőhelyeken honos fák pusztulásáról számolnak be. *„Az erdők is mennek tönkre, hejába, nincs az a vízkeringés, mint ami valamikor a Dunáról megvolt. Megvoltak azok az áradások, bement az erdő alá a víz, tartotta azt a nedvességet, most kiszárad minden erdő. Tönkremegy minden, lassan itt már nem lesz erdő sehol. [...] Megbetegedtek a fák, nincs talajvíz. Valamikor nem voltak beteg fák. Most megbetegesznek. Tetvet kapnak, gombát.”* (Vajka, N.L.) *„A mi kis erdőnkben, ami megmaradt itt Gútornak, abban az összes szilfa és égerfa²⁶ kiszáradt.”* (Gútor, B.Cs.) A fák száradása nem egyenlő mértékben jelentkezik a területen, a talajvízszint változó mértékben csökkent. A szigeten, Doborgaz és Vajka területein például erősebben, mint Bodak közelében. Az ágvizek felduzzasztása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy csökkentse pusztulásuk mértékét, és az utóbbi évek természetvédelmi projektjei is a ligeterdők védelmét szolgálják.²⁷ Több-kevesebb sikerrel, ugyanis azokat az erdőket, melyek az építkezést (a vízlépcső megépítésével minimum 2500 hektár ligeterdő tűnt el) és a terület száradását túlélték, ma a nyereségorientált erdőgazdálko-

25 vizeskanna

26 jelentése: égerfa

27 L. Vadon a Dunán, egy projekt az ártéri ligeterdők megmentéséért; Duna menti madárpopulációk védelme. A terület védetté nyilvánítása már a hatvanas években tervben volt, majd az erőmű építése miatt a védettséget az építkezés befejezését követő időszakra halasztották. Bár valószínűleg annak sem lett volna komolyabb súlya, ha korábban döntenek róla, hisz például a Gútor melletti Kormorán-sziget már akkor védett volt, mégis *elbágerozták*. A terület egésze ma többszörös természetvédelmi oltalom alatt áll.

dás teszi tönkre. A több hektáros tarvágásokkal dolgozó területkezelés során a „letisztított” terepre többségében nem honos fafajok, hanem nemesített nyárfaültetvények kerülnek, mely *„olyan, mint a kukoricatábla”*. (Bodak, Á.P.) A monokultúrás táblákon a szigorú, sűrű sorokban ültetett fák törzse gyorsan nő, egyenesek, elágazásuk alig van, és 20-40 év elteltével letermelhetők. Régen itt *„tölgyesek voltak, most már nincs tölgy az egész vajkai kataszterben.”* (Vajka, B.D.) *„Már csak egy-két olyan fa van, ami a régi időből megmaradt. Talán az Ispányos partján. Itt ami mérvadó volt, a kőris, tölgy, juhar, fűzfa, hazai nyár.”* (Bős, E.S.)

Az egykori erdőket és erdőgazdálkodást a mainál fejlettebbnek írják le a helyiek, ahol a kézi munkának jóval nagyobb szerepe volt, mint ma. *„Valamikor voltak erdőmunkások, napirenden jártak, kapálták. Most olyan gyom van, hogy nem látod a fát. Van két méter gyom. Olyan világ van, hogy elülteti, de tovább nincs, gyere kolbász és megesszlek. Nem értenek hozzá. Régen kikaszálták a tövét és kapálták.”* (Vajka, N.L.) A nem megfelelően kezelt és degradált vagy mesterségesen kialakított társulások védekező képessége csekély, így azután tömegesen jelennek meg az invazív fajok (aranyvessző, bálványfa) vagy a bodza és csalán. Sokan idézik vissza azokat az időket, amikor az állami erdészetnél kaptak munkát, akár már gyerekként. Az erdészet ma alig foglalkoztat helybelieket. *„Régen fűrész, döntötték, nagyon sok erdészeti munkás volt, itt a faluból is, most már senki. [...] Az autó, ami elszállítja a fát az végig az úton marad. Két ember két autó elég. Vagy három ember.”* (Baka, P.E.)

Az egykori emlékezetes, több száz éves fák közül több tűnt el az utóbbi ötven év során, mint a megelőző évszázadok alatt. Ilyen öreg, úgynevezett *magfákból*²⁸ több is ismert volt, például a Baka határában levő Dékányban állt öt olyan fa, amikről úgy tartották, hogy még Mátyás király is látta őket. Csóka István erdészháza közelében voltak, az öreg Csóka az elbeszélések szerint az egyik fa odújában tartotta a disznóját, akkora odú volt benne ugyanis, hogy elég volt annak bejáratát elrekesztenie számára. A fák közül mára csak egy maradt életben, tavalgy még hajtott egy ága. Rác Péter ornitológus korabeli feljegyzései nyomán mesélt egy Somorja hajdani árterületén állt fekete nyárfáról, mely mellmagasságban mért kerülete 1979-ben 8 m 50 cm volt. Közepén villám ütötte odú, a legszélesebb részén 2 m 30 cm széles volt – az elbeszélés szerint egy Trabant szinte be is fért az üregbe. A tározó építésekor, noha próbálták, nem sikerült kivágni, ezért buldózerrel hasogatták szét...

Eddig nem kapott komolyabb figyelmet az egykori ártérben élő gyümölcsfák eltűnése, hol drasztikus, hol fokozatos kipusztulása. A kutatás során érintett települések közül Gútor környékén voltak a legnagyobb gyümölcsösök, de az ártérben elszórtan vagy kisebb csoportokban álló gyümölcsfákra minden településen emlékeznek. *„Mindenféle gyümölcsfa, gyönyörű termések. Ezt az erdőt megöntötte a víz, vagy ha nem is, közel volt a talajvíz. Olyan almafák voltak, hogy most van mindenféle, olyan csodaalmákat nemesítenek. Akkor nem nemesítettek, azok olyan saját nevelésű fák voltak.”* (Gútor,

²⁸ A megnevezés nem általánosan ismert és használt, jelentése változó. Bodak határában az erdészház mellett ma is álló és élő legidősebb fát ma is magfának hívják a helyiek.

B.L.) „*Öregapámnak volt gyümölcsöse. Legelők, gyümölcsösök. Az államosítás előtt ezek mind maszek részek voltak. Legelők közt, az erdők szélén, az erdők bejáratánál voltak a gyümölcsösök. Nem bekerített, szabadon volt. Azért voltak ezek a jó gyümölcsök, amikről beszélünk, mert nem köllött permetezni, nem köllött semmi, csak kimentünk. Mikor gyerekek voltunk, ezek már államiak voltak, de megvolt a mi időnk alatt is. Mink is jártunk oda diót szedni, leverni, istenem, mennyi dió volt a Szigeten. Alma. Rengeteg almát szedtünk öregapám gyümölcsösiben, amit mondott, hogy az övé volt.*” (Gútor, G.J.) A természetes ártéri erdők melletti gyümölcsfák vagy gyümölcsösök egészsége és a termés bősége nem műltszépítő alaptalan emlékkép, hanem az adott mikroklíma és a helyileg adaptálódott tájfajta ma már többször igazolt önszabályozó ökológiai rendszerének eredménye volt. Egyetlen nehézsége volt a betakarításnak, hogy a fák igen magasra nőttek. Mára elvéve látunk még egyet-kettőt a régi tájfajtaiból, hiszen egy részük az üzemvíztározó tó alá került, de érintette őket a területek kiszáradása és a fakivágások sora is. Felmérésük és oltványaik megőrzése fontos feladat lenne. „*Volt egy nyári alma is, fehér, gyönyörű fehér. Csöcsalmának hívtuk. S akkor volt még ott nekünk egy piros almánk, a belseje volt piros. Meg a koszos alma, ami olyan volt, mint a bőralma, téli alma, tárolható. Olyan almák máma már nincsenek. Sokfajta alma volt, és mind tökéletes alma volt.*” (Gútor, B.L.) „*Nekünk 3 méteren volt a talajvíz, amíg nem volt erőmű. Addig a fagyókerek lementek, alulról szívták a nedvességet. S addig volt nekünk gyümölcsfánk, 100-200 évet éltek. Amióta nincs talajvízünk, a gyökerek fönt vannak, a föld szintjen, a diófáé is, csak azt a vizet kapják, az esővizet, ezáltal kiszáradnak a fák. Kipusztultak a fák. Mondjuk az almafák, a kertben. Nagyon érezzük.*” (Gútor, B.L.) A hagyományos tájfajta külön gondozást nem igényeltek, kiváló ízűket és tulajdonságaikat máig emlegetik.

Felbáron a szövetkezet által telepített 15 hektáros jól termő gyümölcsöst kellett kivágni. „*Mikor megépítették [a vízerőművet], utána kiszáradtak a gyümölcsösök. Nekünk, a szövetkezetnek volt itt 15 hektáros gyümölcsöse. Mert annyira lecsökkent a talajvíz, hogy elment 3 és fél méter mélyre, ahová a fának a gyökere már nem tudott lemenni. Egyik évről a másikra nem tud miből élni, esetleg csak ha a eső. A csatorna előtt a talajvíz 50-60 centin volt, máshol egy méter, a legtöbb a másfél méter, abból lett a 3-3 és fél méter mély. Ha ezt a részt veszem, a Fölső-Csallóközt, Böstől Pozsonyig, valamikor itt volt a legjobb termés.*” (Felbár, G.Á.)

Településenként változó, hol milyen mértékben csökkent a talajvízszint. A hajdani árvi- zek idején a települések belterületén és a pincékben megjelenő talajvíz elmaradását örömmel fogadták, a talajvízszint általános lecsökkenését viszont káros következmény- ként élték meg. „*'92-ben sokan víz nélkül maradtak itt. Nem volt ivóvíz*” (Vajka, V.A.), a házi kutakat több településen is mélyebbre kellett ásni. A talajvízszint tekintetében egy művi- leg előállított rendszer jött létre, ahol az alig függ már a Duna valódi vízállásától: „*ez csak olyan, mint egy teknő, nincs nyomás a talajvízre, csak elfolyik, nincs cirkuláció, a filtráció megszűnik*”. (Felbár, G.Á.) Meg kell jegyezni azonban, hogy egyes települése- ken már a vízlépcső építése előtt megkezdődött a talajvízszint csökkenése a Duna bevágódása, illetve az elvezető csatornák építése miatt. A szántóföldi növénytermesz- tés egyre nagyobb tért foglalt, már nem csak a mentett oldalon, hanem a hullámtérben is, míg azt megelőzően csupán a magasabban fekvő területekre vetettek. „*'68-70 az*

egész határ vízben volt, aztán csináltak kanálisokat és elvitte. Itt nemigen volt vetés azelőtt, csak a dombján. Most már az egész határban kanálisok vannak. Aztán elvették a jó termőföldeket, mert csinálták ezt a teknyőt.” (Bodak, T.L.) A talajvíz szintje természetesen a mezőgazdasági növények termésátlagát is befolyásolja. „A kukoricatermő vidékből nem tudjuk, hogy mi lesz, mer a gyökere nem megy le 4 métert. Ha nem kap esővizet, mint tavaly, akkor nincs termés. Ez nem csak nálunk probléma, az egész sávban.” (Keszölcés, K.P.)

A talajvízszint csökkenésére néhány példa: Gútoron, ahol három méter mélyen volt már a vízlépcső építése előtt is, most „nyolc-tíz méteren van a talajvíz. A kutaknak le kell menni olyan tizenkét méterre. Tizenhárom méter cső van most lenn, még az erőmű előtt vertem le, hatalmas nagy pumpa van rajta, és ha megy 15 percet, kiszívja a vizet, ami körülötte van, és köll várni, tíz percet, hogy visszacsurogjon”. (Gútor, B.L.) Felbáron 50-60 cm-ről süllyedt három és fél méterre, Keszölcésen az elmondások szerint egy méterről négy méterre. Bősön „1960-ban 80 centin volt a szülői háznál, aztán 1989-ben, mikor ugyanott építkeztünk, már négy métert esett”. (Bős, E.S.) „2017-ben a kút-fúrók azt mondták nekem, hogy 6 métertől kezdődik, s én 19 méter kutat vertem le.” (Bős, A.J.)

2.7. Vad- és halállomány

Az állatvilág összetételét elsősorban az életterük felszabdalása, másrészt ezzel összefüggésben a természetes, mozaikos tájszerkezet megszűnése változtatta meg. Az üzemvíz-csatorna drasztikus határt húzva, alapvetően elkülöníti a csatorna egyik, illetve másik oldalára került területeket. A tájmintázatban ökológiai gátakat jelentenek ezen kívül a szántók, a telepített erdők, a tartósan kiszáradt morotvák és a degradált gyepek is.

A vadállomány változásáról elsősorban a helyben élő vadászokat kérdeztem, akik tapasztalataik alapján legpontosabban ismerhetik a folyamatokat. „A vízerőmű építésénél nem gondoltak arra, hogy megváltoztatják a vadállományt. Itt az apróvad eltűnt. Azok a mocsarak, ahol a nyúl meg a fácánok ittak, a kis laposokban, az eltűnt. Már nem találtak elég megfelelő olyan területet, ahol ők túléljenek. A kis erdőkben voltak megbújva. A fogoly eltűnt tisztára. Ez, amit okoztak a kinti határban, ez megváltoztatott mindent. Betöltötték a laposokat és elkezdődött az a művelési forma, amikor nagy területeken ugyanazt termesztik. Ez az apróvadnak nem passzolt. Ahogy voltak erdők korábban, az megszakította, de most ha kiirtották, [...] most kopár. Ez gyönyörű volt. Apám erdész volt, s vadászgazda is volt itten, jártam vele vadászni, itt erdő erdőt ért. Egyikből kimentünk, másikba bele, itt laposok, abba még víz volt, abba lehetett csónakázni, vadkacsák szálltak le. Itt nagyon sok tó volt, Pap-laposnak is hívnak egy területet, az egy óriási nagy terület, ahol laposabb volt, ha sok csapadék volt, ott állt a víz, vagy a talajvíz, hogyha a Duna ingadozott, az is fölgyött benne, úgyhogy évente ott többször megmozdult a víz, s az állatoknak nagyon jó volt. [...] Most őz van, kevés nyúl van, van fácán – mutatkozik most már, és vaddisznó, szarvas nincs. Az csak a túloldalon, amit mondtam, hogy elvesztettünk területet. Szarvas itt korábban sem volt. Nem. Ő a Nagy-Duna melletti erdőben és Dunán, jobban a magyarországi részeken. Magyarországon ott tudom, hogy védett terület, ott nem is vadászták, és nagyon jó volt, mert ott tudott szaporodni, és bővült a vadállomány.” (Felbár, F.I.)

A két víz közti területen élő vadász ekképp írja le a változásokat: „Más volt, mert más volt a határ. Itt nyúl volt, fácán volt, volt fogoly, de most fácán ott sincs, ahol nem volt hidrocentrál csinálva. Itt fácán már egyáltalán nincs, itt-ott, egy-egy, ha erdőben, este, ha ülök a lesen, akkor hallok, hogy itt-ott véletlenül valamilyen kakas ágazik fel a bokorra éjjelre. Fürjek, valamikor voltak még a foglyok, én még a hetvenes években vadásztam fogolyra. Az nem csak itt veszett ki, hanem kivészett mindenhol. Fácán ott benn, ahol nincs hidrocentrál, Galánta, Szenc, ott is csak a fele van. Fácán kivészett, nyúl szintén, őz csak a fele van vagy még annyi sem [...] Volt határ, most már nincs határunk. Ugyi itt van a Duna, egyik töltés, s itt van a másik töltés. S ez kevés életterület arra, hogy fel tudjon szaporodni. Kicsi. Nincsenek ilyen ligetek, erdőcskék a határban, mint amik voltak valamikor. Az őznek az nagyon fontos, hogy legyen. Erdőben, ami van, mire felszaporodik, jön egy nagy árvíz, a kilencven százaléka nem éli túl.” (Bodak, T.Z.)

A vízerőmű építése előtt már a legeltető állattartás visszaszorulása is hatással volt a vadállományra. Míg a szigetek és más ártéri legelők nagyobb részét a falubeliek háziállatai (libák, kacsák, tehenek, lovak) legelték, elmondásuk szerint a vadállomány szűkebb területen élt. „Akkor nem volt szarvas, nem volt itt vaddisznó, míg a tehenek meg a libák kinn voltak az erdőben, addig szarvas itt nem volt. Aztán mikor behajtották, akkor decemberben már Magyarországról jöttek át. Mer volt egy Senki-szigetnek híttuk, de azt is már kibágerozták, benne volt a Nagy-Dunában, ilyen nádas volt, abban szoktak megállni a szarvasok, aztán ha tudtuk, hogy ott vannak, körbeálltuk, körbefogtuk, meghajtottuk no, s levadászták őket. De az erdőben nem tudott megmaradni, mer ilyen sima volt az alja. A vaddisznónak is köll a dzsungel, mer a fűben nem tud elbújni. Az első vaddisznót '72-ben vagy '74-ben lötték Sülben, addig itt vaddisznó nem volt, senki nem látott.” (Bodak, T.Z.)

A két terület összehasonlítása egy Vajkán és Keszölcésen is járatos vadásztól: „A vadaknak a természetes migrálása megszűnt. Már nem közlekednek a szarvasok befelé meg kifelé, hanem beszorultak a szigetre, illetve Magyarország felé mozognak. Itt a belső részen [az üzemvízcsatornától északra] például csak őzek maradtak, ahol most vagyunk. Mi mondjuk azt, hogy belső, mert hát... A szigeten van mindenféle vad, őz, szarvas, vaddisznó. Ott az apróvad kevés, mert sok a vaddisznó és kiszorítja. Itt nálunk egész Dunaszerdahelyig, még Gútortól föl itt, lefelé, meg Bős alá, itt nincs vaddisznó. Néha bebolyog, itt is láttunk egyet. Én Fölbáron vadászok, 15 év alatt egyet láttunk. Itt van apróvad, de abból is kevés. A természetes területe meg lett bolygatva. Például itt volt a falu mögött egy kimondott nyúlvadászó terület. Itt, ha vadásztak, akkor évente 500 nyulat megölttek. Most ha látunk 3 nyulat, akkor örülünk, hogy jó, láttunk 3 nyulat.” (Keszölcés, K.P.)

A vaddisznó megjelenéséről és az apróvad eltűnéséről megoszlanak a vélemények. Van, aki úgy meséli Somorján, hogy a hatvanas évek elején egy nagyobb árvíz hozta a vaddisznókat a Kárpátokból, más a legelőerdők elbozotosodásával magyarázza megjelenésüket. A nyúl-, fácán- és fogolyállomány megcsappanásáért az életterük beszűkülését és a nagyüzemi mezőgazdaság módszereit is felelőssé teszik, elsősorban a gépesítést és a vegyszerhasználatot. „A napraforgót lepermetezték, a nyulaknak meg kihullott a szőre, meztelenül szaladgáltak.” (Bős, A.J.) „A barátom Bacsfán dolgozott, ahol vették át a herét. Éjjel vágták, és csurgott a vér a heréből. Mert az a szegény állat aheyyett, hogy elfutna, meglapul. A kombájnok ledarálták a nyulat, a fácánt, a mindent. Itt

ment tönkre az állomány, nem a vadászat miatt. Nem menekül, hanem megsunyik. Ösztöne, hogy összehúzza magát.” (Somorja, N.Á.) „Mikor a kukoricát permetezték, a fácánok elfosták a tojást hártájában. Nem volt benne mész. Gondoljuk, hogy attól.” (Csallóköznádasd, C.F.) Egnapi hajtásos nyúl vadászat eredménye „egy traktor vlecska²⁹ nyulacska” volt, 400 nyulat löni egy nap nem volt ritkaság, és „mindig visszanyerte az állományát”. Az állomány csökkenéséért okolják a megváltozott termény összetételt is, azelőtt „a cukorrépában aranyéletük volt”, eltűntek a rétek, „mindent beszántanak, ahol búvóhelye volt a vadaknak”.

A felduzzasztott ágvízrendszer a hódok paradicsoma lett, és az erdőgazdaságot követően a legtöbb kárt teszik a faállományban. Nagyarányú jelenlétüket a helyben élők egyöntetűen károsnak tartják, és a természetvédelem felé kritikusak, amiért védettséjük okán ennyire elszaporodhattak. „A hódok mindent kirágnak, azt meg védik. Legyen az a féreg, de nem millió.” (Vajka, N.L.) „Most vannak ezek a hódok, ezek csinálnak olyan kárt. Olyan vastag fákat kidöntnek, vagy ha nem is dönti ki, de körberágja és kiszárad. Régen nem volt egy sem. Mikor gyerek voltam, nem lehetett látni egyet sem. Most ha evez valaki, a ladikra vág olyant, hogy megrezzen az ember.” (Bodak, T.L.) A nutria szintén újonnan megjelent faj, többen úgy tartják, hogy a nyolcvanas években a környéken prémjéért tartott állatok közül engedtek néhányat szabadon gazdáik, és így szaporodtak el.

A vízjárta területek visszaszorulásával az esti békakoncertek egyre több helyen elmaradnak. „Békát nem is igen lehet látni. Régen a faluvégen olyan ének volt, olyan gyönyörű volt.” (Bodak, T.L.) „Na még ez is eltűnt, egy békát nem lehet hallani. Itt borzasztó sok volt. Tudja milyen gyönyörű volt azt este hallgatni? Koncert volt. Itt a töltés mellett ment egy ágvíz. Nagy széles ágvíz egész föl, az tele volt békával. Azt este olyan jó volt hallgatni, eltűntek, most, hogy az erőmű lett.” (Gútor, B.L.)

A változási folyamat a madárvilágot is érintette, számos faj eltűnt, vagy egyedszámuk lecsökkent. Ennek oka sokrétű, része az őshonos fafajok drasztikus kiszorulása, az öreg, odvas fák kivágása, az erdők egy részének kiszáradása, a korábbi nagyterületű legelők felhagyása, a víz partformáló munkájának megszűnése, egyszóval növényirtások és felszínformák eltűnése és egyáltalán az egész ökológiai rendszer átalakulása, beleértve a helyi emberek természetformáló munkáját (legeltetés, kaszálás, erdőlés stb.) is. Lecsökkent az odűfészkelő madarak száma, valamint szinte teljesen eltűnt a fekete gölya, a barna kánya, a partifecske és még sorolhatnánk. „Őshonos, öreg, vastag törzsű fáknak több tízszerese a madarak száma. A kommunista nyárfákba nem fészkelnek. Nem szeretik.” (Bős, E.S.) A helyieket kérdezve nem az eltűnt fajok pontos leírását kapjuk, hanem többen is a madárhangok hiányát vagy megváltozását említik – mintha mindenből kevesebb lenne, és a madárvilág általános szegényedését érzékelik. A fajtaváltozás is megfigyelhető, hiszen a vízfelületek jellege megváltozott. Gútor közelében az egykori, védett Kormorán-szigetet elbontották a vízlépcső miatt, cserébe egy

mű madárszigetet építettek később, „*azt ha megközelíti az ember csónakkal, úgy érezheti magát, mint egy Hitchcock-filmben, annyi madár repül fel*”. (Somorja, K.D.) Valóban sok madár lakja, de a fajösszetételük más, mint az eredeti szigeten, például olyan új sirályfaj is feltűnt, mely a tengereken honos.

A vadászok saját területükről pontosabb képet adnak: „*Ha most nem volna vaddisznó, akkor volna rengeteg vadkacsa. De nincs vadkacsa, mer nem tud fészkelni. Valamikor az erdőknek a széle mindenhol botlófa volt. Fűzfákat meghagyták, és olyan 5-6 évenként a koronáját levágták. Ott szoktak a vadkacsák költeni. De ezek a fák nincsenek, kénytelen a földön költeni. A vaddisznó meg megzabál mindent. [...] Annyi volt a fácán az erdőbe, mint a dög, de most azért nincs. Olyan volt, mint a tyúkfalom, főleg Malmosin, az olyan jó sűrű bukros volt. Rengeteg fácán volt. Mamát megkérdeztem, hogy mennyit hozzak pénteken, ígértél valakinek? Mert minden este tudtam volna 15-öt lőni. Azt monda, három kell, akkor lőttem hármat, hazahoztam. Mélyhűtők nem voltak akkor még, és mindég lehetett frisset hozni. [...] Kácsa rengeteg volt. Volt olyan este, hogy lőttem 15-20 kácsát. [...] Voltak vadlibák is. Van még most is, csak amióta megcsinálták ezt a Új-Dunát, azóta megváltozott a húzásuk, mer mindég a Duna hegyett³⁰ húztak. És most a fene tudja, itt-ott hallom, hogy megy egy-egy sereg. Alulról jöttek mindég felfelé. Mindég az Alsó-szigetbe volt egy jó hely, meg ott az Öreg-Duna partján, akárhol ha leállt az ember, ha volt egy jó kutya, aki kihúzza, akkor ott lehetett libát lőni. Volt olyan este, hogy lőttem hetet-nyolcat. Korábban a Nagy-Duna felett, meg itt a szigetek hegyett. Volt két hely Bodakon, a Tamalikusnál ősszel mindig kiapadt egy marha nagy zátony, ott éjjelre megálltak, leszálltak, és a Jakab meg a Pörkútt között, ott is volt, kiapadt mindég egy ilyen nagy köves zátony, megálltak a libák pihenni. Aztán onnan mentek ki a határba legelni a vetésre. Mióta megvan a Új-Duna, nincs liba.*” (Bodak, T.Z.)

Az elbeszélések a vízerőmű építése előtti halbőségről szólnak folyókban, laposokban egyaránt, melyet gyakorlatilag teljesen átalakított a vízfelületek jelentős csökkenése, a korábban összefüggő vízhálózat egyre apróbb részekre szakadozása és a vízdinamika megszűnése. A halbölcsök, ívóhelyek megszűntek. „*Ezelőtt annyi hal volt az erőmű megépítése előtt, én is jártam táplizni, mindenki járt táplizni. Vas szeneslapáttal osztottuk a halat, annyi volt. Ott volt egy ér az Ispányosnál, ott jött be a hal, 20 ember táplizott, és mindenki fogott. Most egy az, hogy már nem szabad, de nincs is mit, mert nincs hal, harmadrészt meg azon a területen már víz sincs egyáltalán.*” (Bős, E.S.) „*Akkor mindenhol volt hal, még a határban is, rengeteg hal volt. Ha volt egy kis pocsolya, akkor abban már halak voltak. Mer nagyvízkor ugye előntött mindent, s akkor benn maradtak azok a halak. Most már az nincs. Mer olyan kisebbeket be is töltöttek, csak éppen az ágvizek vannak.*” (Bodak, M.I.)

„*Mióta a monstrum megépült, a halak nem tudnak bejönni, elívni. Az Új-Dunába be tudnak menni, de ott nem tudnak elívni. Az első években a szegény halak meg voltak bolondulva, a lenti részen, az alvízcsatornában a sziklákon ívtak el. Vastagon volt a sziklákon az ikra. Itt milliárd dévér, mind a sziklákon ívtak el. Egy-két évig még így volt,*

30 jelentése: felett

de abból nem lett kishal, mert annyira ingadozik ott a vízszint.” (Bős, E.S.) „Az erőmű előtt normálisan elívtak, de megmondom őszintén, hogy most már az sincs, hogy hol. Ott a gyomba vagy nádba már meg sem lehet látni őket. Régen az erdőnek a szélínel volt olyan homokos, és ottan ficsitültek.³¹ Most már nem is látni, hogyha ívnek. [...] Mióta nem jön be a Nagy-Dunáról a víz, azóta nincs halunk. Én járok Dunára, de most nem létezik elkapni keszegöt, hogy ficsitülnek. Egyet, hogyha fog az ember, akkor lássa, hogy már ikrás. De hogy hun vannak? Abba az időbe szétverték a nádat a halak, annyi volt. Bukácoltak. Egyet tudtam elkapni kézzel, ötkilós volt. Ott voltak a nádba, abba ívtak.” (Bodak, T.L.) „Megvan a halállomány, csak nem itt nálunk, mert ott van az összes hal, ahol a hajók járnak, de ott meg nem engednek halászni. Itt is volna, ha be tudna gyönni a Dunáról, de nem tud begyönni. Elzárták valamikor. Meg lement a víz. Lement úgy, hogy sokkal lejjebb van, mint ez a rész.” (Vajka, N.L.)

Az ágvizekben a halállomány összetétele is módosult. Harcsa több van, mint azelőtt, a süllő szinte eltűnt, csuka is van, ám kevesebb, pontyból főként a telepített van, az általuk dunai pontynak hívottból viszont alig van már az ágvizekben. „Dévérből van, jászbul van, keszeg, tomol, csak kevesebb van, mint abba az időbe, mert akkor mindenhol lehetett fogni. Táplival annyit fogtunk, de most meg már keveset. Meg nem is lehet fogni, olyan tilalom van. Amikor volt az áradás, akkor ott azokba a tókba mindehnyit belement, ott ponty maradt, csuka maradt, kosárral lepegettünk.” (Bodak, T.L.) „Régen sok volt a süllő, csuka, ponty, ezek rengeteg volt, keszeg, tomol, márna, rengeteg voltak. Akkor harcsa nem volt, most meg harcsa van.” (Bodak, N.N.)

Az ágvízrendszer a vízellátást a Doborgaz melletti befolyónál kapja, ahol a víz nagyobb része egy néhány éve épült erőműn folyik át, melyen a halak nem képesek átjutni, így csupán telepítés által kerülnek az ágvizekbe. „Telepítsük (2002-től itt horgász elnök vagyok), minden évben telepítsük a Dunát. Muszáj, mert nincs természetes szaporulat. Minden évben a telepítésnél itt vagyok. Olyan 80–120 mázsa ponty belekerül, akkor telepítsük az őshonosokat, a csukát, süllőt. Csukából már az olyan 40-50 centiseket.” (Bős, E.S.)

A halfogás régi módjairól rengeteg történetet lehet gyűjteni, halat fogni és fogyasztani a mindennapi élet része volt. A hivatásos, egy-egy folyamrészt bérlő vagy később az állami halászok kerítőhálóval dolgoztak, ami mellett a falubeliek saját fogyasztásra történő halászata megengedett és elfogadott gyakorlat volt, és számtalan halfogási technikával éltek. Halat boltban nem vettek, mindenki rokonságában vagy szomszédságában volt, aki fogott, és a zsákmányt megosztották. „Annyi csuka volt, minden volt. Anyánk: »Jajj már ne hozzatok! Nincs zsír!« Nem volt zsír. Egy disznót öltünk, há miből sütöttük volna. Meg akkor az olaj is, hogy volt is, de nem is volt. Volt, de nekünk nem volt rá pénz.” (Csallóköznádasd, C.F.)

A ma élő idősebb generáció még gyerekkorában tanult halat fogni, a határban való gyermekjátékok egyik formájaként, lényegében nem sokkal a járnai tanulás után. Sokszor kis táplit készítettek nekik, amit maguk is fel tudtak emelni. Mára a halászat-

31 a magukat vízből ki-kivető, vízbe visszacsobbanó halak játékos csapkodása

hoz tartozó eszközök nagyrészt a padlásokra költöztek, az őket övező kultúrával együtt. A vízlépcső megépítésével nemcsak a halak tűntek el, hanem velük együtt egy egész halászati kultúra is kiveszőben van, illetve illegálisba szorult.

A természeti környezet és annak vadállománya összességében az emlékeikben úgy él, mint egy élő éléskamra, ahonnan igényeik szerint bármikor vehettek ki friss élelmet, frissebbet, mintha hűtőszekrényben tartották volna. Annyi halat vittek haza, amennyit megettek vagy szétoztottak, annyi fácánt lőttek, amennyit az asszony otthon kért.

3. „Akiből csak a föld nyomja ki a halászatot/rapsickodást”³²

„Én nem tudom, más meg tudja-e enni úgy a halat, mint a szigeten az a bácsi. A Matula bácsi. Még a szemét meg a belit se vette ki. Mink még úgy nem próbáltuk.” (Csallóköznádasd, C.F.)

A csallóközi ember mindig fogott halat. A történelem sok fordulatot hozott, országhatárokat húztak, Dunát szabályoztak, deportáltak, konfiskáltak, szövetkezetesítettek, rendszert váltottak, de olyat még nem éltek meg, hogy ne lehetett volna halat fogni.

A Duna vízének átterelése óta azonban az ágvizekben a halállomány az azt megelőző töredékre csökkent, az itt élő halak többsége már telepített, és a halfogás módjára részletes szabályozás vonatkozik. A hajdani halászati kultúra mára a kontroll egyre szűkülő réseiben élő/túlélő szokás- és magatartásrendszer, ami folyamatos találatekonyságot és leleményességet kíván. Halászt a vizeken ma nem lehet látni, hiszen halászni tilos, ám hálót kötni lehet, sokan kötnek is, és aki köt, szívesen megmutatja „ez az én téli munkám”. Keszeget, pontyot vagy csukamáját sütni a vendégnek sem tilos, és boltba sem kell menni halért hozzá.

Szinte minden családban vagy szomszédságban volt, aki járt a Dunára halászni – többségében nem eladásra fogtak halat,³³ hanem családi fogyasztásra, ha volt bőven hal, akkor a kisebbeket a baromfi vagy a disznó kapta. *„Olyan nap nem volt, hogy ne ettünk volna halat.”* Ha munka után valaki még kiment halászni, vacsorára biztosan tudott hazavinni. De nem csak a halért fogtak halat, hanem virtus és élvezet is volt. *„Ősszel kosaraztunk,³⁴ az egész csapat. Volt egy ladik, abba fogtuk a halakot, többiek meg benne álltunk a vízben csípőig októberben. Vittük a száraz ruhát. Olyan virtusból.”* (Bős, A.J.) *„Nekem a volt a minden, hogy hazajöttem, ettem, aztán fogtam a táplít és mentem. [...] Előre kis táplim volt gyerekkoromban, már 5-6 évesen.”* (Bodak, T.L.) *„A királyréti Hótt-Dunán hányszor lemerültünk. Le szoktuk rakni a csökre vagy a partra az óráinkat, aztán csodálkoztam, hogy a haver elfelejtette kitenni. Még a bukszáját is elfelej-*

32 Az idézett mondatot azokra mondják, akiknek ma is a vérében van a halászat és semmi módon nem lehet eltéríteni őket.

33 A hivatásos halászok kivételével természetesen, akik egy-egy partszakaszt béreltek, vagy később az állami vállalat halász dolgozói.

34 más néven lepegetés, a lepegető vagy a kosár olyan eszköz, amivel a halat lelepek, majd kézzel kifogják

tette, én is az obcsánszkit³⁵ meg mit. Olyan volt az obcsánszki, mint a saláta. Elázott kétszer-háromszor, mit törödtünk mink akkor avval. Be a vízbe és kész. Marhaságbul is, nem csak azért, hogy rá voltunk szorulva. Élvezet volt megfogni a halat. Engem aztán nem érdekelt a hal, megvan na, s jól van.” (Csallóköznádasd, C.F.)

A legnépszerűbb halászati szerszám a tápli nevű emelőháló volt: „a tápli volt az itteni ember Istene.” „A bőszi papot láttam, már idősebb volt, ő is táplizott, letette a ruháját, levetkőzött, elcsudálkoztam, hogy fekete alsónadrágja is volt a papnak.” (Bős, B.I.) „Leengedtük, s aztán húztuk. Ha 500-szor felhúzod egy éjjel, akkor fasza gyerek vagy. Ha van rajta, van rajta, ha nincs rajta, nincs rajta. Csak ösztön. Vagy ha mozgás van, azt esetleg lássa. Csak meghúzzom, hogy háha. Mer az a »Háha!«” (Csallóköznádasd, C.F.)

Az erőmű előtti időből a történetek számtalan halfogási módot írnak le, fogtak halat például táplival, dránikkal, kosárral vagy lepegetővel, milinggel, dobóhálóval, vörsével, szigonnyal, ütéssel, csöközéssel,³⁶ horoggal, hurokkal vagy más néven törrel, és a rekesztés különféle módjaival. Gyakori az adott helyzethez való pillanatnyi alkalmazkodás, egészen egyszerű technológiák és tárgyak használata is: „botlófák alatt ott ültünk, pecáztunk, gombostűt megharaptuk és már jöttek is a halak”, „keréktraktor vágásban fogtam a halakat” „úgy halásztunk, hogy a fazekat kivágtuk, ha volt alja, hányszor megvert a szülőm, mert iskola helyett elmentünk.” A legszebbek a kézzel való halfogás leírásai. „Legjobb volt lebuknyi. Buvárkodni. Csöközni. Lemenni megtapogatni a halat, pontyocskát végigsimítani, felhozni, s kész van, ennyi [...] Ha olyan helyre ha lebukol, nem kell, hogy tiszta legyen a víz. Akkor csak a tapintás, kisujjak, evvel. Hozzám ér, már megmondom, milyen hal. A nagy pikkelyes ponty az más, dercés a hasa, a meg szereti, ha a hasa alja meg van simogatva. De a harcsa, csukafélék a meg sima halak, rögtön megérzi, vagy selemhal, hogyan mondják másképp, compó. Szép sárga olyan arany, dundi.” (Csallóköznádasd, C.F.) „Nem látom, érezni köll. Megtapintom, már tudom. Fogtam kézzel hétkilós csukát, benne volt az egykilós süllő. Akkor kapta be.” (Vajka, N.L.)

A halfogástörténetekben a kihívások, a megküzdés szélsőséges esetei (a természettel versenyre kelve) vagy a szórakozás és a felszabadultság élménye (a természet bőségében, szépségében) domborodnak ki. Például halat fogni a jégen vágott lékből kézzel, trikóra vetkőzve, vagy a gyerekek, akik a jégen gyújtanak tüzet, hogy megszáradjanak a tiltott fürdés után (egyik oldalukat pecsenyére sütve míg másik oldaluk fagyos), vagy ha egy téli, véletlen megmerülés után a keményre fagyott ruhában sikerül élve hazáig gyalogolni. Élmény, ha száz métert haladva, milingezve a ladikból, a fél ladik megtelik, ha a süllők fészkeiből a halakat egymás után lehet kézzel kivenni, ha a „rétre kiúszó pontyok” közül egyet-egyet el lehet kapni, vagy dévérívás idején a táplizók sorában helyet lehet foglalni, és jut mindenkinek hal. „Jött a május, még nem voltak szűnyogok, jött a ívás, itt a volt, hogy a falu kivonult és halat sütött. A leivni vágyó halakat kifogva. Mindenki a Duna-parton sütötte. Itt a bakai ágon már ki köllött korán indul-

35 személyi igazolvány

36 kézzel való halfogás, elsősorban a vízben lévő nagyobb csökök, farönkök alól

nunk, hogy hely legyen. Ha jöttek volna a tótok, elfoglalják a falut, mert kiürült a falu.” (Bős, A.J.)

A régi halfogási módszerek mai alkalmazása orvhalászatnak számít, másrészt ezek közül több azért is veszett ki, mert a víz (és a halak) egykori mozgásához és a maihoz képest összehasonlíthatatlanul gazdagabb halmennyiséghez igazodtak. Szabadabbnak írják le a múltat, néhány koronáért lehetett horgászengedélyt váltani, a „*ladikok sorakoztak a Duna-parton. Tápliztak, és senkinek nem fájt*”. (Vajka, N.L.) „*'60-70-es évek az nagyon szép volt. Meg akkor még lehetett halászni. Azt csinálták apáink, hogy kimentek, táplizgattak, hát most már nem lehet kimenni. Most olyan ellenőrök vannak, hogy engemet is már háromszor megbüntettek. Úgy szerettem a Dunán, de engedélyt meg nem adnak, mert táplira nem lehet. Pedig azt szerettem, leültem a bokorba és táplizgattam. Most már nem lehet. [...] Annyit hajtottak, már elment a kedvem. Meg a sok árulkodás.*” (Bodak, X.Y.) A horgászat és halászat ma erős kontroll alatt van. „*Valahogy leszoktak az emberek erről a halászatról. Egy az, hogy igen erős törvényt is hoztak, most nem úgy van, mint volt valamikor, hogy nyugodtan halásztunk, gyerekek automatikusan halásztak, nem izéltek a csendőrök, mint most. Most kigyön egy gyerek halászni, nincs engedélye, elviszik a csendőrök. Valamikor ilyen nem létezett.*” (Vajka, N.L.) „*Szigorítják a halászatot is, hogy nem szabad, mer most már átvette Zsolna, és Zsolna hordja ide a halakat. Botra úgy horgászni szabad, de meg kell fizetni, meg megvan, hogy mekkorát vihet el, meg hogyan van. Mink ezt sosem csináltuk, mer rapszickodtunk. Amennyi hálót raktunk le, sokszor rengeteg halat lehetett fogni. De most már ha valakit megfognak, becsukják.*” (Bodak, X.Y.) A hajdani halászati formák orvhalászatként éltek túl, ám az egyre szigorúbb kontroll miatt valóban mind kevesebben élnek vele. Mikor a táplikat betiltották, egy ideig megint lendületet kapott a hálós halászat, a hálókat úgy tették le, hogy idegen ne vehesse észre. „*Valamikor a hetvenes vagy nyolcvanas években betiltották a kézi táplit. Akkor mindenki elővette a szackónit. Az egy háló, 50-60 vagy 100 méter hosszú, 2 m mély, 6x6-os szem vagy 8x8-as, alul ólom, fönn meg parafa dugó. Ez bele volt téve a vízbe, s állt, mint a fűgöny úgy. Megy a hal, belekeveredik.*” (Bodak, T.Z.)

Az úgynevezett halfogási alapelveknek³⁷ mind „ősegyeszerű” mind a tárgyhasználat modernizációjából eredő eszközei fellelhetőek a történetekben. Szilágyi Miklós arra hívja fel a figyelmet, hogy nem is a „mindenkori társadalmi termelés szempontjából meghatározó jelentőségű tárgyasulásokot, hanem a periférikus jelentőségű, de máig megmaradt, szélsőségesen atipikus tárgykísérleteket, újrafelfedezéseket, vagyis a (tudatos vagy akaratlan) »neoprimítív« halfogók munkamódszereit és eszközhasználatát kell a recens vizsgálatok fókuszába állítanunk”. (Szilágyi 2014, 25. p.) A régi halászhagyomány szelektív továbbélésével találkozhatunk a vizsgált területen az orvhalászok körében, amely során a tradicionális zsákmányolást a megváltozott körülményekhez kellett igazítaniuk, „aligha kétséges hogy az orvhalászoknak nemcsak az ellenőrzés kijátszásában, de az eszközhasználatban is felettébb leleményesnek, újításra késznek kellett lennie”. (Szilágyi 1989, 42. p.)

37 Ezek felsorolását I. Szilágyi 2014, 25–26. p.

A halászati és horgászati szabályozás ma szinte kizárólag a horgászati módokat engedi meg. Az idősebb helyiek viszont legtöbbször soha életükben nem *halásztak*³⁸ horgászbóttal, csak saját módszereiket ismerik és szeretik. Így az a paradox helyzet jön létre, hogy amennyiben a kultúrájukban hagyományos halfogási módokhoz ragaszkodnak, törvényen kívül találják magukat mint rapszicok. „A *paragrafusok*. Ó, atyaisten! Hogy mit el tudnak ezek követni azokkal a halász-vadász *paragrafusokkal*. Az már nem normális. [...] Most már nem látni a Dunán senkit sem. Olyan megtekert törvények vannak. Már megmondja, hogy reggel napkelte előtt egy óra, este napnyugta után egy óra. Akkor most május 15-től nem foghatol dévért, keszeget, pontyot, ragadozót azt csak július mikortól. Úgy be van kalitkázva az egész, hogy inkább mindenki fűtül az egészszre rá. Meg a méret. Mer ha nem 45 centi, akkor vissza köll eresztteni...” (Csallóköznádasd, X.Y.) „Lehet táplival, csak megvan, hogy hun. Csak a régi Dunán. Meg 15 évig, ha nem vagy tag, nem adnak, én már 50 éve tag vagyok. Tavaly volt 78 most 110 euró a nyugdíjasoknak. [...] Marha törvényeket szabnak. Lelőnek, becsuknak, olyan szigorúan veszik.” (Vajka, X.Y.)

Kulturális minták, múltban gyökerező életmódbeli szokások nem tűnnek el egy-egy tiltó szabály hatására, de még a természeti környezet átalakulását is csak megkésve követik. „Mikor a bágéron [az erőmű építésekör] voltam is kötöttem [a hálót], mindig oda volt téve, aztán amelyik odajött bágérozni, az kötötte. Sok ember tud itt. Apám is tudott. Hajós volt, és az volt este a szórakozás, hogy kötötte a hálót. [...] Férfiak és nők is tudják, de jobban férfiak csinálták.” (Bodak, M.I.) Érdekes, ahogy a két ellentétes folyamat és aktivitás – a bágérozás és a hálófónás – a legnagyobb természetességgel megfértek egymás mellett az adott pillanatban, noha az akkor épülő vízlépcső lesz majd az akadály annak, hogy a hálót használhassák is. Miután a felvízcsatornába terelték a Duna vizét, az első években még voltak, akik kíváncsiságból megnézték, a halak is ott vannak-e? „Van ebben is hal, halásztunk ebben is [a felvízcsatornában], de itt már szigorúan lehetett, a bósi torony jelezte, ha valaki volt a vízen. Főleg hogyha valami alumínium, vagy valami fém volt a ladikon, azt már fogta a radar. Reszkír, mer mindenhol el van sorompózva. Ha valaki azon túlmegy, megfogják, azér már csúnya büntetés jár. Volt nekünk egy Trabantunk, aztán volt alumínium ladik, feltettük a tetejére, s éppen kifért a sorompó mellett, avval felmentünk, este letettük, reggel meg kihúztuk. De van benne mindenféle hal. Fogtunk harcsát, csukát, mindent ebbe a új..., igen kövérek a halak benne. Úgyhogy beletettük a csónakot, ledobtuk a ladikot, mer könnyű volt, letettük a hálót, aztán reggel csak kihúztuk. Amit elmondtam, azér már be is csuknának.” (Bodak, X.Y.) Megtörtént, hogy olyan halat sikerült fogni a felvízcsatornában, amivel soha azelőtt nem találkoztak. Az esetet egy a helyiekkel jó kapcsolatban levő biológus mesélte el, akihez elvitték a halat, mert szinte félték tőle. Lapátorrú tok volt.

38 Helyi szóhasználatban a horgászatot is halászatnak hívják.

4. Az Öreg- és „Új-Duna” szimbolikus jelentéstartalmai

Felvetődik a kérdés, hogy a Duna elterelésével vajon hogyan alakulnak át a közelében élő emberekben az egyes kollektív vagy archetipikus szimbólumok és tapasztalatok a Dunáról és egyáltalán a folyóról. Feszültséget jelenthet-e, amikor az archetipikus szimbólumokkal ellentétes tapasztalataik vannak a való életben? A kérdésre választ keresve gyűjtöttem és próbáltam ellentétpárokba rendszerezni az Öreg- és az Új-Dunára vonatkozó helyi asszociációkat és jelentéstartalmakat. Az Új-Duna³⁹ megnevezést azért használom, mert ez vált saját belső kategóriájukká annak ellenére, hogy hivatalos megnevezése ettől eltérő.⁴⁰

Öreg-Duna	Új-Duna
mélysége a jellemzője a síkvidéki tájba simuló	magassága a jellemzője hegyként magasodik
Víz- és nedvességtartalom a földeken és a levegőben	szárazság a talaj és a levegő nedvességtartalma csökken
tápanyagforrás üledéke megtermékenyíti a földet	a benne leülepedő üledékanyag potenciális mérgezésforrás
biológiai „turbina” a víz és a tápanyagok révén, mely helyben hasznosul	elektromos/energetikai turbina haszna távol jelentkezik
„fantáziavidék” ⁴¹	„sivatag” ⁴²
folyamatos mozgás, átalakuló formák	állandóság, merev formák
összekötő átjárható határt képez	elválaszt határt képez
megközelíthető	megközelíthetetlen
szétáradó	határok közé szorított
vize tiszta és tisztít íható, fürödni és mosni lehet benne	vízének csupán mennyiségi paraméterei vannak
veszélye ismert, belátható	veszélye ismeretlen, beláthatatlan
a közösségi élet meghatározó színtere	a közösségi élettérből kieső terület
helyi közösségek haszonvételei	távoli központ haszonvételei
szép esztétikai öröm	Látványos, de nem szép
biológiai termékenység	biológiai terméketlenség

Az Új-Duna megépítésével és a víz elterelésével párhuzamosan az Öreg-Duna erejét vesztette, és már nem képviseli a fenti jelentéstartalmakat, illetve már csak módosult, sérült állapotban.

39 egyéb, pejoratív elnevezései: teknő, monstrum, vízi szörny

40 Az összehasonlításba a tóra emlékeztető üzemvíztározóra vonatkozó képzetek nem kerültek be.

41 „az egy fantázia vidék volt, vadban gazdag, erdőben gazdag, halban gazdag”

42 „mintha óriási sivatag lenne bevetve”

5. Kié a táj? – Záró gondolatok

„...a régi öregek mondták, hogy aki ezt [a vízerőművet] tervezte, nem ismeri a Dunát. A Csallóközöt víz hozta, víz viszi. Mi, öregek tudjuk, milyen ereje, hatalma van a víznek, sok árvizet átéltünk. Senki sem bízott benne, hogy ennyi időn keresztül ez így tud működni.” (Vajka, Z.K.) A jóslat ellenére a vízerőmű áll és működik, de megépítése változásokat, veszteségeket és veszélyeket hozott – egy másféle síkon.

Egykor a táj képe az életmód természetes következménye volt – így alakultak ki az egykori ártéri legelőerdők is, melyek a táj jellegzetes antropogén formációi voltak. Az elmúlt fél évszázadban azonban e terület mind erőteljesebben alakult át olyan hatalmi, politikai, tudományos stb. meggondolások hatására, amire az itt élőknek már egyre kevésbé volt hatása. Ez csúcsondott ki a bősi vízlépcső megépítésében, illetve az azt kísérő tájatalakítás során, ahol már szinte kizárólag külső erők és meggondolások (szakértők, hivatalok, tervező intézetek, bürokratikus folyamatok, politikai megfontolások) döntöttek, döntenek a tájról, az ott élők életteréről, és alakítják az ezt szabályozó, igazgató rendszereket.

„Van a tulajdonos, mi [a természetvédelem] vagyunk a kezelők, azonkívül még van az erdészet, meg a halászok a kezelők, a vadászok a kezelők. Annyi kezelője van, és amikor leülünk tárgyalni, ennyi érdeket nem lehet összeegyeztetni ahhoz, hogy egy természetesen működő állapotot alakítsunk ki. [...] Minden területre megvan a törvény, mind azonos szinten van, és amikor leülnek tárgyalni... akkor veszekednek. Mindenki beleszólhat, de a végeredmény senkinek se jó.” (Vajka, B.D.)

A táj mai képére és a természeti viszonyokra két, a vízlépcső tervezésének első pillanataitól meglévő alapgondolat volt a mai napig is meghatározó hatással. Az egyik tétel szerint a természet manipulálható és szabadon felhasználható nyersanyagforrás, a másik a mesterséges, technológiai megoldásokba vetett bizalom, illetve bizalom abban, hogy a felmerülő problémák újabb technológiai megoldásokkal orvosolhatóak. Problémák pedig valóban adódtak, gondolhatunk itt a területek kiszáradására, a halbölcsők megszűnésére, a természetes összeköttetések megszakadására, az üledékek tömeges felhalmozódására, az ivóvízkészlet veszélyeztetettségére... A problémákra adott technológiai válaszok többnyire költséges és ideiglenes megoldások, s részproblémákat kezelnek. Az egész rendszer voltaképpen észszerűtlen volta nem nyilvánvaló, még gazdasági oldaláról sem, mivel a tájnak nem egy, hanem sok gazdája és kezelője van (legkevesbé a helyben élők azok).⁴³ Különböző intézményi és gazdasági körök egyéni érdekeiket követve, bevételeik maximalizálásával és költségeik másra hárításával érvényesülnek. Az egész rendszert a technológia magas szintje, másrészt az összefüggések kezelésének rendkívül alacsony szintje jellemzi – amiben pedig éppen a lokális,

43 A halak pótlását az ágvizekben (mely szolgáltatást azelőtt az élőhely ingyen elvégzett) ma hatalmas pénzráfordítással, halastavakból oldják meg, mely halak egy jelentős részét ezután a védett kormoránok fogják ki, mely halkárt ezután az állam megtéríti a halgazdaságnak. Dinamikus pénzmozgás jön tehát létre, és a helyi halászokon kívül mindenki jól jár.

egy bizonyos területen hosszú távon élő és azt megélhetésük alapjának tekintő közösségek magas szinten voltak. A döntések során a helyileg felhalmozott mély, a rendszereket rendszer mivoltukban ismerő tudás nem jelenik meg, helyette szakértők, hivatalok, bürokratikus szabályozásokon alapuló rendszerek döntenek. És tulajdonképpen a régi ismeretek is érvényüket veszítették már, hiszen nem a mai feltételekhez adaptálódtak. Az ember, az emberi jelenlét egyre inkább kivonódik a tájból, egyre több a gép által végzett munka, azok a helyek, melyek korábban csak ladikkal vagy gyalog voltak bejárhatóak, ma legkönnyebben gépekkel megközelíthetőek.

A helyiek elmondásai alapján úgy tűnik, mind komolyabb szerephez jut a politikai vagy gazdasági fölényt a szabályzásban érvényesítő hatalom, új „*oligarchák, kisbárók*”, akik a területek lehetőség szerinti legteljesebb birtoklására törekednek. A helyi emberek tájhasználatára mindeközben egyre inkább korlátok köré szorul, és az a paradox helyzet áll elő, hogy ha hagyományait követnék, illegálitásban szorulnak. „*Ahogy a pénz megeszi az egészséget...*” egy halász, erdőjáró ember szerint, vagy ahogyan Karátson Gábor⁴⁴ egy vele készült interjúban fogalmaz: „Logikusan adódott egyik lépés a másiktól, mindinkább kivonódott a természetből a szellem, maradt csak a nyereségre való törekvés.” (Hollós 2001)

A bösi erőmű gátjáról a felduzzasztott víz vagy a falvak felé tekintve egy hosszú, fejlődésnek nevezett folyamat egyik végpontján érezheti magát az ember, ahol jó esetben fordulhatnak, léttörténeti fordulathoz kellene következnie, felismerésnek, hogy talán másképpen is lehetne embernek lenni? „Mindig azt akarják, hogy egy tökéletes, befejezett, tárgyi világ álljon elő e kihívás helyett. A víz zúgása bizonyos fajta káosz, de teljesen rendezett káosz. Ezt hívják a kínaiak hun-tunnak. A hun-tun mint filozófiai fogalom egyrészt a víz zúgását jelenti, másrészt pedig a világnak, a létezésnek azt az állapotát, amikor a megismerő értelem, az elkülönítő intelligencia még nem vájta bele a karmait, hanem tökéletes egységet alkot vele [...] A mi civilizációnk [...] mindig formavégpontokat keres. A végeredmény a fontos, az legyen tökéletes. Ilyen a nagy Bős–Nagyymaros. A villanyáram-termelés, a végeredmény a szempont. Ezek mind-mind halott formák, amelyekből kilép az isteni.” (Hollós 2001). A formavégpontok ellentétei a formakezdemények, és ilyenekből még ma is lehet találni az ágvizek mentén: kezdetleges épületek, a vízhez vezető lejáratok vagy az elbeszélésekből hallott, a vizeken át vezető régi *póshidak*,⁴⁵ de gondolhatunk a mozdulatok formakezdeményeire is, mint amilyenek a halfogás ősegyeszerű formái. Van egy szavakba nem foglalható tudás, akik értik, felismerik egymást.

Arne Naess ökofilozófus egy lapp halász esetét idézi, „aki Norvégia északi részén, egy folyó partján élt. Ezen a folyón egy szép napon vízi erőművet kezdtek építeni. A helybeliek tiltakoztak, majd megpróbálták megakadályozni az építkezést. Ezért bíróság elé kerültek, ahol a mi halászunk azzal védekezett, hogy önvédelemből cselekedett. A

44 Író, festő, műfordító, a magyarországi Duna-kör egyik emblematikus alakja.

45 Karók és erősebb ágak támasztékára vesszőből, vékonyabb egyenes ágakból font, majd esetenként tapasztott híd. Változtos formái lehetségesek.

folyó, állította, része a lényének, tehát vele szemben követ el erőszakot, aki gátat emel rajta. [...] A történet hőse nem azért képes azonosulni a folyóval, mert természeti lény, hanem azért, mert szellemi lény. A halak és a vízimadarak lényéhez nem tartozik semmiféle folyó, nekik a folyó a környezetük. Azonosulásról kizárólag szellemi értelemben, az emberrel kapcsolatban beszélhetünk, aki tudatosan viszonyul létfeltételeihez, és e viszonyokban tesz szert önismeretre”. (Lányi 1999) Az a majdani radikális fordulat (ha lesz), az archaikus és modern után, nem a tudományból ered majd, hanem abból az alapvető intuícióból, ahogy a szellem a létező teljességgel új viszonyba lép.

A vízerőmű környékén élők elbeszéléseiből, a szófordulatok közt kirajzolódik kötődésük az egykori tájhoz, mely nem csupán érzelem, hanem szellemi viszony és a megismerés minősége – ahol a hal végigsimításakor a víz alatt, az ujjbegyek már pontosan érzik, kit is fogtak; a hajdani békés árvizek búcsúnak és ünnepnek nevezése; az egykori gyümölcsök ízének leírása; a békahang zeneként hallgatása; a folyó sodrának emléke a csapók számával arányosítva; a tápli emelésének lenyomata a mozdulatokban; és legfőképp ahogy emlékezetből a 25-30 éve nem látott tájról belső képeik alapján részletes és életteli leírást adnak.

A táj részükké vált. Amikor a táj eltűnt, belőlük is elveszett valami, és mikor a tájról beszéltek, önmagukról is beszéltek.

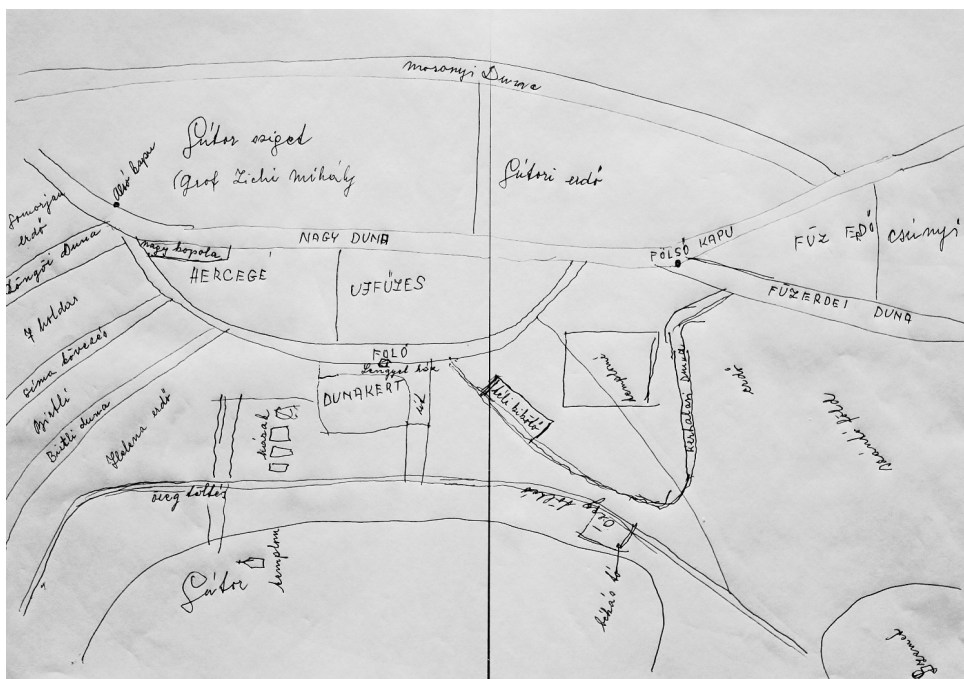
Irodalom

- Andrásfalvy Bertalan–Vargyas Gábor (szerk.) 2009. *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. Budapest, L'Harmattan.
- Boroviczeniy F. 1989. A hidrogeológia és talajvíz problémaköre. In: *WWF (Természetvédelmi Világalap) állásfoglalása a Gabčíkovo-Nagymaros vízlepcsőrendszeréről*. WWF-Auen-Institut, Rastatt (kézirat).
- Duna menti ártéri ligeterdők. Vadon a Dunán, egy projekt az ártéri ligeterdők megmentéséért. Pozsony, BROZ.
- Fejér László–Baross Károly 1994. A magyar Felső-Duna – történeti szemléletben. *Hidrológiai Közöny*, 74. évf. 5. sz. 280–291. p.
- Földes Gyula, Gúthori 1896. *Felső-Csallóköz árvédekezésének története*. Pozsony.
- Hollós László 2001. Hazatérés. Karátson Gábor és a változások. *Ökotáj*, 25–26.
- Kušík, Tomáš–Kúdela, Matúš–Sobeková, Karolina é.n. *A Duna menti madárpopulációk védelme*. Pozsony, BROZ
- Lányi András 1999. „Ez a folyó része a lényemnek” A személyiség ökológiai elméletéhez. *Ökotáj*, 20–21.
- Murányi Veronika 2019. Újraírt tér-képek 1. A bősi vízerőmű és az Új-Duna a helyiek szemszögéből. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21. évf. 1. sz. 27–66. p.
- Nagy Zsófia 2014. Egy konfliktus konstrukciói. Térértelmezések Bős kapcsán. *Tér és Társadalom*, 28. évf. 1. sz. 62–83. p.
- Plicková, Ester 1965. *Dunaj v Československu. Krásy rieky*. Obzor.
- Szilágyi Miklós 1989. *Néphagyomány, népi mentalitás, állami igazgatás az orvhalászat tükrében*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- Szilágyi Miklós 2014. *Zsákmányolók és zsákmányaik. Történeti néprajzi dolgozatok a vadászatról, vadfogásról és a természethasználás egyéb formáiról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet.

<http://reflexegyesulet.hu/index.php/vizvedelem/336-a-reflex-javaslatai-duna-uegyben-2>
<https://ujsozso.com/regio/evek-ota-fertozott-a-csallokozi-talajviz>

6. Mellékletek

Gútor és Somorja hajdani ágvízrendszerét ma a vízerőmű körtvélyesi víztározója borítja, a megelőző állapot ábrázolásához (ha az építkezés idejével is számolunk) több mint 30 évvel ezelőtti emlékeket hívták elő.⁴⁶ Az alábbi magyarázat a gútori térkép rajzolásokor hangzott el.

Forrás: Vass Lajos (szül. 1932) és felesége, Vass Lajosné (szül. 1937), Gútor

„Mondjuk a gútori határt kezdjük, ott, ahol jött a Duna. Ez a Nagy-Duna, itt van a Felső-sarok. Így jött a Nagy-Duna, itt volt egy kanyar, itt elsüllyedt egy német, aknára ment, mert akkor az angolok dobálták a Dunába aknákat. Itt is elsüllyedt egy hajó. És akkor itt a Dunának van egy nagy kanyara. Felső-kapu, mink úgy mondtuk. Ez az ág a Nagy-Duna. A szemeti Dunát rárajzoljuk. Nagyon szépen ki van kövezve a két part. Volt. Most már az ide való partja szét van bontva.

⁴⁶ A vízlépcső által érintett Bős külterületeiről Nagy Zsófia (Nagy 2014) ugyancsak közöl mentális térképeket.

Az a Fölső-kapu. Innen indul egy nagy ágvíz, na most már ez el van törölve ez az ágvíz. Pontosan innét, ez egészen Pozsony alá. Ez a Füzerdei-Duna. Igen. Mer ez itt Füzerdő. És ide írhatod, ez gútori volt, a Füzerdő fele, és ott csinálj egy csíkot, és ez a Csúnyi, itt volt 38-ban a szlovák határ. Ide be lehet a községet rajzolni. Innen indul a foló. Pontosan ebbe a kanyarba jön be. Itt írhatod, hogy fele Újfűzes, állítólag azért Újfűzes, hogy azt a Duna valamikor hordta össze. Ez itt Hercegé. Úgy hívtuk, Herceg, de senki nem ismerte. Senki nem ismerte, de a fát vitték el, úgyhogy valaki gazdálkodott vele. Volt neki erdőkerülő is. Na most a falu itt volt. Itt vannak az ágvizek. A foló mellett volt a Dunakert, közvetlen mellette. Így ment egy utca, s itt voltak házak, itt volt egy nagyon szép ház, s érdekes, hogy ide a házak elé ültettek kőrisfákat, de az én gyerekkoromban azok a kőrisfák már vastagok voltak. Azt azér ültették, hogy mikor megindult a jég, akkor ezen a folyón ment a jég. S ez közvetlenül a folyóparton volt, és ezek a fák védték. S közvetlen a Duna-parton fölrajzolhatsz egy házat, az volt a Lengyeléke, halászház. Közvetlen a Duna-parton volt. Kicsi volt. Most az öreg töltés meg itt ment. Így ment, s itt ment Szemetre. Itt a töltésnek erős kanyarja van. Na és itt van a falu. S ide berajzolhatod, mert közvetlen a töltéstől kezdődik a Kertalasi-Duna. S még ide köll rárajzolni, ahol vannak azok a négy ház. Itt volt a négy ház. S itt ment át a út a töltésen és itt a templom. S itt volt az én dédszüleim háza. Itt e. A Kertalasi-Duna. Ha itt volt a Lengyel-ház, akkor ide ömlött be. A Lengyelék mellett jött ki a Fülöpék előtt. Így ment a töltés, a töltés mellett ment a Kertalasi-Duna. És itt volt ennek a Kertalasi-Dunának egy éles kanyarja, egy tiszta 45 fokos kanyar.

Aztán itt volt a Békás-tó. Még mai napig megvan. A mai napig is egy mély luk. Ez volt itt a Templom erdeje, nagy terület. Papok gazdálkodtak vele, iskolára adtak fát, tüzelőt, még amikor én diák voltam. Itt fönn erdő volt egészen eddig, s tovább már mind szántóföldek. Ott voltak ilyen hajlatok, ott nagyvízkor följött, de a... dombon volt, oda ritkán ment föl víz. Na most ebből a folóból kijött a víz, a Birtli-Duna. Az kijött itt, és itt a töltés mellette ment le. Ez kisebb ág volt, de mindég víz volt benne. Akkor ez volt a Símakövezés-Duna. Azért, mert itt volt sima kövezés, és az az átjáró kövezés már beton volt. Az már nagy víz volt, az már volt 30 méter széles. És akkor közvetlen itt jött ki a Dunából, ez már igazán nagy víz volt 50 m és veszélyes víz, ez volt a Röngőj-Duna. Itt volt a Nagy kopola, hossza 150 m széle 30-40 m. Bozsuta. Ez borzasztó gazdag volt gyerekkorunkban hallal. Mély volt, nagyon mély. A kopola az kopoja. 56-ban, amikor a nagyvíz volt, olyan erős volt, hogy itt ezt a kövezést átszakította, és a Hercegének ezt a részit, nagy darab erdőt elsöpört. Fástól, mindenestől, úgyhogy egy kopasz víz maradt ott. Ez most már mind meg van szüntetve, mind víz alatt van. És akkor itt jött be a Mosonyi-Duna. Ha mentünk ladikkal, akkor azon mentünk be. Ugye a gútoriak ha mentek, akkor a túlsó felire mentek, mert gútoriak használták. A Mosonyi-Duna egész Győríg megy le. Nagy víz. Itt fönn egész csúnya víz. Nagyon csúnya. Ez a Gútor-sziget. A fele gútoriaké volt, az alsó része meg a gróf Zichy Mihályé. Gazdálkodott, ott gyönyörű szántóföldek voltak, erdőterület. Nagy terület. Öregapámtól hallottam, hogy valamelyik elődjének itt volt erdeje, eladta a zsidónak, mert hogy a zsidó úgy csinált, hogy adott hitelbe (inni) és aztán hozzáírta. Fölrajzoló, ahogy a dédektől hallottam, és ezt nem szabályozták, ez olyan mély volt, ez a folyótól nincs messze. És hogy itt volt a Téli kikötő. És így is lehetett, mert az őseim mind azt mondták (a Kertalasi-Dunán). Azelőtt minden éven befagyott a Duna, még a gyerekkoromban is, a negyvenes években. Már kará-

VERONIKA MURÁNYI

REDRAWN SPACES AND MAPS II. THE GABČÍKOVO WATERWORKS AND THE “NEW DANUBE” FROM THE POINT OF VIEW OF THE LOCALS

This paper examines, from the perspective of the local inhabitants, the consequences of the landscape transformation associated with the construction of the Gabčíkovo hydroelectric power plant and with the diversion of the Danube River. There was embedded a static water reservoir and a drainage unit of a rigid shape into the constantly changing, mosaic-like landscape of the former delta of the river on the Rye Island. Its story is about the headway of the central power and of the control over the local worlds. The reservoir and the outlet channel rise as a kind of boundary across the landscape, differentiating the adjacent municipalities according to what actually separates whom from something on its one side or the other. The tear has been suffered not only in the physical sense but the river's shape has also torn in two: in the Old Danube and the New Danube. In consequence of artificial interventions, raptures emerged in the natural environment too, the formerly coherent, interconnected habitats have separated from each other, water dynamics has changed, and it brought profound consequences. This study describes the change of landscape and nature, based on observations of the local inhabitants.

MÁRKUS ÉVA–M. PINTÉR TIBOR

Kezdetben vala... Szepeskáptalan

Az első német nemzetiségi tanítóképző intézet
a történelmi Magyarország területén

Bevezetés

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kara fennállásának 150. évfordulójáról többféle kutatással emlékeznek meg. Ezek egyike a német nemzetiségi tanítóképzés feltérképezését célzó kutatás, mely –egyebek között – azt az érdekes eredményt hozta, hogy a magyarországi német nemzetiségi oktatás kezdetei tulajdonképpen a mai Szlovákia területéhez kötődnek, mivel az első német nemzetiségi tanítóképzés a mai Szepeskáptalan területén indult meg 200 évvel ezelőtt. A német–magyar–szlovák lakosság számára indított tanítóképzés, a népi tanítók képzése akkor a római katolikus egyház óvó felügyelete alatt és szemlélete mellett kezdődött. Tanulmányunk egy tanulmánysorozat egyik elemeként a szlovákiai intézmény életét, indulásának nehézségeit, illetve működésének pillanatképeit örökíti meg.

Nemzetiségi oktatás alatt a 20. század végén a nemzetiségi tanulók számára létesített intézményes nevelés-oktatást értjük, amelynek feladata, hogy szervezeten biztosítsa a nemzetiségi nyelv tanulását, a nemzetiségi történelem, kultúra, hagyomány megismerését a közösségi identitástudat megőrzése, ápolása, erősítése mellett. A sajátos célok és követelmények teljesítéséhez, a működés feltételeihez az állam emelt normatív támogatást nyújt (Báthory–Falus 1997, 558. p.). Nemzetiségi pedagógus pedig az a pedagógus (óvónő, tanító, tanár), aki nemzetiségi pedagógusképzésben részesült, nemzetiségi végzettséggel rendelkezik és/vagy nemzetiségi hovatartozású, nemzetiség nyelvét beszélő, nemzetiségi oktatási programokban foglalkoztatott (Báthory–Falus 1997, 561. p.).

200 évvel ezelőtt természetesen egészen más volt a helyzet, mint ma. Az első magyarországi tanítóképzők egyházi alapításúak voltak. A nemzetiségi kérdés szorosan összekapcsolódott a felekezeti hovatartozás kérdésével a kezdetektől a 20. századig (Rácz-Fodor 1993, 129. p.), azonban a felekezet és nemzetiségi kapcsolat nyomai mind a mai napig megmaradtak a történelmi Magyarország területén (például az ortodox Románia más felekezetű nemzetei vagy a cseh és szlovák névadás vallási kapcsolatai – bővebben M. Pintér megj. alatt). Az állami tanítóképzés létrejöttét az 1868-as népoktatási törvény rendelkezései szabályozták (Rácz-Fodor 1993, 130. p.). A történelmi Magyarország németek lakta területein a műveltebb és gazdagabb szepességi és erdélyi szász városok tanítóikat a középiskolát, teológiát, filozófiát végzettek közül válogatták. Kisebb községek tanítói viszont gyakran olyanok voltak, akiknek sem képesíté-

sük, sem tudásuk nem volt a tanítói állás betöltésére (Kiss 1929b, 104. p.). Az erdélyi evangélikusoknak már régi idők óta fennállottak tanítóik képzésére a papnevelőkkel kapcsolatos „teológiai-paedagogiai szeminarium”-aik. Medgyesen (1586), Nagyszébenben (17. sz.), Segesváron (1552., máskor 1823. van alapítási évül feltüntetve), 1847-ben Brassóban (Kiss 1929b, 106. p.).

A nemzetiségek lakta területeken természetes volt, hogy a tanítókat a nemzetiségek nyelvén képezték. Ezt igazolja az országgyűlés sérelmi bizottsága 1807-ben írt kérése: „Gondoskodjék öfelsége [...] tanítóképző-intézetek felállításáról, melyekben a tanítójelöltek anyanyelvükön kívül a magyar nyelvből is oktatást nyerjenek” (Kiss 1929b, 100. p.).

1848-ban a nemzetiségi követelések között szerepelt a nemzetiségek saját nyelvű oktatása. Az 1868-es népoktatási törvény kimondta, hogy „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike.” (Báthory–Falus 1997, 559. p.)

1818-ban *Pyrker László*¹ szepesi püspök székhelyén, Szepeskáptalanon (más néven Szepeshelyen, szlovákul *Spišská Kapitula*, németül *Zipser Kapitel*) katolikus tanítóképzőt alapított, mely tanítási nyelvei kezdetben a szlovakizált cseh,² a német és a latin volt, megteremtve ezzel a többnyelvű oktatás érzékletes mintáját. A nyelveket elsősorban az oktatási anyagok (meglévő könyvek, írások, melyek „szlovák”, latin és német nyelvűek voltak – vö. Šotter 2012 vagy <http://smallik.szm.com/hum/prace/spisskebiskupstvo.htm>), a diákok nyelve (a helyi német és szlovák lakosság), illetve a katolikus egyház (liturgia nyelve) határozta meg. Mivel az intézet alapításakor a nyelvhasználatot külön rendelet nem szabályozta (később már igen), tulajdonképpen Pyrker megalapította az első német nyelvű képzőt. Pár évvel később Egerben (akkor már egri pátriárka érsekként), 1828-ban ugyanő alapította meg az első magyar tanítási nyelvű önálló tanítóképző intézet is (Magyar Katolikus Lexikon; Olejnik 2007, 359. p.). Nagy szerint (1979, 256. p.) Pyrker László egri érsek 1818-ban német tannyelvű tanítóképző intézetet szervezett Szepesváralján.

Más források egy évvel későbbre teszik az intézet alapítását: Molnár Béla szerint Pyrker László szepesi püspök 1819-ben létesített Szepeskáptalanban önálló, német tanítási nyelvű tanítóképzőt (Molnár 2007, 29. p.). Szepeskáptalanban 1819 őszén

1 Pyrker János László mint szepesi püspök akkori székhelyén, az északkelet-felvidéki Szepeskáptalanban 1819-ben már nyitott német tannyelvű tanítóképzőt (a szepesi százságra tekintettel). http://www.kislexikon.hu/pyrker_janos_laszlo.html. A Fejér megyei Lángon (ma Soponya) német családból született ciszterci szerzetes 1818-ban szepességi püspök lett, és – saját jövedelméből – tanítóképzőt hozott létre. https://mno.hu/migr_1834/pyrker-janos-egri-ersek-a-mecenas-450327

2 A 19. század eleji szlovák területeken a szlovák lexikai és grammatikai elemeket tartalmazó cseh nyelvet, illetve az Anton Bernolák által, a nyugat-szlovák nyelvjárásokra épülő Bernolák-féle szlovák nyelven beszéltek. Ez utóbbi akkor csak az elit nyelve lehetett, létrehozva ezzel egyfajta diglossziás nyelvvállapotot. A mai szlovák standard nyelvváltozat csak 1843 utáni időszak vívmánya – nemcsak a nyelv, hanem annak elterjesztése is. Az 1828-ban kiadott Succinta historia kötet által tartalmazott, Páles által 1819-ben írt Planum Instituti Praeparandum ad Ludi-magisteria 24. oldalán található lábjegyzet szerint az intézetben latin és „szlovák” könyvekből oktattak: „Pedagogia, idiomate Slavico conscripta, in usum Scholarum Trivialium Dioecesis Scepus”

megnyílt az első önálló, más oktatási intézményekkel kapcsolatban nem álló német tannyelvű tanítóképző intézet (Kovács–Grundig de Vazques 2011, 34. p.). Neszt (2014, 13. p.) szerint 1819-ben Szepesváralján nyílt meg az első középfokú, szakiskolai jelleggel bíró, önálló tanítóképző, melynek tanítási nyelve német és szlovák volt. Az intézmény nyelvének pontos megállapítása a rendelkezésre álló forrásanyagok alapján sem egyértelmű (mivel látszólag mást állítanak a magyar és mást a szlovák nyelvű források), azonban a kor szellemének megfelelően a szlovák, a német és a latin voltak az oktatás nyelvei – a forrásanyagok mellett ezt támasztja alá az intézmény szellemisége is, hiszen népi tanítókat neveltek, akik feladata a falusi emberek tanítása volt, az pedig csak úgy lehetett sikeres, ha azok vernakuláris nyelvén tanulnak. Az intézet indulása után mintegy három évtizeden keresztül viszonylagos nyelvi nyugalomban taníthattak, az első komolyabb nyelvi szabályozás 1852-ben történt, mikor Ladislav Záborský szepességi püspök a szlovákot tette meg hivatalos tanítási nyelvként, ugyanakkor a német diákoknak megengedve a német használatát. A következő nyelvi szabályozásra 1879-ben került sor, Császký György érsek a magyart tette az oktatás hivatalos nyelvévé. Emellett a szlovák választható tárgy maradt, illetve a tanítási gyakorlat továbbra is szlovákul folyt (bár a szlovák nyelv oktatását folyamatosan csökkenő óraszámokban tartották). Az oktatás nyelve a világháború után változott meg, az akkori Csehszlovákia Szlovákia irányításával megbízott teljhatalmú miniszterének látogatása után az 1919. október 15-én megkezdett tanévet már szlovák nyelven folytatták.

Szepeskáptalanban nyílt meg 1819 őszen hazánk első önálló, más oktatási intézményekkel kapcsolatban nem álló tanítóképző intézete. Mivel az egyházmegye lakosságának nagyobb része német nyelvű volt, a képzés németül folyt. Ezzel új tanítóképzési forma indult el hazai útján: az alapszintű, általános tanulmányokra épülő középfokú – középszintű tanítóképző. Ez az intézménytípus egészen 1959-ig a hazai népiskolai tanítóképzés egyedüli és legfőbb képzési helye (Németh 1990, 15. p.).

Az intézet megalapításának időpontját tekintve nem minden magyar forrás pontos (például Nagy 1979), de a szlovák és latin források, illetve az intézmény megnyitásának emlékére készített emléktábla (lásd alább) is 1819. november 2-át tekinti az intézmény hivatalos megnyitásának, az oktatás pedig 1819. november 19-én indult meg (vö. pl. Olejník 2007, 358. p.).

A nagy műveltségű püspök jelentős pénzadománnyal vetette meg az anyagi alapot, melyet az egyházmegye papsága jelentős összeggel kiegészített. Az intézmény az ősi Árpád-kori székesegyház szomszédságában kapott épületet. Az egyházmegye, azaz a Szepesség lakosságának legnagyobb része a német nyelvet beszélte, ezért a képzés itt németül folyt (hiszen zömmel német anyanyelvű falvak iskolái számára képezték itt a tanítókat). Az oktatott tantárgyak:³ hittan a bibliai történetekkel, olvasás, helyesírás,

3 A megnyitás utáni első időszakban az alábbi könyvekből oktattak (szlovák, latin és német kötetek): Ewangelia a epistole na Neďele s Swaki, Priwod k biblickey Historii, St. a N. Zákona, Katechizmus s otázkami, Pedagogia Slowenska, Arithmetica Germanico et Slavonico Idiomate, Abecedarka pre Školi slowenske, Školske regule, Nabožne Katolicke Pesničky a Tagemstwach Wiri, Kratke Učeni pro Obecnu Mladež, Čitanka a nebo Kniha k Čitani, Peknopisebnosť. A kötetek elsősorban az erkölcsös és vallásos nevelést szorgalmazták.

szépírás, számtan, pedagógia, oktatásmódszertan, liturgia, egyházi latin nyelv, egyházi énekek, orgonálás. November elején kezdődött a tanév, és augusztus végén zárult. A tanév két félévből állt, mindegyik végén vizsgával, az egyes tantárgyakat „kitűnő”, „első rendű” és „másod rendű” osztályzatokkal értékelték (Mészáros 1984, 277. p.).

Forrás: Šotter 2012

Maga Pyrker is úgy emlékezik önéletírásában, hogy 1819. november elején indult az első kurzus. A püspöki szeminárium földszintjén egy használaton kívül álló termet egy fal felhúzásával két tágas szobára osztottak: az egyikbe hat ágy került, ez lett a hálószoba, kezdetben ennyi tanulója volt az intézetnek. A másik helyiség lett a tanulószoba, ide asztalok, székek és egy szekrény került a könyvek és kották számára (Pyrker 1966, 90. p.). A bentlakásos alapon működő intézet diákjai az intézet konyháján ebédeltek. Az intézet alapszabályban rögzítette, hogy a tanulással összefüggő összes költséget az

intézmény állja, így lehetőséget biztosítva a szegényebb tanulóknak is. A kollégium és a menza az 1847/48-as tanévben megszűnt, később egy ideig újra működött, mialatt a diákok létszáma is emelkedett. A tanítóképző (Praeparandorum) első igazgatója Juraj Páleš (1753–1833) volt, aki az intézetben töltött munkássága (1819–1824) egyik lépéseként 1820-ban megírta az első szlovák nyelvű pedagógiai tankönyvet (saját latin írásának szlovák fordítása: Paedagogia Slowenska pre Triwialske Skoli Biskupstva Spisskeho, spisana skrz G. P. MDCCCXX. W Lewoci, witlacena u Jana Werthmüllera; 48 oldal) és a kántoroknak szóló oktató könyvecskét (Ludimagister in ritibus et caerimoniis per annum occurebtibus instructus. Opusculum In Usum Scholae Praeparandorum Diocesis Scepusiensisi conscriptum MDCCCXX, Leutschoviae, Typis Jonnis Wertmüller R. priv. Typogr., 8°, 88 oldal). Érdekes, hogy 1828-ban, kevesebb mint tíz év működés után Záborský megírta az intézet első történelmi visszaemlékezését (Succincta historia Instituti Praeparandorum ad Magisteria Scholarum Ruralium Almae Diocesis Scepusiensis).

Az intézetben 1819 novemberében kezdődött el az oktatás és kisebb szakaszokkal 1949-ig tartott (az utolsó tanév az 1948/1949-es volt), amikor az állam 1949. augusztus 31-én különféle incidensek után (például betörés a tanári szobákba, érettségik szabotálása) betiltotta a tanítóképző intézet működését. A megszűnő tanítóképző diákjai a közeli Lőcsén tanultak tovább, az oktatóknak az állam azonban nem kínált fel másik állást (vö. Olejník 2007). A tanítóképző épületét a katonaság, majd pedig a rendőrség foglalta le és használta. Tanítási célokra csak 1990 után kezdték el újra használni, Ján Vojtaššák püspök papi szemináriuma számára. Az épület jelenleg a szepességi püspökség birtokában van, ahol – egyebek mellett – teológiaoktatás is folyik.

A képzés hossza az indulástól számítva folyamatosan (ha nem is töretlenül) növekedett: 1819–1871 között a képzés 2 éves volt, 1871–1883 között 3 éves, 1883–1940 között pedig 4 éves. Az 1940–1945 közötti időszakban a képzés 5 évre nőtt (miközben a tanított tárgyak száma is növekedett). A második világháború után a képzés ismét 4 éves lett, míg a kommunista rezsim 1949-ben bezáratta (Gunčaga–Lang 2017, 201–202. p.). Az intézet célja fennállása folyamán mindvégig falusi tanítók képzése volt (Gunčaga 2014, 411. p.), mindezt a mai Szlovákia olyan területén, ahol a gazdaság és jog volt a legfontosabb. 1819-ben, fennállása első évében csak 6 tanulója volt, működésének utolsó szakaszában (utolsó húsz év) 674 művelt pedagógust bocsátott ki (Akimjak 2013, 11. p.). A diákok kezdetben a katolikus egyház által jónak látott tárgyakat tanultak (keresztény vallás vagy katekizmus, módszertan, helyesírás és szépírás, aritmetika, bibliai történetek az Ó- és Újtestamentumból, ének, zene és liturgia; vö. Gunčaga 2014, 416. p.), ám később a világi (elsősorban történelmi, nyelvi, módszertani) tárgyak, valamint a testmozgás, torna oktatása is erősödött. Az 1819–1851 közötti időszakban a hivatalos nyelv a latin volt, dacára annak, hogy a történelmi Magyarországon 1848-ig volt csak hivatalos. Később – ahogy azt feljebb említettük – Ladislav Záborský püspök (1793–1870) – szlovák és német nyelv –, illetve 1879-ben Császká György püspök (1826–1904) – magyar nyelv – szabályozta a nyelvhasználatot, amely az első Csehszlovák Köztársaság megalakulásával az 1919/1920-as tanévtől végül a szlovák nyelvben véglegesedett (vö. Gunčaga 2014, 417, 423; Olejník 2007)

Kiss szerint (1929a, 32. p.) Pyrker János László mint szepesi püspök 1819-ben a káptalanja és lelkészkezdő papsága támogatásával (2000 arany) Szepeshelyen iskolát

alapított a tanítói pályára készülők oktatására és nevelésére. A férfi-tanítóképzésben a tanfolyam 2 évig tartott, és

- 1820/21-ben 7,
- 1821/22-ben 8,
- 1822/23-ban 5,
- 1823/24-ben 4,
- 1824/25-ben 4,
- 1825/26-ban 4,
- 1826/27-ben 6,
- 1827/28-ban 11,
- 1828/29-ben 9 és
- 1840-ig összesen 128 tanító kapott tanítóképesítő bizonyítványt (Kiss 1929a, 34. p.).
- 1856-ban 16 tanulója volt⁴ (Kiss 1929b, 116. p.).

Mészáros István és szerzőtársai szerint (Mészáros–Németh–Pukánszky 2004, 300. p.) Pyrker László szepességi érsek 1819-ben alapított Szepeskáptalanon német tan nyelvű tanítóképző intézetet. A falusi iskolákban tapasztalt hiányosságok ösztönözték arra, hogy intézetet létesítsen. A jelöltek gimnáziumi végzettséggel vették fel (illetve a latin tudás is számított), a tanulmányok két évig tartottak, az elemi iskolai tantárgyakat dolgozták fel, tanítás- és neveléstant tanultak, valamint alapos zenei képzésben részesültek.

Kezdetben az elméleti tárgyak mellett a II. évfolyam növendékei hetenként egy napot töltöttek tanítással és megfigyeléssel a minta-iskolában (Kiss 1929b, 102. p.). Az oktatás alapjai a tanítóképzőkben a népiskolai tankönyvek voltak. A növendékek ezen, a minisztérium által előírt tankönyvek anyagát és annak népiskolai feldolgozási módját tanulták meg (Kiss 1929b, 108. p.).

Az intézet tantervei kezdetben a népművelés és a korszaknak megfelelő általános ismeretek átadására épült (az oktatás hétfőtől szerdáig, majd péntek–szombaton reggel 8 órától délután 17 óráig tartott, a csütörtök és a vasárnap szabad volt). Az általunk megismert dokumentumok alapján (Olejník 2007) a képzés az alábbi tárgyak tanítására összpontosított. Az 1847–1854-ig terjedő időszak tanterve az alábbi volt:

4 Az 1850-es években újrászervezték az intézet melletti kollégiumot, amely hatására megnövekedhetett a hallgatói létszám (Olejník 2007, 361–362).

I. évfolyam	II. évfolyam
hittan	természetismeret tanításának módszertana
liturgia	mezőgazdaság tanításának módszertana
bibliai és egyházi történelem	kézi munka tanításának módszertana
általános módszertan	hármasszabály tanításának módszertana
írás tanításának módszertana	törtek tanításának módszertana
szótagolás tanításának módszertana	neveléstan
helyesírás tanításának módszertana	földrajz
szépírás tanításának módszertana	elsősegély
számтан tanításának módszertana	nyelvtan
földrajz tanításának módszertana	írásbeli fogalmazás
természetismeret	számтан
gazdaságtan	
kézi munka	
gyakorlat	
orgonagyakorlatok	
népdaléneklés	
egyházi énekek	
gregorián énekek	
harmóniák	

Forrás: Olejník 2007, 383. p.

1864–1868-ig a tanítóképzők tanterve nagyjából egységesen így nézett ki: hittan mindkét évfolyamban (összesen heti 4 óra), nevelés- és oktatástan (összesen heti 5 óra), olvasókönyv kezelése (összesen heti 4 óra), reáliák (természetrajz, földrajz, összesen heti 4 óra), magyar-, tót- és német nyelvtanítás módszere (egyenként heti 4, összesen 12 óra), számtan mindkét évfolyamban (összesen heti 4 óra), szépírás (heti 2 óra), rajz (heti 2 óra), gazdaságtan (heti 1 óra), orgonálás (heti 6 óra), éneklés (heti 2 óra) és tanítási gyakorlat (heti 4 óra). Összesen heti 50 óra (vö. Kiss 1929b, 109. p.).

1868-tól fokozatosan emelték a művészeti képzés óráit (zene, zenei kör létesítése), erősödött a kántori képzés, illetve bevezették a szlovák nyelvtan oktatását. A következő nagy tantervi változás 1905-ben volt, mikor erősítették a vallási tárgyak oktatását: például a kántori hivatást erősítendő hangszeroktatást és éneket (1906-tól a végzett hallgatók a tanítói mellett kántori oklevelet is kaptak), a 3. és 4. évfolyam hallgatóinak a vasárnapi misén kántori gyakorlatként orgonáltak. Később az önképzőkörök bevezetésével gyakorolták a vers- és prózamonddást, tulajdonképpen a nyilvános fellépések előkészítéseként (Olejník 2007, 364–365. p.). A folyamatos fejlődésnek, a tantervek folyamatos bővülésének az első világháború vetett véget.

Az 1883–1905-ös tanévben a tanított tárgyak és óraszámok is módosultak: a már négy évfolyamos képzőben az alábbi tárgyakat tanították: hit- és erkölcsstan, pedagógia, testnevelés és egészségtan, pszichológia, didaktika, pedagógia- és iskolatörténelem, iskolai gyakorlat, magyar nyelv és irodalom, német nyelv, szlovák nyelv, történelem, földrajz, matematika, természetrajz, fizika, gazdaságtan, ének-zene, rajz, szépírás, torna.

A 20. század eleji tantárgyak immáron több témakörben, tantárgycsoportban mozogtak, amelyeket az alábbiakban lehet meghatározni: vallás, nyelvek (anyanyelv, idegen nyelvek), pedagógia-didaktika (tanítás módszertana, pedagógiatörténet – elmélet és gyakorlat), ének-rajz-hangszerismeret (éneklés és elmélete, hangszeres gyakorlatok hegedűn, gitáron és orgonán), természettudományok (földrajz, természetrajz,

matematika, fizika, kémia), gazdálkodáshoz szükséges tudások (mezőgazdaság, mér-tan, egészség-tan).

Az 1919/1920-as tanévtől a fiúiskola koedukált intézménnyé vált – az oktatásba beengedték a lány diákokat is. A szabad szellem áramlásaként 1929-ben (az intézet 100 éves fennállásának ünnepéseként) a diákok még cserkészegyesület létrehozásán is munkálkodtak, amit végül egy másik intézményben hoztak létre.

Az 1940-től induló utolsó évek oktatása a tantárgyak tekintetében nem hozott sok újdonságot, viszont a tárgyak heti óraszámában tapasztalható az intézet korai korszaká-ban még jelentős arányban jelen lévő vallási-erkölcsi tárgyaktól a gyakorlatias tárgyak felé történő elmozdulás. Ezt mutatja az 1940-től érvényben lévő tantervi táblázat is:

Tantárgy	1. évfolyam	II. évfolyam	III. évf.	IV. évfolyam	V. évfolyam	Heti óraszám
hittan	2	2	2	2	2	10
szlovák nyelv	5	4	3	3	3	18
történelem	-	2	2	2	2	8
földrajz	-	2	2	2	2	8
pedagógia	-	2	2	2	5	11
tanítói gyakorlat és módszertan	-	-	3	5	6	14
viselkedéstan	-	-	-	-	1	1
német nyelv	3	3	3	2	-	11
matematika	4	3	2	2	-	11
természetrajz	-	2	2	2	2	8
kémia	3	-	-	-	-	3
fizika	-	2	2	2	-	6
nemzetgazdaság	-	-	-	-	2	2
mezőgazdaság	-	-	-	2	2	4
ének és zenei nevelés	2	2	2	1	1	8
hegedűjáték	2	1	1	1	1	6
zongorajáték	1	1	1	-	-	3
orgonajáték	-	-	-	1	1	2
rajz és írás	4	2	2	1	-	9
kézi munka	4	2	-	-	-	6
testnevelés	2	2	3	2	2	11

Forrás: Olejník 2007, 388. p.

Az intézmény utolsó évfolyama az 1948/1949-es tanévben indult el. Az oktatás állami rendelet általi hirtelen megszakítása nemcsak az intézményben akkor oktató és tanuló személyek életére, hanem a környék, a környező falvak szellemi és morális rendjére is hatással volt.

Befejezés helyett

Az intézet csaknem 130 éves fennállása alatt 1777 tanítót nevelt ki. Jelentősége nem is a benne oktatott diákok, képzett tanítók miatt fontos, hanem mert a történelmi Magyarország első tanítóképző intézménye volt, illetve egyházi intézményként egy időre képes volt az államtól is függetlenednie. Népi tanítókat képzett (vö. Gunčaga 2014, 411. p.), akik a népnemzeti tudás mellett egyházi oktatásban is részesültek – ezzel hir-

detve és terjesztve nemcsak a tudást, hanem a vallást is. Ugyan katolikus intézmény volt, de falai között nem csak katolikusok tanulhattak (például evangélikus hitűek). Az oktatott tárgyak fókuszja időről időre változott (kezdve az írás-olvasás tanításának módszertanával, énektanítással, zeneoktatással, folytatva a gyakorlati pedagógiai ismeretek elsajátíttatásával egészen a klasszikus – elsősorban a latin és görög – és modern nyelvek – szlovák és német – tanításával), de az oktatás szellemisége mindvégig megmaradt – olyan tanítók képzése, akik a legkisebb falvakban is képesek a művelt tudás és erényes élet tanítására. S tették, tehették mindezt a közösség saját nyelvén.

Irodalom

- Akimjak, Amantius 2013. Príprava učiteľov pre primárne vzdelávanie na Pedagogickom inštitúte Juraja Páleša v minulosti a dnes. In Chanasová, Zuzana–Rončáková, Terézia *Výchova a vzdelávanie ako nástroj (de)formovania hodnotového systému spoločnosti II. Zborník z konferencie, Trnava, Levoča, 2012.* Ružomberok, VERBUM – vydavateľstvo KU.
- Báthory Zoltán–Falus Iván 1997. *Pedagógiai lexikon.* II. kötet. Budapest, Keraban Könyvkiadó.
- Gunčaga Ján 2014. *Teachers Institute in Spisska Kapitula. The first Teachers Institute in the area of Slovakia.* In *History of Education & Children's Literature*, IX, 1 (2014), 409–429. p. https://www.researchgate.net/publication/297967674_Teachers_Institute_in_Spisska_Kapitula_The_first_Teachers_Institute_in_the_area_of_Slovakia
- Gunčaga, Ján–Lang, Ladislav 2017. *Lehrerbildungsanstalten in Zipser Kapitula und Eger – ihre Bedeutung für Lehramtsstudium und Schulmathematik. Kultúrne dejiny / Cultural History*, Volume 8, Issue 2, 200–212. p. https://www.researchgate.net/profile/Jan_Guncaga/publication/322054571_Teacher's_institutes_in_spisska_kapitula_and_eger_and_their_importance_for_mathematics_and_primary_education_teaching/link/s/5b0c3a224585157f871ca93b/Teachers-institutes-in-spisska-kapitula-and-eger-and-their-importance-for-mathematics-and-primary-education-teaching.pdf
- Kiss József 1929a. A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. *Magyar Tanítóképző*, 42. évf. 1. sz. 22–35. p.
- Kiss József 1929b. A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. *Magyar Tanítóképző*, 42. évf. 2. sz. 100–120. p.
- Kiss József 1933. *A magyar tanítóképzés reformgondolatai.* Különnyomat a „Magyar Tanítóképző” 1933. évi 1–2. és 4. számából. Budapest.
- Kovács Krisztina–Grundig de Vazques, Katja 2011. A magyar és a német népiskolák és a néptanítói szaktudás fejlődése a történelem sorában. *Training and Practice*, Volume 9. Issue 1–2. 31–46. p. http://epa.oszk.hu/02600/02641/00002/pdf/EPA02641_kepzes_es_gyakorlat_2011_01-02_031-046.pdf
- Magyar katolikus lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/K/katolikus%20tanító-%20és%20tanítónő-képző%20intézetek.html>
- Mészáros István 1984. *Népoktatásunk szervezeti-tartalmi átalakulása 1777–1830 között.* Budapest, Tankönyvkiadó. /Pedagógiai közlemények, 26./
- Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla 2004. *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Molnár Béla (2007. *A közép fokú tanítóképzés története 1945-től felsőfokúvá válásáig.* Budapest. Doktori disszertáció, ELTE PPK. http://ppkteszt.elte.hu/file/Molnar_Bela_dissz.pdf

- M. Pintér Tibor (megj. alatt) Gondolatok az identitás nyelvi megnyilvánulásairól kisebbségi környezetben. In Papp Ágnes Klára (szerk.): *Kulturális, narratív, nyelvi identitás*. Budapest, KRE.
- Németh András 1990. *A magyar tanítóképzés története (1775-1975)*. Zsámbék. /Főiskolai Füzetek Zsámbék, 11./
- Neszt Judit 2014. *A középfojú elemi iskolai tanítóképzők intézményrendszerének kiépülése és változásai 1828-tól 1945-ig*. Debrecen, Doktori (Ph.D.) értekezés, Humán Tudományok Doktori Iskola, Debreceni Egyetem. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/213836/Neszt_Judit_Ertekezés.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Olejník, Vladimír 2007. Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule. In Lukáč, Eduard–Michalička, Vladimír a kol.: *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819–1945)*. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 357–390. p.
- Pyrker, Johann Ladislaus 1966. *Mein Leben 1772-1847*. Hgg. von Aladar Paul Czigler. Wien, Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Rácz-Fodor Sándor 1993. A nemzetiségi tanítóképzés története (1870–1970). In *EJTKF Tudományos Közlemények* 7. Baja, 129–141. p.
- Šotter, Vladimír 2012. Počiatky vzniku Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule. <http://www.teraz.sk/zo-skol/pociatky-vzniku-ucitelskeho-ustavu/18386-clanok.html>
- Dejiny spišského biskupstva. <http://smalik.szm.com/htm/prace/spisskebiskupstvo.htm>

GYUROVSZKY LÁSZLÓ

Hogyan tovább?

A szlovákiai magyar pártok választási eredményeinek
elemzése, 1990–2016

A csehszlovákiai és 1992 után a szlovákiai magyar pártok immár csaknem 30 éve tevékenykednek demokratikus politikai keretek között. Kilenc parlamenti, nyolc helyhatósági, öt megyei és három európai parlamenti választás van mögöttük, s ne feledkezzünk el a köztársaságielnök-választásokról, valamint a népszavazásokról sem. Politikusaink öt választási időszakban kormánypozícióba is jutottak, regionális szinten pedig megszámlálhatatlan helyi és megyei irányító posztot töltöttek be.

A pártok politikai és demokratikus tapasztalata már jelentősen meghaladja az első Csehszlovák Köztársaság húsz évét. Ezért ideje számot vetni az elmúlt csaknem harminc évvel és alaposabban elemezni a kilenc parlamenti választás eredményeit szlovákiai magyar szemszögből. Két kérdésre kerestem választ: milyen a szlovákiai magyar választóréteg állapota, és mennyire képes a politikai képviselőt ellátni a választók képviselőtét parlamenti szinten. Nem foglalkoztam tehát a pártok választási programjaival és politikai eredményeivel. Ami érdekelt, az a szlovákiai magyar politikai választóréteg állapota és a politikai érdekképviselő hatékonysága. Az elemzés során csak a szlovák parlamentbe történő választásokat vizsgáltam.

Egymás után sorba állítottam a kilenc választás járási szintre lebontott számszerű eredményeit és melléjük rendeltem az akkor aktuális választási részvételt. Ezzel a felbontással és összetétellel természetesen még nem nyílt lehetőség az egyes választási eredmények összehasonlítására, hiszen hogyan vessük össze a 94 százalékos részvétel számait az 50 százalékos adataival? Erre a saját adatrendszerünkön belül, tehát a szlovákiai magyar pártok választási eredményeit illetően csak egy lehetőség van: minden adatot minden választási évből ugyanarra a részvételre kell átszámolni. Erre a legalkalmasabb a teljes részvételi arány. Ezért például 840 szavazatot 84 százalékos részvételnél 1000 szavazatra számoltam át, és az 500 szavazat 50 százalékos részvételnél ugyancsak 1000-et jelent. Ezzel a módszerrel kizárjuk a változó részvételek adatai összehasonlításából fakadó torzulásokat.

Természetesen felmerülhet az ellenvetés, miszerint a magas részvétel szavazatait többet érnek, mint az alacsony részvétel kisebb számai. A részvétel nagysága azonban nem jelent demokratikus vagy legitimitási deficitet. A részvétel általában három dologtól függ: a megválasztandó testület hatása a választók életére, az eldöntendő kérdés jelentősége (pl. 1990-ben a rendszerváltás és 1998-ban az euroatlanti orientáció kér-

dése) és a regionális sajátosságok. Szlovákiában a választási részvételek 13 százaléktól 95 százalékgig terjedtek, mindez azonban sohasem jelentette az eredmény illegitimitását.

A választási részvétel egy szintre hozása a tanulmányban ugyanakkor megfelel a szlovákiai választási rendszer alapelveinek is: az aktív választó dönt. Aki nem megy el szavazni, az rábízta a döntést a résztvevőkre.

Mindezek figyelembevételével tehát alkalmazhatónak látom az egy szintre transzformált adatok használatát. A pártok közötti arányok nem változnak, viszont kapunk egy megbízható számsort a szlovákiai magyar (és nem magyar) választói bázisról.

Ami a területi bontást illeti, itt már 1990-től a mai járási adataival dolgoztam. Néhány későbbi következtetés száma talán pontosabb lenne, ha a magyarlakta járási szinten is vizsgálnánk az eseményeket. A szűrőpróbaszerű ellenőrzések azonban azt mutatták, hogy a pontosítás nem haladná meg a néhány százalékos határt, és nem változtatna a lényeges megállapításokon.

A táblázatokban csak tényszerű adatok találhatóak, leszámítva két szakszerűen alátámasztott becslést. Az egyik ilyen a Független Magyar Kezdeményezésre 1990-ben leadott szavazatok száma. Itt az 1992-es választás adott jó megközelítési módot, amikor az akkor már MKP néven futó FMK és az Együttélés–MKDM koalíció külön indult. Nagyon egyszerű lett volna visszavetíteni a számokat 1990-re, ez azonban hamis adatokhoz vezetne. Az 1990-ben a szlovák VPN koalíció listáján szereplő FMK-s magyarok nem vonzottak annyi választót, mint két évvel később az önállóan induló MPP. Ezeket figyelembe véve az FMK szavazatait az Együttélés–MKDM koalíció szavazatainak 16 és 1 százalékos közötti értékére becsültem, nyugatról kelet felé haladva csökkenő szinttel.

A magyar választók részvételi arányát minden évben a Pozsony, Kassa, Nyitra járás és Kassa-vidék járás területén kívüli déli járási részvételéből számoltam ki, míg a szlovák választók adatai értelemszerűen a többi járás összesített adataiból következtek.

Természetesen nem mindegy, hogy a szlovákiai magyar pártok vagy szélesebben véve a szlovákiai magyar politikusok hogyan sáfádkodtak a leadott szavazatokkal. A sikerességet, illetve sikertelenséget itt nem politikai eredményekkel mértem, hanem a szlovák parlamentbe bejutott magyar politikusok számával. Csak azokat számítottam szlovákiai magyar politikusnak, aki egyértelműen magyarnak vallották magukat, s volt kötődésük a szlovákiai magyar politikai törekvésekhez.

A magyarul tudó szlovákiai képviselők száma persze ennél magasabb, de lássuk be, hogy például Pavol Paška, Gabriel Palacka, Viliam Novotný, Rudolf Chmel, Robert Nemcsics, Rudolf Schuster, Eva Rusnáková, Edita Angyalová, Katarína Cséfalvayová és még sokan mások soha nem voltak zászlóvivői az általánosan elfogadott szlovákiai magyar politikai céloknak. Ők, ha kellett és lehetett, akkor segítettek (vagy nem), de politikai pályafutásuk és kötődésük szlovák jellegű. Ez a megállapítás nem politikai vagy erkölcsi értékelés, ez a tanulmány szempontjából egyszerűen csak tény.

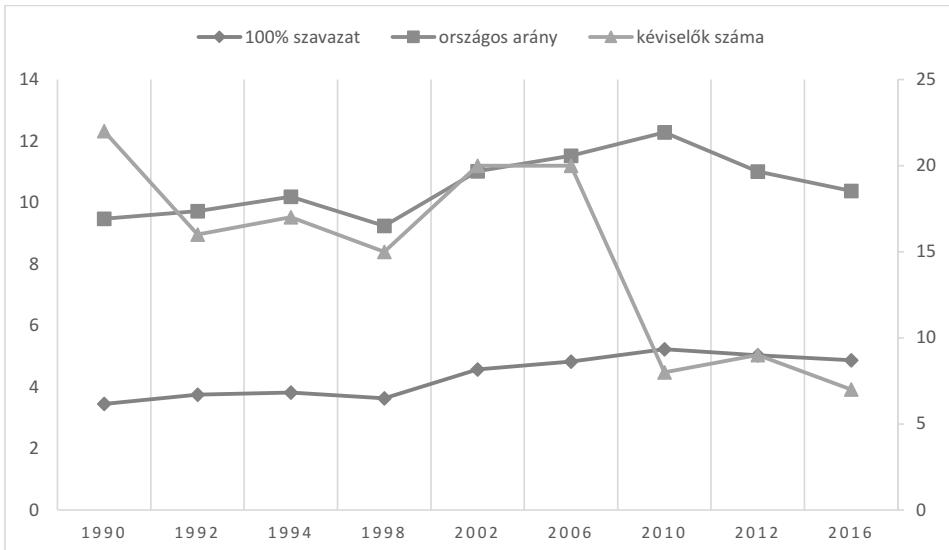
Lássuk tehát a magyar pártokra leadott szavazatok összesített táblázatát és egy egyszerűsített időbeli grafikonot.

1. táblázat. Választási eredmények 1990 és 2016 között

Választási év	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012	2016
leadott szavazatszám	319833	299574	292944	306687	321005	269101	315090	285577	274614
100%-ra átszámolt szavazatszám	338624	374660	382060	357706	456901	482578	523964	503541	490205
országos arány	9,26%	9,72%	10,19%	9,05%	11,02%	11,52%	12,28%	11,00%	10,37%
magyar részvételi arány	95,63%	80,34%	76,34%	85,08%	69,18%	55,14%	58,64%	55,26%	53,52%
szlovák részvételi arány	95,68%	81,97%	75,33%	84,34%	70,05%	54,54%	58,63%	59,11%	60,22%
magyar képviselők száma	22	16	17	15	20	20	8	9	7

A grafikon beosztása a baloldali függőleges tengelyen a szavazatok számát mutatja 100 ezerben, továbbá az országosan elért választási arányt százalékban. A jobboldali függőleges tengely a magyar képviselők számát jelzi.

1. grafikon. Választási eredmények 1990 és 2016 között

A táblázatban és a grafikonon jól látszik három markáns időszak:

1990 és 1998 között a szlovákiai magyar pártok a bizalomépítés szakaszában voltak, ahol – egy rövid FMK-s kormánykorszakot leszámítva – ellenzékbeli politizáltak, és tényleges eredményeket ritkábban tudtak felmutatni. Le kell szögezni ugyan-

akkor, hogy ebben az időszakban a magyar pártok egyértelműen a demokratikus oldalon álltak és csak időnként tettek olyat, ami ezt megkérdőjelezte. A választói bizalom törékeny voltát jól illusztrálja, hogy 1998-ban, amikor Mečiar leváltása és az euroatlanti orientáció volt a kérdés, a magyarok egy jelentős része még nem bízott az újonnan alakult MKP-ban és inkább szlovák pártoktól remélte a helyzet megoldását. Ami a képviselők számát illeti, a kezdeti huszonkettő gyorsan 15-re csökkent, aminek elsődleges oka az volt, hogy a szlovák pártok 1998-ra már nem sorolták be magyar tagjaikat a listájukra, mivel feleslegesnek ítélték a magyar szavazatok begyűjtésére szánt energiát. Ez megkönnyítette az újonnan alakult MKP helyzetét, de nem jelentett automatikusan bizalmat.

Fontosnak tartom leszögezni, hogy 1998-ra kialakult a máig élő szlovákiai politikai tagolódás: a politikailag strukturált egy vagy több magyar etnikai párt és a politikailag ugyan tagolt, de nemzetiségileg ugyancsak etnikai jellegű szlovák pártok rendszere (ettől csak a Most-Híd próbált később eltérni, csekély sikerrel). Az MKP önmagát gyűjtőpártként határozta meg, de politikailag jobbközép pártnak számított.

A következő szakaszt 1998 és 2012 közé tehetjük. Ebben az időszakban az MKP és a Híd tíz évig kormányon voltak, és a szlovákiai magyar közönség bizalma a politikai képviselet iránt jelentősen megnőtt. A szakasz végére a száz százalékra átszámolt szavazatok száma meghaladta az 523 ezret, s országos viszonylatban elérte a 12 százalékot. Ez meglepő adat, hiszen ne feledjük, hogy ekkor már mögöttünk volt két drámai népszámlálás, mely 1990 óta 100 ezer magyar eltűnéséről szólt, és sokan nemzethalált vizionáltak. Ebben nyilván van némi igazság, a szavazatok számának alakulása viszont arról tanúskodik, hogy különbség van a hatóságok felé kinyilvánított nemzettudat, a közvélemény-kutatások és a választási valóság között. Az MKP 2006-ban a csúcsra kiestt a hatalomból, a mai napig tartó kollektív önmarcangolásba kezdett és két pártra szakadt. Ennek ellenére 2012-ig a választói réteg szempontjából még semmi drámáit nem jegyezhetünk fel. A bizalom a pártok iránt töretlennek tűnt. Intő jelnek csupán a magyar képviselők számának vészjósló csökkenését és a csaknem 200 ezer magyar MKP-s szavazat kétszeri parlamentből való kiesését tekinthettük. A Híd 2010-ben kormányra került.

A harmadik időszak 2012 körül kezdődött, és a mai napig tart. Úgy tűnik, hogy a szlovákiai magyar választóréteg mindig 2-3 év tapasztalatából szűri le a tanulságot. Így volt ez az MKP 1998-as színrelépését követően, ahol csak 2000 után kezdtek emelkedni a bizalom mutatói, s 2002-ben váltak tényleges szavazattá. Ugyanez vehető észre a Híd létrejöttét tekintetében, amikor egy év után 2010-ben még semmi jele nem volt a csalódásnak, azonban 2016-ra ezt már minden objektív megfigyelő észrevehette. A két párt által elért szavazatok száma 523 ezerrel 490 ezerre csökkent, az országos választási súly azonban ennél jelentősebben, 15,5 százalékot zuhant 2010-hez viszonyítva és csupán 10,37 százalék lett. Itt hozzá kell tenni, hogy ennek egy nem elhanyagolható részét ekkor etnikai szlovák szavazatok tették ki. Eközben a déli járások választási részvétele szintén meredek lejtőre került, és 2016-ban az északi járásokhoz viszonyítva csak 88 százalékot tett ki. Valószínűsíthető, hogy a Smer és az SNS koalíciójába való belépés sem növelte a Híd tekintélyét. Ugyanakkor az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy ezt követően a magyar pártokkal szembeni utolsó politikai bizalmatlanság is megszűnt, és ma a magyar pártok mindenki számára elfogadható partnerek.

Az egyik fő kérdésnek tehát ma az látszik, hogy mi az oka a 2016-os zuhanásnak és a további várható mélyrepülésnek. Ez a kérdés a választói réteg állapotát, nemzetiségi összetételét és politikai struktúráját érinti.

További fontos kérdésként az merül fel, hogy vajon a szlovákiai magyar politikai képviselet megfelelő stratégia mentén kívánja-e megszólítani a bázisát. Itt elemeznünk kell az MKP és a Híd elmúlt tíz évének főbb elemeit.

A Híd megalakulásával 2009-ben a szlovákiai magyar politikai életben új fejezet kezdődött. A Híd eleinte óvatosan és formálisan, később egyre intenzívebben egyes pártként definiálta önmagát. Annak ellenére, hogy az alapítók mind magyarok voltak, s az alakuló ülés Egyházkarcsán magyarul folyt, Bugár Béla a Hidat egyre erőteljesebben szlovák–magyar pártként, az együttműködés pártjaként jelenítette meg. Először színre léptek a magyarul is beszélő szlovák politikusok, később a már magyarul nem beszélő politikusok, a belső tárgyalási nyelv szlovák lett, majd a végén megjelentek szlovák választók is.

Ezen a ponton meg kell találnunk a választ arra az alapvető kérdésre, mennyi szlovák és mennyi magyar választója van a Most-Híd pártnak.

A rendelkezésünkre álló választási eredményekből semmi olyat nem tudunk megállapítani, ami közelebb vinne a konkrét számokhoz. A választás titkos, ezért nem ismerjük a választók nemzetiségét, anyanyelvét, nyelvtudását, házastársi kötődését, családi kapcsolatait, rokon viszonyait, de még regionális kapcsolatrendszerüket sem. Márpedig ezek a tényezők mind a magyar kötődés erősségét vagy gyengeségét befolyásoló tényezők. Azt azonban látjuk, hogy 1990 és 2006 között hol mennyien szavaztak a magyar pártokra. Aki ebben az időszakban a magyar pártokra és mozgalmakra adta le voksát, az egyértelműen tudta, hogy etnikailag magyar pártra szavazott. 2009-ig a szóban forgó pártok minden kétséget kizárólag magyar jellegűek voltak, erőteljes magyar kisebbségi programmal, magyar belső tárgyalási nyelvvel, magyar képviselőjelöltekkel (eltekintve néhány ritka kivételtől) és biztos magyarországi politikai kötődéssel. A rájuk szavazók közt minden bizonnyal voltak magyar anyanyelvű vagy magyarul is tudó szlovák nemzetiségű polgárok, szlovák házastársak, kettős kötődésű gyerekek és unokák, szlovák városi értelmiségiek, de egy dolog biztos: mindannyian magyar pártokra szavaztak. Tehát a szavazatok kategorizálásánál nem a nemzetiséget, hanem az etnikai kötődést tekintem mérvadónak.

Nem követünk el tehát hibát, ha a 2006-ig leadott szavazatokat magyar szavazatoknak tekintjük, és velük 2006 után is magyar szavazatként számolunk. Az is egyértelmű, hogy a Pozsonyban, Kassán és az északi területeken (a továbbiakban: szlovák járások) 2006 után szerzett új szavazatok már etnikailag szlovák voksok. Az új szlovák szavazatok kivétel nélkül a Most-Hidat gyarapították.

A számok azt mutatják, hogy a Most-Híd az országos szlovák választói bázis 0,6–1,8 százalékát tudta megszólítani. Ez a szám nem csupán északon jellemző, hanem a nyelvhatáron fekvő szlovák városokban is (például Szered, Nagysurány, Nagyrőce). A szlovák választó tehát egységesen reagált Bugár Béla együttműködési szándékára. Ez a téma a szlovák választóréteg 1-2 százalékát érdekeli. Ennyi a magyar pártok esetleges, számba vehető szlovák bázisa és semmivel sem több.

Lássuk tehát az így összeállított táblázatokat, ahol, újra hangsúlyozom, a számok 100 százalékos részvételre vannak átszámolva.

2. táblázat. Választási eredmények járásonkénti és nemzetiségi bontásban

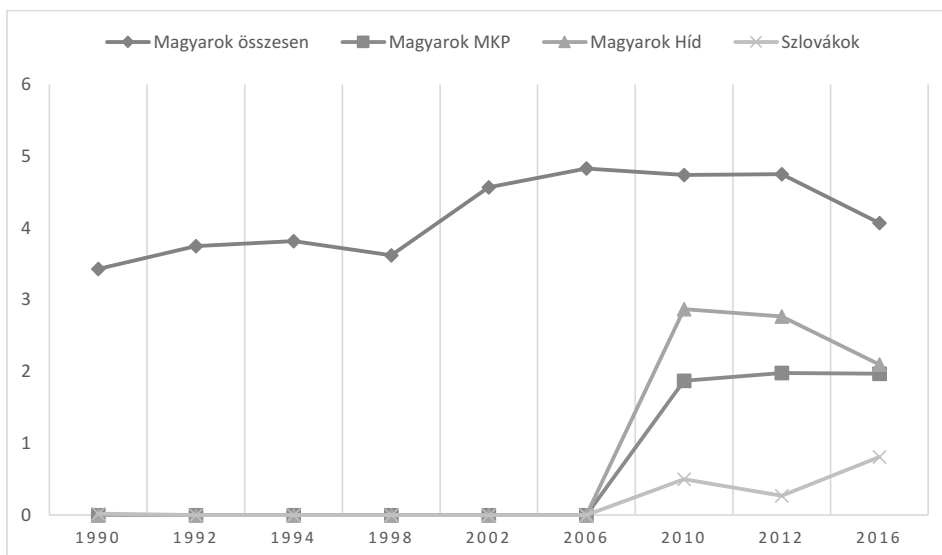
Választási év	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012	2016
szlovák járások magyarjai	17549	18188	20895	18508	47937	42572	48336	51292	43617
déli járások magyarjai	319233	356472	361165	338198	408963	440006	425470	424788	366137
szlovák járások szlovákjai	2290	0	0	0	0	0	50159	27461	80450
magyarok	336334	374660	382060	356706	456901	482578	473805	476080	409755
szlovákok	2290	0	0	0	0	0	50200	27425	80616

3. táblázat. Az MKP és a Híd választási eredményei 2010 és 2016 között

	2010	2012	2016
MKP magyar	186871	198140	197063
Híd összesen	337093	305401	293142
Híd magyar	286934	277940	212692
Híd szlovák	50159	27461	80450
Híd szlovák, %-ban	14,89%	8,99%	27,44%

S végül mindezt grafikon formájában, ahol a függőleges tengely a szavazatok számát jelenti 100 ezerben.

2. grafikon. Az MKP és a Híd választási eredményei 2010 és 2016 között

A grafikonból kitűnik, hogy a magyar szavazatok 2002 és 2012 között viszonylag stabilan tartották a 457 ezer fölötti értéket, de 2016-ban ez a szám négy év alatt 70 ezerrel

csökkent. Ehhez járult hozzá az egyre kisebb déli részvételi arány, mely tovább csökkentette a magyar pártok súlyát országos viszonylatban.

Látható tehát, hogy a Híd szlovák–magyar megbékélési, együttműködési eszméje 2010-ben 50 ezer szlovák és 287 ezer magyar szavazót hozott a pártnak. A sors szomorú fintora, hogy ez az együttműködés a szlovák képviselőjelölteknek volt előnyös, hiszen az arányaiban igazságos két képviselő helyett hetet tudtak szerezni. Az már csak ráadás, hogy a szlovákok közül hárman a Radičová-kormány bukására szavaztak és tevékenyen hozzájárultak a kormánykoalíció rituális öngyilkosságához. A szlovák ejtőernyősök többsége ezt követően angolosan távozott.

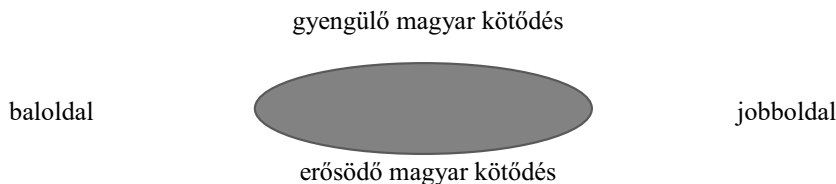
2012-re az együttműködés eszméje elvesztette vonzerejét, s a szlovák szavazatok száma a felére csökkent. Azért egy szlovák ejtőernyős Švejna és Chmel mellett újra bejutott. Három év után vette kalapját és új párt után nézett. A szlovák vonal lassan elapadóban volt.

Három év múlva a Hídnek az az ötlete támadt, hogy az SDKU szétesése után Lucia Žitňanská segítségével megszerezheti a volt SDKU-szavazók jelentős részét. Az együttműködés pártja polgári párttá változott, pénzt és energiát nem kímélve intenzív kampányba kezdtek, és Žitňanskát gyakorlatilag társelnöki pozícióba helyezték. Emellett Bugár Béla lebegtetni kezdte a Smer párttal történő koalíciókötés lehetőségét is. A választások idejére a pártlistára tették a szlovák ejtőernyősök harmadik generációját, és a Híd bőven 10 százalék fölötti eredményt vizionált. A valóság kiábrándító volt: a Híd ugyan 2012-hez képest szerzett 52 989 szlovák szavazatot, azonban veszített 65 248 magyar szavazatot, és megállt hat és fél százalékon. Az intenzív munka eredménye tehát mínusz 12 259 szavazat és a magyar jelleg programszerű háttérbe szorítása. A következmények levonása helyett azzal vigasztalták magukat, hogy a szlovák szavazatok nélkül be sem jutottak volna, majd megállapították, hogy nincs mit tenni, választóik többsége immár szlovák. Az már természetesen keveseket lepett meg, hogy a szlovák ejtőernyősök harmadik generációja az első adandó alkalommal újra angolosan távozott vagy távozni készül. Eközben egy más párt színeiben bejutott és korábban említett második generációs ejtőernyős ideiglenesen visszatért a Hídba, igaz, egy parlamenti alelnöki posztért cserében. A Híd 2010-hez képest csaknem 80 ezer magyar szavazatot veszített, és koalíciót kötött a Smer és az SNS pártokkal.

Az MKP 2009 után a megcsalt házastárs pozíciójába helyezkedett, majd válogatott sértések özönét zúdította a Hídra és annak szavazóira. Az intenzív szájkarate közben azonban az MKP elmulasztotta az alkalmazkodást az új helyzethez. Politikailag kissé leegyszerűsítve, 2007 óta három alkalommal mindig megszabadult az akkor legnépszerűbb politikai vezetőjétől (Bugár, Csáky, Berényi), amit nehéz politikai stratégiának nevezni. Szavazatai 187 ezer és 198 ezer között mozogtak, de ez mögött gyakorlatilag semmilyen tudatos politikai munka nem volt. Az MKP teljesen elfoglalta magát helyi sikereivel, magyarországi kapcsolatai építésével és az árulók becsmérlésével. A választói bázis elemzésére már nem maradt idejük és energiájuk.

Mi történt eközben a magyar választókkal? A válasz előtt tegyünk egy kitérőt a szlovákiai magyar választók nemzetiségi és politikai struktúrájának megértése felé.

1. ábra. A magyar választóréteg kötődései

A fenti ábra a szlovákiai magyar választóréteg nemzetiségi és politikai összetételét kívánja érzékeltetni. A közösség politikai súlypontja a középponttól jobbra és lent található. Ez a pont jobboldali és magyar, de fontos jellemzője, hogy egyik összetevője sem radikális. Ezt a súlypontot az MKP és a magyar pártok leginkább 2000 és 2012 között tudták lefedni. Minden, a súlyponttól való eltávolodás veszteséget okoz. Ha a politikai kínálat elindul balra, akkor ugyan szerez baloldali magyar szavazatokat, de sokkal több jobboldali magyart veszít. Ha elindul jobbra, ugyanez történik ellenkező előjellel. Ha a magyar pártok elindulnak a magyar radikalizmus irányába, szereznek ugyan ilyen jellegű szavazatokat, de sokkal több szavazatot veszítenek a gyengébb magyar kötődésű oldalon. Ha ellenkező irányba indulnak el, teret hagynak a radikálisabb magyar csoportosulások számára. A súlypont lényege tehát a lehető leghatékonyabb választási vonzerő, melyet alkothat egy párt (MKP) és két párt is.

Ennek fényében tehát a Híd az SDKU-választók megszerzési kísérletével és a Smer lebegtetésével elindult a szlovák oldal felé, s egyben balra. Ennek volt az eredménye az elvesztett 80 ezer magyar és egyben jobboldali szavazat.

Mit tett ebben a helyzetben az MKP? Logikusnak látszik, hogy meg kellett volna szereznie ezt a jelentős választóréteget, és jobbról előzve lazán be kellett volna jutnia a parlamentbe. Az MKP azonban nem tett semmit. Továbbra is etatista-baloldali szövegekkel altatta választóit, szórta az átkot a Hídra és annak magyar választóira. Vagyis politikailag és nemzetiségileg ott erősített, ahol nem volt politikai ellenfele, ott harcolt, ahol már nem tudott újabb szavazatokat szerezni, miközben ügyet sem vetett a felszabaduló jobboldali magyarokra.

Hol tartunk tehát ma? A Híd a harmadik szlovák ejtőernyős gárda távozása és 80 ezer szavazat elvesztése ellenére továbbra is csodát vár, lelkesen nyomul az egy-két százalék szlovák választó irányába és programszerűen építi le magyar jellegét. Az MKP gyakorlatilag helyi és regionális párttá változott, ahol nagyítóval kell keresni a parlamenti ambíciókkal rendelkező politikusokat. A Híd elsősorban parlamenti pártként működik, erőteljes helyi és regionális réteg nélkül. Az MKP számára közelebbi partner Matovič, mint Bugár, a Híd pedig jobban érzi magát a Smer és az SNS társaságában, mint az MKP-val. A Híd számára nem fontos a parlamenti közös fellépés, az MKP pedig mereven elzárkózik a megyei együttindulástól. A közös fellépés mellett tehát érdekszinten nem szól szinte semmi.

Értékszíntén elmondható, hogy a szlovákiai parlamenti életből fájoan hiányzik a megszokott 17–20 demokrata magyar képviselő. Az ország nélkülük nem tud demokratikus és előremutató kormányt létrehozni. Ugyanez érvényes a szlovákiai magyarok érdekképviselésére.

Mi lehetne tehát a megoldás? Racionális politikai döntéseket hozni, a hibákat beismerni és kölcsönösen elismerni egymás létét rendkívül nehéz dolog. Ez ma szinte az arab–izraeli ellentétre emlékeztet.

Teendők szintjén azonban a helyzet világos, mert adott egy jelentős és koherens választói bázis: a Hídnak le kellene mondania a szlovák szavazatok megszerzésének illúziójáról és vissza kellene térnie magyar jellegéhez. Az MKP-nak el kellene ismernie a Híd létezési jogát. Mindezt kölcsönös alázattal és a választók irányába tett bocsánatkérés jellegű gesztusokkal, hogy azok el is higgyék a közös út keresésének őszinteségét.

A mai viszonyok mellett sajnos ezeket a lépéseket sem a Híd, sem az MKP nem képes megtenni. Arról már álmodni sem lehet, hogy esetleg visszaszereznék az elvesztett jobboldali magyar szavazókat. Pedig a szlovákiai magyar választóréteg nagysága ma is 10-11 százalék körül mozog.

Két fontos következtetést a végén talán mégis levonhatunk. Az egyik fájó, a másik reményteljes. A fájó az, hogy a dolgok mai állása mellett a következő időszakban nem lesz magyar képviselő a parlamentben. A reményteljes az, hogy a szlovákiai magyar választói bázis minden probléma ellenére stabilnak és erőteljesnek tűnik. Ez a jövőben lehetőséget nyújt az esetleges sikeres parlamenti képviselőre.

Megjegyzések Gyurovszky László elemzéséhez

A tanulmány értékes adatgyűjtés révén fontos megállapításokat tesz a szlovákiai magyar pártok támogatottságával kapcsolatban. Az alkalmazott adatgyűjtési, feldolgozási módszerekkel és a megállapítások többségével egyetértek, alig akad kivétel. A fő kritikai észrevétel az, hogy a szerző nem támaszkodik a saját kutatásán kívül más korábbi felmérésekre, kutatásokra, szakmai publikációkra, így sok esetben csak a véleményét közli, amely nincs kellőképpen alátámasztva adatokkal, korábbi szakirodalomra való hivatkozásokkal – ezért könnyen vitatható.

A szlovákiai magyar választóréteg nemzetiségi és politikai összetételével kapcsolatban nem vagyok teljesen meggyőződve arról, hogy a szerző helyesen látja, hogy a választók súlypontja jobboldalon van. Ez valószínűleg csak részben igaz: kulturálisan a szlovákiai magyar választók többsége vagy legalábbis legnagyobb csoportja minden bizonnyal tényleg konzervatív jobboldaliként jellemezhető, de ha a gazdasági nézeteket, értékrendjüket nézzük, akkor a legnagyobb csoport minden bizonnyal inkább baloldali (azaz nagyobb állami újraelosztást, szabályozást, gondoskodást és jövedelmi egyenlőséget támogat). Így van ez a többségi szlovák és a magyarországi magyar társadalmon belül is, ezért meglepő lenne, ha épp a szlovákiai magyarság körében nem ez lenne a helyzet. Ez, hangsúlyozzuk újra, kizárólag azt jelenti, hogy gazdasági kérdésekben inkább baloldali nézeteket, értékeket képvisel a domináns csoport. Ez nem zárja ki azt, hogy önbesorolási alapon ne gondolja magáról azt a többség, hogy jobboldali. Tehát a kérdés kicsit összetettebb, a baloldali-jobboldali kötődést legalább két területen/dimenzióban érdemes vizsgálni: gazdasági és társadalmi, kulturális téren, és meg lehet különböztetni az önbesorolás meg az értékrend és nézetek alapján is, így árnyaltabb eredményeket kaphatunk.

Mindenesetre az ilyen megállapításokat jobb lett volna valamilyen hivatkozásokkal (korábbi kutatások, felmérések adataira) is ellátni, akkor erőteljesebb lehetne az érvelés, és elkerülhető lenne, hogy a szerző saját véleményéből ténykérdést csináljon.

De még egyszer hangsúlyoznám, hogy ez érdemben nem von le sokat a tanulmány értékéből, ahogy a megállapítások, következtetések többségét is helytállónak tartom.

Még egyszer a szlovákiai magyar választásstatisztikákról

„Ideje alaposabban elemezni a kilenc parlamenti választás eredményeit szlovákiai magyar szemszögből” – veti fel írásában Gyurovszky László (*Hogyan tovább? A szlovákiai magyar pártok választási eredményeinek elemzése, 1990–2016*). A jó hír az, hogy ezt korábban már többen is megtették, így rendelkezésünkre áll a legújabb disputához szükséges ismeretanyag – elég például Halász Iván, Lampl Zsuzsanna, Mózes Szabolcs, Öllös László, Ravasz Ábel, Rákóczi Krisztián, Szabó Balázs, Szarka László, Tátrai Patrik és Tokár Géza munkáira gondolnunk. (Rákóczi Krisztián kollégámmal nemrég egy 170 oldalas könyvben szoltunk hozzá a témához, tartalma – amely részben az alábbi írás alapjául is szolgál – a <https://bgazrt.hu/konyv-kulon-utakon/> oldalon megtekinthető.)

Mielőtt reflektálnék a Gyurovszky László által leírtakra, hadd szögezzem le: egy komoly politikai múlttal rendelkező, egyebek mellett kampányfőnöki, képviselői és miniszteri tapasztalatokkal bíró szerzőről van szó, akinek véleményét a bennfentesnek kijáró figyelemmel érdemes csak olvasni. Gyurovszky politikai helyzetértékelését nem csak érdekesítőnek, hanem kifejezetten elgondolkodtatónak is találtam, különösen a magyar választókra vonatkozó négyosztatú struktúráról, illetve a súlypont-politikáról leírtakat.¹ Az alábbiakban azonban nem ezeket, hanem a szerző választásstatisztikai számításait szeretném kommentálni.

Gyurovszky László két fontos adat kiszámítására tesz kísérletet. Az egyik a teljes magyar szavazóbázis létszáma, a másik a Híd-szavazók etnikai megoszlása. Az előbbi értékének meghatározására a szerző sajátos módszerrel kalkulál: a magyar pártokra, így 2010-től az MKP-ra és a Hídra adott szavazatok összesített arányát járasonként kiveti az ott élő választópolgárok összességére. Ez azonban több szempontból is megkérdőjelezhető eljárás. Egyrészt – a torzítások elkerülése érdekében – az egyes járások-

1 Csak néhány továbbgondolásra érdemes kérdés, a szerző által leírtakból kiindulva: Mennyire érvényesek a jobb- és baloldalra vonatkozó általános kritériumok a szlovákiai magyar kisebbség esetében? Feltételezhetünk-e etatista igényeket egy olyan népcsoport részéről, amelyhez az állam évtizedek óta ellenségesen viszonyul (ld. közigazgatási határok, nyelvtörvény, állampolgársági törvény, stb.)? Etatizmus-e a magyar állammal kiépített különleges kapcsolat igénye? Mennyire lényegesek felvidéki magyar szempontból a hagyományos jobb- és baloldali értékek, ha a törésvonalakat nem ezek, hanem az anyaországgal, a szlovák állammal, a többségi nemzettel, a kisebbségpolitikai célokkal vagy éppen az asszimilációval kapcsolatos attitűdök határozzák meg? Ha a jobb–bal skálán például a nacionalizmus szintjét és az ahhoz való viszonyulást tekintjük mérvadónak, nem kellene-e a Smert inkább jobbra, a Most–Hídat pedig inkább balra sorolnunk?

kon belül a magyarok és nem magyarok részvételi arányának ugyanakkorának kellene lennie. Másrészt egy olyan stabil, jól körülírható csoportot, mint a szlovákiai magyar választók összessége, eleve nem érdemes a hektikusan változó, etnikai átszavazásoknak is kitett szavazótáborok létszáma alapján meghatározni Harmadrészt a szerző a Híd teljes táborát – szlovákokkal, ruszinokkal, cigányokkal együtt – bevonta a magyar szavazóbázisba, illetve annak felszorozott változatába. Számítása így 2012-re több mint félmillió „magyar” választópolgárt eredményezett, az összes szavazásra jogosult 12,5%-át. Ráadásul ezt az értéket a szerző – némi élc kíséretében („sokan nemzethalált vizionáltak”) – a népszámlálási eredmények egyfajta cáfolataként interpretálta. Igaz, a nemzetiségi adatok finomítását követően Gyurovszky 2012-re már „csak” 475 ezer, 2016-ra pedig 407 ezer magyar választóval számolt.

Valójában nem is igazán világos, mi szükség van a 100%-os részvétel esetére kalkulált hipotetikus számokra. Amennyiben – ahogy a szerző fogalmaz – az egyes választási eredmények összehasonlítása (vagyis a politikai teljesítmény kiértékelése) a cél, erre a tényleges szavazatszámok, illetve -arányok is elégségesek lennének. Ha viszont a választásra jogosult magyarok száma a kérdés – például azért, hogy tisztában legyünk az etnikai politizálás maximális piaci potenciáljával –, akkor ott vannak karnyújtásnyira a népszámlálási adatok, amelyekből kiszámítható a 18. évüket betöltött magyarok létszáma. Ez egyébként a 2011-es census alapján mintegy 370–390 ezer fő, attól függően, hogy a hovatartozásukról nem nyilatkozók számát szétosztjuk-e az egyes nemzetiségek között, vagy sem.²

Mivel a szavazásra jogosult magyarok összességének megszólítása eleve irreális cél, a potenciálisan elérhető szavazók számának meghatározására érdemes valamilyen praktikusabb, a politikai tervezés során jobban hasznosítható mutatót alkalmazni. Az egyik lehetséges megoldás, ha azokat, akik legalább egyszer valamely pártra szavaztak, az adott párt potenciális támogatóinak tekintjük. E személyek számszerűsítésének legegyszerűbb módja, ha településenként megnézzük, hogy a párt egy adott intervallumon belül melyik választáson kapta a legmagasabb szavazatszámot, majd ezeket a települési maximumértékeket egyszerűen összeadjuk.³ Vegyünk egy egyszerű példát, az MKP 2010-es és 2012-es eredményeit. A magasabb támogatottsági értékek településenkénti összeadása után azt láthatjuk, hogy a párt támogatói potenciálja 117 277 fő, ami egyaránt 7-7%-kal több az említett választásokon kapott voksoknál. (Ha a kisebb támogatottsági értékeket adjuk össze, akkor kb. 102 ezer választót kapunk, akiket pedig a párt törzsszavazóinak tekinthetünk. A támogatói potenciál és a törzsszava-

2 Ezek az értékek egy 2017-es számítás eredményei. Mivel ekkor a Szlovák Statisztikai Hivatal még nem adta ki a nemzetiségek korcsoportos adatait, becslési eljárást kellett alkalmazni. Részletesen I. Harrach Gábor–Rákóczi Krisztián: *Külön utakon. Adalékok a felvidéki magyarság 2009 utáni politikátörténetéhez*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–L'Harmattan Kiadó, 2017, 127. p.

3 Minél rövidebb perióduson belül vetjük össze a szavazatszámokat, annál kisebb a településen belüli demográfiai változásokból – a halálozásokból, az új szavazói korcsoportok megjelenéséből, valamint a választókorúak települési határokon átívelő migrációjából – adódó torzítás. A számítás érvényességének logikai előfeltételeit I. Harrach–Rákóczi 2017, 72. p.

zők létszámkülönbsége megfelel a két választás között érkező és távozó szimpatizánsok összességének, vagyis a rejtett potenciálnak, akiknek sikeres megszólítása a szavazatmaximálás minimális előfeltétele.) Ha kalkulációnk során a 2016-os parlamenti választás, valamint a 2014-es elnökválasztás első fordulójának települési eredményeit is beszámítjuk (mint ismert, ez utóbbin az MKP – Bárdos Gyula jelöltsége révén – ugyancsak megmérte magát), már 125 ezres támogatói potenciált kapunk, ami azonban 2016-ban még mindig kevés lett volna a bejutási küszöb átlépéséhez, vagyis az MKP parlamenti jelenléte nehezen képzelhető el új választói csoportok megszólítása nélkül. Választásstatisztikai szempontból tehát érthető Gyurovszky László MKP-nak címzett kritikája, amiért a párt 2016-ban nem próbálta meg magához csábítani a Híd árván maradt magyar szavazóit. (Hogy a bírálóit politikailag – például a másodlagos pártpreferenciák szempontjából – mennyire helytálló, azt nem tudom megítélni.)

Ami Gyurovszky másik fontos adatszámítását, a Híd-szavazók etnikai megoszlását illeti, a szerző itt ismét egy sajátos módszert alkalmaz: a magyarlakta déli járásokban szerzett szavazatokat magyar, az inntől északra, valamint Pozsonyban és Kassán szeretteket pedig szlovák voksokként regisztrálja. Csakhogy ezeket ismét „százszázalékosítva” veti össze, kiiktatva ezzel a különböző helyi részvételi arányok szerepét – magyarán nem a támogatottság valós területi eloszlása szerint határozza meg a Híd-tábor földrajzi, s ennél fogva etnikai összetételét. Tovább nehezíti az okfejtés nyomon követhetőségét, hogy a szerző a mellékelt táblázatban csak az északi járásokra számítja ki a szlovák szavazók számát, a két nagyvárosra már nem (vagy ha igen, akkor azt nem tünteti fel).

Valójában persze már az is tévkövetkeztetésekhez vezet, ha az aktuális járáshatárok szerint próbáljuk valószínűsíteni egy párt szavazóinak az etnikai hovatartozását. A déli és északi járások találkozási vonala ugyanis *nem* követi az etnikai határvonalat, s mint tudjuk, a 16 déli járásból csupán kettő magyar többségű. A Híd dél-szlovákiai támogatóinak kizárólag magyarként való besorolása tehát a szlovákok arányának az alábecsléséhez vezet (ennek extrém példája a 2012-es szavazóbázisra kiszámított 9%). A Bugár-párt szavazóinak etnikai megoszlásáról valójában csak a települési adatok ismeretében érdemes becslést készíteni. Mivel a magyarok jelentős része szlovák pártokat támogat,⁴ akkor járunk el helyesen, ha az MKP és az MKDSZ nevű törpepárt szavazóit kizárólag magyar, a Híd, valamint a (jelen esetben egyetlen konglomerátumnak tekintett) szlovák pártok táborait pedig magyar és nem magyar szavazók összességként írjuk le (a modell grafikai megjelenítését, illetve módszertani háttérét l. Harrach–Rákóczi 2017, 125–129. p.). A szavazókorú magyarok települési létszámadatainak ismeretében (forrás: népszámlálás) mind a magyarok pártpreferenciái, mind a Híd szavazótáborának etnikai arányai kiszámíthatók, attól függően, hogy modellünkben melyik szélső esettel kalkulálunk: az etnosemleges választási attitűddel – amikor is a (nem MKP-szavazó) magyar, illetve a többségi szavazók körében egyformán oszlik meg a Híd és a szlovák pártok támogatottsága –, vagy pedig azzal, hogy a Híd magyar részről a lehetséges maximális szavazatot kapja a szlovák pártokkal szemben. Ha ez utóbbival

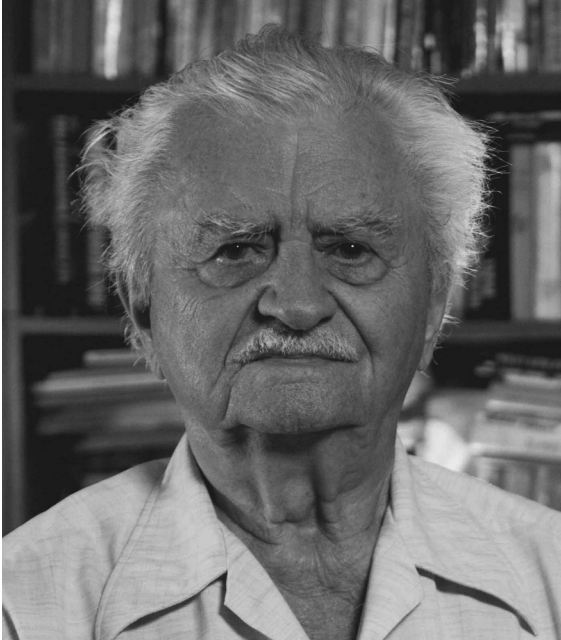
4 A 2012-es választás esetében Öllös László 23–25%-ra, Ravasz Ábel 19%-ra, a Focus közvélemény-kutató cég pedig 15%-ra becsülte a magyar szavazóknak ezt a hányadát.

számolunk, megkapjuk a Híd nem magyar szavazóinak minimális arányát, ami 2010-ben 45, 2012-ben 47, 2016-ban pedig 49 százalék volt, amennyiben nem osztjuk szét arányosan az egyes etnikumok között a hovatartozásukat eltitkolók számát. Ha ezt megteesszük, az arányszámok 40–41–44%-ra módosulnak. Amennyiben viszont a magyar nemzetiségűek helyett a magyar anyanyelvűekkel kalkulálunk, már egy masszívan magyar többségű párt képe rajzolódik ki (persze ezúttal is a nem magyarok minimális jelenlétével számolva), azonban a Híd szlovák támogatóinak aránya még így is lényegesen meghaladja a Gyurovszky-féle értékeket. Az adatok alapján az is kiszámítható, hogy a Bugár-párt 2010–2016 között valójában nem nyolcvan-, hanem maximum harmincezer magyar szavazót veszített.

Bár az MKP- és a Híd-tábor jellemzőinek, illetve kölcsönös viszonyának még számos más aspektusát ismerjük (a szavazótáborok területi eloszlása és annak változásai, a két tábor közötti átjárás mértéke, a szavazók urbanizáltságának szintje, stb.), ezek tárgyalása helyett már csak egyetlen jelenségre szeretném felhívni a figyelmet. Konkrétan arra, hogy minél magasabb egy településen a magyarok aránya, annál nagyobb az ottani magyar népességben belül az MKP támogatottsága, vagyis a felvidéki magyarok politikai preferenciáját a helyi etnodemográfiai viszonyok, illetve a valószínűleg ezzel összefüggő identitástípusok jelentősen meghatározzák. Ugyanebben a viszonylatban azonban egy trendszerű folyamat is megfigyelhető: a magyarok által nagyobb arányban lakott településeken intenzívebb a Híd támogatottságának a csökkenése. A folyamat leglényegesebb következményei:

- az MKP dominanciájának erősödése a magyar szavazónépességben belül,
- a Híd szlovák jellegének az erősödése,
- a Híd-táboron belül a regionális választói bázis súlyvesztése.

Nemcsak az MKP kényszerül tehát új szavazócsoportok megszólítására, hanem – az említett trend folytatódása esetén – a Most–Híd is. A jövőre vonatkozóan két forgatókönyv képzelhető el: a végső győzelem reményében folytatott kölcsönös kifárasztás, vagy a Gyurovszky László által szorgalmazott (kényszerű) kiegyezés. Az előbbi esetben a magyar érdekképviselő léte a tét, az utóbbi esetben pedig az, hogy egyáltalán sikerül-e definiálni, majd eredményesen képviselni ezeket az érdekeket.

(Laczkó Sándor felvétele)

Ördög István 1926. augusztus 19-én négygyermekes családban született Budapesten, katonaisztai család legidősebb gyermekeként. 1938 novemberében Ördögék visszatértek szülővárosukba, Losoncra, így István a losonci Kármán József Gimnáziumban érettségizett 1944-ben, majd karpaszományosként bevonult katonának. A háború végén Németországban hadifogságba esett. Az amerikai és francia hadifogságból hazatérve megtudta, hogy családját Losoncról Magyarországra telepítették ki. 1949-ben megnősült és az építőiparban vállalt munkát, ahol egy építkezésen bekövetkezett üzemi baleset folytán – származása miatt – börtönbüntetésre ítélték. Mint elítélt, az Országos Ásványbányászati Vállalat egri mészközüzemében végezett fizikai munkát, majd szabadulása után ugyanitt a műszaki osztályon alkalmazták. Egyben Sopronban elkezdte a bányaművelő mérnöki szakon egyetemi tanulmányait. Három leánya született, kiktől hét unokája és négy dédunokája él. Ezalatt kinevezték a Balatonvidéki Ásványbánya Vállalat főmérnökévé. 1956-ban a megalakuló Ásványbányászati Tervező Iroda vezetője lett, azonban az októberi események következtében ez az iroda már nem jöhetett létre. Ennek következtében a forradalmat követő időkben kénytelen volt családját eltartásáról fizikai munkavégzéssel gondoskodni. 1957-ben felvették a Mineralimpex Ásványolaj és Bányatermék külkereskedelmi vállalatához. Itt az ásványbányászati termékek, főként a tűzállóipari alapanyagok és késztermékek importjával és exportjával foglalkozó osztály helyettes, majd önálló vezetője, később főosztályvezetője lett. Innen ment nyugdíjba 1986-ban. Azóta Siófokon él, a teleket Budapesten tölti.

Ördög István 1926. augusztus 19-én négygyermekes családban született Budapesten, katonaisztai család legidősebb gyermekeként. 1938 novemberében Ördögék visszatértek szülővárosukba, Losoncra, így István a losonci Kármán József Gimnáziumban érettségizett 1944-ben, majd karpaszományosként bevonult katonának. A háború végén Németországban hadifogságba esett. Az amerikai és francia hadifogságból hazatérve megtudta, hogy családját Losoncról Magyarországra telepítették ki. 1949-ben megnősült és az építőiparban vállalt munkát, ahol egy építkezésen bekövetkezett üzemi baleset folytán – származása miatt – börtönbüntetésre ítélték. Mint elítélt, az Országos Ásványbányászati Vállalat egri mészközüzemében végezett fizikai munkát, majd szabadulása után ugyanitt a műszaki osztályon alkalmazták. Egyben Sopronban elkezdte a bányaművelő mérnöki szakon egyetemi tanulmányait. Három leánya született, kiktől hét unokája és négy dédunokája él. Ezalatt kinevezték a Balatonvidéki Ásványbánya Vállalat főmérnökévé. 1956-ban a megalakuló Ásványbányászati Tervező Iroda vezetője lett, azonban az októberi események következtében ez az iroda már nem jöhetett létre. Ennek következtében a forradalmat követő időkben kénytelen volt családját eltartásáról fizikai munkavégzéssel gondoskodni. 1957-ben felvették a Mineralimpex Ásványolaj és Bányatermék külkereskedelmi vállalatához. Itt az ásványbányászati termékek, főként a tűzállóipari alapanyagok és késztermékek importjával és exportjával foglalkozó osztály helyettes, majd önálló vezetője, később főosztályvezetője lett. Innen ment nyugdíjba 1986-ban. Azóta Siófokon él, a teleket Budapesten tölti.

ÖRDÖG ISTVÁN

Életben maradtam...

Az 1944. október 20. – 1946. március 24. között készült feljegyzéseim, naplóm

Csaknem hatvan esztendő telt el azóta. És most itt ülök a monitor előtt a tizennyolc éves akkori magammal szemben és írom, átírom a hatvanéves naplóm egyre halványuló sorait. Úgy érzem, ezt meg kell tennem, kár lenne, ha olvashatatlaná fakulnának az akkor papírra vetett sorok, a kátrányos papírba burkolt kemény fedelű füzet kezdetben tintával, később – amikor már az sem volt – ceruzával papírra vetett sorai. Nagyon sokat felejtettem azóta, számos részlet, a helységek, nevek, a katona- és a fogolytársak szinte köddé váltak, sok részlet viszont újra felbukkan, újra megelevenedik az, ami hatvan éve elmerült emlékezetemben. Ahogyan olvasom, lassan meg is értem, védekezés ez: gyorsan el kell felejtetni azt, amire nem jó emlékezni...

A negyvenes években Losoncon laktunk, egy szép, nagy, négyszobás kertes családi házban. Anyával és Ádikával voltunk otthon, én akkor gimnáziumba jártam, a losonci Kármán József Gimnázium nyolcadik osztályát végeztem tizennyolc évesen, készültem az érettségire. Apa, aki a Felvidék visszatérte után – ezt akkoriban így mondták – kérvényezte, hogy áthelyezzék Szegedről ősei városába, a losonci tüzérosztály parancsnoka volt. Alezredesi rangban akkor már másodszor volt a fronton csapatával, felépülve az első fronton töltött időszakban szerzett súlyos csontvelőgyulladását követő műtéteiből. [„Édesapám az biztos, hogy nem harcolt, a tüzérosztálynak műszaki javító részlegében volt ő, ilyenformán vett részt a háborúban kint, Oroszországban. A csontvelőgyulladás miatt hazajött, fél évig tartott, amíg lábadozott, aztán visszakerült, de akkor már a front Magyarországon volt. Losonc felé haladt mindig a csapatával, ahogy a front arrafelé haladt. Amikor elérte Losoncot, magához vette az édesanyámat és az öcsémet, és velük együtt ment, először Szlovákiában, egészen a Vág völgyéig, az után lefelé, Sopron alatt érte el a magyar határt, teljes alakulatával együtt. Ott úgy döntöttek, hogy nem mennek át a határon, nem hagyják el Magyarország területét. Elment az orosz katonai parancsnoksághoz, és tárgyalt az orosz katonai főparancsnokkal, megmondta, hogy ő átadja a teljes műszaki felszerelést, ha ezzel szemben nem fogják a csapatát fogságba vetni, hanem engedélyezik a nyugati határszéltől a Losoncra való hazavonulását. Kapott egy olyan kis lapra írott cirill betűs pár soros papírt, és azt mondta a parancsnok – akiről kiderült, hogy egy nagyon magas rangú tiszt volt –, ha ezt akárhol útközben megmutatják, hazamehetnek. Apám erre anyámat és öcsémet felültette egy kocsira, és elindult a csapatával hazafelé. Útközben rendkívül csodálkoztak a magyar községekben lakó emberek, amikor azt hitték, hogy felszabadult Magyarország, hogy itt magyar csapatok vonulnak, és nincsenek hadifogságban. Ahányszor oroszokkal találkoztak, elővette ezt a papírt, és ez valóban cso-

dákat művelt, mert még olyan orosz is volt, aki tisztelgett ez előtt a papír előtt. Elérték egészen Losonc határára, ott már aztán az emberek szanaszéjjel széledtek, ki-ki ment a saját falujába.”^{*}

Mi ott, Losoncon a háborúból akkor még nem sokat éreztünk. Igaz, a rádió egyre gyakrabban szakította meg adását és jelentette a légi veszélyt, de repülőket ott nem nagyon láttunk. A minket támadó angol bombázókat először csak az érettség utáni nyaraláson láttam Fonyódon a fejünk felett végelethatalan kötelékben átrepülni, a sok száz bombázó motorjainak fenyegető dübörgése, mély moraja már előre jelezte érkezésüket. Egy alkalommal egy vadászgép a partot is végiglőtte egy sorozattal, de nyomait csak a posta épületének falán találtuk. Azután szeptember elején egyedül utaztam haza Fonyódról Losoncra. A vonatok akkor már menetrend nélkül közlekedtek, akkor indultak, amikor éppen nem volt légiriadó. Pesten Zoltánéknál [„Öcsi nagybátyám, édesanyám legfiatalabb öccse volt. Ő is a Ludovikán végezte a tiszti ismeretek megtanulását. Ő volt a legidősebb ludovikás, százket éves korában halt meg. 1944-ben egy tüzérsztálynak a parancsnoka volt, akik az oroszok elől folyamatosan, lépésről lépésre visszavonultak. Akkor az oroszok már a Duna vonalánál voltak, és ők pedig itt a Dunántúlon.”] aludtam, reggel a Nyugatiból már nem indult vonat, villamossal kellett kimenni Újpestre, itt ért azután az első komoly légitámadás, az újpesti gyárakat bombázták. Mi – a vonatra váró utasok – egy közeli kis erdőben bújtunk meg, ránk nem a bombák, hanem a légvédelmi ágyúk levegőben szétrobbanó lövedékeinek repeszei hullottak. A levelét vesztett őszi erdő olyan volt, mint egy pusztító jégeső után. [„Amikor légvédelmi ágyúkkal lőttek az ellenséges repülőgépekre, az ágyúlövedékek szétrobbantak, és ha az a fejünk felett esett meg, akkor azoknak a repeszdarabjai, ilyen ujynyi acéldarabok hullottak, mint a jégeső, az vitte le a fáról a leveleket.”] Én is, mint a többiek, feküdtem a földre lapulva, a fejem egy ferdén nőtt fa törzsének védelmében. Amint elmúlt az égiháború, feltápászkodtam, a fejem mellett valami forrót éreztem, egy jókora, arasznyi hosszú acélszilánk. Kihúztam óvatosan, zsebkendőmbé csomagoltam, hazavittem és megmutattam Anyának: ezt az elsőt túléltem!

Most, visszaemlékezve jut eszembe, milyen más is volt még akkor a világ. Televízió akkor még nem volt, híreket csak a rádió mondott. Képeket a háború kegyetlenségeiről nem nagyon láttunk, csupán a mozi filmjei előtti híradó számolt be csapataink dicsőségeiről, ezt lassan egyre kevésbé hittük. Nem volt villanyborotva sem, a zsilett sem volt elterjedve, a katonasághoz Apa egyik borotvakését vittem, ezt minden borotválkozás előtt a bőr derékszíjon kellett kifenni. A golyóstollat sem találták fel, tintát vittem magammal üvegben, hogy a töltőtollamat megtölthessem.

Szóval, a háborúról nem sokat tudtunk, pedig akkortájt már Apa serege is a Kárpátokon belül volt. Ő valószínűleg a szinte kilátástalan helyzettel sokkal inkább számolt és arra gondolt, ha én az érettségi után önként jelentkezem és bevonulok – ezt az elképzelését csak utólag tudtam meg –, egy rövid kiképzés után maga mellé vehet és így talán sikerül családjunkat együtt tartania. Ezért vonultam be akkor, 1944. október 20-án

^{*} Szögletes zárójelben és idézőjelek közt közlöm az Ördög Istvánnal készített három, a naplőbejegyzéseivel kapcsolatos oral history interjú válaszait, a beszélgetések 2017. február 14-én, 2017. március 27-én, a kisfilm pedig 2017. március 30-án készült. A szögletes zárójelbe tett magyarázatok is tőlem származnak – Kőrös Zoltán.

katonának a losonci tüzérsztályhoz a háború utolsó évében – ezt akkor még nem is sejtettem – az érettségizetteket megillető karpaszományosnak, leendő tartalékos tüzér tisztnek Losoncon. [„Az akkori katonai rendszerben azokat a katonákat, akik érettségiztek, azokat külön csapatrészekbe sorolták be, hívták be, mi voltunk a karpaszományosok, ami azt jelentette, hogy a zubbonynak a karján egy arany csík futott körbe. A rangjaink ugyanúgy voltak, mint a katonáé, örvezetőitől őrmesterig felfelé, de ez a karpaszomány különböztetett meg minket a sorkatonaságtól. A sorkatonaság, az akkor, én úgy emlékszem, két vagy három évet kellett szolgálgjon, nekünk, a karpaszományosoknak mindössze hat hónap volt a kötelező szolgálati idő, az egyetem minden nyári szabadsága idején volt mindig egy hathetes továbbképzés. Így volt felosztva az a három esztendő, ilyen rövidebb időszakokra.”]

Hát így kezdődött...

Bevonultam katonának

*Vihar a levelet ide-oda fújja
Szegény katonának szomorú a sorsa*

Eger [Cheb], Nyugat-Csehország, 1945. február 16.

Talán nincs is népdalaink között találóbbs két sor, mely annyira illene katonáskodásomra, mint ez a kettő. De katona sem nagyon volt még ennyire ide-oda hányatva a sorstól, mint mi. Vagy így van ez minden háború katonáival? Nem tudom. De minket azután elkapott ez a vihar, belekerültünk a közepébe, amikor legjobban dühöngött, s valóban, mint a hulló falevelet, ide-oda sodort, Európa egyik végétől a másikig.

Már régi tervem volt, hogy naplót fogok vezetni. Valahogyan tetszett nekem ez az egész: mint egy újságíró megörökíteni az eseményeket: milyen öröm lesz majd jó pár év múlva olvasgatni. Bevonulásom után neki is szántam magam egyik borús hajmáskéri délutánon. Először bizony nehezen ment, sokat akadozott a tollam, sokszor nehéz volt őszintének lenni önmagam előtt. Később, különösen amikor egyre érdekesebb események játszódtak le, amikor egy egész világ háborúját, vajúadását láttam, körülöttem nemzetek élet-halál tusája, a legyőzöttek szenvedése, az éhezés, akkor már szinte mindennapi szükséglet a naplórás. Egy-egy érdekesebb eseményhez, különösebb élményhez hozzátartozik, természetes folyamata a napló írása. S most, amikor már egy fél füzetre valót összeírkáltam, sikerült itt Egerben, Csehországban első hivatalos kimenőm alatt szereznem ezt a füzetet, s fáradságot, időt és tintát nem kímélve nekiszántam magam, hogy bemásolom eddigi jegyzeteimet.

Behívómat 1944. október 12-én kaptam meg, hosszas utánajáráásra a losonci tüzérsztályhoz. 20-án vonultam be, és egyheti várakozás után már útba is indítottak Hajmáskér felé a tisztí iskolába. Ez november 1-jén kezdődött. Emlékszem, az első napokban igen levert volt a társaság, a sok idegen, a komor környezet, a megfélemlítésre törekvő hadapródok, mindez igen lehangolólag hatott az otthon elkezdett vidám katonaság után. Azután lassan beleszoktunk ebbe is. A komolyabb kiképzés már több változatosságot nyújtott. [„Hajmáskér a Dunántúlon, Magyarország tüzérsztízi kiképzésének volt a köz-

pontja. A kiképzőtisztek mind ludovikások voltak, elkezdtek belőlünk tüzértiszteket nevelni, talán négy hétig kaptuk az alap katonai kiképzést, a formaságokat, a sorakozó, a vigyázz stb. De már az alatt az idő alatt is voltak osztálytermekben óráink, ahol a geometria alapjaitól kezdve a tüzérismeretekig mindent tanítottak. A tanáraink jól képzett tüzértisztek voltak. Nagyon bele kellett mélyedni, hiszen a tüzérágyúknak az irányítására matematikai tudomány volt. A parancsnokság sokszor több helyen, szétszórta helyen lévő ágyúkat kellett irányítson, ez nem volt olyan egyszerű, mint a puskával, hogy oda nézz, arra lőj, hanem meg kellett adni pontosan az irányzékot és az ágyúcsőnek az emelkedési szögét, a ballisztikai tulajdonságait, hogy milyen messzire lőjön, úgyhogy tudomány volt. És sajnos csak elkezdni tudtuk, mert aztán annyira közel jutott a front, hogy kénytelenek voltunk onnan továbbmenekülni. Összesen két hónap, szinte a legalapvetőbb alapkiképzést kaptuk csak. Egyébként két évig tartott rendes időben.”]

Lassan megindult a postaforgalom is, csomagok is jöttek néhanapján. Csakhogy az otthoni postával megindultak a nyugtalanító hírek is hazulról. Egyre jobban közelednek az oroszok, Anyáék is csomagolnak, rövidesen indulnak Losoncról. Hála Istennek, itt tapasztaltam először magamon, mennyire optimista vagyok, eddig is, ezután is még mindig engem igazolt az idő. Szóval Anyáék nagyon is csomagolnak, de itt már kezdődik is a napló:

1944. XI. 28. Tegnap írt Anya: „Elérkezett a búcsú pillanata, holnap már viszik a ládákat, s pár nap múlva indulunk mi is!” Hát ez nagyon kellemetlenül lepett meg. Mert az eddigi leveleikből, bármennyire is komolyan vettem, azért nem gondoltam ennyire közelinek indulásukat. Titokban mindig is abban bíztam, hogy karácsonyra – esetleg már az első csillaggal – hazajuthatok hozzájuk. Hát most ez kútba esett. Egyébként ma ment el Varga Zsiga a Hunyadiba önkéntesnek, nagyon sajnáltam, olyan rendes fiú volt. [„Ő valamelyik Losonchoz közeli községből volt. Nem tudom, mi lett a sorsa, eltűnt teljesen.”] Azután meg arra gondoltam, miért is nem jelentkeztem én is? De ezen már kár nyugtalanzkodni, így döntöttem, emellett kitarok. Kiképzésünk negyedik hete is a mai nappal kezdődött. Már egyre több a tantermi kiképzés, alig jutunk ki párszor a szabadba.

Van azért magánélet is. Vasárnap (Szőnyi) Laci bácsiéknál, Apa losonci tisztársánál [„Az ottani csapatunknak a parancsnoka volt.”] voltam vacsorán, finom disznótoros volt. Már egészen elszoktam az ilyen zsíros ételektől, a rendes öltözettől, étkezéstől fehér abrosszal terített asztalnál.

Parancsnokunk, a főhadnagy úr, aki egyébként igen rendes ember – civilben egyetemi tanár – s mint katona is úriember, ma beszélt a tüzérek felavatásáról, a Borbála-ünnepségről. December negyedikén, Szent Borbála a bányászok és a tüzérek védőszentje névnapján rendezett műsoros ünnepségen, Losoncon annak idején mindig részt vettünk, élveztük cirkuszi számokat, (az újoncok között szinte mindig akadt artista), a látványos lovasbemutatókat. Arra is emlékszem, hogy Apa rendezésében milyen szenzáció volt, amikor a meghívott vendégekkel szemben felállított ágyúkból virágokat lőttek és virágeshó hullott a nézősereg fejére. Hosszú papírtekerésre, a Borbála-tekerésre írva versbe szedték az újoncok viselt dolgait, ezt Borbála küldöttje olvasta fel, a jókat kitüntette, a hibát vétőket megbüntette, mielőtt tüzérre avatták őket. Markói Béci neki is fogott a Borbála-tekerés megírásának. [„Egymás alá voltak a lapok ragasztva és fel volt tekerve, mert az úgy jobban mutatott. Mindig a csapatból kiválasztottak valakit, aki jól tudott beszélni, és az olvas-ta fel, ez volt a Borbála küldöttje.”]

XI. 29. Kellemetlen dolog, ha ez ember nem kap levelet, különösen akkor, ha majd nem mindenkinek érkezik, én meg csak egyre várom a postát. Azután felgyorsulnak az események: a mai lovardát külön parancsra már fél 11-kor befejezzük. Éppen hogy bekapjuk az ebédet, menetkészültség, sorakozó, a puskásokat és pisztolyosokat – mert ebből bizony nem jutott mindenkinek – beosztják karhatalmi századba. Nagyon nagy a mozgás, mi lesz még ebből?

Közben megjött a várva várt levél is, Duci öcsém (Ádika) írt, még mindig otthon vannak, így megint feléled bennem a remény, hátha nem kell elmenniük és hátha én is hazamehetek karácsonyra!

XI. 30. Dél előtt lövészet, azután tantermi oktatás. Délben egy fiatal százados úr keres, el nem tudom képzelni, ki lehet, hát micsoda meglepetés: Öcsi bácsi (Zoltán nagybátyám)! Kiszabadult – mint Horthy kormányzó szárnysegédjét egy időre a nyilasok letartóztatták –, most egyelőre ide van beosztva egy frontra induló osztály parancsnokaként. Nagyon vártam tőle a híreket, de nem sokat tud a családban senkiről sem. A rádió ugyan bement, hogy a mi vidékünkön megszilárdult az arcvonal, Mohács, Kiskőszeg [*Batina, Horvátország*] és Apatinnál [*Апатин, Szerbia*] viszont betörték a Dunántúlra. Ezek után már ide is várjuk a támadást: Pécszet is elfoglalták, ezért állították fel a karhatalmi századokat. Azt is hallottuk, hogy a németek bevetették a V2-t, ez azután már igazi rakétafejtő! Micsoda fejlődésnek nyitnak utat majd a békében ezek a most hadi célokat szolgáló kísérletek! De vajon mikor lesz az a békés folytatás?

XII. 1. December elseje, megjött a tél, de nemcsak a naptárban, a határban is! Olyan fagyos szél kerekedett, hogy csak úgy zörögtek a levelek, a megfagyott orrok és fülek, bizony, a katonasapka nem sokat véd! Egész dél előtt kinn voltunk, most még a fűtetlen tanterem is jölesik! Közben Markói elkészült a Borbála-tekerics szövegével is, van benne mindenkiről többé-kevésbé találó pár sor, lényegében jól sikerült. Kíváncsi vagyok a Borbála-ünnepségre, ugyan hol fogjuk tartani, vajon itt milyen lesz? Már csak három nap, és valódi felavatott tűzérek leszünk.

Mint a derült égből a villám, jött a hír: megyünk a frontra! A tiszti iskola rohamzászlóalj alakul, és mint ilyen, eddigi parancsnokaink vezetésével megkezdjük a frontszolgálatot! [„Az volt a hátsó gondolat, hogy a közkatona-nál értékesebb, az érettségivel rendelkező katonákat, jövődöbéli katonatisztek csapatát menteni kell, mentettek minket és az oktatótisztjeinket, parancsnokunkkal együtt.”] Ez volt sokaknak a vágya, most nagy az öröm, lázas a készülődés mindenfelé, tervezgetés, csomagolás, ragyogó szemek!

XII. 3. Fegyvereket kaptunk, puskát, golyószórót, géppisztolyt. Rajonként két fő önként jelentkező páncélromboló kiképzést kap: Bécivel mi is jelentkeztünk. [„Csetneki Béci, ő is Losonc környéki volt. Jelentkeztünk, mert akkor bennünk volt a lelkesedés... Hát ugye, tizennyolc éves fiú, aki belekeveredett itt a hadseregbe, még akkor mi mindig lelkesedtünk. Egyetlenegy alkalommal volt ilyen kiképzésünk, tán ha egy hét volt ez. Hajmáskér egy hatalmas tűzérési lőtérterület volt, több katasztrális holdas dombos pusztaság szinte. Kifeküdtünk a földre, és voltak ezek a rakétás fegyverek, egy csőből állott, egy irányzékkal, ki voltak rakva előttünk olyan kétszáz méterre a papírból készült tankmások, és azokra kellett célozni, hát egyszer-kétszer kilőttük.”]

Azután nagyszabású hadijáték, háborús főpróba, a tisztiek is részt vettek benne. A következő napon azután lefújtak mindent, állítólag felfogták az orosz támadást, már nincs szükség ránk. Hiába volt a nagy lelkesedés. Még tegnap Zoltán bácsi mondta, hogy egyes

orosz páncélos ékek már elérték a Balatont. Vajon mi lehet Fonyódon Nagypapáékka! Anyáékról sincs semmi hír! Most jöttünk vissza egy légiriadórról, nagy lövöldözést csaptak körülöttünk a boforsok. [légvédelmi ágyú] Közben azt hallottam, visznek minket is Németországba, a fenyegető helyzet miatt az iskolát kitelepítik. Azt mondták, kiképzésünk még eléggé hiányos, és a jövőd tartalékos tisztekre mindig is szükség van, ezt egy frontra történő bevetéssel nem lehet kockára tenni. Mindenesetre részünkről a lelkesedés megvolt. Igaz, voltak olyanok is, akik eddig ugyan különösen döngették a mellüket mint nagy hazafiak, amikor pedig arra került a sor, hogy esetleg valami áldozatot is kellené hozni, bizony, elbújtak a tömegben, nehogy valamire kiszemeljék, kiválasszák őket.

Korompai szakaszparancsnokunk mondta ezt a német utat, állítólag holnapután már mennénk is Bécsen keresztül Bruckba. Szép kis utazás lesz! H. Gyuriék már befejezték a tanfolyamot, őket elő is léptették hadapród őrmesterré. Megy haza Losoncra, én is küldök vele leveleket. Állítólag mi is holnap kapjuk az első csillagot. No, ezt is már régóta ígérik. Laci bácsiék is csomagolnak, ők is ugyanoda jönnek, nézem a térképet: ott aztán lehet síelni!

A Borbála-tekercsben Béci engem is kiserkesztett:

*Pedáns öltözködés, teodolit-mester,
Vajon mi a neve: ő a kis Lucifer,
Szabadság az lesz, ő biztosan tudja,
Másként hogy látná meg extráját Losoncon a Márta?*

[„Márta egy kislány volt, akinek udvaroltam még 18 éves koromban, a gimnáziumban. Extrának nevezték a katonaságnál a kimenőruhát, amit csak ünnep alkalmából húztuk fel.”]

Közben jönnek a hírek: Siófokot is elérték az oroszok, mi pedig csak szerdán megyünk.

Ma este bort is kaptunk a vacsorához, igaz, eléggé vinkó, [olcsó, rossz bor] de azért jólesett. Talán Borbála előestéje, vagy a hangulat javítása okából? Közben Béciit meglátogatta a menyasszonya, nagy csomagot is hozott, benne egy üveg vörösbort. Nagy elhatározással el akartuk tenni az útra, persze nem lett belőle semmi, ezzel is kipótoltuk a kincstári ellátást.

XII. 4. Na, ez az éjszaka még nyugodt volt, délelőtt foglalkozás helyett a raktárt szállítottuk, már itt semmi sem emlékeztet egy katonai kiképzőtáborra. A Hangyába [szövetkezet] mentem bevásárolni keresztül az egész táboron, az egész kép igen mozgalmas, teherautók, kocsik, menekültek mindenütt. A Hangyában is megkezdődött a kiürítés: italok, cérna gépselyem, hintőpor, tinta, só, paprika volt szinte vagonszámra, most mindenki annyit vett, amennyit akart, azelőtt meg üres volt az egész üzlet. Úgy látszik, nem bírják elszállítani, hát így oldják meg, hogy megszabaduljanak a készletektől. A felszerelését, ruháját is kicserélheti mindenki, így akarják menteni a raktárt?

Az eddig nagy nehezen ránk erőszakolt fegyelem is enged, az eddigi kínos szobarendnek nyoma sincs, kártyaparti, dohányfüst mindenütt. A felderítők a szomszédban már az ágyakat is szétszedték, állítólag holnap indulunk.

A szótáram is gazdagabb lett egy új szóval: a szajré. A katonának minden szajré, amit csak vásárol, szerez, cserél vagy akár visz magával. Így a menetelésnél szajré a neve a felszerelésnek, a csomagnak, a katona kenyérszákkal és egyéb szajréval van felszerelve.

Szóval itt is mindenki nekiállt a szajrézásnak. Fölvásároltunk mindent a Hangyában, paprikától hajszeszig. Azt hiszem, nem volt közöttünk egy sem, akinek ne lett volna másfél kiló paprikája. Mindenki így gyűjti a „valutát”, a cérnát, a cigarettát és az italt. Azt mondják, ennek lesz kint „csereértéke”. Mert a háború ide juttatott bennünket, most már nem vásárol senki, csak cserél. Mindennek megvan a maga árfolyama: egy kenyér 12–14 cigaretta, fél liter pálinkáért adnak egy üveg lekvárt, fél kenyeret meg két adag mézet! Jó is a gyűjtögetés, mert a legújabb hírek szerint mi is holnap indulunk, személyvonaton. Hát szép-szép, de azért egy szalmával teletömött vagonban kényelmesebb lenne aludni!

XII. 5. Elmúlt a Borbála napja, észre sem vettük, nemhogy megünnepeltük volna, egész nap csak a tétlenség, tengünk-lengünk, várjuk az indulást. A csomagok, a felszerelésünk összevissza dobálva a szobában, az ágyak már szétszedve. Délelőtt még mindig nem indulunk, délben ebéd, mindenki annyit eszik, amennyit csak akar! A fejtelenség mindenütt nagyon nagy, a vezetők együttműködése hiányzik, ettől a szervezetlenség. Jellemző, hogy két láda papírt meg mozijegyet is cipelünk magunkkal, közben 50 főt zsúfolnak egy marhavagonba.

Az indulásról persze még mindig semmi hír, így még tovább vásárolunk, dohányt is veszek. Micsoda készletek lehettek itt, ha még egy ilyen tömeges felvásárlás után is ennyi készlet maradt. Azután délután öt óra, szól a főhadnagyunk, szereztek egy kocsit, vihetjük a csomagokat az állomásra. Csetneki Bécivel jelentkezünk őrségre: úgy búcsúznak a kopott épületektől, mintha sohase látnánk többé a híres E-20-as körletet.

Kint az állomáson, ha lehet, még nagyobb a zűrzavar, a fejtelenség. Azzal mentünk az állomásra, hogy már rakodhatunk is a vagonba, s mire odaértünk, kiderült, még a vonat sem érkezett meg. A sár méteres mindenütt, szemerkélő eső, futkosás, kiabálás. Még helyet sem találunk, ahová csomagjainkat lerakhatnánk. Végre találunk egy szárazabb helyet, lerakodunk, a kocsit visszamegy a többiek csomagjáért, mi pedig megkezdjük az őrséget. Eleinte gyorsan múlik az idő, a többi őrral beszélgetünk, ők már reggel óta itt vannak. Úgy látszik, megfeledeztek róluk, hát így is lehet? Azután beszélgetés közben gyorsabban telik az idő, este fél nyolcra már jött is a váltás, mi indulhatunk haza, újra látjuk a kopott épületeket. Közben egy jó vacsorát remélve betértünk a Tulipánba, az egyetlen vendéglőbe, ami tömve volt katonákkal, a füstöt vágni lehetett, a borgőzös levegőben egy rozszant zongorán játszott valaki: „Ma este indulunk a frontra...” Mennyiszer énekeltük, akkor nagy sláger volt, most mégis jobban meghatott, mint máskor. Igaz is, most pár nap, és elhagyjuk Magyarországot. Már ez maga is elég nagy esemény, hiszen eddig én még sohasem léptem át a határt, most a háborúnak kellett jönnie, hogy ez megtörténhessék. Szóval elérékenyülten hallgattam, de a többiek is meghatódtak, látszott mindenki szemén, vagy csak a cigaretta füstje...?

Otthon meleg vacsora helyett teljes felfordulás fogadott, már nincsenek ágyak, a szoba tele szalmával, a fiúk fele kártyázik, fele alszik. Mivel vacsorára semmi kilátás, megesszük az utolsó darab kenyeret és lefekszünk.

XII. 6. Délelőtt folytatjuk a semmittevést, a szétszedett ágyakat levisszük az udvarra, közben légiriadó, futás a légőkörletbe! Itt ér a parancs: 50 ember azonnal az állomásra rakodni. Ezek szerint mégis indulunk? Arról is beszéltek ugyanis, hogyha nincsenek vago-

nok, akkor gyalog fogunk menni egészen Sopronig, ami vagy 150 km. Itt az állomáson azután rakodhatunk, van vagon bőven, igaz, hogy tele szögesdróttal, lapáttal, csákánnyal, talán évek óta rozsdásodik benne, ezeket kell kiürítenünk! És ilyen vagonokkal van tele az állomás, másutt meg nincs vagon a hadianyag szállítására! Nem csodálkoznék, ha a múlt világháború történetében olvasnám, de most, a háború ötödik évében, amikor – fájó valóság – az oroszok már a Dunántúl közepén, Hajmáskért is veszélyeztetik. Hát még mindig nem tanultunk eleget ennek a háborúnak a véres tapasztalataiból?

Egy egész délelőtt megfeszített munkája után sikerült a vagonokat kiüríteni, így hozzájutottunk. Igaz, 51 ember jut egy kocsiba, de legalább van, és nem kell gyalogolni. Hét háromszintes emeletes ágyat építettünk fel a kocsiban, ezen kellett 51-nek osztoznia: négy ágyon tízen helyezkedünk el, ez bizony kissé szűkös. Hajmáskéren még akkor is háborogtunk, ha egy duplaágyon hárman kellett aludni. Szóval berendeztük a vagon, kályhát is állítottunk bele, jól be is fűtöttünk, azután pihenés. Azaz csak lett volna, éjfélkor ébresztő: a ludovikás [*Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia*] uraknak is be kellett rendezni a fekhelyeket, három ágyért mind a háromszázunkat riadóztatták. S még ráadásul, akik elsőnek értek oda, meg is kapták a magukét: az egyik tiszt „úr” félóráig fektette őket a sárba lassúságuk miatt csőre töltött pisztollyal fenyegetőzve. Mi lehet akkor a Szovjetben?

XII. 7. Hosszú ide-oda tolatás után végre 12 előtt elhagytuk hatheti kiképzésünk színhelyét, Hajmáskért, megkezdődött az utazás. De korai volt az öröm, csak Veszprémig jutottunk, itt ebédeltünk, sárgaborsó-főzelék – mindig szerettem –, azután indulás. Közben besötétedett, így a vidékből nem sokat láttunk. Éjszaka kemény hideg a vagonban is, úgy látszik, még nem tanultuk meg kifűteni. Reggel festői kép fogad, a kelő nap fényében a Ság-hegy Vörösmarty megénekelte vidékét és jellegzetes formájú hegyét pillantjuk meg. Hát van szép is a katona életében, csak meg kell látni! Reggel kilenckor Celldömölk, itt azután állunk, várakozunk estig. Az őrség senkit nem enged leszállni, félnek a szökéstől! Azt beszélik, már eddig is megléptek néhányan. Hiába, a fegyelem lazulása egy amúgy sem magas erkölcsi szintű egységnél már velejárja ennek a zilált helyzetnek.

Ilyenkor mindig Gyula diák, Somogyvári Gyula könyvei jutnak az eszembe, amelyekben a múlt háborút írja meg, minden veszedelmesen hasonlít, de milyen lesz a vége... Később egy katonavonattal találkozunk, egy reptér műszaki alakulata. Azt mesélik, ki akarták őket is vinni, de a határnál nem mentek tovább, erre visszafordították őket a frontra. Az egyik katonától egy kétkilós kenyeret akartunk venni, komiszt, de nem fogadott el érte pénz. A kenyér bizony jólesett, mert útközben nem valami fényes az ellátás. Reggel feketekávé, délben valami egytálétel, este hideg vacsora, ez bizony nem nagyon elég a katonagyomornak.

A raktárvagonból, mivel meghallották, hogy nincs lőszerünk, osztottak nekünk két marokkal. Megkezdődött a kereskedelem is, árultak mindenfélét, vettem egy törülközőt 10 pengőért. Ruhaanyagot is árultak olcsón, ez már nem kellett, így is elég a csomagot cipelni!

XII. 9. Megint egész éjszaka mentünk, reggelre Szombathely előtt álltunk meg, Vépen. Egész nap csak unatkoztunk, este bementünk a faluba, persze későn érkeztünk, már minden boltot kiürítettek, felvásároltak. Aztán nagy nehezen kaptunk bort két kulaccsal, jólesett vacsora helyett.

XII. 10. Most Sopron előtt állunk Lövön. Itt azután már semmi lehetőség nincs bejutni a faluba. Délelőtt sorakozó, ruhavizsga, és ellenőrzik a létszámot, a szökéseket. A parancs: ezután már csak tiszta ruhával, lábbelivel lehet leszállni a vagonból, úgy látszik, meg kell mutatnunk a németeknek, hogy nem szedett-vedett menekülők vagyunk, hanem szervezett kiűrésről van szó. Azután meg ez a kis fegyelmezés nagyon is ráfér már a társaságra, az utazás eléggé szétzüllesztette a csapatot. Sopronba nem mehet be a vonatunk, állítólag tele van a pályaudvar. Azt is beszélnek: itt vagy két napot fogunk várakozni. Eddigi utazásunk hű képe a háborús utazási viszonyoknak, idestova már ötödik napja jövünk, és alig tettünk meg 150 km-t! Ha így fogunk Németországban is haladni és valóban oda megyünk, amiről beszélnek, Stettinbe, [*Szczecin, Lengyelország*] akkor el fog telni egy hónap is, amíg odaérünk. Azután reggel 6 óra, és indulunk, beérünk Sopronba, 10 perc után megyünk is tovább.

XII. 11. Reggel nagy a meglepetés! Már egész éjszaka éreztem a vonat rohanását, reggelre nagy a hideg, azt mondják, Wiener Neustadtban vagyunk. Érdeklődve ugrunk ki a vagonból, a látvány felejthetetlenül szép! A sötét, piszkos felhők helyett ragyogóan kék ég, szikrázó napsütés. A háttérben az Alpok hegyei, a Schneeberg sziklás hóval borított csúcsain csillog a napfény: az egész kép olyan, mint egy festmény, szinte valószínűtlenül élénk színeivel, formáival. Annyira meglepett a látvány, hogy szóhoz is alig jutottunk. Elhatároztam, ha egyszer béke lesz, nyugodt körülmények között ide vissza kell jönnöm, gyönyörködni ebben a panorámában.

Németországgal együtt, mert Ausztria most Németország, megérkezett a hideg tél is. Kint a kútnál, ahol mosdunk, mindenfelé vastag a jég. Bizony, ehhez sem voltam otthon hozzászokva, még akkor is zúgolódtam, ha a fürdőszoba nem volt befűtve! Micsoda jó dolog is volt akkor! Itt most a mosdás alatt a törülközőm keményre fagyott, de a mosdás azért jólesett!

Dél előtt légiriadó. Ezt a környéket sokat bombázták, nem is maradtunk a vonatban. Jöttek a gépek, habár nem annyi, amennyit otthon a Balaton felett szoktunk látni! Itt láttuk az első gép lelövését is, miközben a távolban Bécset bombázták.

XII. 12. Hát az eddigi utunk nem is volt utazás ahhoz képest, amit a német vasút csinált velünk. Egész éjjel rohant a vonat, de úgy, hogy három ágy is összedőlt a marhavaгонban. Reggel sem jött az otthon megszokott várakozás, itt, úgy látszik, máshoz vannak szokva. Még reggelizni sincsen időnk, pár perc a várakozás, indulunk tovább, mindenütt csak perces megállások. Nem is sejtjük, merre járunk, Bécset már az este elhagytuk, az elsötétítés miatt semmit sem láttunk belőle.

Azután a következő állomás Prerau, [*Přerov, Csehország*] tehát a Morava völgyén haladunk észak felé, ezek szerint a cél Stettin. Egmás után tűnnek el az állomások: Weisskirchen, [*Hranice na Moravě – Mährisch Weißkirchen, Csehország*] Stiebling, [*Žibřidov, Csehország*] lassan elmarad Morvaország, most már Sziléziában járunk, Marienberg [*Mariánské Hory, Csehország*] az első német állomás. Valóban érdekes élmény ez az utazás. Gyönyörű a vidék, hatalmas erdőségek, azután kulturáltan megművelt földek, rendezetten épült faluk mellett suhanunk. Feltűnik a földeket keresztül-kasul átszelő villanyvezetékek látványa, villamosított faluk, ipartelepek, gyárak.

A vasúti forgalom is hatalmas. Kettős vágányú vasúton megyünk, ilyen otthon talán nincs is. Mellettünk szinte ötpercenként robog el egy-egy szembejövő szerelvény, rakomány hadianyag, szén, katonai szállítmány. És úgy rohannak, mint nálunk a gyorsvonat!

Délben Ostravában állunk pár percig, itt vettünk először sört Németországban, ez az egyetlen jegy nélkül kapható ital! Ugyan nem olyan, mint a magyar, igaz, az ára sem annyi: 20 Pfennig egy korsóval. Hát bizony ez nem ár a háború ötödik évében. Eddig nagyon hittem a német győzelemben, ez a hitem az ittenieket látva csak tovább erősödött, hiszen az a nép, amelyik a háború ötödik évében is ilyen olcsóságot és ellátást tud biztosítani – és még nem is láttam mindent –, az méltó a győzelemre és az életre.

Délután a mi szakaszunk lép szolgálatba, beosztanak őrpárancsnoknak. Azután megyünk tovább, délután 3-kor megyünk át az Oderán, a hídon két német tiszt magyarul köszön ránk, ezek is jártak már nálunk. Azután megint a rohanás, meglepő a békebelien kivilágított állomás, Ratibor, [*Racibórz, Lengyelország*] majd Hindenberg [*Hindenburg in Oberschlesien, ma Zabrze, Lengyelország*] és éjszaka beérünk Opolnbe. [*Opole, Lengyelország*] Itt azután várakozunk, egy vasutas azt mondja, nem is megyünk tovább.

XII. 13. Éjszaka majdnem megfagytunk az őrségen, szerencsére a váltás hamarabb érkezett. Különféle hírek járnak: ki kell rakodnunk, előtte fertőtlenítés. Be akarunk menni a városba, de azt mondják, nem érdemes, az egész lakosság kint van a határban, lövészárkokat ásnak. Azután délután megyünk a fürdőbe, igen kellemes meglepetés: ragyogóan tiszta zuhanyozók, meleg és tisztaság. Bizony, nagyon jólesik, élvezzük a forró vizet, és ruháinkat is sértetlenül visszakaptuk, itt nem gőzzel, hanem forró levegővel fertőtlenítenek. A város, amin átmentünk, szépen rendezett, de kihalt és komoran, szomorúan szűrke minden.

XII. 14. Na, ezt is gyorsan elintézték! Azt hittük és úgy volt tervbe véve, hogy itt vagy három napig maradunk, a parancsnokok szerint legalább ennyi kell a teljes egység fertőtlenítéséhez. Erre a németek egy nap alatt elintézték mindent, és este már megyünk is tovább. Egész éjjel rohan velünk a vonat, reggelire sincs idő. A vidék egyre északiasabb, sok a fenyő, a nyárfa, legelők, rétek, azon is alig valami csenevész fűféle. Ezt is itt-ott hófoltok borítják, s a hó egyre több. Hideg is van nagyon, éjszaka két pokróccal, köpennyel takaródnak, mégis didergünk. A nagy iparvidék helyett egyre több a földművelés, kevesebb a villanyoszlop, eltűnnek a gyárkémények, a levegő is tisztább. Hajnalban jöttünk át Breslaun, [*Wrocław, Lengyelország*] nemsokára Posent [*Poznań, Lengyelország*] érjük el. Bizony erre sem gondoltam, amikor bevonultam, hogy alig néhány hónap múlva egész Európát bejárom! Hiszen eddig már átjöttünk Ausztrián, Morvaországon, Csehországon, Szilézián, most éppen Lengyelország északi területe felé halad velünk a vonat.

Schneidemühl [*Piła, Lengyelország*] előtt ebédelünk: itt elég sokat kell várakozni, közben majdnem odafagy a kezünk a csajka széléhez, hó is van itt, igaz, nem sok. Csak ne lenne olyan hideg! Schneidemühl az utolsó nagyobb város. Ide 4-kor érkezünk, mondták, hogy rögtön megyünk is tovább, de semmi sincs úgy, ahogyan mondják, már 4 órája várakozunk. Ezalatt bemegyünk az állomás éttermébe, szépen berendezett, fényesen kivilágított terem, valahogy a Keleti restijére emlékeztet. Hej, amikor még a nyáron ott ülhettem! Az étterem tömve, leginkább katonák mindenütt, de akad civil is. Feltűnő itt Németországban a sok nő, a pincérek között egyetlen férfit se látni. Ahogyan jöttünk, egyik helyen a síneket javították, a kevés férfi között rengeteg nő csákányozott, csinosak, szőkék, ez a jellegzetes germán típus, legalábbis így tanultuk. Itt az étteremben vacsorázni is lehet, igaz más az íze, mint az otthoninak, de egy tányér leves csak 30 Pfennig, és rengeteg. Sok a virsli, kolbász is, de ez már csak jegyre van. Sört és kávét viszont mindegyik lehet kapni.

Végre este indulunk tovább, megint nagyon nekilódult a gőzös, a marhavagon ide-oda dobál, csattog, alig lehet szót érteni, a kisebb állomások csak elsuhannak, nem is tudjuk, hol járunk. A vacsoráról saját magunk gondoskodunk, krumplit sütünk, kicsit megégett, de legalább jóllaktunk vele.

Azután nekikészülünk az alvásnak, amikor hirtelen megállunk, jön a parancs: „10 perc múlva menetkészen sorakozó!” Ahogy kinézünk, bizony nagyon nagy a hideg, szerencsére autóbuszok várnak ránk. Persze az elsőkről lemaradtunk, most várhatunk vagy fél órát. Mindenesetre a németek jól szerveztek, alig állt meg a vonat, máris itt várnak ránk az autóbuszok. Csak a hideg ne lenne, milyen szerencse, hogy Anya utolsó csomagjában a kesztyűt és fülvédőt még megkaptam. Aztán már visszaérkeztek, itt vannak az autóbuszok megint, az egyikre felpréselődünk, s a sötétben valahova megérkezünk, mindenesetre meleg van és vacsora: valami zabpehelyszerű, a sült krumpli után nem is voltunk éhesek, mégis jólesett a meleg étel. Mindenesetre azt már megfigyeltem, amit a németek megszerveznek, az megy, mint a karikacsapás, amit meg mi csinálunk, az már eleve el van veszve. Itt mindenütt a szervezettség, a rend és tisztaság. Amit pedig a mi parancsnokaink szerveznek, ott a várakozás, az álldogálás, felfordulás, fejtelenség.

Tisztaság szempontjából pedig nem is lehet egy napon emlegetni a hajmáskériverrel ezt a barakktáborot. Persze, később volt az ellenkezőjére is példa Egerben, igaz, hogy az már Csehország, a szakasz fele megrühesedett, a hálónkban poloska és tetű mindenütt! Vagy ez is hozzátartozik a háborúhoz? Azért arra is gondolok, miért csak a németek képesek erre a szervezethez, rendre? Vacsora után egy Kamerad [*haver*] elvezet a hálólhelyünkre, vagy 2 kilométert gyalogolunk, amikor egy fűtetlen barakkba érkezünk. Bizony, nem sokat aludtunk, éjjel arra ébredtem, a lábam majdnem elfagyott!

XII. 15. Reggel ébresztő, azután megyünk reggelizni, vissza az állomásra, vagy 4 km-re, csontfagyasztó a hideg, én még életemben ennyire nem fáztam! Vonatunkat most áttolják a tábor melletti rakodóvágányra, itt kezdődik a kirakodás, a saját holmi és a kincstári, eltart vagy 5 óráig. Persze, a konyhát nem hozták át, indulás vissza az ebédért, ugyanolyan a hideg, vagy még hidegebb, mindenütt a jég és összefagyott hó, csúszkálunk, ráadásul feltámad az északi szél. Néha azt hiszem, most már egy lépést se tovább, de csak kell menni. Végre megérkeztünk, este fél 7-kor meg is kaptuk az ebédet meg a vacsorát is egyben. Azután újra nekilódulunk a gyaloglásnak, végre megérkezünk, és milyen kellemes a meglepetés, a tegnapi jeges hideg helyett kellemesen duruzsoló kis kályha árasztja a meleget. Levetközni sincs erőnk, ruhástól dőlünk az ágyba! Félálomban még elgondolkodom, mennyi minden is történt velem eddig, de mi van még hátra!

Még napközben elgondolkozom: majdnem beleszakadtunk a munkába, csináljuk étlen-szomjan, amikor egy ludovikás tiszt úr nem találta elég gyorsnak a munkánkat, lehordott a sárga földig, kifejtette, hogy kár volt minden falat ételért, amit magunkba tömünk, még annyit sem tudunk, mint egy hordár! Hát annyit nem, az biztos, hiszen itt valamennyien érettségiztünk, egy jó része már a harmadik évet is végezte valamelyik egyetemen! És nem a pillanatnyi harag mondatja ezt velem, hiszen most, vagy másfél hónap távlatából írom e sorokat, már nem is tudom úgy kiéleznem, ahogyan akkor történt! És nem is elszigetelt jelenség, két nap múlva másutt, más szereplőkkel ugyanez ismétlődik meg, azzal a különbséggel, hogy egy pálinkával és cigarettával teli pánccslekrény nem tudtunk elég ügyesen a második emeletre felvinni!

XII. 16. Reggel nyolcan kimentünk az állomásra, az ott maradt holmiért, szerencsére egy teherautót fogtunk, azzal hoztuk be a holmit. Azután megint a szervezettség: jön a parancs: költözünk egy másik barakkba. Most látom, mennyi a csomagom, csak kétszeri fordulóra bírtam áthordani! Mi lett volna, ha nekünk is gyalogosan kellett volna ide jönnünk, mint a mérőszázadnak? A nap hátralévő része rakodással, rendezkedéssel telik, jól befűtünk, vacsorára krumplit sütünk, kenyeret pirítunk.

[XII. 17.] Másnap reggel fél hétkor ébresztő, reggeli, utána a kincstári holmit szállítjuk az állomásról, persze ez is a legnagyobb szervezatlenség jegyében, mint már megszoktuk. Lesétálunk az állomásra, mindenki a vállára vesz egy széket, és irány haza. Mert székeket is hoztunk ám, de minek? Így telik az egész délelőtt, az ebédre kapott egy tányér levestől bizony nem laktunk jól. Délután meg – a változatosság kedvéért – mindenféle könyvekkel teli ládákat, újabb páncélszekrényeket és rengeteg papirost cipelünk. Most már jól kiképzett hordárok lehettünk volna, persze a köszönet most is ugyanaz, mint amit már megszoktunk, csak most rongyos gazembereknek tituláltak, mert nem raktuk szépen egymásra a papírhegyeket.

Közben viszont sikerült megismernünk jövőendőbeli lakhelyünket: hatalmas, egyforma, egymástól úgy száz méterre épített egyemeletes házak, micsoda különbség a hajmáskéri barakkokhoz képest. Itt 4–8 ágyas, világos szobák, nagy ablakok, tiszták, cserépkályha a fűtés, és szekrények, ilyet sem láttam, mióta eljöttem hazulról! Hajmáskéren az ágyunk feletti polcon kellett minden holminkat elhelyezni, és micsoda rendben! Bizony, mindenki nagyon örült a saját szekrénynek. Olyasforma ez, mint egy diákszálló, nem pedig laktanya. A mosdó is külön látványosság: hosszú műköből készült vályúk végig csapokkal, a falnál zuhanyozók és – micsoda öröm – hideg-meleg víz folyik a csapokból. Hát itt valóban jó lesz lakni!

Mától a németektől kapjuk az ellátást, egyelőre meg vagyok vele elégedve, először itt laktam jól a kincstári koszton. Vacsorára szardíniát kaptunk, bizony, ilyen otthon nem volt.

XII. 18. Ma egész nap pihenő, ruha- és anyagkarbantartás, ezt bizony jó hallani a katonának! Ugyanis a katonai kifejezések között olyan nincs, hogy pihenő, a katonának mindig kell dolgoznia valamit. Ebben a környezetben a külvilágtól egészen kikapcsolódtunk. És ha nem lennének otthoni hozzátartozóink, szüleink, nem is nagyon kíváncznánk vissza abba a légiriadós, háborús hírekkel ijesztgető világba. Itt, ebben a ragyogó téli napsütésben szikrázó világban mintha a béke szigetére csöppentünk volna. A háborúra csak az emlékeztet, ha a kátrinban cigarettát akarok vásárolni, a kisasszony a jegyet kéri. Mert itt minden van, de jegyre! Jegyek nélkül nem vagy ember, csak sört ihatsz, meg feketekávé, de milyen rosszat! Ha viszont van jegyed, akkor mindent megkaphatsz, bőségben és hihetlenül olcsón.

Szóval kikapcsolódunk a külvilágból. Csak a pletykák hoznak hírt a tőlünk egyelőre olyan messze dúló háborúról. Most például azt beszélik, hogy a németek áttörték a nyugati frontot és a támadás lendületesen halad előre! *[Itt az ardeneki offenzíváról lehet szó]* Általában az a véleményem, hogy ez a háború valahogyan hirtelenül, egészen váratlanul fog befejeződni. Igaz, a kimeneteléről már kétféle a vélemény, én a kevesebbek oldalán vagyok...

Szőnyi századosunk szobavizsgát tartott, majd a következőket mondotta: „Fegyelmezett, példamutatóan katonás viselkedést akarok látni, meg kell mutatnunk a németeknek, hogy ez nem egy vert hadsereg, hanem emelt fővel hazamenni akaró és a

győzelemben megingathatatlanul bízó karpaszományos iskola vagyunk.” Hej, ha akkor a jövőbe láttunk volna!

XII. 22. Átköltöztünk egy új körletbe. Még este kitakarítottunk, s ma este már a jó melegre befűtött cserépkályhánál írom a naplóm. Kívülről-belülről már egyszer leírtam ezt a barátságos épületet, most mégis azt kell mondanom, olyan örömmel jövök ide a szobába, mintha haza mennék! Pedig az lenne igazán az öröm! Bizony, a hajmáskéri barokkhoz viszonyítva, ahol ötvenen szorongtunk egy szobában, szinte elképzelhetetlen, hogy itt csak nyolcan vagyunk. Ez a zöld cserépkályha is olyan otthonos. És van saját szekrényem is! Egészen olyan, mint egy üdülő!

A szobatársaimat is sikerült – hosszas veszekedés után – jól összeválogatni. Engem osztottak be szobaparancsnoknak, hát most itt vannak velem – persze először – a losonciak, Csetneki meg a Markói Béci, azután Hopp Feri, a nagy vadász és leendő erdőmérnök. Arra tanítgat, hogyan kell a madarat kitömní. Itt van Pintér Jóska, állatorvosnak készül, csak egy kicsit ideges. Stefanovits Pali kassai vegyész mérnök, és a két győri jogász, kiugrott papnövendékek: Nagy Tibi és Bokros Bella. Az esti szobavizsga is sikerült, rendbe szedtük alaposan a szobát, még az asztalt is leterítettük.

Holnapután karácsony, az első, amit nem töltök otthon! Vajon Anyáék hol vannak, ott-hon töltik a Szentestét? Mi is készülődünk, papírból díszeket ragasztunk, cukrot csomagolunk, karácsonyfát fogunk állítani itt is.

XII. 26. Elmúlt hát az első karácsony, amit az otthontól távol töltöttem!

A menekülés

Gross Born [Borne Sulinowo, Lengyelország], 1945. I. 6.

Hát belekezdünk ebbe az évbe is, elérkezett a hatodik háborús esztendő. Vajon mit is rejt magában, mit hoz még ránk ez az esztendő? Mit kell még megérnünk, mi mindenre kell még átesnünk? Tavaly ilyenkor még nem is sejtettem ezeket az eseményeket. Dehogyan gondoltam volna a tavalyi, áttáncolt, átmulatott szilveszter után, hogy ide kerülök, ilyen élményeken kell átmennem. Ezt az esztendőt nem kezdtem tánccal, pezsgővel: vajon ez mit hoz? „Tán a jövőnek holdas fátyolában ijesztő képek réme jár feléd?” [Vörösmarty: A merengőhöz] Hát igen, ha egy kicsit elgondolkodom, a hírek alapján bizony van ok az aggodalomra. Mégis bízom, reménykedem, remélem, hogy ez az év végre meghozza a rég megérdemelt, boldog, győzelmes magyar jövőt és békét, ezt, ami szinte már ismeretlen fogalom, békét hoz az 1945! Szóval: Boldog új esztendőt!

Volt közöttünk egy fiú, kitűnően rajzolt karikatúrákat. Egyszer egyikünkről megpróbálta, azután addig nem hagytuk békében, amíg az egész szakasról, mindenkiről el nem készült vele. Ott akkor nem volt fényképezőgép, mindössze ez az emlék maradt rólam, akkor alig múltam 18 éves, a legfiatalabb voltam közöttük. Losoncon a cseh idők alatt hat elemi jártak, a gimnáziumot 12 éves korban kezdték és a gimnáziumban is, itt a katonaságnál is nálam mindenki két évvel volt idősebb.

I. 11. Na, eltelt az első hét ebben az új esztendőben! A szilvesztert bizony nem töltöttük mulatsággal, átaludtam, átaludtunk az újévbe. Igaz, éjfélkor nagy lövöldözésre ébredtünk, a németek így köszöntötték az újévet. Reggel Zippnowba [Sygniewo, Lengyelország] mentünk be istentiszteletre. Igaz, németül beszélt a pap, de aránylag egészen jól megér-

tettem. Közben persze nagyon is haza kalandoztak a gondolataim. Bizony, eszembe jutott: tavaly ilyenkor a losonci öreg templomban imádkoztam, dehogyis gondoltam volna, hogy egy év múlva egy kis eldugott északnémet faluban hallgatom a német katonai lelkes győzelemre buzdító szavakkal telítődött prédikációját.

Vasárnap templomban voltunk, itt sok az evangélikus, minden kis faluban is van evangélikus templom. Meglepően rendes, rendezett kis falu ez a Zippnow. Kisvárosias utcák, jól öltözött lakosok, rendes házak. Szinte filmszerű a templomhoz vezető út, jobbról-balról a behavazott fenyőfák, a magasra épített, manzárdos házak. Kár, hogy olyan messze van a tábortól, ide máskor is bejöhethénk!

I. 14. Egészen belefásul az ember az idő múlásába itt a katonaságnál. Olyan egyhangúan, minden esemény nélkül peregnék a napok, hetek: utólag visszaemlékezve annyira egyhangúan, szürkén tűnnek el a feledés homályába, kutatni kell az emlékek között. Én pedig írni akarok, szeretnék lehetőleg mindent megörökíteni, ami velünk történik, hiszen annyira megtetszett ez a naplórész, és annyi minden történt.

Felmászom az emeletes ágyamra, és ezzel mintha megszűnne körülöttem a világ, csak egy-egy hangosabb szó jut el az értelmemig. Ilyenkor egyedül a naplónak élek, szinte gondolkodás, fogalmazás nélkül szalad a tollam a papíron. Tehát írok, szeretnék mindent megörökíteni, nem is azért, mintha az én személyes élményeim valaha is másoknak érdekes lennének! Talán ha majd egyszer valaki olvassa, nem fog benne sok érdekeset találni, nekem mégis különleges valóság: a lapok között felrélik Hajmáskér, az E-1 [parancsnoksági épület] szép, tornyos épülete, az utazásunk, szorongás a vagonban, azután Gross Born, egy cserépkályhás kis szoba, majd hirtelen a menekülés: 43 kilométer dermesztő hidegben, hóban egy nap alatt és most itt ebben a kis cseh-német város [Egerről, Csebről van szó] laktanyájában. De menjünk csak sorjában, folytatom, ahol abbahagytam, a naplórészénél. Először furcsa volt őszintének lenni saját magam és egy fűzetlap előtt, pedig írivaló mindig akadt bőven.

Régen nem voltam annyira ideges, feszült, mint a tegnapi szobavizsga alkalmával. Hiszen lelkesedésből, önként jöttem ide. A többieknél érthető, ha kitör a honvágy, a rossz, katonaságellenes hangulat. Talán nem is ez a helyes kifejezés, nem is fedi, sőt elfedi a valóságot, nem magyarázza azt a lelkiállapotot, ami itt lassan rászáll az egész társaságra. A honvágnak, az otthoniak, a család felett érzett bizonytalanságnak, aggodásnak, a hontalanságnak és hazavágyásnak érzései ezek. Egy kifejezhetetlen, megmagyarázhatatlan kórokozó, csak a tüneteit ismerjük. És megtámad mindenkit, kit súlyosabban, kit kevésbé. A múltkor például Csetneki Béci volt így egész délután: ingerlékeny, ideges, veszekedős, azelőtt nem is hittem volna: van, aki bele is betegszik, a szó szoros értelmében be is lázasodik.

Én azelőtt nevettem volna, ha a honvágy valóban ilyen súlyos jeleiről hallok, annyira valószínűtlennek tűnt, most meg itt van körülöttem, hol az egyikünkön, hol a másikon jelentkezik. Én eddig, hála Istennek, elkerültem, és vagyunk így páran, és így a jobb, most gépek vagyunk, katonagépek, akiknek nincsenek érzelmeik, nem szabad gondolkodni!

De megint elkalandoztam a tegnapi szobavizsgától. Nem részletezem, de nagyon ideges lettem, amikor a frissen borotvált emberek szakállt talál (mi köze hozzá), a frissen lemosott szekrény tetején port csak azért, hogy belekössön valamibe. Most, a háború hatodik évében ilyen semmiségekbe belekötni, amikor az ország háromnegyede már

orosz kézen van? Ilyenkor egyre inkább az jut az eszembe, hogy nem véletlenül jutottunk idáig!

Ma reggel belenyúltam a szekrényembe, kezembe akadt a Bibliám, felnyitottam, a 42. zoltár 12. versénél nyílt ki: „Miért csüggedsz el lelkem és miért nyughatatlankodol bennem? Bizzál Istenben, mert még hálát adok néki, az én szabadítómnak és Istenemnek!”

II. 23. Háromheti változatos, érdekes és olykor megerőltető gyaloglás, vonatozás, autóstóp után, most visszafelé haladva északról délre, végre megérkeztünk ide, a csehországi Egerbe. Bizony erőlködnöm kell kutatva az emlékek között, hogy a sorrendiséget megtartva semmit se felejtsek az átélt napok élményeiből. Most megpróbálom elmesélni:

Megint lövészetre készültünk – ha nem lenne olyan messze, örömmel mennék, hiszen mindig érdekelt a tűzertudomány, csak ez a 30 kilométeres gyaloglás ne lenne! Este meglátogattam Markói Bécut, gyengélkedik, jól megfázott, de már javul. Közben, mondják, a báró Vécsey keresett. [„Ez is egy katonatársunk volt, ugyanúgy karpaszományos, tehát érettségizett, de honvédi, tehát legalacsonyabb rangban, mert mi addig még nem kaptunk semmiféle előléptetést.”] Nem tudom, mi lehet, hiszen alig ismerem. Annál jobban meglepődtem, amikor találkozásunk után mondja, holnap lövészet helyett mi vadászni megyünk! Hát ez kellemes meglepetés! Ha Apa látná, milyen örömmel készülődünk, tisztítom a puskát, válogatom a golyókat.

Másnap azután már egészen más hangulatban indulunk, és tesszük meg azt a 6-7 kilométert az erdő széléig. A frissen esett hóban látszik, ez az erdő nemcsak nagyon szép, de gazdag is vadban. Már az első pár lépés után nyúl nyomok, azután egy őz léptei, majd az erdőben sok a szarvasnyom. Elsőnek egy szálerdőn megyünk, az ötödik lépés után őzsuta ugrik a gidájával! Azután már nem volt ilyen szerencsénk, a báró ugyan rálőtt pár nyúlra, de mindet elhibázta.

Ebédre egy tisztáson tüzet raktunk, kenyeret pirítottunk és megettük az ebédre kapott sajtot, eléggé szegényes vadászebéd, de nagyon jólesett. Délután sem jártunk több szerencsével, lövöldöztünk ugyan nyulakra, de a golyós puskával nem volt sok szerencsénk. Azután megunva a járkálást, bementünk a közeli faluba valami ennivalót szerezni. Vettünk is teát, szaharint, kenyeret, a pékkel meg össze is barátkoztunk, meghívott ebédre! Hát bizony nagyon jólesett asztalnál, tányérból enni!

Azután elbúcsúztunk, elindultunk az erdőn keresztül hazafelé, amikor egy csapat szarvassal találkoztunk. Becserkæsszük, közeledünk, azután kiválasztok egyet, célzok, de bizony nagyobb a vadászláz, mint kellene, ide-oda ugrál a puska a kezemben. Amikor el akarom sütni, akkor látom, a biztosítékot is elfelejtettem kinyitni! Amikor meg ez is megvan, úgy fölé lövök, hogy csak na! Az igazat megvallva, nem is bántam! Hát ez volt az első (és utolsó) szarvasvadászatom!

I. 20. Pár napja egyre inkább beszélük, tovább kell mennünk. Eddig is mondtak már ilyeneket, most azonban az a hír is jött, az oroszok Varsónál áttörték a német frontot és közelednek, már alig vannak ide 80 km-re. [„Az a hír jött, hogy egy orosz ék előretört – Grossborn az Északi-tenger partján volt – a tengerpart mentén, és rendkívül nagy gyorsasággal közeledik hozzánk, tehát ki kell üríteni ezt a területet.”] Hát egyszer már menekültünk Magyarországról az oroszok elől vagy 800 km-t, most megyünk tovább? Azután az új hír: vagonokat nem kaptunk, gyalogosan kell menekülni, semmit sem vihetünk magunkkal, csak a menetfelszerelést. Később engednek ebből is, mindenki készíthet egy kis

szánkót, azon viheti, amije van. Persze, mi rögtön egy nagy közös szánkót ácsoltunk össze, amikor megpakoltuk, volt vagy 500 kiló!

Azután kiosztják a hideg élelmet, ezt kell három napig beosztanunk. Nagy a fejetlenség mindenütt, a környező falvakban is. Ezt a fejvesztett menekülést már jól ismerjük Hajmáskérről: hatalmas ponyvás kocsik, agyonra fárasztott lovak és emberek, hideg és didergő emberek, menekülésre készülő családok, katonák mindenütt.

[I. 23.] 23-án reggel felsorakoztatnak, indulnak a századok, a mienkből azonban karhatalmi szakasz lett, mi leszünk az utolsók, a hátvédek. Így maradunk a kihalt, kiürült táborban. No, ekkor azután megkezdődött a „szajrézás”. Persze érthető, amit mi nem viszünk el, azt majd viszik az oroszok! Katonák voltunk, éhesek, érthető hát, hogy először a konyhára rohantunk. És itt kezdtünk csodálkozni igazán: amíg mi eddig csak tengődtünk a kosztón, itt azután mennyi minden volt felhalmozva: sajt, kenyér, kétszersült, margarin, húskonzervek, rizs. De kik azok, akik ezeket a holmikát itt hagyták? A nagyváradiak konyháján meg vagy 40 teljes füstölt sonkát is találunk! Miért kellett ezt mind itt hagyni? [„A nagyváradi az egy másik karpaszományos tűzeralakulat volt.”] Miért nem lehetett kiosztani, hiszen a négy napra kapott hideg élelem napi 25 dk konzervből és 10 dk sajtból állott. [„Teljes önellátásra voltunk berendezkedve, voltak saját szakácsaink – hogy honnan, és mit tudtak beszerezni, de hát beszereztek. Ha panaszra lett volna okom, akkor arra emlékeztem volna.”]

Szerencsére parancsnokunk azt mondta: „Na, fiúk, most lássátok el magatokat!” Hát szót is fogadtunk, igaz, falat is kellett törni, ablakokon bemászni, de lett mindenünk. A másik barakkban egy teljes ruházati raktár maradt, posztóruhák, cipők, csizmák, bakancsok, még futballcipők, sínadrágok is és nyersanyag, bőr, szövet mérhetetlen mennyiségben! Mi pedig itt sokan lyukas cipőben, bakancsban jártunk a téli hóban! Szóval így telt az időnk az indulás (menekülés) előtt: szereztünk, szajréztunk mindent, amit csak láttunk. Én is szereztem egy prima lovaglónadrágot és -csizmát, igaz, azután a menetelés alatt bizony tönkrement.

I. 24. Hát nekiindultunk az útnak gyalog! A mai napi menetcél Tempelburg [*Czaplinek, Lengyelország*], 28 km. Reggel kilenckor indulunk, bizony, eléggé siralmas a kép, de még mindig biztatóbb, mint tegnap: tiszti asszonyok gyalog a hóban, karon ülő gyerekeket húztak maguk után szánkón!

Mi gyönyörű időben indulunk, szikrázó napsütés, de eléggé hideg van, mindegy, a menetelés alatt nem nagyon érezzük. Közben egyre-másra előznek az úton a menekülő kocsik, járművek, teherautók, ezt sem fogom elfelejteni: másfél óráig nem sikerült rámenni a rederitz [*Nadarzyce, Lengyelország*] főútra, a menekülők véget nem érő kocsisorának csak nem akart vége szakadni. Azután megkezdődött a gyalogmenet átka, a harmonikázás: elindulunk, megyünk 2-300 métert, megállunk. És ez így megy kilométereken át. Ez sokkal jobban kifárasztja az embert, mint a folyamatos menetelés. Rederitz után 8-10 km-t erdőben kell mennünk, itt azután kezdünk már megizzadni, letérünk a rendes, a jegesre taposott útról, itt bizony nem élvezet ezt az egy szál deszka talpú szánt a jó 20 cm-es hóban húzni, a vékony deszkatalp belemélyed a hóba. Egyre lassabban haladunk, már alig vonszoljuk magunkat, és az erdőnek még mindig nem akar vége szakadni!

Lassan besötétedik. Az út mellett egyre több az elhagyott katonaláda, kisebb, hasznatalannak ítélt, vagy csak túlságosan nehéz csomag. Az egyik helyen egy ledőlt kocsni rakomány, már ez sem tud érdekelni, oda se nézünk, fásultan megyünk tovább.

A lábaink már alig mozognak, de nem merünk leülni, pihenni, félünk, hogy nem bírunk majd elindulni. Azt hiszem, ez a kimerültség végső határa, szinte gondolkodni sem tudunk, alig vesszük tudomásul, hogy vége az erdőnek, és az útjelző tábla betűi is összefolynak a szemünk előtt: Tempelburg 6 km. Hogy ez mit jelent, sok-e vagy kevés, már nem jut el az agyunkig, csak taposunk a havat, húzzuk a szánt, mint valami gép.

Vége a mély hónak, elérünk egy műutat. De az öröm még korai, az út egyre meredekebben visz felfelé, a szán egyre nehezebb. Nekidőlünk a kötélnek, vállunk elszibbad, kezünk megmerevedik az erőlködéstől. Biztatjuk egymást, szidjuk, aki lankad, pedig magunk is alig bírjuk. Azután már nem megy tovább, megállunk pihenni. Közben egyre az jár a fejemben, ez az a pillanat, amikor az ember leül a hóba és nem kel fel többé... De erre gondolnak a többiek is, pár percnyi álldogálás után indulunk, egyre csak biztatjuk egymást, hiszen már látszik a falu, csak tovább, tovább! Az indulás ezer fájdalommal jár, újra belevág a kötél a vállunkba, újra égni kezd a talpunk, de nagy hórukkolás közben csak nekivágunk az utolsó fél km-nek.

Végre megérkezünk. A falun át már szinte félálomban megyünk az iskoláig. Itt meleg szoba, meleg vacsora vár. Szinte alig hisszük, az órára pillantva, éjjel fél egy van! Hogyan megyünk tovább holnap?

I. 25. Hát csodálatosan kipihentem magam, lábaim ugyan még remegnek az izomláztól, de azért a fiatal szervezet hamar regenerálódik, egészen jól bírtam a gyaloglást, ahhoz képest, hogy ehhez ugyan nem nagyon voltam hozzászokva. A mai menetcél Falkenburg [Zlocieniec, Lengyelország] – Stöwen [Stawno, Lengyelország] – Baumgarten [Braszowice, Lengyelország], 32 km! Az induláskor biztatnak, megint jön a tegnapihoz hasonló erdős szakasz, de remélem, ez csak rémhír, mint annyi más. Az első 9 km Stöwenig könnyen telt, itt ebéd, majd indulás tovább. A vidék gyönyörű, ha a szán nem lenne olyan nehéz, még gyönyörködnénk is benne. Így most is elhatározom, ha egyszer béke lesz, bejárom ezt a vidéket is.

Falkenburgban Széplakiék vettek egy lovat, nem egy táltos, inkább rokkant vén gebe, de a szánt azért hozzákötjük. Megy is a dolog egy darabig, igaz, az istráng, ami drótból van, gyakran elszakad. Pár km-t mégis könnyebb így is. Közben az egyik faluban találkozunk az egyik előrement századdal, mesélik, a népek itt nagyon barátságosak, etetik, itatják a magyarokat. Ezt mi is hamar megtapasztalhatjuk. A faluban ugyanis meggondolta magát a gebénk, nem használ a szép szó, a verés. Mi is kénytelenek vagyunk megállni, bemegyünk az egyik házba vízért, hát behívnak, kávéval, zsíros kenyérral kínálnak, mi sem kéretjük magunkat, bizony jól belakmározunk. Itt is maradnánk, de semmi hely a faluban, kénytelenek vagyunk továbbmenni. A következő falu 4 km, minden erőnket megfeszítve behúzzuk a szánt hárman, itt ér a meglepetés, tovább kell mennünk, a mieink már egy faluval előbbre vannak. Mi most már azután egy lépéssel sem megyünk tovább, mindenfelé hívogatnak a házakba, engedünk az invitálásnak. Bent pazar vacsora, vetett ágy, szinte paradicsomi a kényelem.

I. 26. Reggel nem akarok hinni a szememnek: paplanos, ruganyos ágyban ébredek, fűtött szoba, eddig nem ehhez voltunk szokva a katonaságnál. Kényelmesen kelünk úgy fél tíz felé, gondos házigazdánk már meleg mosdóvízzel vár. Felöltözünk, terítve az asztal, párolgó tejeskávé, zsíros kenyér, lekvár, hideg sült hús. Bizony, mi nem nagyon szégyelljük magunkat, jóllakunk erősen! S mikor búcsúzkodni kezdünk, hogy megyünk tovább, még az ebédet is feltalálják! Hát itt kerekre ettük magunkat!

Kíváncsian érkezünk a következő faluba, Baumgartenbe. Amint megláttuk a többiek elhelyezését, csak bámulunk és örülünk, hogy az este nem folytattuk az utat: egy iskolában vannak bezsúfolva, földön, szalmán éjszakáztak. Itt legalább az étkezésre nem volt panasz. Az első kincstári étkezésnél szakácsaink kivettek magukért, rakott krumpli és tejbegríz volt, kellett is a kalória, mert rögtön reggel elvittek havat lapátolni az úton. Négy napig pihentünk itt, azután I. 31-én indultunk tovább. Lovat most nem sikerült vennünk, magunkat fogtuk be és húztuk a szánt tovább. A menetcél Drennburg – Wangerin, 30 km. [Węgorzyno, Lengyelország] Drennburgba még könnyen beértünk, de azután az eddigi 60 km nagyon meglátszott mindenkin.

Az út mellett egyre több a döglött ló. Eddig csak olvastam az újságban az ilyen menekülésről, most meg belecsöppentem a közepébe, a rideg, kegyetlen valóságba. Menekülő családok az úton, gyereksírás, remegő lábú lovak húzzák a megrakott kocsikat, mentik azt, ami megmaradt egy élet munkájából. És mindenki azért imádkozik, hogy a lova minél tovább bírja, hiszen ha nem, mehetnek a karon ülő gyerekekkel, ősz hajú öregekkel gyalogosan tovább.

Menetoszlopunk lassan egészen széthúzódott, szétzilálódott, mi is alaposan lemaradtunk. Este megint jól kifáradva beérkezünk Wangerinbe. Itt egy iskola udvarán van összezúfolva az összes szán, hála Istennek meleg babgulyás vár, megesszünk vagy két csajkával, ez az egész napi kosztunk. Az elhelyezés itt egy moziban a székek között van. És jön a parancs: könnyíteni kell a szánkókon, amennyire csak lehet, a holnapi menetcél Stargard [Stargard Szczeciński, Lengyelország] 48 km, indulás hajnali 3-kor! Hát itt eléggé eldurvul az ember, szinte fatalistává válik, nem törődünk semmivel, ezen is csak nevetünk.

A mozi mellett magánlakás, bekopogunk, vizet kérünk, csinos fiatal nő fogad, kávéval kínál, behív. Elbeszéljük kalandjainkat, s mivel úgyis itt kellene hagyni csomagjaink egy részét, itt hagyunk nála két tisztí köpenyre való anyagot meg két csizmára való bőrt. Az örömet nem lehet leírni, persze rögtön meghív vacsorára is: kolbász, sonka, vaj, méz, dzsem, kenyér, valódi brazil kávé (nem német) és jó cigaretta. Azután szól a rádió, mi kényelmes fotelekben ülve hallgatjuk, szinte álom ez, de az is, amit eddig átéltünk. Még táncolunk is, majd búcsút veszünk és megyünk aludni a mozi székeire.

II. 1. Reggel négykor indulunk az eddigi leghosszabb útra. Szánjaink most még nehezebbek, egész éjjel esett az eső, most is erősen olvad. Nem tudom, meddig bírjuk így. Hát nem sokáig, most már nem megy tovább! Annyira ki vagyunk merülve, hogy döntünk: elhagyjuk a szánt. Le is állunk egy erdőszélen, egy kenyérzsákba beszorítva az élelmet és a legszükségesebb dolgokat, nekivágunk az útnak. Tegnap a moziban otthagytam az extra ruhámat is. Ha nem bírom, hát nem megy. Kár volt eddig is cipelni.

De a gyaloglás is alig megy már. Tibi beteg, mi meg nem hagyjuk itt. Új módszerrel próbálkozunk, egy autót szeretnénk leállítani. Persze egyik sem áll meg. Hát csak tovább gyalog, de azért integetünk minden autónak, hátha mégis sikerül. Azután alig hiszünk a szemünknek: az egyik lassít és megáll. Szaladunk utána, dobáljuk fel a holmit és mászunk utána mi is.

És ezzel új szakasz kezdődik a menekülésben: a hobózás. Kiáll az ember az útra és várja a jó szerencsét, helyesebben egy autót. Ha jön egy, találgatunk: megáll, nem áll meg. Rendszerint nem, annyira tele vannak menekültekkel, sajnálkozva integetnek és rognak tovább.

Azután, ha húsz-harminc után egy megáll, rohanás utána, dobáljuk fel a csomagokat és mászunk utána, nem lehet tudni, mikor indul tovább. Így nekünk is sikerült egy üres benzineshordókat szállító kocsisor egyikére felkapaszkodni, egy barátságos százados vezette, mondja, elvisz Stargardig.

Most visszagondolva érzem, mennyire szomorú érzés volt megelőzni, autóról nézve elhaladni gyalogosan vánszorgó társaink mellett, akik nem jártak ilyen szerencsével. Majdnem 15 km hosszban szétszórva a menekülők, magyarok, németek vegyesen. Az út csupa lucsok, sár, mégis egyik-másik még mindig erőlködik, húzza a szánt, legtöbbünk már mindent elhagyott, csak kenyérsákkal és puskával menekülünk.

Jó másfél órás autózás után meg is érkeztünk. Itt mi vagyunk az elsők. Az utcán sétálgatva egy nő szólít meg: „Magyarok?” Meghív, ebéddel, uzsonnával kínál, megköszönjük, majd jóllakottan felkeressük a hivatalos szállást. Egy laktanyába irányítanak, itt is a már jól ismert fejtelenség, felfordulás, készülődnek a menekülésre. Fűtetlen szobában alszunk. Másnap elhatározzuk, nem megyünk a többiekkel vonaton, folytatjuk a hobózást, autót keresünk. Most szerencsénk van, rögtön meg is áll egy, felszállunk, és megállás nélkül megyünk az Autobahn [autópálya] csatlakozásáig. Itt megint a várakozás, délig semmi lehetőség, hát gyalog indulunk tovább. Jó másfél km után ugyan felvesz egy autó, de csak 7 km-t visz, onnan megint gyalog tovább a hídig. Már tegnap megjött a parancs: éjjelig át kell kelnünk a hídon, az Oderán, ekkor felrobbantják. Bizony ez már minket nem nagyon izgatott, annyira ki voltunk merülve, ha sikerül, sikerül, ha nem, hát nem, akkor itt maradunk ezen a parton.

Most itt várakozunk a híd előtt, a német tábori csendőr megállítja az autókat, hátha valamelyiken van hely. A forgalom ugyan nagy, egyik autó a másik után, de mindegyik tele menekülőkkel. Végre, vagy kétórás várakozás után, jön egy majdnem üres, kapaszkodunk is fel, ez elvisz egészen Penkunig. [Németország] Idáig kell elérnünk, másfél órás autózás, félórás gyaloglás, és megérkeztünk. Egy nagy vendéglő termében rakodunk le, végre meleg van és vacsora. Mi viszonylag az elején érkeztünk, mindenből jutott elég, hely is van, hamar elalszunk.

Reggel az egyik fiú azzal jön, ne nagyon járkaljunk, a németek szedik össze a fiúkat, viszik a frontra. Több se kellett nekünk, felvettük a reggelit és irány valami civil szállás felé. Az első házban rögtön ismerőssel találkozunk, egy volt szobatárs. Már csak a fészerben van hely éjszakára, de azért itt maradunk. Vacsorára a szomszédba invitálnak, itt is nagyon barátságosan vendégelnek meg. Hely itt sincs, vissza a fészerbe, itt van két ágy, négyen meg a földön helyezkedünk el. [„Egyszer, hogy mi célból, de kivágott fenyőfákat szállító utánfutós teherautó állt meg a tiszteletünkre, három hosszú, talán tizenöt méteres fenyőfa volt rajta, a sofőr intett, hogy felmászhatsz. Alig tudtunk felkapaszkodni, mert jeges, deres volt a megfagyott fatörzs külső része. Azzal is haladtunk tovább legalább 30-40 kilométert. Azt tudtuk, hogy a cél Eger, az volt a parancs, hogy ott találkozunk. Ahol a németeknél megszálltunk egy-egy éjszakára, vendégül láttak, bőségesen, hiszen mezőgazdasági terület volt, így ők, a háború utolsó évében is bőven el voltak látva élelemmel.”]

Másnap délben indulunk Sommersdorfba [Sommersdorf, Penkun, Németország], itt gyűjtik össze a mi csapatunkat. Gyorsan beérünk, a fejtelenség itt is óriási, hely sincs, végre a paplakban kapunk szállást, valamikor szépen berendezett úri szoba, most a bútorok a fal mellé tolvá, a földön szalma, a társalgó asztalán csajkából esszük a félig hideg vacsorát.

Istenem, mi is lehet a mi otthoni, gyönyörű lakásunkkal? Vajon ott is katonák töltik az éjszakát? Az idős pap bácsi szerethette a jó italokat, az egyik szekrényben két üveg rum, borovicska, whisky és mindennek a teteje: egy üveg francia Benediktiner. Ezt bizony nem is hagytuk ott, visszük magunkkal a következő szállásra, egy közeli tanyára. Akik előttünk laktak ott, nagyon dicsérték a háziakat, már a harmadik disznót ölik a katonáknak.

Hát nem is panaszkodhattunk, a jókedvről meg a magunkkal hozott italok gondoskodtak. A háborúra csak az emlékeztetett, amikor az éjszaka, szinte nappali fényben, a sok száz Sztálin-gyertya fényében bombázzák az oroszok Stettint.

II. 9. Hajnalban indulunk tovább, a cél Tantor [*valószínű Tantom, Németország*], most ez csak alig 15 km. Teljes menetfelszereléssel rohamléptekkel, alig két óra alatt értünk be, ezzel vége az alig két hét alatt megtett 210 km-es gyaloglásnak, menekülésünk ezen szakasza véget is ért.

Itt késő délutánig várunk a vonatszerelvényre. A marhavagon most nagyobb, de nincsenek ágyak, csak szalma, ezen helyezkedünk el. És megkezdődik a második németországi vonatozás, most vissza dél felé, a második éjszakán Drezdát hagyjuk el, majd beérünk Csehországba.

Drezdában egy magyar tüzéroszloppal találkozunk, gyöngyösiek, egyikük ismeri Apát, azt mondja, Csehország felé menekülnek. Azt is meséli, az oroszok Losoncot teljesen összebombázták és -lőtték. A harcok itt több mint két hónapig tartottak, a városból nem sok maradt.

II. 11. Mondogatjuk egymásnak, úri helyen, Karlsbadban [*Karlovy Vary, Csehország*] reggelizünk: éppen ott haladt el vonatunk a reggeli idején. A tegnapi nap nagyon szép vidéken utaztunk: az Elba völgyén. A folyó itt alig nagyobb, mint Szegednél a Maros, olyan száz méter mély völgyben kanyarog. A völgy szűk, a vasút gyakran csak a hegyoldalban fér el. A két parton, mint játékok, piros fedelű kis házak, nyaralók, villák. Vajon mi van a fonyódival?

Minden kanyar után változik a kép, lassan beérünk a hegyek közé. De hamar besötétedik, vége a panorámának, mi meg lefekszünk a szalmára, aludni.

II. 12. Reggel fél 11-re érünk be Egerbe. Csúnya, borult, felhős az idő, havas eső, nem valami szép fogadtatás. Így messziről eléggé barátságtalan, füstös gyárváros. Csak késő délután szállunk ki, jön a parancs, a szokásos, ezt már ismerjük: mindenki szedje össze magát, mutassuk meg a németeknek...

Egy hatalmas nagy kaszárnya, talán még a K. und K. időkből a Neue Obertor. [*Kasárna u Horní brány, Csehország*] Nagy szobák, háromemeletes ágyak, 36-an vagyunk egy szobában. Mindenesetre jobb, mint a vagon padlóján, a szalmán. És végre tudunk mosdani, van vízvezeték, nem úgy, mint az utazás alatt a mozdonyból kicsepegő vizet lesve, vagy az állomásoknál kutat keresve és közben lesve, hogy mikor indul a vonat tovább.

Itt Egerben azután harmadszor is nekikezdenek a kiképzésünknek. Igaz, sokan lemaradtak a hosszú vándorút alatt, de a mi szakaszunk azért nagyjából megmaradt. Közben érkeznek lassan az elmaradtak is, ki Berlinből, ki Grafenwaerből, a haláltáborból, ki Szlovákiából, ki meg hazulról, Magyarországról.

Szóval nekikezdtünk a kiképzésnek. Ez most viszonylag békés hely, mindkét fronttól vagy 3-400 km-re, legalábbis egyelőre, itt eddig még nem is bombáztak. Légiriadó viszont gyakran van, a második éjszaka is vagy 5 órát ültünk a pincében, ez eléggé kellemetlen lesz, ha még aludni sem tudunk. „Nekikezdtünk a kiképzésnek, de nem sok volt belőle.

Hébe-hóba még tantermekben is ültünk, de hát ott már egyre szétziláltabb volt az egész tábor élete, annál is inkább, mert az amerikai front is közeledett, és repülőátadások egyre gyakrabban történtek.”]

Egy hét múlva az első kimenő. Bizony ezt sem így képzeltem, egy kis eldugott cseh-német városkában sétálgatok. Most sajnálom, hogy elhagytam a kimenőruhám, így azután a kincstárit kefélgetem, a csizmát fényesítgetem. A városban találtunk egy kis vendéglőt, sör, fekete, tea van, vacsora csak jegyre, de ha ügyeskedünk, pár cigarettáért lehet jegyet is venni. Azután megkezdődik a kereskedés: bőrt, bakancsot, inget, szappant, cigarettát cserélünk élelemért. Mert előttünk már csak ennek van értéke. Pedig az itteni ellátás eléggé megfelelő, vasárnap reggelire kaptunk tejeskávét, az ebéd borsóleves, sült disznóhús burgonyával, káposztával, vacsorára vaj. Hiszen ez így elég is lenne, de látjuk a különbséget is: a ludovikás urak kalácsot, túrós csuszát, mákos tésztát kapnak. Mindenki háborog a megkülönböztetés miatt magyar és magyar között. Ilyenkor azután rájövök, a végső összefogás most is csak nagy szólam, amikor valóban mindenkinek össze kellene fogni! [„Elfásult volt mindenki, mert már mindenki tudta, hogy ebből már most nincs visszaút, ez most már a teljes összeomlás és ez a teljes vég. A civileknek, akikkel mink ott Egerben kapcsolatba jutottunk, minden vágyuk, minden akaratuk az volt, hogy azt a keveset, amit a háború során megőriztek és megmentettek, azt még megmentésük a hátralévő napokon keresztül. Ott már a fanatizmusnak nyoma se volt, ott már a teljes megsemmisülésnek az érzése uralkodott el az embereken. Akkor már mindenki réges-régen elveszítette azt a németektől, legalábbis a propagandagépezetben itt nálunk hallott lelkesedést, nem nagyon lelkesedtek bizony azok a szerencsétlen emberek, akiket kibombáztak a lakásukból és akinek mindenük, sőt, rokonaik, barátai, szeretteik is ott veszték a bombázásnál.”]

Így teltek a napok egészen március 25-ig. Szinte csak a folyosói nagy térképen láttuk a háborút, a frontok egyre fenyegetőbb közeledését.

III. 25. Ragyogó napsütés, virágvasárnap van, templomba megyünk. Ha nem járna az utcán annyi sebesült, nem is gondolnánk a háborúra. Alig érünk be a laktanyába, felüvölt a sziréna: légiriadó. Megyünk a pincébe, jönnek utánunk parancsnokaink, azt mondják, nagy, nehéz bombázó kötelékek jönnek a város felé. Pár perc múlva a jól ismert süvöltés, megremegnek a pince falai a robbanásoktól, elalszik a villany, ott ülünk a kísérteties foszforeszkáló zöld fényben, a falak világító festékekkel mutatják a menekülés útját, a falaktól elhúzódva ülünk és minden robbanás után felsóhajtunk, ez se ide csapott be. Csak találgatni próbáljuk, merre bombáznak.

Azután kijövünk: hatalmas füst az állomás felett, a repteret bombázták. Parancsnokunk egyik ismerőse, egy csinos fiatal lány is meghalt... Most találkozunk először ilyen közlővel a háborúval, a halállal, a háború borzalmaival. A mostani bombázás mindössze három házat döntött romba a városban, és pont ez is közte volt. [„Tehát az a ház, ahol a lány lakott.”]

IV. 7. Megint nyugodtan telnek a napok, folyik a tanfolyam, tanulunk. A térképen pedig egyre közelebb jön az angol front, egyre több a légiriadó. A bombázás óta már nem töltjük a pincében a légiriadókat, napközben kimegyünk a közeli erdőbe. Közben akad egy kis külön munka, német lőtáblázatokat számítunk át és rajzolunk, ez már igazi mérnöki munka! Közben az jár a fejemben, ha nincs háború, most már Pesten végzem az első éves tanulmányokat a Műegyetemen.

Húsvét utáni első vasárnapon is éppen dolgozunk, amikor megszólal a sziréna. De alig érünk ki az erdőbe, már le is fújják, ez most mégis olyan vihar előtti csend. S valóban, éppen csak hazaérünk, újabb riadó. Most már kiérünk az erdőbe, már halljuk is a zuhanó bombák süvöltését, a légháritás ágyútüzét, csak ekkorra ér ide a bombázó gépek dübörgése. Látjuk, amint egy 27-es kötelék egyenesen a városnak tart. Összeszoruló szívvel figyeljük az eseményeket. Majdnem a fejük fölött vannak, amikor az első gépekből a célt jelző foszforcsík indul és rohan egyre gyorsuló parabolapályán a város felé. A bombák robaja szinte megrázza a földet, egyre sűrűbb füst terjeng a város felett. És jönnek az újabb hullámokban a gépek, már a kétszázadikat számoljuk. Nem sok köt minket ehhez a városhoz, most mégis remegünk, aggódunk érte, nem a kis kenyérszákunkban maradt csekélyke holminkért, hanem azért a sok ártatlan emberért, akik ott pusztulnak védtelesen a szemünk láttára.

Végre vége a szörnyű színjátéknak, lefújják a riadót, indulunk befelé. Éppen csak bekapjuk az ebédet, kisebb csoportokba rendeződve indulunk menteni. A kép, ami elénk tárul, egyre borzalmasabb: a város közepétől az állomásig, olyan egy km szélességben minden csupa rom, még mindig száll a füst, a házak ablakából öles lángnyelvek csapnak ki, az úttestből gyújtóbombák vége meredez. A mentéshez való felvonulásról inkább egy szót se, tisztjeink közül megint sokan leszerepeltek. A szervezetlen kapkodást megunva saját magunk szervezünk kisebb csoportokat, indulunk menteni, amit tudunk. Lángoló házakból, a zokogó lakosok kérésére próbáljuk a legszükségesebb holmijukat kimenteni. Először bizony remegve lépünk a földszinti lépcsőházba, fölöttünk négy emelet áll lángokban, később már nem is gondolunk erre. Feletteseink is különfélék, van, aki példát mutat bátorságból, a majdnem összeomló házból hozza ki a holmit, a másik barátnőjével karonfogva báméskodik, álmélkodik a pusztuláson.

(Már négy hete vagyunk fogságban, elfogyott a tintám, ceruzával folytatom az írást, a sorokat alig tudom kibetűzni...)

Késő estéig mentettünk egyfolytában, lángoló, összeomló házakból, de nem is figyelünk a veszedelemre, amikor látjuk, hogyan örülnek a leányok, asszonyok egy-egy kihozott ruhadarabnak is. És közben arra gondolunk, vajon otthon a mi házuk is így néz ki, azt vajon ki menti?

Még két napig folyt a mentés, reggel négytől késő éjszakáig.

Ettől kezdve azután már meg is szűnt a rendszeres katonai élet. Egyre jobban éreztük a front közelségét, egyre több a katonai csapat, az autók, a légiriadók is egyre gyakoribbak, már nem csak bombáznak, az erdőbe menet közben géppuskáznak is ránk az alacsonyan szálló gépek. A másik éjszaka ejtőernyős-riadó, az egész éjszakát felöltözve, felfegyverkezve virrasztjuk át. Persze ez is vaklárma volt, mindenestre a másnapi kosztot még az éjjel megettük. Jönnek az újabb hírek is: egy páncélos ék közelítette meg a várost, riadóztatnak és egy gyors páncélhárító kiképzést kapunk, minnek? Persze egyre jobban terjed a hír, nem is lesz itt már harc, csak úgy átsétálunk az angolokhoz. Itt már ne legyen önálló véleménye az embernek, majd gondolkodnak helyettünk, valahogyan csak lesz. Azt is beszélnek, elmegyünk innen, a városból, ez a laktanya nem alkalmas az „átállásra”.

Az egész napot most már az erdőben töltjük, egyre több a repülő, a mélyrepülők támadása, lövöldözik a várost, mi meg lapulunk az erdőben, ott nem látnak meg. Este kapunk három szem nyers krumplit és sorakozó, indulás, szökünk a németek elől, éjfélkor lezárják a várost. [„Akkor már ilyen karhatalmi egységek, SS-ek voltak csak, és azok elől akar-

tunk menekülni, nehogy még minket az utolsó percekben is bevensenek a háborúba, a harcba. A tisztjeink sokkal több információhoz jutottak, mint mi, ha éjfél után is ott maradtunk a városban, akkor körülférfák a várost és akkor onnan már nem lehet kijönni. Akkor a németek lehet, hogy bevetettek volna.”] A vacsora igen kevés az előttünk álló 30 km-es éjszakai meneteléshez. Először még vígan haladtunk, de éjfél felé elálmosodtunk, törte a lábunkat a bakancs, húzta a vállunkat a fegyver, a kenyérszák, hajnal felé már alig vonszoltuk magunkat, el is tévedtünk. Most így visszagondolva, leírni is alig tudom ezt a kimerültséget. Végre egy kis faluba érünk, az első csúriben lerogyunk a fáradtságtól és alszunk, alszunk.

Reggel ébresztő, végignézzük tisztjeink reggelijét, és ettől a látványtól jóllakva nekiindulunk az utolsó útszakasznak. Jó 6 km után házak, az egyikbe bekopogunk vízért, adnak egy fél vödör tejet és kenyeret, pillanatok alatt el is fogyasztjuk nagy hálálkodások közepette. Vagy nyolc házból áll ez a kis tanyacsoport, Klein Klenau. [„Gyalog mentünk oda, de hát húsz kilométer nem lehetett, mert annyit akkor egy éjszaka nem gyalogoltunk.”] Nagyon barátságosak az emberek, a környék hangulatos, dombos erdős, elszórt tavakkal. Hamar megtudtuk, hogy ezek halastavak, hát az egyiket leeresztjük, van már hal bőven. Voltak, akik vadásztak is, jutott a krumpli mellé abból is. No meg a cserekereskedelem, maradék szappanjainkat gyorsan átváltottuk élelemre, tojásra, kenyérre, a kincstári lepedőm is megért vagy 15 tojást. De szükség is volt erre a pótlásra, mert a katonai ellátás, a GH [gazdasági hivatal] bizony most is takarékoskodott rajtunk, igencsak erős diétára fogott. Bizony, itt igen vidáman élünk ebben a pár napban, fegyvelemnek, katonáskodásnak már nyoma sincs, mint egy cserkész tábor, reggel kísétálunk a közeli erdőbe, tüzelőt gyűjtünk, tüzet rakunk, főzőcskézünk, persze leginkább krumplit, más már nem nagyon akad. [„Az erdő szélén itt-ott megművelt mezőgazdasági területek, egy krumpliföld mellett, észrevettük, hogy még számos krumplit benne felejtettek a földben, így magunk is gondoskodtunk a saját ellátásunkról, csajkában tüzet raktunk, megtisztítottuk, darabokra vágtuk a krumplit, vízben megfőztük, megsóztuk, és ez volt az élelem.”]

IV. 21. Szigorú összetartás, a szakasz együtt megy az erdőbe. Az ágyúdörgés már egészen közel hallatszik. Délben sóltan borsófőzelék, este egy fél csajka méz az egész szakasznak, alig tudjuk elosztani. Estére jön a hír, a szomszéd városban már ott vannak az angolok. Ezért kellett hát idáig menetelnünk, hogy az angolok által elfoglalt területre jusunk! Az angolok – tisztjeinkkel megállapodva – másnap reggelre rendeltek be minket a közeli faluba. [„A parancsnokaink elvittek olyan területre, ahova az ő tudomásuk szerint nem az oroszok, hanem az amerikaiak fognak bevonulni, el szerették volna kerülni, hogy orosz hadifogságba kerüljenek. Akkor már szerintem a parancsnokaink folyamatosan kapcsolatban voltak az amerikai katonai parancsnoksággal és meg is állapodtak, hogy megadjuk magunkat”]. Kiosztják még a maradék kosztot, margarin, konzerv, kétszersült, Knäckebröt. De hová lett a sok sajt, méz, sonka, lekvár, amit a legutóbbi raktárban láttunk? A dohányt is kiosztják, cigarettát csak a tiszték kapnak. Pedig mennyi minden maradt ott élelemből! Hát a magyar legénység már arra sem érdemes, hogy legalább az utolsó napon megkapja azt, ami most inkább ott megy veszendőbe! Erre már nem lehet mit mondani, de minek is, már nem vagyok katona, csak egyszerű hadifogoly. Reggel azután, fegyvereinket egy kocsi felrakva, zárt katonai alakzatban elindultunk a hadifogságba! Tegnap voltunk fél éve katonák! Istenem, vajon mit hoz a jövő?

Hadifogságban

IV. 22. Nagy nap ez a dátum katonaságom történetében, vége a katonaságnak! Persze nem úgy, ahogyan én a leszerelést annak idején elképzeltem. Mert arról bizony tavaly ilyenkor még nem is álmodtam, amikor az érettségi fáradalmait pihentem, hogy egy év múlva én angol vagy amerikai hadifogoly leszek. Ma vasárnap van, a vasárnap mindig valami végzetszerű eddigi történetemben: vasárnap indultunk Hajmáskérről, Gross Bornból, Penkunból, Egerből és most vasárnap megyünk a hadifogságba. Reggel kilencre összeállunk Klein Klenauban, az úton szemerkélő eső, a szél csapkodva fújja a fészer tetejére kitűzött fehér lepedőt, megadásunk jelét. Fájó szívvel válunk meg fegyvereinktől, rakjuk fel a kocsira, hála Istennek, csak céllövésre és vadászatra használtuk. Minket nem fogott el az ellenség, mi egyszerűen, tisztjeink döntése alapján besétáltunk, bemeneteltünk a hadifogságba. Reggel sorakozó, azután megindult a szomorú menet, elől a tisztiek, mellettük a hivatalos tolmács, utána mi, a csapat, ropogtatva a német katonakenyeret, a kétszersültet, a Knäckebrötöt.

És talán itt a helye, hogy utólag is egy kicsit elgondolkodjak a katonaság és a hadifogság lélektanáról. A rövid katonaság alatt megszerzett élmények is világossá tették számomra, hogy a katonai kiképzés célja az egyéniség, az egyéni cselekvésre irányuló akarat, az egyéni gondolkodás tökéletes elfojtása azzal a céllal, hogy az egyes katonából akarat nélküli sereg váljék. Olyan egységes tömeggé kovácsolódjék, amelynek egyetlen akarat, vágya, hogy gondolkodás, mérlegelés, fenntartás nélkül legyen képes és alkalmas bármiféle parancs teljesítésére. A hadifogságban ezzel szemben arra törekszenek, hogy még ezt az egyetlen akaratot is kiirtsák, teljesen passzív, akarat, egyéniség nélküli egyéneket alakítsanak ki, minden egyéni kezdeményezés, akarat elfojtása árán azért, hogy a már mindenre alkalmatlan és képtelen tömeg minél kisebb energiával, akár egyetlen szál drótkerítés között alig felfegyverzett néhány ór segítségével együtt őrizhető, tartható legyen. Mindkét eljárás fontos eszköze az emberi akarat megtörése, a megszegyenyítés, a legalacsonyabb szintre szorított ellátás, táplálás mellett. Ha az egyén minden energiája az egyik legalapvetőbb emberi, állati ösztön, az önfenntartás érdekében fogy el, másra már nem marad erő! Az önfenntartás ösztöne az is, ami bennünk a katonaság, a hadifogság egyes állomásain, minden helyzetben az ellátás, a koszt értékelésében, összehasonlításában, mérlegelésében mutatkozik.

De folytatom ott, hogy elindultunk besétálni a hadifogságba:

A város szélén pillantjuk meg az ellenséget, az első amerikai katonát. [„Angolokkal végül nem is találkoztunk...”] Nem látszanak ellenségnek, csak bámulnak minket, mi is megbámuljuk őket, erős, vízhatlan, inkább vadászakabátnak tűnő esőkabátjaikat, a lyukkal teli széles vászonövet derekukon, erre akasztják a pisztolytáskát, némelyik kettőt-hármat is visel, sőt a csizmaszárban is egyet. Meg töröket, késeket is lógnak övükre, lábukon magas szárú, fűzős, vastag gumitalpú cipő.

A várt szigorú fegyveres őrség helyett csak bámulnak, fényképeznek minket, úgy látszik, nem nagyon félnak tőlünk. A város főterén azután rendbe állítanak, először a tisztiket állítják külön. Boldogan válnak el tőlünk a megkülönböztetett ellátás reményében! Most jut eszembe: tegnap befejeztük a tanfolyamot, és előléptettek karpaszományos szakaszvezetőnek (ennél magasabb katonai rangra életemben sem jutottam!) [„Tisztjeink bejelentették, hogy most pedig angol vagy amerikai hadifogságba kerülünk.

Felsorakoztatták az egységünket, lehettünk öt-hatszázan talán? És egyszerre csak megjelent egy ilyen néger sofőrrel vezetett teherautó, kiszállt belőle egy katonatiszt és azt mondta, németül kommunikált a tisztjeinkkel, mostantól kezdve amerikai hadifoglyok lesztek, egyenként ide előrevonultok és mindenféle fegyvert ide ledobtok egy csomóba, ha valakinél fegyvert találunk, akkor az itt rögtön meghal, ennyi volt az egész. Mi kivonultunk, dobáltuk le a puskákat, géppisztolyokat, a tisztek a pisztolyaikat, kardjaikat és ennyi volt.”]

Csepereg az eső, egy volt porcelángyárba terelnek, itt az egyik teremben fedél van a fejünk felett. Jön a hír, semmit sem lehet magunkkal vinni, csak egyetlen csomagot, pokróc, dohány élelmiszer. Tisztjeinket ez a hír igen szomorúan érinti: bőröndjeiktől, értékeiktől itt meg kell válniuk! El is viszik őket hamarosan.

Mi pedig kényelmesen berendezkedünk és nekifogunk az első fogságban töltött éjszakának. Szerencsére eddig már hozzászoktunk a kemény derékajhoz, de még így is kifáraszt az alvás a pusztaszélen. Reggel megmaradt tartalékjainkból reggelizünk, egyelőre semmi nyoma annak, hogy gondoskodnának rólunk. Azután sorakozó, teherautókon visznek valahová. Az első kellemetlen meglepetés, felszálláskor kicsiny maradék csomagjainkat is elveszik, és csak tuszkolnak fel a teherautóra. Amikor azután már állva is alig férünk, vagy ötvenen vagyunk egy teherautón, kezdik ám dobálni felfelé a csomagokat. Persze nagy a zűrzavar, válogatunk, alig találja ki-ki a magáét.

Az is szerencse, hogy nincsen sem órák, sem gyűrűm, ez nagy cikk az amerikaiaknál, nem kobozzák el, hanem „megveszik”, adnak érte 5-6 cigarettát! Azután elindulunk. Őrült tempójú rohanás kezdődik, a fordulóknál egymásra dőlünk, majdnem kiesünk, közben rákezd az eső is, a szél jéghideg, sátorlapot húzunk a fejünkre, hogy valahogyan ki lehessen bírni. [„A teherautót legtöbbször néger sofőr vezette, hát néha odadobott nekünk egy csomag cigarettát, de azon kívül sok beszélgetnivalónk nem volt. Kiválóan vezettek, jól és gyorsan. A teherautó rakterébe annyi foglyot pakoltak fel, hogy csak állva fértünk el. Ott azután egy kanyarban bizony dőlünk egymásra, egymás hegyén-hátán, mentek, mint az örültek.”]

Vagy háromórás rohanás után egy rommá bombázott város, Bayreuth, a város szélén fogolytábor, ide tartunk. [„Úgy nézett ki, hogy a pusztaszélen, a földön, négy sarkon le volt állítva négy katona géppuskával, és ezzel voltunk mi körbezárva, ennyi volt a tábor. Ottan ha néhány száz fogoly ha lehetett.”] Fedél persze nincs, három szál dróttal körberített karám, tiszthelyettesek, legénység keveredik. Vajon itt meddig maradunk? Az állandó esőben, sárban csak toporgunk, arra nem is merünk gondolni, hogy itt ér az éjszaka is. Pedig ez történik, hát sorsot vetünk, kinek a sátorlapját terítsük le a sárba, arra a csomagokat tesszük üllőhelynek, egymásnak vetett háttal elhelyezkedünk. Hát az éjszaka végtelen hosszú, alvás nélkül, dideregve érzük meg a reggelt, éhesen, szomjasan. Azután délelőtt sorakozó, az amik a sorokat tolmács híján görbe botjaikkal rendezik, kezdődik egy napi koplalás után az első ellátás.

Mindenki kap egy hosszúkás papírdobozt, van közte reggeli, ebéd, vacsora. Vastag, viaszos papírban vízhatlan csomagolás, benne konzerv, sajt, ham and eggs, feketekávé, limonádé, kockacukor, persze por formájában, meg gyümölcskenyér, csokoládé, cukor, cigaretta, gyufa, papírszalvéta. Ez rögtön jobb kedvre derít bennünket, különösen a szenzáció, az amerikai cigaretta.

Naponta két ilyen csomagot kapunk, tart még a magunkkal hozott konzerv is, így legalább nem éhezünk, csak a hideg és az eső ne lenne. Ráadásul ellopták az egyik soraközönál a sátorlapomat, most valakivel osztoznom kell majd. [„Ezt a viaszos tartalmú papírt lehetett felhasználni arra, hogy meggyűjtsuk és azzal főzzük meg a teát, ami ugyancsak benne volt ebben a csomagban, cukorral együtt. Ez volt az első találkozás az amerikai katonai ellátással.”]

IV. 25. Három napja vagyunk itt, a sárban toporogva, egyre várjuk a teherautókat, míg végre ma reggel megérkeztek. Most, ha lehet, még szorosabban vagyunk, közben kiderült, tűz a nap, éhesek is vagyunk, de már fel sem vesszük. Bezzeg otthon nem tudtam volna elviselni, itt meg mindenhez hozzá lehet szokni, sok mindent el kell viselni. Azután még örületesebb rohanás következik, újból látjuk a rommá bombázott várost, majd irány az Autobahn. Itt viszonylag jobban el lehet viselni az utazást (mellesleg most százan vagyunk egy teherautóra zsúfolva). A mellékutakon szinte kibírhatatlan a rázkódás, a meleg, ketten elájulnak, nem tudunk velük semmit sem tenni. Egy jó óra múlva egy kisebb gyárváros, Kulmbach, a szélén itt is tábor. Ez a tábor már rendezettebbnek tűnik. Érkezés után motozás, vacsora: egy fél német marhahúskonzerv, mondják, egy német konzervgyárat találtak, most innen etetik a hadifoglyokat.

Azt hiszem, fogságom legnehezebb szakasza veszi itt kezdetét (mert még nem tudom, mi van hátra!). Eddig az események oly gyorsan peregtek, hogy a kellemetlenségeket szinte észre sem vettem, itt kezdődtek a megpróbáltatások. Még az első éjjel beborult, elkezdett esni, alig aludtunk, felébredtünk, az eddigi módszer szerint összerakott csomagjainkon ülve virrasztottunk. Másnap ugyan kisütött a nap, éppen hogy megszáradtunk, újból rákezdett az eső, és mindig-mindig csak ugyanaz a faggyús marhahúskonzerv, semmi más. Később valamit javítottunk a körülményeinken azzal, hogy egy darab deszkát sátorkarónak felállítottunk, erre húztuk fel hármunk összegombolt kerek sátorlapját. Ezekből a terepszínű, háromszög alakú katonai sátorlapokból ugyanis a szélein kettőt vagy hármat össze lehet gombolni, ekkor egy kerek sátor építhető belőle. Persze dideregtünk, csak reggel láttuk, miért: a sátor kívül csupa dér! De ez még mindig jobb annál, mint akinek még köpenye sem volt!

Az idő sem akar múlni, a percek szinte ólomlábakon mennek, nincs semmi tevékenység, és elfog a honvágy mindenkit, egyre csak mesélgetjük a hazai emlékeket, s közben a szívünk majd megszakad...

Itt kezdek rászokni a Biblia olvasására is. Különösen ilyen elviselhetetlenül nehéz pillanatokban olyan jólesik, néha olyan találó és olyan vigasztaló, ha elcsüggedek, erőt ad, bízni kezdek a jövőben.

Azután a hazai fényképeket nézegetem órák hosszat elszoruló szívvel, vajon mikor látlak újra benneteket, Édesanyám, Édesapám, kisöcsikém?

Megkíséreljük elhessegetni az ilyen szomorú hangulatot, annyira letör és átragad valamennyiünkre, nincs kedvünk semmihez. A marhakonzerv is változatlan, néha nyersen esszük, néha megsütjük, ha találunk valami éghető hulladékot, néha levest készítünk belőle. Így telnek a napok, eléggé összeszoktunk most hatan, akik a tízes szobából együtt maradtunk: Csetneki, Markói, Hopp Feri, Serester Bandi meg a Bagó Imre. [„Ez volt a mi kis csapatunk. Alapvetően losonciak, Losonc környékiek, a Markói Béci pedig balassagyarmati volt.”]

Egyre jönnek a hírek is: nemsokára visznek tovább, nyugat felé, talán Franciaországba, a tiszteket már el is vitték. [„Tehát a hadnagyi rangtól felfelé, azok teljesen külön voltak választva.”] Két nap múlva befutott egy autótranszport, éppen az utolsóira mi is felfértünk. Megint hideg a szél, az eső, a sátorlapokba burkolódzva hátat fordítunk a menetszélnek. Ha lassabban megyünk, a lakosság cigarettát, kenyeret dobál fel, a szívrünk szakad, ha az egyik-másik kerek házikenyér célát téveszt és nagyot loccsan az útszéli sárban. Besötétedik, de mi még mindig megyünk, egyre fáradtabban, álmosabban. Azután egy másik rommá bombázott város: Würzburg. Egész éjszaka itt állunk a teherautókban, már nem bírom a fáradságot, lerogyok, elalszom. Arra ébredek, hogy az egyik lábamat nem érzem, és majdnem megfagyok. Lassan virrad, kiszállítanak, egy ligetben egy átmeneti tábor, délelőtt visznek is tovább. [„Láttuk a pusztulást, mert Würzburgot bombázták az amerikaiak a legvadabbul és megsemmisítő módon, a teljes város szétbombáztatva. Ott egy éjszakát töltöttünk szabad ég alatt, esőben, sárban, hát azok kegyetlen körülmények voltak. A vasúti pályaudvarral volt szemben egy ilyen liget, mert hát az kerítéssel volt körülzárva, persze a virágait, kertészeti alkotásait letiportuk. El lehet képzelni, hogy ott ezer körüli ember, körben az őrszemek. A parknak a négy sarkán amerikai katonai őrszemek voltak, akik azokat, akik megpróbálták menekülni, kérdés és megfontolás nélkül lelőtték, vagy legalábbis lövésekkel fenyegettek a visszatérésre.”] Közben a nap is kisüt, melengetjük dermedt tagjainkat, próbáljuk száríttatni ruháinkat. Itt harmincasával állítanak sorba, vonatra szállunk: nyitott vagonok, mindegyikben 90 ember! És még annak idején fel voltunk háborodva, amikor 50-et zsúfoltak egybe a katonaságnál! A mozdony utáni első kocsi a miénk, a mozdonyból hull a szikra, a korom, éjszaka pedig nincs annyi hely sem, hogy le tudjunk ülni. Egy-egy negyedóra elszunnyadok, azután felébredek, és ez így megy virradatig. Most szerencsénk van, nem esik és nincsen is nagyon hideg. Figyeljük a tájat, a városokat, gyümölcsösök, szőlő, itt vagyunk a rajnai borvidéken.

Azután úgy 10 óra felé megérkezünk Bad Kreuznachba. Megint órás várakozás, azután kiszállás, sorakozó, indulunk. A város itt is teljesen romban, pedig itt már régebben véget ért a háború. [„Több Bad Kreuznach-i visszaemlékezőm is volt – K.Z.”]

A szomszomság is egyre jobban kínoz, a lábaimat alig vonszolom, a kenyérzsákom üres, a vállam mégis majd leszakad a súlytól. Ez a két hét hadifogság nagyon legyengített, mi lesz itt később? A város szélén egy öregúr biztat, már csak tíz perc. Persze nem a mi vánszorgásunkkal, nekünk még jó félóra, amikor a város szélén új lakhelyünket, egy hatalmas hadifogolytábor megpillantjuk. Az egyik fele még épül, a másik végét látni sem lehet, mindenütt csak drót, tüskésdrót, kerítés, őrtornyok véget nem érő sora. Nem valami biztató, amikor belépünk, arra gondolok, vajon mikor jövünk ki innen. Azután motozás, itt elveszik a logarlécemet, vajon kinek ártanék vele? Azután még kétórás vánszorgás, végre elérjük a mi karámunkat, összerogyunk már a fáradtságtól, ledobjuk a kabátot, a ruhát, lefekszünk a földre és alszunk a napon. A szomszomság már elviselhetetlen, enni sem adnak, így megeszem az utolsó konzervemet. Estére azután van víz, van élelem, meg ígéret: holnap talán átvisznek a többi magyarhoz egy magyar táborba!

Itt már valamivel rendezettebbek a viszonyok, tízes csoportokba osztva fekszünk le. Reggel újabb sorakozó, megint motozás, most a borotvát és a bicskát veszik el. Azután megyünk tovább a magyar táborba. [„Bad Kreuznachban sok tízezer, tán még százezer fogoly is volt összegyűjtve, és ottan a magyarok néhány százan, talán ezren körülbelül, egy csapatban, egy részben voltak. Talán olyan egy kilométerszer egy kilomé-

teres területek voltak drótkerítéssel körülkerítve, egymástól elválasztva, ezeken a területeken már nem volt az a zsúfoltság, mint a korábbi elhelyezkedéseink esetében. Az egyes karámok nem voltak úgy elválasztva, mint a fogolytábornak a külső kerítése, amit őriztek a fegyveres őrök. Ha volt is drót vagy szögesdrót, kapuja is volt, és ott át lehetett menni, tehát ezek nem voltak annyira elkülönítve. Tehát ha odébb sétáltunk a másik sorba, ott a németekkel találkozhattunk. Nemzetiségekként voltunk elosztva, leginkább, így volt ez a németeknél is, országrészenként, külön voltak a bajorok, külön voltak a szászok és mi, magyarok is egy külön karámot kaptunk. Ezek az egyes karámok önkiszolgálással rendelkeztek, mert mindegyiknek volt saját konyhája, kapták a beszállított élelmiszer-nyersanyagot – a hadifoglyok közül kiválasztották, akik a szakácstudományhoz értenek, adminisztrációt is a hadifoglyok közül választott személyek végeztek, de persze ugyanúgy körülzártan éltek ők is, mint mi valamennyien.”] Itt vannak már a tisztjeink is vagy három napja, azt mondják, itt elég jó az ellátás. Gyönyörű, szikrázó napsütés, levetkőzünk és alszunk a napon.

Este hiába várjuk a vacsorát, csak a tiszték kapnak, a nekünk járó dobozokat is ők osztják el egymás közt. Na, ez megint jellemző! Étel még másnap sincsen. Éhségünkben már fáj a gyomrunk, zöld búzaszárat és lóherét találunk a tábor területén, azt szedjük, abból főzünk levest, keserű, ízetlen, de faljuk. Este felbontjuk az utolsó közös konzervet, marhahúst reméltünk, de tiszta disznósír!

Nem baj, ebben van a legtöbb kalória, elosztjuk, és pillanatok alatt kikanalazzuk. És – csodák csodája – a kiéhezett szervezet minden táplálékot feldolgoz, amitől otthon megbetegedtünk volna, itt semmi bajunk nem lett tőle.

Azután megérkezik az első amerikai ellátás: egy kanál cukor, tejpor, kávé, tojáspor, krumpli, sárgarépa, spenót. Tüzelőnk nincs, éhségünkben mindent nyersen eszünk. Először nagy szenzáció még így is, de később, különösen pár hét múlva nagyon meg lehet unni. És bizony ezt a sok konzervet, porokat nem a magyar gyomornak találták ki, jönnek a mindenféle gyomorrontások, a hadifogoly orvosok alig győzik a kezelést. Hízni persze ilyen koszt mellett nem lehet, a párhetes gyomorhurut után pedig csontvázzá soványodva szédelgünk, ha éppen talpra tudunk állni. Az egyoldalú koszt másik új kísérője, betegsége a vitaminhiány, amint elterjed a híre, sorban állunk a gyengélkedő előtt, kérjük és marék-számra kapjuk a tablettákat.

A pusztá földön alszunk, ezt is meg lehet szokni, már el is felejtettük, hogy egy egész éjszakát is át lehet aludni, most így lesoványodva ötpercenként riadunk fel, próbálunk másként elhelyezkedni, a többi hálótárs zúgolódásától kísérve.

Táborunk a 14-es számot viseli ebben az óriási, vagy 15 km hosszú fogolyvárosban. Délre tőlünk kis falu, templomtornyán ágyú ütötte sebhely ürege, a szemünk előtt napon-ta emlékeztet a háború friss emlékére, ahol még az Úr hajlékát sem kímélték. Harangszava reggel, este, mint fájó kiáltás, ez is az otthonra emlékeztet. A faluból csak néhány ház teteje piroslik, a többit elrejtik a fák, bokrok. Gyümölcsfák mindenütt, már piroslik rajtuk a cseresznye, az ágak majd lerokadnak. Sokszor alig bírok uralkodni magamon, ki kellene rohanni, ki, a szabadba, enni, enni, jóllakni, azután – akár gyalog is – indulni hazafelé!

Mert hiába hangzik szépen így leírva az amerikai koszt, a konzerv, hús, mazsola, aszalt szilva, tejpor, cukor, hónapokig ezen élni nem megy. Ilyen az amerikai kenyér is, szemre gyönyörű, hófehér, hatalmas cipők, ropogós-barnára sütve, mint valami hatalmas

zsemle vagy kifli, de könnyű, csupa levegő, otthon biztosan ízlene, de itt kiéhezve szinte semmi egy kenyeret megenni. A német komiszkenyérből egy szelettel jobban jól lehet lakni. Hát még az otthoni rozscipó!

No, de folytatom a leírást: itt a kerítés mellett megy el az országút, rajta rengeteg amerikai autó, köztük csak ritkán egy-egy paraszt. Vasárnaponként feketébe öltözött falusi bácsikat, néniket látunk, fehér ruhás kislányokat, ünneplőbe öltöztetett, kimosdatott falusi gyerekeket, amint mennek a szomszédos falu templomába. Délután kerékpáros kirándulók, virágos ruhák, fehér ingek, short, szandál, Istenem, hát így is lehet? Mintha nem is lett volna itt háború!

Nyugati irányban dombok, és amerre a szem ellát, szőlő és szőlő, itt vagyunk 40 km-re a Rajnától, a messze földön híres rajnai borok hazájában. Mennyivel szívesebben nézném Fonyódról a Badacsony szőlőit! Északra a legszomorúbb a kilátás: erre csatlakozik táborunk a többiekhez, karámok végtelen sora, letaposott föld a hadifoglyok lába alatt, sátrak félig a földbe ásva és lassan sétáló, lustán mozgó hadifoglyok, ameddig a szem ellát.

Itt, a táborban egyik nap olyan, mint a másik, nem is lehet megkülönböztetni, az ember teljesen elveszíti az időérzékét. Reggel 10-11 körül kelünk fel, ilyenkor már zsbong a tábor, a munkára kirendelt közmunkások már elvonultak, a kenyérhozó teherautók most érkeznek, ez az első látnivaló. Ennél korábban csak akkor kelünk, ha valaki beteg közülünk, ami sajnos egyre gyakrabban fordul elő. Mint írtam, gyakori a hasmenés, a gyomorrontás, a vitaminhiány, a fogfájás. Ezek itt a divatos betegségek, aki ilyenben szenved, fél 9-kor indul a gyengélkedőre, ahol ugyancsak a hadifogoly orvosok kezelésére van bízva. [„Orvosok voltak, de hát azok nagyon primitíven voltak, sátorban csak, felszerelésük nem volt, legfőképpen ha csak fogat tudtak húzni. Aki a hadifoglyok közül orvosi vagy egészségügyi pályán volt, azt oda tették a gyengélkedőre.”] [„Én ráadásul úgy emlékszem, hogy egyszer a fogászatra is bementem, mert fájt a fogam, lehet, hogy ki is húzták egy fogamat, de ott az olyan volt, mint egy rendes orvosi rendelő. De arról, hogy ott valaki meghalt volna, nem tudok.”]

Szóval rendszerint 10-11 felé kelünk, és az első kérdés, milyen lesz aznap a vételezés. Az élelmiszert szállító teherautók ugyanis ilyenkor szoktak beérkezni és az árut a parancsnoki sátor melletti elkülönített területre lerakni. Vannak, akik – időtöltésből – ilyenkor már itt várakoznak, sokszor notesszal a kezükben, és jegyzetelik, mi érkezett aznapra. A hír azután pillanatok alatt elterjed az egész táborban, rögtön minősítjük is: kevés, gyenge, jó, vagy alig valami, ami aznap a konyhára kerül.

Ezután kezdődik a várakozás az ebédre. A főzés itt öt csoportban történik: tiszték, karpaszományosok, tiszthelyettesek, legénység és leventék. Kezdetben bizony nemegyszer előfordult, hogy az ebédet csak este nyolcra kaptuk meg, a vacsora éjfél után jött. Ez azért mostanra valamelyest rendeződött. Az ebéd pedig úgy zajlik le, hogy fel vagyunk osztva 140-es csoportokra, ezen belül 14 tízes csoport van. Ezek között a csoportok között mindig másik kezd, másik hozza a kondért és másikat illeti a repeta. Ebédünk ugyanis mintegy 8 deci leves, ami attól függően tartalmasabb, vagy csak tiszta víz, ahogyan a kondér elejéből vagy az aljából jut.

Ebéd után újból várakozás a vételezésre. Első a kenyér, amit egyenlően elosztanak, azután kisorsolnak, hogy még igazságosabb legyen. [„Az elején még kaptunk hármannegyen egy ilyen kerek formára sült kenyeret, engem kértek meg, hogy hogyan is lehet

ezt szétosztani, én akkor csináltam egy papíron egy ilyen szögmértékkel felosztott elosztólapot, amit rátettünk a kenyér közepére, aztán a szeleteket vágunk, mert azért egymás között is vigyáztunk arra, hogy mindenkinek egyformán jusson.”] Utána kapjuk a különböző porokat: cukor, kakaó, de van, amikor sütőpor vagy pudringpor, néha mazsola. Amikor azután sikerül több-kevesebb veszekedés árán végezni az elosztással, kezdődik a kosztolás. Van, aki úgy, ahogyan kapta, pillanatok alatt elfogyasztja, mi próbáljuk változatosabban elkészíteni. Van néha a menük között más is: hús tojással, tejfeles bab hússal, sajtos, tojásos tészta, tejbegríz, néha puding. Ez így mind nagyon szépen hangzik, de amit ezek alatt a nevek alatt kapunk, arról jobb hallgatni. [„Reggelire semmi más nem volt, mint tea és kenyér, akkor adták ki a napi kenyéradagot, délben ami a csajkába belefért, illetve attól függ, hogy mekkorát merített a kanállal, és honnan – az se volt mindegy, hogy a sűrűjéből merített, vagy nem, mert lestük, hogy mikor kerülsz sorra –, ha az elején, akkor az a leve, az csak szinte víz, és akkor az alján már került a krumpliból is, vagy a tésztából, mert nem sok változat volt. Sorba kellett állni, egy üsttel, nagy kondérral hozták az ételt, és akkor sorba álltunk és akkor tartotta mindenki, egymás után a csajkát. Vacsorára vagy egy szelet felvágott, vagy egy szelet sajt. Még a kenyeret be kellett osztani.”]

Később jönnek az árusok: ezeknek elfogyott az utolsó szem cigarettájuk, dohányuk, és mindent eladnak egy-egy cigarettáért. A dohány ára, értéke egyre növekszik, 3-4 csomagért már egy vadonatúj csizmát lehet kapni, ennél nagyobb értéke csak a kenyérnek van, egy adag megér vagy 15 cigarettát. [„Az amerikai cigaretta, az akkor nagy szó volt, jutott is akkor. Én is kereskedtem, bár én akkor még dohányoztam, de azért nem olyan nagyon, úgyhogy szívesen odaadtam egy szelet kenyérért pár darab cigarettát.”]

Szóval így zajlik a vételezés, utána nekifogunk a főzőcskének, hogy valamennyire elfogadhatóvá tegyük ezeket a porokat a magyar gyomor számára. [„A tüzelőanyag szanaszéjjel volt elhullatva. Ugye, az régebben mezőgazdasági terület volt, úgyhogy ott részben ezeket tudtuk felhasználni, részben pedig az amerikaiak mindent ilyen farekeszekben szállítottak, azokból is gyűjtögettünk össze.”] A menüt rendszerint előre megtervezzük, azután csereberéljük a hozzávalókat. Ha készen van az étel, a sátorban körbekerülünk, kritizáljuk, értékeljük.

Így telik el lassan az idő a vacsoráig, ami ugyanúgy zajlik le, mint az ebéd, azzal a különbséggel, hogy – ha lehet – ez a leves még hígabb, szinte semmi sincs benne. Ezt követően mindennap egybehangzóan megállapítjuk, a konyhai személyzet szemérmetlenül ellopja, ami nekünk jár. [„A konyha üzemeltetése, az élelemszétosztás, ezekre csak a hadifoglyok voltak igénybe véve. Természetesen, a németek mellőzték a magyarokat, meg se kérdezték, hogy akarunk-e konyhán dolgozni. Mert hát a konyhai poszt az mindig is jó dolog volt. Szabadon főztek, sátor alatt. Ahogyan a katonaságnak manapság is van, vannak ezek a kerékre erősített tűzhelyek, egy nagy üst, alul egy vaslemez, és ott rakták alá a tüzet. Gulyáságyú. Sorban álltunk, és úgy mérték a csajkába a kondérból az ennilót. Akkor kereken tölték oda a kondért, jött egy szakács vele, nagy kanállal és osztotta. Konyha az egy központi részen volt, és onnan szállították szét, minden részlegbe, a mi néhány száz fős magyar csapatunkhoz is kitoltak egyet.”] Vacsora után véget nem érő beszélgetés kezdődik, persze az otthoni emlékek, mindegyikünk ezerszer elmondta már és mégis hallgatjuk türelmesen, magunkról tudjuk, milyen jólesik kibeszélni magunkból. A végén mindig a hazai étkezéseknél kötünk ki, ennek azután se vége, se hossza. Általában éjfél körül szoktunk elaludni, de ha ebbe a témába elmerülünk, eltart kettőig is.

Az igényeink sem nagyok, nincs itt szó rántott csirkéről – a túros csusza, a paprikás krumpli, a krumplilángos magasztalása a fő téma. Magamon csodálkozom a legjobban, otthon a káposztás kockát, a krumplinudlit nem tudtam még nézni sem, most megennék egy teli tányérral!

Elgondolkodom magamban, tavaly ilyenkor még milyen felelőtlenül, milyen boldogan éltem az érettségi utáni legfelszabadultabb nyaralásomat és most, rá egy évre, mennyi mindent átélve ülök itt Bad Kreuznachban, egy félig földbe ásott sátorban [„Ástunk egy olyan fél méter mély gödröt, amit éppen be lehetett takarni, teríteni a három sátorlappból összegombolt kúp formájú sátorlappal, azt húztuk a fejünk fölé. Érdekes módon, nem is nagyon emlékszem arra, hogy abban az időben eső lett volna, eléggé nagy szárazság volt, de ha hébe-hóba esett, akkor ez megvédett minket. Hat személy volt, úgyhogy éppen hogy elfértünk, éjszaka úgy aludtunk, hogy vezényszóra kellett megfordulni, mert csak úgy férünk el egymás mellett.”], kint a megafon amerikai muzsikát bömböl [„Ugye, a megafonnal adták a parancsokat, bejelentették például, hogy most ebédidő volt, és akkor sorakozni kellett. És amikor nem volt érdekes szöveg, amit közöltek volna, akkor állandóan ment a muzsika, éjjel persze nem, csak napközben. Mi akkor még ahhoz az amerikai zenéhez nem nagyon voltunk hozzászokva...”], és alig pár méterre a kerítésen túl szabad, de milyen szabad emberek. [„Száz méteren keresztül volt egy ilyen figyelőtorony, de ha nem arra nézett az őr, akkor azon a drótkerítésen át lehetett ugrani. Azok szöktek, akik tudták, hogy mi van a környezetben, hova mennek, merre vezet az útjuk, és akik anyanyelvileg beszéltek a civilekkel. Nekünk fogalmunk se volt, el se tudtuk képzelni, hogyha innen kimennénk, merre kellene menni.”] Mások is mondják, magam is észreveszem, mennyit változtatott rajtam a katonaság. Megváltozott a véleményem, a nézetem sok dologról, megkomolyodtam és rengeteget tanultam. Arra gondolok, ha a Jó Isten hazasegít – miért ne segítene haza – és megengedi, meglátnom Édesanyámat, Édesapámat, kisöcsémet, azt fogom mondani, hogy nem volt kár ezért a félévéért. Nem frázis, hogy ez az élet iskolája volt. És mennyire más gondolatokkal fogom folytatni az egyetemi tanulmányaimat, amire annyira készültem, lecsökkentett igényekkel, mert megtanultam, hogy így is lehet. Azt hiszem, ha hazajutok, és ennél nagyobb örömet el sem tudok most képzelni az életben, ha hazajutok és találkozhatok újra Szüleimmel, ha rántott levessel és egy darab kenyérral fogadnak, akkor is megcsókolom érte Édesanyám kezét. [„A beszélgetésen kívül mit tudtunk csinálni... A csajkámnak a fedelébe belevestem a bicskámnak – akkor még volt – a hegyével azokat a városneveket, állomásokat és dátumokat, ahol jártam, hát énnekem az eltartott egy-két napig, aztán írtam a naplóm. Egyébként kint feküdtünk a napon, ha jó napos idő volt. Ha nem, akkor bújtunk be a sátorba.”]

Telnek a napok, egyik a másik után, észre sem vesszük az idő múlását, csak azon, hogy hetenként meg kell borotválkozni. [„Mosdó volt, zuhanyozóval ellátva, akkor még nem volt nagyon hideg ezen a területen, úgyhogy tudtunk megfelelően tisztálkodni. És minden egyes alkalommal, ahol egy táborba érkeztünk, azóta már úgy tudom, be is tiltották a DDT nevezetű rovarirtót, ami iszonyú hatású volt, de kétségtelen, hogy egy ilyen DDT porral való kezelés mindenféle élősködőt kiirtott.”] [„Ami a WC-t illeti, mivel elég sok embert kellett kiszolgálni, olyan tizenöt méter hosszú, mélyre ásott gödör, és előtte egy nyers fából készült ülőke, amin sorban ültünk egymás mellett. Ez nem volt túlságosan kulturált, de ha egy ilyen megtelt, akkor betemették és ástak mellette egy másikat. De volt olyan is, hogy valaki beleesett, és már akkor szinte kihúzni se lehetett.”] És a vasárnapo-

kon számoljuk, hány múlt el már. Most itt a következő, június 21., nagyapám születése napja, ő vajon hol lehet, vajon mi lehet vele? Az utolsó hír szerint Szombathelyen egy légitámadásban sebesült meg, ő, aki az első világháborút minden karcolás nélkül végigharcolta, most nyugdíjasan kellett ilyet elszenvednie.

Ma vagyunk két hónapja foglyok, Istenem, milyen hosszú, és mégis hogy elrepült! Arra gondolok, a múlt háború foglyai hosszú éveket szenvedtek, hogyan is lehetett azt kibírni, hiszen én még mindig abban reménykedem, hogy a születésnapomra, augusztus 19-re hazaérek!

Mostanában egyre nagyobb a mozgolódás a táborokban. És a fogolyújság, amit bedobálnak a kerítésen, azt írja, hogy 26-ára befejeződnek a béketárgyalások, július 6-ra minden hadifoglyot hazaengednek, kivéve az SS-eket, akiket büntetőtáborba visznek. Már innen is szállítottak el, de hogy hazavisznek-e, ki tudja? [„A fogolyújságot nyilván a foglyok adták ki, sokszorosították valahogy, de hát az csak olyan egylapos volt, elején-hátulján szövegek, németül. És ez, hogy 26-ra befejeződnek a béketárgyalások, július 6-ra minden hadifoglyot hazaengednek, kivéve az SS-eket, ez egyébként nem vált be.”]

A mozgolódás egyre nagyobb, ma június 22. van, németek már alig vannak ebben a táborban, a tisztiket is elszállították, állítólag Franciaországba viszik őket. A legénységéből is elment vagy 700 ember, szinte már alig maradtunk itt.

Ma reggel vagy tíz teherautóval vittek embereket dolgozni, ha este hazajönnek, hozzák az új híreket is. Én változatlanul bizakodó lélekkel várom az eseményeket, annak ellenére, hogy a tábor felét már elvitték Franciaországba!

Voves, 1945. július 11.

Mától kezdve kénytelen vagyok rövidebbre fogni az események leírását, mert egyre jobban fogynak naplómban az üres lapok, a hazautazás reménye pedig egyre csökken, ki tudja, mennyi van még hátra?

Szóval így történt: egyre fogyatkoztunk a táborban, először a tisztiket vitték el, azután szakmunkásokat kerestek, majd a legénységéből szállítottak el vagy 1000 embert. Azután jött a parancs, be kell temetni a sátorhoz ásott gödröket. A koszt is javul mostanában, több is. Azután 22-én elhagytuk ezt a karámot, átmentünk az 5-ösbe, állítólag ez egy indítókarám, vannak itt románok, litvánok is. Pár nap után SS-vizsga, azután átterelnek egy másik karámba, itt az ellátás is zavarosabb: a németek ugyan maguknak mindent megszerveznek, minket meg csak számolnak. [„Általában mindennap egyszer volt sorakozó, mert akkor számolták meg, hogy hányan vagyunk, vagy hányan szöktek meg, vagy hiányoznak. Ilyen alkalmakkor – hát, ezt teljesen rapszodikus volt – egyszer csak azt mondták, hogy felemelni a karokat, és akkor végigjártak, és benézték. Hogy kaptak-e el SS-eket, hát én azt nem nagyon tudom. Miközülünk nem, mert közöttünk magyarok voltak, nálunk nem voltak SS-ek.”] Ebédre sorakoztatnak, a németek köpnek, amikor meglátják, mit adnak nekünk: egy 70 literes kondérba egy csomag spagetti van belefőzve. [„Hát, ha lehetett fél kiló...”]

Másnap reggel sorakozó, nem tudunk semmit, csak terelnek, hajtanak, mint az állatokot. Alig van amerikai őrség, ahogy megyünk, az út mellett gyümölcsfák, leverjük az éretlen almát, körtét, azt esszük éhségünkben. Átme gyünk a falun, itt sem állunk meg, közben egyre nagyobb a hőség, már csak tántorgunk a fáradtságtól. A csizma véresre törte

a lábam, beledagadt a nagy melegtől, nem tudom, hogyan fogom este lehúzni. A falu után megállunk, bevagonírozás, negyvenen megyünk egy vagonba, kapunk az amerikaiaktól 7 csomagot, egyszerre ennyit még nem is láttunk. Órséget se nagyon, várjuk, hogy merre indul a vonat, az már biztos, hogy nem haza: nyugat felé indulunk. [„A belső táborparancsnokság mindenütt német volt. Franciaországba kellettek munkára német hadifoglyok, és ők erre a célra egy német SS-csoportot jelöltek ki, azonban a kijelölés és az elindulás között eltelt időben a helyismerettel rendelkező németek közül rengetegen elszökdöstek. Márpedig a német precizitás szerint pontosan stimmelnie kellett a létszámnak, és mivel ebben hiány volt, ők ezt magyarokkal pótolták. Minekünk akkor fogalmunk sem volt arról, hogy minket SS-ek helyett csapnak hozzá egy Franciaországba induló alakulatba. Természetesen, előnyben részesítették saját embereiket és saját magukat. Bevagoníroztak, azzal a különbséggel, hogy itt talán hatvanat, de még az is lehet, hogy nyolcvan embert, sokszor állva alig fértünk el egy-egy marhavagonban, ránk zárták az ajtót, és elindult a vonat.”]

Háromnapos utazás következik, alagutak, viaduktok, hegyek, völgyek, azután Franciaország. Sztrombolt pályaudvarok, méteres hosszú a francia kenyér, és mindenütt az ugató francia beszéd.

Valahová váratlanul érkezünk meg éjszaka, felfernek, alig tudjuk kis holminkat összekapni, máris indulás: Vovesban vagyunk. Csak később tudtuk meg, azért visznek éjszákánként végig a lakott helyeken, mert a francia lakosság német SS-eseknek tart, leköpdös, kövel dobál, ha meglát. Csak később derült ki, Bad Kreuznachban a német táborparancsnokság velünk pótolta a megszökött SS-németeket, helyettük jutottunk ide.

A sátoortábor a város mellett eléggé rendezett, még a németek építették. Alig aludtunk, reggel ébresztő, sorakozó, megszámolnak – ez itt naponta többször ismétlődik –, azután keresik az SS-eket, felemelt karral kell az orvos előtt elvonulni, mert az SS-ek hóna alá tetoválták azonosító számukat. [„Ez a sorsunkon nem változtatott – ha egyszer már akkor ott voltunk, akkor már nem változott semmi. De ott is egy teljesen külön magyar csoport voltunk, az SS-ektől is el voltunk különítve. Én a gimnáziumban francia nyelvet tanultam négy éven keresztül, úgyhogy én valamelyest tudtam volna beszélni, de ez egyáltalán nem érdekelte a franciákat, ők darabszámra kértek ennyi és ennyi foglyot – hogy itt SS, vagy nem SS, hogy magyar vagy német, az őket abszolút nem érdekelte.”] Ezután kiválogatják közülünk a nemzetiségieket, Csetneki Béci is elmegy a csehekkel, reméli, így hamarabb hazajut. [„Én nem hittem ebben, hogy ennek valami eredménye lesz, és ezért nem is jelentkeztem. A Béci végül is aztán mégiscsak hamarabb ért haza, de őt se vitték haza rögtön.”] A mi sorsunk meg egyre rosszabbodik: alig két napig kapjuk csak az amerikai ellátást, utána a franciák veszik át az étellemezést. Ez azt jelenti, hogy kezdődik a koplalás: reggel-este üres fekete, délben ugyancsak üres bableves. Azután közeledik a nagy francia ünnep, július 14., a Bastille felszabadítása, erre a kosztunk is javul egy kicsit, most csak kétszer kapunk enni, de valamivel jobbat. Utána persze jön ennek is a bőjtje, átkerülünk egy másik, rendezőtáborba [„Ez is Voves mellett volt.”], itt ugyan ágyak is vannak (eddig a földön, betonpadlón aludtunk), ezzel szemben újra kezdődött az éhezés, a napi koszt megint csak fekete – üres leves – fekete és egy napra egy szelet kenyér, ez ismétlődik nap mint nap.

A franciák tudományosan dolgoznak, kiszámolják, mennyi az a kalória, amivel még éppen az éhenhalás határán lehet tartani a hadifoglyokat, mi a minimális 6-700

[„kilo”]kalória helyett napi 400-at kapunk, egyelőre mégis élünk. A francia orvos mégis nehéz testi munkára alkalmasnak minősít valamennyiünket. Szemre nem is fogyunk, kezünk, lábunk, testünk megdagad, ez is valami betegség lehet. [„Végül aztán nem dolgoztunk Vovesban. De voltak, akiket kivittek ilyen mezőgazdasági munkára, nem is tudom, milyen alapon válogattak.”]

Lelkileg is azt hiszem, a mélyponton állok, ha nem lenne itt velem a Bibliám, nem is tudom, hogyan bírnám ezeket a megpróbáltatásokat. Minél többet olvasom, annál több új meg új dolgot találok benne és rajta keresztül a saját életemben. Egyre meggondoltabbá, nyugodtabbá tesz, gyengébb pillanataimban megnyugtat, a szenvedésben megerősít. Mert itt szenvedünk, itt szinte állandó szenvedés az életünk, a két-három hónapos koplálás, ázás a szabadban, a földön alvás. Mozogni alig merünk, csak szédelgünk a gyöngeségtől, hirtelen felállni nem is szabad, mert összeesel. A sorakozóknál általában 4-5 ember dől ki a sorból, ájul el. Hogy hová is tud süllyedni az ember a XX. században, itt a híres nyugati, francia civilizációban. [„Megállapítottuk, hogy az örököt a csőcselékből szedték össze. Nem katonák voltak azok – akit összeszedtek éppen arra a munkára és akik vállalták. Mert hát akkor azért még nagy éhezés volt a polgári lakosság körében is, úgyhogy ezekből állt össze az őrség.”] Hát ilyen a kulturált amerikai, az udvariasnak, műveltnek ismert francia? Nem, ezt a szenvedést soha sem lehet elfelejteni. Csak a Biblia nyugtat meg megint, az egyik zsoltárban ezt olvasom: „Reád bízom lelkemet, Te mentesz meg engemet, Uram, hűséges Istenem!”

(Ezután csak pár dátumot jegyzek fel, majd később, ha marad hely, talán részletesebben is meg fogom írni.)

Június 29-én érkezünk Vovesba, itt négy hetet töltöttünk. Július 28-án a következő állomás St. Jean d'Angely. Munkára itt sem visznek. És közben jönnek a hírek hazulról: Magyarország a szovjet tagállama lett, talán önálló? [„Ez is csak így elterjedt, ottan sok mindent mondanak, aminek nem tudtunk a nyomára jutni, hogy honnan és miért. Beszélnek.”] Befejeződött a berlini konferencia, elkezdik a nemzetiségek hazaszállítását. [„Ezt is csak úgy hallottuk, de mindenesetre a Csetneki Bécit akkor előbb-utóbb elvitték tőlünk.”]

Ma **augusztus 20.**, Szt. István napja, családi névnapunk. Tegnap is, ma is gondolatban állandóan otthon vagyok, ma délelőtt elővettem azt a pár levelet, amit Anyától, Aputól őrizgetek, azokat olvasgatom százszor és százszor. [„Ezeket, persze még a fogság előtt kaptam.”] Valami megmagyarázhatatlan érzés: nemsokára megyünk tovább.

Itt a franciák kerek, barna, vagy inkább fekete kenyeret adnak, hatunknak, nyolcunknak, néha tizenkettőnek egyet. A felosztás mindig gondot okoz, minden mértani ismeretemet összeszedve készítettem egy kenyérosztót papírból, azóta pontos az elosztás! [„St. Jean D'Angely – nem sokra emlékszek belőle. Ott is drótkerítések körben, őrtornyok minden sarkon, meg még sűrűbben is, és semmi egyéb. Egy nagy, régi épület, ilyen gépcsarnok, ami teljesen ki volt ürítve, abban voltunk. [„Minden táborban, amikor beérkeztünk, sorakozás és motozás volt. A motozás az attól függött, hogy milyen emberek voltak ott a motozásra kirendelve – az alap az volt, hogy mindenki rakjon le mindent, ami nála van, maga elé a földre, és akkor ennek végigjártak a sorban és kinek ami tetszett, azt elvette. Ebben mind egyforma volt, a különbség annyi volt, hogy minél később, annál kevesebb maradt meg nálunk, énnekem végül a kanalam, az a magyar, négyszögletes csajkám maradt meg.”]

IX. 3. Poitiers. Bevált a megérezésem: augusztus 21-én indultunk tovább, valahogyan az az érzésem, különösen a tegnapi napok hatása alatt, hogy fordulópont ez a fogolysorsban: eddig mindig nyugat felé mentünk, egyre távolabb az otthontól, most keletre indultunk. [„Olyan egy napig tartott az út körülbelül. Marhavagonokba be voltunk zárva, még levegő is alig volt, fény meg semmi.”] Itt azt beszélnek, ez egy munkatábor, és innen már voltak, akik hazafelé indultak. Itt a koszt is javult valamelyest, kaptunk kenyeret, sajtot, túrót, este meleg vacsorát, legalábbis a kezdetben, azután újra minden a régi, jön a koplalás. Ez a tábor a mélypont, itt 12 magyar halt meg, az egyiket egy francia őr véletlenül, szórakozásból(?) lelőtte, amikor takarodó után a deszkabarakk falát embermagasságban egy géppisztolysorozattal lőtte végig, a többi éhen halt. [„A francia fogságban a kegyetlenségnek nem volt határa. Előfordult nemegyszer, hogy az őrtoronyban álló francia géppisztolyával végiglőtte a barakk fából készült deszkabarakknak a falait, olyan embermagasságban, ez azt jelentette, hogyha valaki nem feküdt le a takarodó idejére, hanem állva maradt, az azt el is találta. És akkor a mellettem álló, az egyik éppen a vécére akart kimenni, felállt, és hát az ott is esett össze. Tehát amikor a takarodó volt, abban a pillanatban feküdtünk a betonpadlóra.”] A motozáskor itt mindent elszednek tőlünk: bakancsot, cipőt, még a nadrágot is. A reggeli előtt sorakozó a zászló, a francia trikolór felhúzósa. Mi ingben, alsónadrágban sorakozunk, a tábor parancsnoka erre éktelen haragra gerjed, elrendeli az elkobozott felsőruhák visszaadását. Persze, a sajátját senki sem találja, válogatunk, kinek mi jut. [„Akkor még mi tisztességes, rendes magyar öltözékben érkeztünk. Körbeállítottak, és az a parancs volt kiadva, hogy mindenki a felsőruházatát és a cipőjét vesse le, úgyhogy ott állt az egész tábor egy szál ingben, gatyában. A felsőruhákat pillanatok alatt összekapták, mert el akarták adni. Berakták egy nagy sátorba, ott voltak hegyén-hátán hányva. A francia táborokban az volt a szokás, hogy minden reggel hat órakor volt az ébresztő és akkor eljátszották a Marseillaise-t, a francia himnuszt, és addigra ki kellett vonulni az egész táborban, sorban állva, vigyázva. Amikor is a himnusz első hangjaira kijött a táborparancsnok, egy ezredes, rettenetes haragra gerjedt, hogy lehet így megbecsülni a francia trikolórt, hogy ide ingben-gatyában állnak ki a hadifoglyok?”] Ha valakinek valamije még ezek után is megmaradt, azt eladja a franciáknak, itt úgy mondjuk: elugratja. Mert a franciák mindent megvesznek, mi mindent eladunk élelmiszereért.

X. 8. Poitiers. Beleolvasgatva naplómbe látom, mennyire hézagos, hiányos most a vége felé. De fogytán a papír és fogytán az erő is. Ki tudja, nem is sejtjük, mikor jutunk haza. Csak az idő rohan, már fél éve vagyok hadifogoly, és egy évvel ezelőtt vonultam be! Ma éjjel is otthon voltam álmomban, én most csak így mehetek haza. A beharangozott dátumok, a nagy dátumok, Péter-Pál, az aratás, Szent István napja, a szüret már mind elmúltak, és még mindig semmi kilátás, minden reménytelen. Ide is azzal érkeztünk, hogy csak pár órára állunk meg, és lassan (dehogyan lassan, hiszen az idő úgy rohan) a második hónapot töltjük itt. Ugyan mit hoz a következő nagy dátum, a szeretet ünnepe, a karácsony? Vajon még merhetünk remélni?

Azután a segítség egészen váratlanul érkezik. Megsegített a jó Isten: [„Markói”] Béla bekerült egy francia konyhára, esténként onnan hoz egy nagy, üres konzervesedényben főzeléket, húst, kenyeret (az edény olyan, mint amiben Losoncon a tisztí étkezdéből Apa vadászkutyaínak hozták az ételmaradékot). Azt hiszem, ez mentette meg az életemet, az itteni tábori koszt kétszer sárgarépa, vízben főzve vagy nyersen, egy-két szelet kenyérral.

Mostanában már naponta 4-5 magyar hal éhen, Serester Bandi, Fáskerthy Péter, Kammel Béla, Stauffer Bandi [„Ezek is iskolatársak voltak, csak más részleghez tartoztak. De hogy hova valósiak voltak, nem tudom. Akkorra már a hatunkból csak egyetlenegy volt még talán velem, a Markói Béci. Az amerikai táborokban még együtt voltunk, de a franciáknál, ott, ahogy ez nekik éppen eszükbe jött, úgy csoportosítottak ide-oda.”], az ismerősök közül, és a többi, a sok-sok ismeretlen magyar. Ez valami gyárépület raktára lehetett, itt is betonon fekszünk, szalmán, mindenkinek jut vagy két marékkal. Reggelente, aki nem mozdul, azt elviszik, a gyengélkedően próbálják élesztgetni, legtöbbször hiába... Korábban azt írtam: „Ez a mélypont!” Akkor még ezt nem ismertem, nem is mertem volna elképzelni. [„A konzervgyárnak egy nagy csarnokában voltunk, ahonnan a termelőgépeket már mind leszerelték, az egy üres betonalapú, betonpadlójú hatalmas nagy épület volt. Az ezer körüli létszám számára bedobtak vagy egy kocsiravaló szalmát, azt mondták, hogy ezen osztozzatok, el lehet képzelni, hogy ebből mennyi jutott magunk alá, úgyhogy szinte a betonon feküdtünk. És a sárgarépa, az úgy nem is nagyon tápláló dolog, de nekünk semmi mást nem adtak enni, mint a sárgarépát nyersen reggelire, vagy a sárgarépát vízben főzve ebédre. Ez négy héten keresztül ment, csak a sárgarépa volt. [„Ez az egyoldalú és rendkívül kevés kalóriát tartalmazó táplálkozáshoz kaptunk egy kerek kenyeret, kilós kenyeret, tizenkettő vagy tizennégy fő részére egy napra.”] A berukkolásomkor 72-74 kiló voltam, ott fogytunk le annyira, hogy 44 kiló, vagy mennyi voltam. Csont és bőr. Zörgött a csontunk. Reggelente a vöröskeresztesek körbejártak, és minden reggel két-három halottat válogattak ki, akik már nem ébredtek föl. Énmeltemet másodiknak vagy harmadiknak feküdt egy névrokonom, őt is Eördöghnek hívták, Bertalan. Itt már nem nagyon volt lehetőségünk a pontos, precíz tisztálkodásra, talán csak egyetlen vízcsap volt, és az tűnt fel nekünk, hogy ez a Berci minden étkezés előtt, minden étkezés után, naponta többször is mosta, súrolta a kezét. Mintha otthon lett volna, a törölközőjét a két ujjá közé összecsapentve fogta meg, hogy nehogy összepiszkítsa akkor is a kezét. Mondtuk is, hogy aki ennyire kényes, annak a szervezete nincs felvértezve az ellen a számtalan fertőzés ellen, amiben itt részünk volt, mert itt már bőven volt részünk tetű, bolha és mindenféle ízeltlábúnak a támadásában, és kézzel szedtük egymásból a tetűt. De hát persze megszabadulni nem lehetett tőle. Szerencsétlen, nem is élt tovább, talán egy hét múlva meghalt valamiféle fertőzésben. Aki annyira le volt gyöngülve, hogy már felkelni se bírt, azokat elvitték egy ilyen kórházaszerű helyiségbe, de ott se sokat törődtek vele. Ebben a táborban nagyon sokan meghaltak a magyar hadifogolytársak közül, más forrásokból olvastam arról, körülbelül nyolcszázan voltunk, akikkel ebbe a francia hadifogságba, SS-ek pótlására elküldtek, és ebből a nyolcszázból abban a táborban összesen alig kettőszáz maradt. És a többiek – én nem mondom, hogy valamennyien meghaltak, de nem egy reggelen ébredtem úgy, hogy a tőlem második vagy harmadik távolságra fekvő hadifogolytársam már nem ébredt fel. [„Amikor a francia hadifogságba kerültünk, én akkor nem sokat tudtam hadifogolyként arról, hogy milyen viszonyok vannak Oroszországban, az orosz hadifoglyokkal. Aztán utána, évekkel később rájöttem arra, hogy nem volt egy csipetnyivel könnyebb dolgunk ott a franciák fogságában, akik rendkívül kegyetlen módon bántak a hadifoglyokkal, már úgy is, mint a németekkel, akik az ellenségeik voltak. Ez különösképp nagyon is közrejátszott, mert SS-ekkel voltunk összekeverve.”]

X. 16. Azt beszélnek, a franciák ultimátumot kaptak az amerikaiaktól, jelentsék, hány munkaképtelen hadifogoly van az amerikaiaktól átvett egészséges szállítmányból. Itt is

vasárnap – megint vasárnap – egy váratlan orvosi vizsgálat, amerikai és svájci vöröskeresztes orvosok jöttek, a magyarok 80%-át munkaképtelennek minősítették. Hogy ez mit jelent, nem tudjuk, azt beszélük, elvisznek innen egy amerikai táborba, amerikai ellátásra, ahol orvosi ellenőrzés mellett felerősítenek.

X. 20. Egy esztendő! Istenem, ma egy esztendeje reggel nyolckor Édesanyám búcsúcsókját még érezve léptem be a losonci laktanya kapuján! Mennyi minden történt azóta! Vajon milyen lesz a következő esztendő, vajon mit hoz a jövő? Meglátom Édesanyámat, Édesapámat?

Béla már nincs a konyhán, valahogyan nem is bánjuk, ameddig ott volt, az is jó volt, most is lesz majd valahogy.

XI. 10. Losonc visszatérésének ünnepe, hát ezt sem ünnepeljük otthon. Nézegetem az otthoni fényképeket, Anyáék meg a tablóképem az érettségiről, más nem is maradt meg. Akire csak ránézek, felmerül bennem a kérdés, mi is lehet vele? Milyen borzalmas dolog is a háború, senkit sem kímél, belegázol mindenki életébe.

Úgy látszik, mégis csak történik valami, lassan javulnak a körülmények, kiköltöztünk a Steinbarakkból, vége a kövön alvásnak. Igaz, itt most enyhe az idő, de ez a barakk jóval melegebb is, itt nem 700-an vagyunk, „csak” 120-an. [„A francia táborokban már a sátorlap se volt meg. A szerencsénk az volt, hogy a tengerparthoz közel teltek a téli napok, és ezért ott már nem volt annyira hideg, a tengerpart mellett fagy ritkán volt.”] És ágyaink is vannak, alig hisszük, a hét hónapos hadifogság óta először alszunk ágyban. Van három kályha is, folyamatosan fűtjük, tüzelő is kerül mindig valahonnan, még sütnivaló is, ha más nem, a nyers sárgarépat pirítjuk. Most pár napja egy amerikai élelmiszer-szállítmány érkezett, a francia őrség nem akarta a teherautókat beengedni a táborba, ők akarták átvinni a szállítmányt, erre egyszerűen keresztülhajtottak a kapun és a konyha raktára mellett álltak meg. [„A vöröskereszt rendszeresen ellenőrizte a táborokban lévő viszonyokat, és akkor fedezték fel, hogy mi ennyire leromlott állapotban vagyunk, azután a tábor vezetőségének adták ki az ultimátumot, hogy addig is, amíg minket ki nem tudnak menteni, ki nem tudnak szállítani, addig is emberi táplálékot adjanak nekünk, de erre már nem került sor, mert ők maguk, az amerikaiak hozták teherautó-számra az ételmet. Soha nem felejttem el, egy néger sofőr vezette a hatalmas nagy teherautót, megrakva már ismert reggelizőcsomagokkal, a francia őrség a kapunál útját akarta állni, ez azonban gázt adott, keresztülörte a vékony drótkerítést, a tábor közepén megállt, felugrott a teherautó tetejére, és két kézzel szórta közénk a reggelizőcsomagokat. Ez volt az első, hogy mást is kaptunk enni, mint sárgarépat. Gyorsan ettünk, de nem jutott ebből annyi, hogy problémánk lett volna – hát el lehet képzelni, a sok ezer ember számára szinte csak pár falat jutott.”] A javulás rögtön észre is vehető a kosztunkon: már van bableves, cukros főtt tészta, a kenyér is egyre több. Béla is visszajutott a konyhára, innen is csurran-cseppen valami. Igaz, ez a francia konyha nem valami luxus, de néha akad hús is, a múltkori hagyományos sült egészen otthonias volt.

XI. 23. A múltkor összeírtak minket, akik munkaképtelenek voltunk, most jött a parancs, pénteken indulunk. Béla most már véglegesen befejezte a munkát, ez alkalommal saját akaratából. Az utóbbi napokban igen jól éltünk ebből, vettünk kenyeret is dohányért, meg még zsoldot is kaptunk francia frankban. [„Amikor megszabadultam, akkor kaptam, és az valami száz-egynéhány pengőtt tett ki, ami akkor egy doboz gyufát ért. De ott is cserélgettünk a drótkerítésen keresztül, mert a cigarettáért mindent lehetett kapni,

ha még egyáltalán maradt a cigarettából egypár darab. Civilek jöttek ide, kérték a cigaretát és hoztak ételmezt is, meg sokszor a ruhaneműt is, mert azzal is híjában voltunk. A gimnáziumban, Losoncon tizenöt éves kortól kezdve franciát vagy angolt lehetett választani, én a franciát választottam. Nagyon jó tanárunk volt, és nagyon hamar megtanultunk, ő nem is a nyelvtanra, hanem a beszédre helyezte a fő hangsúlyt, és ezért ezután én ott a francia fogságban gyakran tolmácskodtam, fordítottam, segítettem azoknak, akik nem értették a nyelvet. És ebből is csöppent valami.”] Egy párizsi magyar pap látogatott meg, azzal vigasztalt, a magyarok 3-4 hét múlva szabadok lesznek. Általa most sikerült először a vatikáni postán keresztül írni haza, nem nagyon bizakodok, hogy hazaér, bárcsak mielőbb érkezni meg! [„Ez a levél sem jutott haza...”]

XI. 28. Egy szellős amerikai sátorban emeletes ágyamon, pokrócba burkolódzva ülök, térdemen a naplóm, írom a folytatást. Hát ez nem álom, valóság! Amerikai fogságban vagyunk (a hadifogság egyáltalán nem öröm, mégis vannak fokozatok!). Hát sikerült átvészelnem a koplalást a franciáknál Vovesban, a kirablásunkat St. Jean d'Angelyben, a sárgarépakúrát Poitiers-ben, és most itt vagyunk Mailly le Campban. Igaz sátorban, de kapunk két meleg pokrócot, volt orvosi vizsgálat, állandó orvosi ellenőrzés, a tetűk kiirtásával kezdtek, fehér porral szórtak be minket, a ruhánkat, a sátorokat, a pokrócokat, minden holminkat, és egy csapásra vége a vakarózásnak, a tetveszkedésnek, aminek a franciáknál mesterei voltunk. [„Ilyen porszórókkal jöttek a sátrakba, végigszórták a sátrakat, a fekhelyeket és mi magunkat, még a nadrágba is belefújtak, elől-hátul, ez volt a DDT nevű rovarirtó szer. Fél órán belül mindenféle élősködőt kiirtott, nem volt egyetlen egy tetű.”] Ellátásunk álomszerű, szanatóriumi, háromszori meleg étkezés, tejeskávé, kakaó és kenyér bőséggel. [„Amikor jött a svájci orvosi bizottság, és látták, hogy csontra-bőrré vagyunk lefogyva, úgy döntött, hogy elvisz egy ilyen feljavító táborba, Mailly le Campba. Ebben a táborban már nem voltunk különválasztva, össze voltunk keverve németekkel, abban a sátorban, amelyikben én laktam, talán még egy magyar volt rajtam kívül, a többiek németek. Az első időszakban orvosi precizitással ügyeltek arra, hogy a teljesen lefogyott, lesoványodott szervezet nehegy túl sok ételt kapjon, úgyhogy rendkívül precízen adagolt reggeli, ebéd, vacsora volt, nagyon kevés, mindig éhen maradtunk. A fiatal szervezet hamar regenerálódik, aztán rendkívül rövid idő alatt visszanyertük az eredeti testsúlyt. Mailly le Campnak mondjuk némileg propagandaíze is volt, mert nem akarták azt, hogy hazakerüljenek olyan emberek, akik csonttá-bőrré vannak lesoványodva, úgyhogy itt valóban fel is erősödünk.”] A tábor szépen rendezett, a szervezést persze itt is a németek intézik. Amint halljuk, ez egy gyűjtőtábor, ahol a franciáknál az éhenhalástól megmentett hadifoglyok egészségének helyreállítása folyik. A németek szerint innen már a hazaszállítás következik. Mesélik, volt itt már vagy 200 magyar, azokat egy orosz tiszt vitte haza.

XII. 8. Mikulás napja. Ködös, esőtől csillogó utcák, sült gesztenye illata a levegőben, piros fényben úszó kirakatok, ilyen volt otthon a Mikulás. Itt, a fűtetlen sátorban vacogunk, kint esik az eső, így várjuk az idő múlását. Istenem, vajon otthon együtt van a család ezen az első, békés Mikulás-napon?

Hazaérkeztem!

XII. 12-én délután elhoztak a másik campból, amiben a legkellemetlenebb, hogy elválasztottak Bélától is. Itt, ahol nincsen nevünk, csak számunk, darabszámra dobálnak ide-oda,

csak a létszám meglegyen. A katonaság és főként a hadifogság legnehezebb napjai valóban összekovácsolták barátságunkat, most itt széjjelszakítottak. Pedig hányszor terveztük, hogy együtt megyünk haza. Most tanultam meg azt is, mennyire igaz a mondás, az igazi barátság a megpróbáltatásokban mutatkozik meg igazán. És valóban, ha ő nem lett volna, nem is tudom, hogyan tudtam volna átvészelni a haláltábor nehéz napjait, ő segített életben maradni a poitiers-i éhezés idején. Nagyon fájt az elválás, láttam, ő is érzékenyülve búcsúzott, miközben arcképes igazolványomból kivettem fényképemet, mást nem tudtam neki búcsúzásul adni. Reméljük, így külön is megsegít és hazasegít a jó Isten.

Négy napja vagyunk már ebben az új táborban, egyre várjuk a továbbszállítást. Egyre bizonytalanabb az a reménységünk, hogy karácsonyra hazamegyünk, pedig de szép is lenne! Itt azt beszélnek, egy Bécs melletti gyűjtőhelyre kerülünk, reméljük, majd onnan azután már gyorsan haza! Itt egyébként elég jó az ellátásunk, ízletes a főtt étel, kenyér is van bőven. Sátorunk ugyan kicsit szellős, ágyak nincsenek, földön fekszünk, én egészen a bejáratnál, aminek az az előnye, hogy három pokrócot kapok. Itt, bár egész nap csak fekszem, az idő jobban telik, mozgalmasabb az élet. A múlt héten kaptunk dohányt, zsilettet, fogkefét és szappant is. Ruhát is osztottak, de arról lemaradtam, így a dohányon vettem egy jó erős bakancsot magamnak. Felerősödve a jó koszt mellett kezdek újra rászokni a dohányzásra, persze nem olyan nagyon: a napi adagom mindössze 3-4 cigaretta. Ezzel a kosztal még talán dolgozni is tudnék, jól ugyan ritkán lakom, mégis tartalmasabb, mint Poitiers-ban a három liter kekszeves. A legjellemzőbb ebben a táborban a tisztaság, igaz, nem mindig mosdunk mindennap, ha a lavórban közben a víz megfagy! Mégis az amerikaiaknak köszönhetjük, hogy teljesen megszabadítottak a tetvektől. Már csak távoli, kellemetlen emlék Poitiers, ahol a rendszeres mosdás mellett megtanultunk tetvészkedni: naponta háromszor vizsgáltuk át valamennyi felső- és alsóruházatunk varrásait, hajtásait és fogtuk össze az 50-60 tetűt!

XII. 17. Egy hét múlva karácsony. A napok most egyhangúbban telnek, pedig az idő felett csak úgy lehet uralkodni, ha mindig valami elfoglaltságot sikerül találni. Időtöltésből számolok, a számok oszthatóságát próbálom felidézni, rádiós kapcsolásokat rajzolok emlékezetből. Az ebéd és a vacsora várása is időtöltés, a kenyéradag szétosztása, várakozás a repetára, hogy jusson egy kicsit több is néha. Várjuk a dohányosztást, a kórházak már meg is kapták, no nem mindet akarom elszívni, inkább vásárlásra használom. Azután meg készülődünk a karácsonyra, és jönnek a rémhírek is. A kerítésnél beszéltem Bélával, misén voltak, ott hallotta, hogy az oroszok január 7-én kimennek Magyarországról. [„Egy »kis« tévedés, csak 1990–91-ben mentek ki...”]

XII. 26. Karácsony másodnapja, pokrócumba burkolva ülök a szalmazsákomon, térdeimen az „asztallapom”, rajta a napló. Az ajtón behallatszik a hangszóró, német és amerikai tánclemezek, nemsokára híreket mondanak. Kint sár mindenütt, nem is kívánczunk a szabadba. Pedig az idő igen enyhe, sokkal melegebb van, mint tavaly ilyenkor. Hát nem ilyenek képzeltem ezt a karácsonyt, de menjünk csak sorban az eseményekkel:

24-én délután templomban voltam, hatalmas, sima fából készült feszület az oltáron, jobbra-balra 3-3 gyertya, balra szószék, jobbra egy kicsiny karácsonyfa. [„Bent a táborban volt egy, úgy tudom, hogy sátor vagy épület, tehát ilyen rögtönzött templom volt. A pap persze francia volt, de én rendesen értettem a prédikációt.”] A lelkész rövid prédikációjában párhuzamba állította a mi nehéz helyzetünket, a fogságban szeretteinktől távol töltött szomorú karácsonyunkat és Jézus születését az istállóban, jászolban. Egyetlen ajándék, amit

itt kapunk, egyben a legnagyobb is, amit kaphatunk: a kis Jézus jön el hozzánk, és ezt nem vehetik el tőlünk őrzőink, hiába tartanak sátorban, földön fekvé. Este a sátorban mi is tartottunk egy kis, bensőséges karácsonyestet, megemlékezést. Néhány karácsonyi ének eléneklése után a sátorparancsnokunk olvasta fel a Bibliából a karácsonyi evangéliumot, majd egy karácsonyi legenda felolvasása után a következőket mondotta: „Amikor idejöttünk és ebben a sátorban, mint idegenek, összetalálkoztunk, mindegyikünk lelkében élt a remény, hogy ezt a karácsonyt már otthon, szereteteink körében fogjuk tölteni. És ahogyan közeledett az ünnep, azután elérkezett a mai este, mi még mindig itt vagyunk. Feküdjünk hát le a szalmazsákra, hunyjuk be a szemünket és repülünk haza gondolatban, így talán könnyebb lesz ezeket az órákat eltölteni!” Befejezésül azt kívánta mindenkinek, hogy legkésőbb januárban mindenki érkezzen haza. Bárcsak igaza lenne! Végül mi, magyarok énekeltünk néhány magyar karácsonyi éneket.

Az amerikaiak a karácsonyról teljesen megfélemedtek, sőt karácsony napjára a konyhán víz sem volt, az ebédet sem tudták megfőzni, és a vacsorát is csak éjfél után kaptuk meg, igaz, hogy ez legalább ünnepi volt, csirkehús, ilyen nem ettünk egy esztendeje. [„Ott sátorban laktunk, talán ketten-hárman voltunk magyarok, a sátorparancsnok az egy német fiú volt, egyetemista. Ő tartott egy rövid karácsonyi megemlékezést németül, és emlékszem, azt mondta, soha nem szabad a reményt feladni, mert mi mindnyájan innen haza fogunk térni, és a következő karácsonyt már nem itt töltjük. A Bibliámon kívül ez volt az egyetlen vallásos élményem.”]

I. 12. Úgy érkeztünk ebbe az új esztendőbe, hogy alig tűnt fel. Szilveszter estéjén megint istentiszteleten voltam, utána a sátorban tartottunk egy kis ünnepséget és kívántunk egymásnak meg magunknak is egy boldogabb új esztendőt. Sátorparancsnokunk mondotta: „Vegyük azt is észre, hogy mennyit tanulhattunk az elmúlt esztendő szenvedéseiből is, vegyük észre az Úr vezérlő kezét, aki eddig is megőrizte, erőt adott a sok embertelen szenvedés elviselésére, aki vigyáz hozzátartozóinkra és hazavezet hozzájuk. Tanuljunk meg hinni, hiszen nekünk is szól az üzenet: Eredj el, fiam, a te hited megtartott téged.”

Egyre mozgalmasabb az életünk, nagy tempóban készülnek az elbocsátó levelek, ezek szerint rövidesen megindul a szállítás. Minden sátorra sor kerül, ma mi is aláírtuk az iratokat (az amerikaiak nyilvántartási rendszere, mint a bűnözőké, ujjlenyomataink felvételével történt). Közben sátorparancsnokunkkal is összebarátkoztam, ideadta olvasni egyetlen könyvét, Goethe Faustját, jó gyakorlás, egyre jobban értem a német nyelvet.

Nemsokára letelik a 9. hónap hadifogságomban és a 15. bevonulásom óta. Vajon mi van szüleimmel, családommal? Tegnap levelet kaptam, az egyetlen fogságom alatt, Svájból, Kögler Jenő bácsiék ismerősétől, ők sem tudnak semmit az otthoniakról, csak Liliéktől kaptak pár sort. Ha ők megvannak, akkor talán rajtuk keresztül eljutok Anyáékhoz. [„Édesapámék hárman voltak testvérek, egy bátyja volt és egy nővére, és a Kögler Jenő bácsi ennek a nővérének volt a férje. Volt egy leányuk, a Lili, ő akkor tizenhét-tizennyolc éves lehetett, a háború alatt kint volt Svájcban, egy svájci családnál, őt oda menekítették. Amikor kimentünk, akkor édesanyám ezt a címet is felírta, mert hogyha minden kötél szakad, valakit el tudjak érni. Egyetlenegyszer lehetett a fogolytáborból írni, ilyen előrenyomatott vékony kis papír, én abban biztos voltam, hogy a szüleim Losoncon nem találhatóak, tehát losonci címre nem tudok írni, Magyarországon a családról az én édesanyám révén volt egyetlen hely, ahova írhattam volna, ez a Balaton mellett Fonyódon volt, de azt se hittem, hogy ott egyáltalán van valaki. A svájci címre írtam, kaptam is

választ, hogy ők sajnos az otthoniakról semmi információval nem rendelkeznek, mert az unokahúgom már régen, a háború végén visszautazott, és azóta nekik nincs Magyarországgal kapcsolatuk. Édesanyám nagyon vallásos asszony volt, a Kaszap Istvánhoz imádkozott és azt mondta, hogyha egyszer hazahozod az én fiamat, akiről semmi hírem nincs, akkor megígérem, hogy még buzgóbb katolikus leszek. Amikor már Maily le Campban voltam és a legelső csapat szlovák fiúkkal tudtam hazaüzenni és egy címet hazaküldeni, akkor kapta meg az első hírt arról, hogy én egyáltalán élek. Csetneki Béci csehszlováknak vallotta magát, és őket hamarább hazaküldték, a húga írt édesanyámnak egy pársoros levelet azzal, hogy együtt voltunk hadifogolytáborban, és én élek.”]

II. 27. Elindult az első szerelvény a magyarokkal hazafelé! Az elsővel a tiszteket vitték, a következőt III. 7-re ígérik. A hangulat is egyre idegesebb közöttünk, Béla egyre azt hajtogatja: „meglátjátok, visszavisznek minket a franciákhoz!” Ő néha nagyon elhagyja magát, hála Istennek engem ezzel nem nagyon tud befolyásolni, nincs is semmi értelme, hogy az ember a rossz lehetőségeket latolgassa, társai rossz hangulatának engedjen. Eddig is átsegített a Jó Isten a legnagyobb megpróbáltatásokon, nem hagyott magamra, ezután is így lesz. Írtam haza is Édesanyámnak, hátha előbb kapja meg, mint a mi hazaérkezésünk. Bármilyen pesszimisták is a többiek, én nem hagyom magam, csak hazajutunk végre, mégpedig nem is sokára. Igaz, otthonról eléggé aggasztó hírek jönnek, mesélik, az oroszok mindent elvesznek, ruhát, cipőt, órát, ékszert, mindegy, akkor is készülünk haza! [„A legelső csoportba azok kerültek bele, akik magyar anyanyelvűk voltak a Felvidékről, de szlováknak vallották magukat. Én nagyon keveset tudtam szlovákul, az osztálytársaim próbálkoztak és tanítottak, de mindenkivel magyarul beszélünk, tehát nem voltam én rászorulva, hogy megtanuljak.”]

III. 3. A második szerelvény listáját is felolvasták, mert az indulás úgy történik, hogy egy hosszú listából olvassák fel azok nevét és sorszámát, akik a következő szerelvényben indulnak. Ebben semmi szabályosságot sem tudunk felfedezni, néha az egyik sátor teljes létszáma megy, a másiktól meg egy sem, így a felolvasás mindig nagy izgalommal jár. Ennek a felolvasásnak az az eredménye, hogy az indulásra várók ebben a táborban maradtak, minket egy másikba terelnek át. Én most minden eddigi ismerősömtől elszakadtam, teljesen idegenek közé kerültem. Ilyen a fogolysors. 11 hónapja vagyok hadifogoly, azóta teljesen megváltozott bennem minden, csak egyszerűen beletörődve az eseményekbe viselem el, amit el kell viselni. Egy görög bölcselőnél olvastam egyszer: „Számomra az nem lehet rossz, amit saját erőmmel megváltoztatni nem tudok.” Ezt St. Jean d'Angelyben olvastam, ott igen nagy szükség volt az ilyen bölcseletre, most is meggyőző az igazsága. A fogolysorsot másként, túlérzékeny lélekkel nem lehet elviselni anélkül, hogy ne magunknak ártanánk vele. Kerítést, páncélt kell vonnunk magunk és a külvilág eseményei, történései közé, csak így tudjuk belső nyugalunkat megőrizni, fenntartani. Érhet bármilyen kellemetlenség, mint most is, csak mosolygok rajta, úgysem tudom megváltoztatni, hát akkor minek a fáradozás. És bízom a Jó Istenben, eddig annyi nehézségen átsegített, most is haza fog vezetni, és ezért a majdani örömért mindent el lehet viselni.

III. 7. Ma indult a második szerelvény, kaptak 40 márkát, fekete ruhát, aminek a hátára már nincs a hadifogoly felirata, a PW [„Prisoner of War, Prisonniere du guerre”] felfestve. Kaptak egy pokrócot, volt még egy felületes motozás, azután indultak az állomásra. Megjelent a Tábori Útmutató utolsó száma is [„Ez is ilyen amatőr szintű, sokszorosított

újság. A tábor parancsnoksága készítette, akik ugyanolyan hadifoglyok voltak, de azért ők jobban fel voltak szerelve. Ott konyha is volt, meg hát a parancsnokságnak a foglyokról vezetett nyilvántartásához szüksége volt, és többek között ilyen litografálásra alkalmas felszerelésük is volt.”], ebben írják, hogy 28-ig ebből a táborból mindenki hazamegy! Az előző szerelvény útvonala Frankfurt, München, Salzburg, Bécs, Komárom. Béla, akivel közben újra összekerültem, hagyományos szerencséjének köszönhetően megint bekerült egy amerikai konyhára, így megint jól élünk.

III. 17. Ma, vasárnap délelőtt zsong az egész tábor, az a hír járja, hogy rövidesen felolvassák a harmadik szerelvény listáját is. Délben azután hivatalossá is válik a hír, századparancsnokunk mondja, hogy erre valószínűen még az este sor kerül. Ahogy közeleg az este, nyugtalanságunk, a várakozás is egyre fokozódik. Én is valahogyan úgy érzem, most végre történni fog valami! Azután már este 11, és még mindig semmi. Engem is elönt a forróság, kiráz a hideg, a szívem is egyre hevesebben ver, de nem is csoda. Hiszen a börtönben még a bűnöző is pontosan tudja szabadulása idejét, nekünk meg az utolsó percig csak a bizonytalanság jut. Előveszem újra a Bibliát, véletlenül itt nyílik ki: „Miért csüggedsz el lelkem, és miért nyughatatlankodol énbennem, bizony még hálákat adok az én Uramnak és szabadulásom Istenének!” [„Zsoltárok 43:5”] És a másik részlet: „Nem hágy az Úr feljebb kísértetni, mint azt elszenvedhetitek.” [„1Kor. 10-13”] Ezek a sorok megnyugtatónak, késő van, lassan elszenderedem. Álomban utazok haza, hol vonaton, hol gyalog, hol lovon, de mindig hazaérek. Egyszerre csak a századparancsnok szava riaszt: „Laci, hozd a gyertyát!” Szinte órákba telik, amíg fellobban a láng, azután elkezd olvasni a névsort, Dávid Gergely 582, Dávid József 397... Az én szívem meg majd kiugrik a helyéből, és még csak a közepén tart, egy kis szünet, azután folytatja: „Ördög István 510...” [„A sorszám volt, azok között, akik akkor hazautazásra ki voltak jelölve.”] Hát igaz? Ébren vagyok, vagy álmodom? Azután egy cigaretta, utána most már megnyugodva fekszem vissza, nagy nehezen elalszom. Másnap reggel sorakozó, átmegyünk az indítótáborba, új sátrak, két pokróc és délután már ebédet is kapunk.

III. 24. Végre itthon! Itt ülök Fonyódon, és írom másfél esztendő csavargásom történetének befejező eseményeit (egészen furcsa ismét tollal írni). Ott hagytam abba, hogy Bolbecben átjöttünk az indítótáborba. Itt az a négy nap az indulásig szinte elrepült, az idő repült, mert végre láttuk a végét! Volt elfoglaltság is, kaptunk 40 márka úti ellátmányt, azután ruhaosztás, csomagolás, és már itt is az indulás napja, március 14., csütörtök, ez is csodálatos: Anyám születésnapja ez a nap, és megszületett az én szabadságom is! Hej, ha tudná, szegény, de ő úgyis biztosan megérzi! Reggel fél hatkor ébresztő, megesszük az utolsó amerikai reggelit, búcsúzásul még, csak úgy tessék-lássék, megmotonak, hozhatunk volna a köpeny alatt még egy pár pokrócot is, hiszen eddig azzal tűzeltünk, annyi volt belőle. Az utazás mindig felderít, hoz valami változatosságot, de most ez az utazás valami egészen más! Olyan valószínűtlen még most is a szögesdróttal kerített tábor, az őrség, a sátorváros, az út a kapuig, és végre megnyílnak a kapuk, a szabadság kapui! Az állomáson nem marhavagon, személykocsiba szállunk, együtt vagyunk az ismerősökkel, Béla, Mata Józsi [„Már öt sem tudom azonosítani...”] és a többiek. Azután hozzák az úti élelmet: kenyér, vaj, hús, lekvár, sajt, mogyorókrém, igaz, mindez két napra, de legalább egyszer jöjjünk!

Délután egykor megindul a vonat, végre elindulunk! Az útvonal Metz, Saarbrücken, Bad Kreuznach (nem hittem volna, hogy még egyszer látom), Mainz, Frankfurt, Würzburg,

Fürth, Nürnberg, itt átkelünk a Dunán. Azután Augsburg, München, Salzburg – már Ausztria –, Linz, Bécs és a határ: Hegyeshalom, Győr és Komárom. Megállás nélkül jövünk egy darabig, útközben német foglyok jönnek a szemben jövő vonaton, tele vannak élelemmel, vásároltunk is, adtak is, mert a mienk már elfogyott. Linz előtt egy mellékvágányra tolnak, itt álldogálunk egy napig. Szemben egy szerbiai menekülteket, kitelepített németeket szállító vonat, férfiak, nők, gyermekek, öregek szoronganak a marhavagonokban, három hete összezárva. Hát ez még mindig a háború? Hiszen annak már egy esztendeje vége van. És ezek, mint az állatok, bezárva, bebörtönözve, elhagyva otthonukat, hazájukat, földjüket, hozzátartozóikat, miért? Mi a bűnük? Háborog a lelkem, azután mondják, menjünk csak haza, majd mi is meglátjuk, mi vár még ránk. [„Ott már személykocsikba ültettek, már plüssel bélelt ülések voltak, úgyhogy ott jó dolgunk volt, mikor aludni kellett. Ott már amerikai kíséret nem volt, vasúti személyzet, kalauzok voltak. De ezek külön fogolytranszportok voltak, megállás nélkül mentünk az orosz részben és Magyarország területén is, a kommunista területen úgy vittek, hogy hermetikusan voltunk elzárva.”]

Linz után átmegyünk az orosz zónába. A határ egy híd, vagy egy órát álldogálunk rajta, majd lassan, szinte lépésben elindulunk, átérünk a másik partra. Itt már orosz az őrség. Össze is szorul a szívünk, meg arra is gondolunk, már egy kicsit hazaértünk.

Másnap gyönyörű vidéken megyünk át, az Alpok hegyei között kínlódik a mozdony, az emelkedőn minden méterért meg kell küzdenie. A kanyargós szerpentineken szinte összeér a vonat eleje és a vége. A verőfényes tavaszi napsütésben fenyőerdők, jellegzetesen osztrák faházak. Lassan bealkonyodik, Bécsnek már csak a fényeit látjuk, a fényeket, mert már nincs elsötétítés. Egy-egy ház ablakán benézünk, de régen láttunk ilyet: függöny az ablakon, vetett ágy, kényelmes bútorok. Akik itt élnek, azoknak természetes, nekünk egy álom még látni is!

Reggel Hegyeshalom, a magyar Vöröskereszt kávéval és kenyérral fogad, jó magyar barna kenyér, kicsit keletlen, mégis jobban esik, mint az amerikai kalácskenyér. [„Rendkívül különleges érzés volt, amikor Linznél az amerikai és szovjet megszállási övezet határán haladtunk át. Emlékszem, egy folyó hídjának a közepén volt az első szovjet katonatiszt, akit megláttam, így jutottunk be a szovjet zónába. Bécset elkerülve már hamar átértünk a magyar határon, és nagyon nagy kő esett le a szívünkről, amikor végre magyar beszédet hallottunk az állomáson sorakozó összegyűlt emberek között.”] Azután délelőtt Győr, mindenütt nevető arcok, az állomáson mindenki a hozzátartozóit keresi, mi meg vigasztalunk mindenkit, majd jönnek a többiek is. Egy idősebb úr számol be az itteni helyzetről, csodálkozom, mert szavai közben óvatosan tekintget körül, ki hallgatja, hogy mit mesél nekünk, mintha félne? Később mondja is, itt most a szabály: hallgatni arany. Beszél a drágaságról, kérdezem, mit vehetnék azon a 300 pengőn, amit bevonulásom óta őrizgetek végső tartalékként (amikor elhoztam, Apa majdnem félhavi katonatiszti fizetése volt), mondja a bácsi, talán egy doboz gyufát, vagy egy újságot!

Este érkezünk Komáromba. Közben hallgatom a híreket: a katonák most nem kapnak fizetést, a Balatonnál nagy harcok voltak, az oroszok garázdálkodnak mindenütt. Az éjszakát, az utolsót, még a vonatban töltjük, ami szinte otthonunk volt az egyhetes út alatt. Én is lefekszem az ülésen, lábamat két derékszjiba dugom, hogy félig fekvé, félig ülve valamennyit aludjak. Reggel sorakozó, megyünk a komáromi Igmándi erődbe, itt lesz az igazoltatás! Itt is motozás, SS-vizsga, felemelt karral megyünk a doktor előtt, azután kihallgatás. A kérdések kereszttüzeiben úgy érzem magam, mint valami vádlott, mint egy bűnöző.

Félórát faggatnak, miért mentem önként katonának, miért nincs zsoldkönyvem. Mintha a múlt háború utáni zavaros időket élnénk. Végre, nagy szerencsénkre a most érkezett 1600 magyar között az első ötvennel végeztünk, kiléphetünk az erőd börtönszerű falai közül, most már igazán és végre a szabadságba! A váróteremben egy bajorországi család csomagjait segítjük, kapunk egy kenyeret meg tíz cigarettát, ez az első munkával szerzett jövedelmem! [„Egyenként vizsgáltak mindenkit, a háborús bűnösöket akarták kiválogatni. Egy ilyen asztal előtt vonultunk, és kérdezték, hogy kicsoda, micsoda? Miért mentem önkéntesként a háborúba? Azt mondtam, hogy azért, mert édesapámmal így láttuk legjobbnak, és ezzel a téma le volt zárva, több vizsgálókérdés nem volt. Milyen rangja volt? Minket akkor neveztek ki karpaszományos őrmesterré, amikor már nem volt a katonai fegyelem, ez talán szinte önkényes akciója volt a mi parancsnokunknak, hogy hát akkor ha már innen szanaszéjjel mentek a hadifogság előtt, akkor ne menjetek csillag nélkül. Ezt a kinevezést viszont már nem fogadták el az itteni katonai alakulatok. Kaptunk egy szabadulóllevelet, egy kis papírt, és azzal mehetett ki-ki a saját, általa ismert lakcímen hazafelé.”]

Reggel vonatra ülök, 8-kor már Fehérváron vagyok, innen 11-kor megy vonat Fonyódra. [„A nagyszüleim a budai vár alatt laktak, de azt teljesen szétbombázták, a családom anyai ágának az egyetlen ingatlan, ami létezhetett, a Tulipán villa, az Fonyódon volt. Édesanyám testvérei között volt egy nővére, aki soha nem ment férjhez, aki mindig otthon lakott, és öneki nem is lehetett volna másutt lakása, tehát nagyon joggal bízhattam azon, hogy itt valakit az édesanyám családjából találok.”] Itt csak az ütközőn van hely, a derékszíjjal odakötöm magam, így biztonságban utazom. Azután Siófok előtt, látva a sok lakatlan, feldúlt, kirabolt villát, csak most gondolok arra, mi lesz, ha a Tulipán helyett is csak romokat találok? Bizony, megrémülök a gondolatra is, imádkozni kezdek, megint eszembe jut a francia fogságban olvasott zsoltár: „Miért csüggedsz el lelkem, és miért nyughatatlankodol énbennem, bizony még hálákat adok az én Uramnak és szabadító Istenemnek!” A vonat egyre lassabban megy, vagy csak énnekem tűnik így, azután itt van Fonyódliget, a halászcseré, a bakterház, majd egy zökkenés, megérkeztünk. Hátamra kapom a zsákot és indulok az ismerős úton. A trafik ajtó nélkül, ablaktalanul tátong az ürességtől, ez megint félelemmel tölt el. Ahogy közeledek a villához, látom, valaki dolgozik az alsó kertben. A kapu előtt megállok, a ház áll, csak ebben a levéltelen, kora tavaszi időben mintha megöregedett volna minden. Azután lemegyek az alsó kertbe. Nóra néni dolgozik ott, de már jön is elém. Kérdezni sem kell, már mondja is: Anyáék Pest mellett vannak, Nagykovácsiban [„Apámék hazaérkeztek Losoncra, ahol akkor már szlovák uralom volt. Visszamentek a régi házba, amit a háború előtt béreltek, ami a háború alatt fel volt forgatva, ki volt rabolva. A csehszlovák katonaság felkérte apámat, hogy lépjen be a csehszlovák hadseregbe, mert közismert volt az ő szakértelme, különösen a lovakkal kapcsolatban. A katonaságnak akkor még számos lovas alakulata volt, lóval húzott tüzérség, a hat lóval vontatott ágyú és a lovas, lóháton vonuló seregek, motoros alakulatok nem is nagyon voltak. Ő azonban azt mondta, hogy egy alkalommal esküdt fel a magyarságára és a magyar katonaságára, ő ezt az esküjét nem szegi meg, nem lép be a csehszlovák hadseregbe. Erre fel még egyszer felszólították, és a harmadik felszólításra azt mondták, hogy kiutasítják Losoncról. Felpakolt egy lovas kocsit, két lóval, és elindult a határ felé. A határhoz értek, akkor elvették a két lovat, a kocsit, és azt mondták, hogy ötvenkilós csomaggal mehet haza, Magyarországra. Így értek át ők Magyarországra. Budán, Nagykovácsiban kaptak egy házat, ahonnan viszont svábokat telepítettek ki

Németországba. Volt egy két kataszteri holdas szántóföld mellette, lovak voltak, és egy csodálatos gyümölcsöskert volt, úgy voltak a fák telepítve, hogy kora tavasztól az első cseresznyétől kezdve késő őszig minden időszakra volt valami. És édesapám pedig, hát értett a földműveléshez, ő akkor nem is tudom, szerzett két lovat, meg kocsit, tűzifát szállított az erdőből ezzel a lovakkal, úgyhogy ők ott éltek.”], Apa is velük van, valamennyien jól vannak. Hát ez jobb, mint amire számítottam, mert a legutolsó hírek szerint attól kellett félnem, hogy kijöttek Németországba, ott pedig Apa biztosan hadifogoly lenne. Hát így, Nóra néni rögtön nekiáll palacsintát sütni, közben olvasom Anya levelét, már ő is kapott hírt rólam, tudja, hogy élek és vár. Mennék is rögtön tovább, de még jelentkezni kell Lengyeltötiben [„A hazaérkező hadifoglyoknak meg volt adva, hogy a járási székhelyen jelentkezni kell, és akkor ez Lengyeltöti volt.”], és a közeledő ünnepek miatt ez vagy 3-4 nap veszteség, de most már ezt is kivárom örömmel!

Azután megint a kalandos vonatozás vissza, Pestre, most az egyik kocsi tetején jut csak hely. Pesten a Nagykovácsiba induló autóbust keresem, igencsak rozszant alkotmány, de azért megy, és ez a fő! Az utasoktól tudakolom a címet, mindenki segít, útbaigazítanak a megállónál is. Ballagok a ház felé, hátamon a zsákkal, pedig futni szeretnék, azután itt vagyok, az út melletti utolsó kertes parasztház, az udvaron Anya, Apa, öcsém: hazaérkeztem! [„És a találkozás, azt nem lehet kimondani! Csodálatos élmény volt, nem lehet azt kimondani, hogy ennyi hosszú idő után, és ennyi reménytelenség után, az ember hazajött...”]

Hát életben maradtam, hazaérkeztem. Hazahozott Anyám imája, könyörgése, és a legnehezebb, a legreménytelenebb helyzetben is töretlen hitem, meggyőződése abban, hogy életben maradok. Az öröm könnyei múltával hosszú estéken át meséltem 184 napi katonáskodásom és 336 napi hadifogságom eseményeit. Elmeséltem, hogy a másfél év alatt bejártam Európát északra és nyugatra a tengerek partjáig, megtettem vasúton, teherautón és gyalogosan összesen 5370 km-t, és még be sem töltöttem a huszadik évemet!

Életben maradtam, hazaérkeztem! [„A túlélésemet annak is köszönhetem, hogy én rendszeresen sportoltam már a középiskolában, amellet Losoncon a téli időkben korcsolyáztam, ott tanultam meg síelni, édesapám mint katonatiszt és nagy lovas ember, lovagolni tanított meg egészen magas szinten, a kerékpározás a losonci iskolai évek alatt szinte rendszeres elfoglaltság volt, úgyhogy megvolt az erőnlét, ez mindenképpen hozzásegített a túléléshez. A másik az, hogy én mindig meg voltam győződve arról, hogy én ebből kikerülök, én hittem ebben. A fizikai állapot mellett mindenképpen rendkívüli fontos volt a hit – én számtalan motozáson keresztül meg tudtam őrizni azt a kis bibliát, amit még édesanyámtól kaptam, a zsoldárok könyvéből is két sort ismételtettem minden este az imáimnál, ezt a két sort a mai napig sem felejttem el, az 51. zsoldárnak a szavai voltak, teremts bennem tiszta szívet, ó Isten, az erős lelket újítsd meg én bennem és a szentlélek erejével szabadíts meg engem. Ez a szabadíts meg engem volt az, amibe minden áldott este, éjszaka belekapaszkodhattam.”]

[„Én azt üzeném az utókornak, hogy higgyék el, amit mi elmesélünk, mert az való élet volt, nagyon sokan, az én saját gyerekeim, unokáim is, látom a szemükön, hogy kételkednek, hogy ilyen nem is lehet. Hát igen, lehet, ilyen volt, ilyet mi végigéltünk, megéltünk, és túl is éltünk. Ez az üzenet.”]

H. Nagy Péter: Médiaterék Lady Gaga korában. Kalandozások a popkultúra területén. Duna-szerdahely, Media Nova M, 2017, 208 p.

H. Nagy Péter nevével számtalan helyen találkozhatunk, hiszen rendkívül termékeny szakíróról van szó. Az egyes folyóiratokban vagy kötet-hátlapokon, amikor a behatárolhatatlan karakter behatárolására törekvők felsorakoztatnak egy státuszlistát az olyan, kulcsszavaknak is beillő elemekből, mint egyetemi oktató, irodalomtörténész, szerkesztő, tudomány-népszerűsítő, popkultúra-kutató, egy elemet még hajlamosak kifejezteni. A *gagaistára* gondolunk, természetesen a szónak olyan értelmében, mint ahogy az *akafan* jelent egyetemi szférában mozgó, tudományos munkát végző szakembert (akadémikus), aki azonban bizonyos mélységig rajong is kutatásának tárgyáért (fan), ez a rajongás viszont épp a görcső alá helyezett vizsgálati alany összetettségének felismerése által teljeseedik ki. Bátran állíthatjuk, hogy a magyar nyelvterületen nincs még egy szakember, aki olyannyira behatóan, rétegzetten és kapcsolódásait felismerve, egyszersmind szerteágazóan ismerné Lady Gaga művészetét, mint H. Nagy. Korunk talán legismertebb popikonjának munkásságára már a szerző nemrég megjelent, a magyar popkultúra-kutatás frontján lövészárk-foglalással felérő monográfiája, az *Alternatívák*¹ is odafigyelt, a *Médiaterék...* azonban egyenesen önnön szervezőelvévé tette Gaga működését. De mit is jelent ez pontosan?

Lady Gagát egyrészt korunk átváltozóművészeinek tartják, aki soha nem lép kétszer ugyanabban a formában ugyanabba a folyóba... bocsánat, színpadra. Az élő show-k során a dalai is mindig kicsit – vagy nagyon – másként hangzanak fel. Utóbbi olykor azt jelenti, hogy alkalmazkodnak a közegükhöz – valamely kultúrához –, vagy egyszerűen megteremtenek egy teljesen új, a rádióban játszott hanganyagtól is eltérő alternatívát, ami bár sok mindenben hasonlít az eredetihez, ahhoz képest mégis egy-

szeri és sajátos. A művésznő különösen fontos pozícióba helyezi az egyediséget, amit mindenkor változó viselete, előadásmódja és zenéjének színessége is visszatükröz. Ezenfelül érzékeny az egyes társadalmi problémák, hangsúlyozottan a peremre szorult osztályok, szubkultúrák sorsa iránt. Ahogy azt a *Born This Way*ben is éneкли:

Élvezd az életet és szeresd önmagad / Mert drága, ilyennek születél / Nem számít, hogy meleg, hetero vagy biszex / leszbikus vagy transzvesztita élet. (162. p.)

Amikor húsruhában jelent meg a kamerák előtt, egyszersmind utalt arra, hogy a zeneipar mindinkább a szexkereskedelem útjára lép, de általában a testi kiszolgáltatottság ellen is fel emelte a hangját. Hidakat épít az egyes szubkultúrák felé, és összeköti a sokak által még mindig szeparáltan kezelt művészeti ágakat. Előadásmódja egyszerre közelíthető meg az avantgárd és a performansz felől, hiszen nem pusztán zene, egyszersmind színház is, melynek elemei a popkultúra széles tárházából származnak, legyen szó sci-firől vagy akár horrorról.

Az iménti bekezdésben felmerültek tehát azok a kulcsszavak, amelyek mentén Lady Gaga művészete kibontakozik, a mi esetünkben mégis az a legfontosabb, hogy a *Médiaterék* szerveződésére is ugyanez a jellemző. A kötet ugyanis elsősorban nem arra vállalkozik, hogy Lady Gaga munkásságát elemezze – bár tagadhatatlan, hogy vannak benne erre fókuszáló esszék, fejezetek –, hanem hogy azt használva kiindulási pontul rendeljen egymás mellé olyan témaköröket, amelyek első ránézésre bár egymástól távol esőeknek tűnhetnek, bizonyos pontjaikon mégis összekapcsolódnak, ahogy minden, ami körülvesz bennünket, és ami a kultúránkat alkotja.

A kötet egyik esszéje *Escher-terek, furcsa hurkok* címen íródott, és az önmagukba forduló mintázatok megjelenésére fókuszál az egyes médiumokban. Douglas R. Hofstadtert idézve mondja:

[A] »Furcsa Hurok« jelenség akkor fordul elő, ha egy hierarchikus rendszer szintjei között

1 H. Nagy Péter, *Alternatívák. A popkultúra kapcsolattrendszerei*, Prae.hu, Budapest, 2016.

fel felé (vagy lefelé) mozogva váratlanul az eredeti szinten találjuk magunkat. – Majd hozzátesszi: – Innen nézve a hurok egy vég nélküli folyamat ábrázolása véges módon. (164. p.)

A kötet képként is beemeli az Escher-lépcső nevű grafikát, amely egy önmagába hajló, négyfordulós lépcsősört ábrázol; a filmvászon ezt a jelenséget prezentálja több helyütt az *Eredet* (Inception) című film is. A hivatkozott jelenség azonban önreflexiós alakzatként is olvasható a *Médiaterek* szervezőelvére, a Lady Gaga-jelenségre nézvést, amennyiben a művésznőről szóló fejezeteket lépcsőfordulókként, az egyes esszéket pedig – a művész neve ezekben is mindig felvillan – lépcsőfokokként értelmezzük, melyek végül megrajzolják az a különböző hierarchikus szinteket áthidaló és összekötő mintázatot, ami a *Médiaterek* című kötet maga. Ennek első és utolsó szövege – mindkettő egy-egy Gaga-show-ról szól – összeér, s általuk újrakezdődhet a szövevény. Az egyes elemek pedig – mint például az *Eredet* vagy a *Star Wars*-univerzum vonatkozásai, tudomány és popkultúra, az egyes műfajok és művészetek kapcsolata – vissza-visszatérnek, ugyancsak erősítve a magába hajló rendszer létét, arról már nem is beszélve, hogy a felmerült, felmérhetetlen számú kapcsolódás H. Nagy és más szakírók kötetei felé ágazik tovább, megteremtve a mintázat tényleges végtelenségét. S mivel a szövegek olvasásának sorrendje nem kötött, az olvasó bármikor rácsatlakozhat erre a „furcsa hurokra”, igaz, a kilépés lehetőségére már nincs garancia.

A szerző még az előszóban jelzi, hogy munkája sajátos trilógiát alkot a válogatott publicisztikáit egybegyűjtő, korábban megjelent *Szisztematikus káosz*² és *Piknik az aknamezőn*³ című könyvecskékkel, szerveződését tekintve ellenben – már csak az azt meghatározó „gagaizmus alakzata” és a megjelenés egymáshoz képesti időbeni közelsége miatt is – homogénebb; az

írások eredetileg az *Új Szó Szalon* című mellékletében láttak napvilágot. A mára sci-fi-klasszikussá vált Philip K. Dick regényei és novellái kapcsán – amelyekre a munka is kitér – szokták azt mondani, hogy ötletek akkora tárházát vonultatják fel, amelyek kiaknázásából a spekulatív fikciós szerzők egy komoly testülete éveken át jól megélhetne. H. Nagy Péter *Médiaterek* című könyvére ez ugyancsak áll, csak épp szakírói fronton. Amint azt a szerző is megjegyzi:

Innen nézve a könyvecske – szerény körülmények között, de olykor tanulmányvázlatnak is beillő módon – a popkultúra átrendeződéséről ad hírt. (9. p.)

Ezt az átrendeződést viszi színre a már említett *Alternatívák* című monográfia, amely a *Médiaterekben* felvetett témák közül számosat részletebben, mélységeiben elemez tovább.

A *Médiatereket* bátran forgathatják mindazok, akik a siker kulcsára és a popsztárrá válás módjának stratégiájára kíváncsiak, de azok is, akikben felmerül a kérdés, hogy egy ilyen anti-konzervatívnak is bátran nevezhető művészet, mint amilyen a Gagáé, hogyan és miért is képes úgy szárnyalni, ahogy, egy olyan országban, mint az USA. Megtudhatjuk, hogy a hírnév felhasználásának éppen ő adja egy kitűnő forgatókönyvét, ami olyan szinteken mérhető, mint ahogy Bill Gates teszi ezt. Egy helyütt azt olvassuk:

[A]mikor ő beszél [mármint Lady Gaga], az emberek figyelnek. (44. p.)

Gaga nyitottsága, rugalmassága, alkalmazkodóképessége, a mód, ahogy az egyediséget élheti, és az elvek, amelyek mellett kiáll, sokak számára tanulságosak lehetnek.

De rajta kívül szó esik a tudományok popsztárjairól is, mint amilyen Stephen Hawking, Albert Einstein, Charles Darwin vagy a szomorú sorsú Alan Turing, aki nélkül meglehet, nem sikerült volna felülkerekedni a náci gépezeten – ő fejtette meg ugyanis a Wehrmacht üzeneteinek kódját –, a társadalom mégis csak a megvetendő homoszexuálist látta benne, s kergette miatta halálba.

A *Médiaterek* számos írása tárgyalja egymás mellett popkultúra és tudomány ambivalens viszonyát, ami voltaképpen művönként változik.

2 H. Nagy Péter: *Szisztematikus káosz*. Duna-szerdahely, NAP kiadó, 2012.

3 H. Nagy Péter: *Piknik az aknamezőn. Médiaszövegek 1993–2013*. Duna-szerdahely, Media Nova M, 2014.

A hard sf opusok például óriási hangsúlyt fektetnek a természettudományos eredmények korrekt használatára, ellenben olyan alkotások is akadnak, amelyek téves információk – *hoaxok* – tárházát sorakoztatják fel. Ha ez utóbbiakból valamely mű nagy hírnévre tesz szert, az általa taglalt tévhitek is beágyazódnak a kulturális tudatba, és onnantól kezdve különösen nehéz kiirtani őket. Ezt tette például Henryk Sienkiewicz *Quo vadis* című alkotása, illetve az abból készült 1951-es mozifilm, amelyek olyan meggyőzően ábrázolták a lángoló Rómában gyönyörködő, s a tüzekért felelős Nérót, hogy mindmáig él a köztudatban a vélekedés: a véres császár gyűjtotta vagy gyűjtatta fel birodalma fővárosát. A vudu vallásra ugyanez érvényes, amely a popkultúra, illetve a feketék jelentette veszélyt alátámasztani kívánó amerikai farmerek révén számos olyan elemmel gazdagodott, amely eredendően nem volt a sajátja – ilyen például a hithez társuló első asszociációknak, a vudu-baba is.

A popkultúra alkotásai azonban meghatározzák a mindennapjainkat, és nem túlzás azt feltételezni, hogy a feszes keretű tantárgyak közti szüneteket is uralják az iskolákban. Vitathatatlan, hogy nem minden idevágó, ismert alkotás operál a legmélyebb tudományos eredményekkel, de számos bennük szereplő tárgy – legyen szó biológiai, kémiai vagy politikai vonatkozásokról – tökéletesen emberközelivé és jól magyarázhatóvá válik általuk. A *Médiateretek* szövegeinek tanulsága szerint is, ha az irodalomoktatás nyitna ezek felé a művek felé, sokkal kisebb ellenállásba ütközne, mint a diákoktól eleve távol eső művek vélt vagy valós fontosságának hangsúlyozásakor. Kétségtelen, hogy a helyes választáshoz megfelelő felkészültségre és a spekulatív fikciós irodalomban való jártasságra van szükség, az irányzatban rejlő, környezetünkön mind ez ideig jószerével kiaknázatlan lehetőségek azonban óriásiak.

H. Nagy Péter publicisztikai transzmediális dimenzióban mozognak, nem kezelik szeparáltan az egyes művészetekhez kötődő eredményeket; hogy közoktatásunk mindmáig nem így tesz, az lemaradásának bizonyítéka. A *Médiateretek* és számos friss, témába vágó munka tanulsága az, hogy talán nem is csak az irodalomoktatás megújításán kellene gondolkodnunk – és munkálkodnunk is, természetesen –, hanem kiterjesz-

teni annak határait a kultúra egyéb területei felé is. A határok lebontásának korát éljük – még ha helyenként nagyok tűnik is az ellenállás –, országhatárokat, művészet- és tudományhatárokat, az egyes diszciplínák közti határátlépés és kommunikáció hangsúlyozása pedig, ne feledjük, a kritikai gondolkodás fejlesztésének egyik alapját jelenti.

H. Nagy Péter legújabb munkája is erre tanít bennünket. Nyitottságra és szakmai önfejlesztésre, s arra, hogy az idegen csak addig idegen, amíg az idegenségét hangsúlyozzuk. Ha közelebb megyünk hozzá, és úgy vesszük szemügyre, ez a távolság megszűnik, a felfedezéseink pedig az előrehaladás újabb lépcsőfokai lehetnek. Amit pedig a Lady Gagáról készült, *On the Edge* című film narrációjából ő maga is idéz:

[E]gy erős [karakter], aki azt hirdeti, hogy használj a tehetségedet és adottságaid arra, hogy másokat ösztönözz, ahogy ők is ösztönöznek téged. (44. p.)

...az rá is érvényes. Most ötven olyan írást ad a kezünkbe – bizonyosan nem véletlenül ötvenedik születésnapja alkalmából épp –, amelyek mindegyike ezt támasztja alá: gondolkodásra és továbbgondolásra ösztönöz minket.

Baka L. Patrik

Cserniczkó István: Fények és árnyak. Kárpátalja nyelvi tájképéből. Ungvár, Autdor-Shark, 2019, 240 p.

A közelmúltban látott napvilágot Cserniczkó István *Fények és árnyak. Kárpátalja nyelvi tájképéből* címét viselő kötete, mely amint az a kötet fülszövegéből kiderül, „nem a régió nyelvi tájképének teljes és részletes leírása, hanem olyan tanulmányok gyűjteménye, amelyek szorosan kapcsolódnak a nyelvpolitika és a nyelvi tájkép témaköréhez”.

A kötet élén álló, az *Előszó helyett* címet viselő fejezetben a szerző rögzíti, hogy munkájában a gazdag szakirodalmi megalapozottság miatt nem kíván foglalkozni a nyelvi tájkép fogalmával és kutatástörténetével, ehelyett azzal próbálkozik meg, hogy „a lehetőségekhez és a ren-

delkezésre álló forrásokhoz mérten – a nyelvpolitika elméleti keretein belül mutassa be Kárpátalja nyelvi tájképének bizonyos vetületeit” (8. p.). Azt is hangsúlyozza, hogy célja nem a régió nyelvi tájképének mindenre kiterjedő leírása, hanem a nyelvpolitikai döntések és cselekvések mögött meghúzódó nyelvi ideológiák feltárása, értelmezése, amely révén az olvasó közelebb juthat „a ma Kárpátaljaként ismert régióban zajló nyelvi, nyelvpolitikai folyamatok megértéséhez” és ahhoz, hogy ezek miként realizálódnak a régió nyelvi tájképében.

Az első, több alfejezetre tagolt fejezet *A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése: nyelvpolitika és nyelvvideológiák a papírpénzeken* címet viseli. Csernicskó István a *Nyelvepolitika és nyelvi tájkép összefonódása* kapcsán megjegyzi: „Az, hogy milyen nyelvek és hogyan jelenhetnek, illetve jelennek meg a tágan értelmezett nyelvi tájképben, jelzi az adott állam nyelvpolitikai törekvéseit, valamint információkat szolgáltat a társadalom számára a hatalom nyelvi attitűdjeiről, ideológiáiról.” (8. p.) Ugyanakkor ezt kiegészítendő arról is említést tesz, hogy „a közvetleni kívánt kép természetesen nem feltétlenül tárja előnk a nyelvpolitika valós céljait, hisz a közvélemény felé közvetített kép nem mindig egyezik meg a háttérben maradó valós politikai motivációkkal” (13. p.). A nyelvi tájkép vizsgálatának kialakulóban lévő módszertana miatt a szerző amellett *A módszer* mellett dönt, hogy az 1900-tól napjainkig használatos bankjegyeken megjelenő nyelveket, ezek elrendezését, egymáshoz való viszonyát kvantitatív és kvalitatív elemzésnek veti alá (13–14. p.). *A Kárpátalja mint kutatási terep* címet viselő alfejezetben Kárpátalját a huszadik században bekövetkezett államfordulatok okán alkalmasnak tekinti arra, hogy a nyelvi tájkép változásai alapján bemutatható legyen a központi hatalmak nyelvpolitikája. Kiemeli azt is, hogy „az államfordulatok – rövid átmeneti időszakok után – mindig együtt jártak a forgalomban lévő fizetőeszközök cseréjével is”, s ennek okán a Kárpátalján élő idősebb generáció tagjai életük során „az Osztrák–Magyar Monarchia koronájával, a Csehszlovák Köztársaság koronájával, a Magyar Királyság pengőjével, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége rubeljével, majd Ukrajna hrivnyájával” is fizethettek (14–15. p.).

A következő alfejezetekben *A duális monarchia bankjegyeinek, A csehszlovák korona, A magyar pengő, A szovjet rubel*, illetve *A független Ukrajna fizetőeszközeinek* nyelvi szempontú bemutatását találhatja az olvasó. Itt a szerző az egyszerű leíráson túl megvilágítja azokat a nyelvpolitikai megfontolásokat is, amelyek meghatározták a nyelveknek a bankokon való szerepeltetési formáit. A fizetőeszközökhöz kapcsolódó *Kvantitatív elemzés* címet viselő alfejezetben Csernicskó István a korábban bemutatott korszakok pénzeszközein megjelenő nyelvekkel és írásrendszerekkel kapcsolatos adatokat elemzi. Az egyes államok nyelvpolitikájának és nyelvi ideológiáinak az alaposabb bemutatását végzi el a *Kvalitatív elemzés: a nyelvvideológiák és a nyelvek hierarchikus viszonyai* című alfejezetben, melyből az is kiderül, hogy „a pénzt kibocsátó állam a bankjegyek többnyelvűségével azt jeleníti meg, hogyan dominál a hivatalos nyelv az országban használt más nyelvek fölött” (33. p.). Csernicskó István véleménye szerint fontos lehet megvizsgálni azt is, hogy a korábbi föderatív berendezkedésű birodalmak utódállamaiban milyen fizetőeszközök vannak forgalomban, ezért a *Kitekintés: az utódállamok gyakorlata* címet viselő rövid alfejezetben bemutatja az egykori Osztrák–Magyar Monarchia és a Szovjetunió területén létrejött államalakulatok bankjegyeinek nyelvhasználatát is. Az *Összefoglalás és díszkusszói* alfejezet rávilágít arra is, hogy a régióban hagyományosan a többnyelvű papírpénzek voltak forgalomban (ez alól kivételt csak a független Ukrajna nemzeti valutája képez), ugyanakkor „a többnyelvű papírpénzeket kiadó országok is törekedtek arra, hogy az államszervező nemzet nyelve domináns helyzetben legyen a bankjegyeken” (36. p.). A *Konklúzió* arra a jövőbeli esetre keres választ, hogy miként jelen(het)nek majd meg a nyelvek az EU-hoz és az eurozónához csatlakozó ukrainai fizetőeszközökön.

A második fejezet *A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája* címet viseli. A fejezet Bevezetőjéből kiderül az, hogy e rész célja rávilágítani arra, hogy a „nyelvi tájkép kutatásában nem csupán a kvantitatív módszer hozhat értékelhető eredményeket; a kvalitatív elemzés, egy-egy felvétel szemiotikai jellemzőinek feltárása révén hasznos információkra tehetünk szert a közösségben használatos nyelvek és

beszélők helyzetéről, a nyelvek hierarchikus viszonyainak (át)alakulásáról” (41. p.). A *Maradandóság és változás a nyelvi tájképben* című alfejezet keretei között a szerző a kárpátaljai zsidósághoz köthető héber nyelvű feliratokra hívja fel a figyelmet, melyek jó tükrözik azt is, hogy a „tájkép bizonyos tekintetben lassabban változik, mint egy-egy régió, helység lakosságának etnikai vagy nyelvi összetétele” (41. p.). Csernicskó István ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy „másképp azonban a nyelvi tájkép nagyon gyorsan reagál a globális és lokális gazdasági változásokra: egy-egy márka eltűnése/megjelenése, az üzletek tulajdonos- és/vagy profilváltása, a kirakatok, cégtáblák, reklámok lecserélése rendszeresen átalakítja a nyelvi tájképet” (44. p.). Az ilyen jellegű változásokat kívánja bemutatni *A változás és az átmenet megjelenése fotókon, dokumentumokon* című alfejezet. A fentiekhez kapcsolódó *Következtetések* között a szerző azt is megjegyzi, hogy a „bemutatott dokumentumok, fotók arra hívják fel a figyelmet, hogy a nagypolitika változásai, a nyelvpolitikai döntések milyen hirtelen alkalmazkodást követelnek meg az adott helyen és időben élő emberektől; arra figyelmeztetnek, hogy a (nyelv)politikai döntések közvetlen hatással vannak az emberek életére, munkájára” (57. p.).

A következő fejezet *A szovjet Kárpátalja nyelvi tájképét* kívánja bemutatni. A *szovjet nyelvpolitika* sajátosságait vizsgáló és elemző alfejezetről az olvasó megtudhatja például azt, hogy milyen indokkal kapott az orosz nyelv privilegizált szerepet, illetve azt is, hogy a tagköztársaságoknak és az azokban élő kisebbségi népcsoportoknak milyen lehetőségeik voltak a kisebbségi anyanyelvhasználatra. Csernicskó István felhívja a figyelmet arra is, hogy „a Szovjetunió nem volt nemzetállam vagy nemzeti homogenitásra törekvő klasszikus nemzetiesítő állam. A mindenkori szovjet pártvezetés törekedett ugyan az orosz dominancia megteremtésére, az orosz nyelv funkcióinak kiterjesztésére, s az orosz nyelvet mint a társadalmi mobilitás egyik eszközét kínálta a polgárok számára, de az országot mindvégig soknemzetiségű, etnikailag heterogén, föderatív államként definiálták” (64. p.). A következő alfejezet *A szovjet nyelvpolitika ukrainai értékeléséről* szól, melyben a szerző kiemeli, hogy a kutatók jelentős része erőszakos

oroszosításként értékeli a szovjet nyelvpolitikát, mások viszont a Szovjetunió gyarmataként tekintenek Ukrajnára. Felhívja a figyelmet azonban arra is, hogy ha „történeti szempontból – a rendelkezésre álló források alapján – megvizsgáljuk, milyen volt Kárpátalja nyelvi tájképe a Szovjetunió fennállása idején, az ukrán nyelvi genocídiumra és a lingvicizmusra vonatkozó állítások mindenképpen finomításra, árnyalásra szorulnak” (69. p.). A *szovjet nyelvpolitika tükröződése Kárpátalja nyelvi tájképében: az ukrán nyelv a nyilvános térben* címet viselő alfejezetben megállapításra kerül, hogy „a szovjet szövetségi tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelvei – jellemzően az orosz mellett – megjelentek az ideológiai jelszavakat tartalmazó közterületi feliratokon, lózungokon, plakátokon, sőt egyes személyes okmányokon, dokumentumokon, hivatali úrlapokon stb.” (69. p.). A bemutatott dokumentumok jól mutatják azt is, hogy az orosz mellett az ukrán nyelv jelen volt hivatalos okmányokon, személyes iratokon és a nyilvános térben is. A következő, *A szovjet nyelvpolitika tükröződése Kárpátalja nyelvi tájképében: a magyar nyelv a nyilvános térben* címet viselő alfejezetben olyan példák kerülnek bemutatásra, melyek jól illusztrálják azt is, hogy bizonyos mértékig a magyar nyelv is jelen volt a szovjet korszak kárpátaljai nyelvi tájképében, igaz, „leggyakrabban a szovjet propaganda hordozójaként” (97. p.). Az alfejezetben külön figyelmet kap a hivatalos (MSK, azaz UTC+3) és a helyi (CET, vagyis UTC+1) idő közötti 2 órás eltérés bemutatása is, mely egy sajátos időérzékelési stratégiát alakított ki Kárpátalján, s megjelenik a helyi plakátokon, meghívókra is (109. p.). Az *Összefoglalásban* a szerző hangsúlyozza, hogy „át kell értékelnünk az ukrán nyelvészeti szakirodalomban közhelyszerűen ismételt állítást, mely szerint a szovjet hatóságok oroszosító politikája szinte teljesen kiszorította az ukrán nyelvet a mindennapokból, illetve amely szerint az orosz nyelv használata kizárólagos volt a politikai és közélet, valamint a kultúra és tudomány minden területén, és az Ukrán SZSZK többségi lakosságának nyelve szinte teljesen eltűnt a nyilvános térből” (110. p.).

Az állam alatti szint szerepe a nyelvi tájkép és a nyelvpolitika alakításában címet viselő, negyedik fejezet első alfejezete a *Nyelvpolitika,*

nyelvi tájkép és nacionalizmus kapcsolatával foglalkozik. Az *Aluról szerveződő nacionalizmus* című alfejezet olyan eseteket mutat be, amikor a nyelvi tájkép „korrekciója” (bizonyos nyelvű feliratok törlése vagy más nyelvű formákkal való kiegészítése) magánakció eredményeként történt meg. A *Nacionalizmus a középső szinten* című alfejezetben Cserniczkó István kiemeli azt, hogy „a két magyar politikai párthoz kapcsolódó helynévtáblák, illetőleg a magyarországi »import« következtében a régióban megjelenő rovásírásos feliratok nem illeszthetők tipikusan sem a top-down, sem pedig a bottom up típusú feliratokhoz. Ezek a kiírások a középső szintet képviselik: nem Ukrajna, és nem Magyarország jelenik meg általuk aktorként a kárpátaljai nyelvi tájképben, hanem a régió magyar érdekvédelmi szervezetei, illetve a magyarországi jobboldali civil és politikai mozgalmak” (122. p.). *Konklúzióként* megfogalmazva a szerző azt is hangsúlyozza, hogy „a nyelvpolitika és a nyelvi tájkép alakításában ma már korántsem kizárólag a három klasszikus szereplő (a nemzetállam, az anyaország és az intézményesült nemzeti kisebbség) vesz részt” (123. p.).

Az ötödik fejezet a *Nyelv, gazdaság, társadalom: globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében* címet viseli. A Bevezetőben meghatározásra kerül a fejezet fő célja, mégpedig az, hogy röviden érzékeltesse, miként „alakítják az abszolút magyar többségű kárpátaljai települések nyelvi tájképét a gazdasági érdekek és viszonyok, az egyes nyelvek (vélt vagy valós) gazdasági értéke, presztízse”, illetve, hogy „Kárpátalja jellemzően magyarok lakta részeinek nyelvi tájképét a nyelv és gazdaság összefüggési rendszerében kívánja tárgyalni” (124. p.). Az *Adatok* kapcsán Cserniczkó István megjegyzi, hogy „a nyelvi ideológiáknak és a nyelvi tájképnek a gazdaság, illetve a turisztika szempontjából történő elemzése fényt deríthet arra, hogy miért jelennek meg egyes nyelvek a nyilvános térben és hogyan válnak áruvá és másokat miért távolítanak el a nyelvi tájképből” (125. p.). A *Nyugati életérzés szimbóluma: az angol nyelv megjelenése Kárpátalja magyarok lakta területein* címet viselő alfejezetben a szerző felhívja a figyelmet arra az érdekes tényre is, mely szerint „az ukrainai nemzetépítés egyik kiemelt projektje a minél erősebb pozíciók kivívá-

sa az ukrán nyelv számára” és ennek ellenére a „hatóságokat és a közvéleményt (egyelőre?) nem aggasztja az angol egyre erősebb térhódítása Ukrajnában” (126. p.), s ez valószínűleg annak is betudható, hogy „ebben a folyamatban az angol nem a veszélyeztetett ukrán nyelvet fenyegető globális világnyelvként, hanem a nyugati integráció és a szovjet világból való kiszakadás egyik szimbólumaként jelenik meg” (127. p.). A fejezet gazdagon illusztrált példákkal mutatja be, hogy milyen formában és helyeken is jelenhetnek meg, az elsősorban a külföldről érkező vendégeket segíteni és megcélozni kívánó angol nyelvű feliratok. A következő alfejezet *Az orosz nyelv Kárpátalja magyarok lakta sávjában* címet viseli, s egyebek között olyan jelenségekre mutat rá, mint például az, hogy az „orosz nyelvű feliratoknak egy része minden bizonnyal még a szovjet korszakból maradt meg” (141. p.). Ugyanakkor azt is kiemeli, hogy orosz nyelvű feliratok újonnan történő kikerülése pedig annak tudható be, hogy a „Kárpátalja magyarok lakta részeire érkező szláv turisták jelentős része az orosz nyelvet használja” (143. p.). Cserniczkó István arra is felhívja az olvasó figyelmét, hogy a kárpátaljai magyarok által kihelyezett, s sokszor a „hiányos orosz nyelvtudásról tanúskodó feliratok alapján olyan oroszul beszélőkre következtethetünk, akik a várható gazdasági előnyök kedvéért helyezték ki az orosz nyelvű táblákat” (145. p.). Ezek alapján a szerző azt a következtetést vonja le, hogy „a gazdasági realitások tehát időnként felülírják, vagy legalábbis árnyalják a politikai érdekeket és – a nyilvános tér magyar dominanciájára törekvő – nemzeti érzelmeket” (149. p.). A *Kitekintés, párhuzamok* című alfejezet Petteri Laihonon 2013-as kutatására alapozva „egy-egy olyan dél-szlovákiai (Vásárút), székelyföldi (Csíkszentdomonkos) és kárpátaljai (Mezőkaszony) falut mutat be, ahol a településen belüli szóbeli kommunikáció nyelve egyöntetűen magyar, illetve egy-egy olyan falut (Réte, Aldoboly, Visk), amelyet szóbeli kétnyelvűség jellemez” (150. p.). Az itt nyert adatok elemzése révén leszögezi, hogy „az abszolút magyar domináns nyelvi tájkép csupán illúzió, még az egyébként abszolút magyar többségű településeken is” (151. p.). A *Társadalmi implikációk* alfejezet a korábbi censusok nyelvismeretre vonatkozó adatai alapján mutatja be és elemzi a

kárpátaljai magyarok nyelvtudását, hangsúlyozva azt, hogy „a nyelvtudás jelentősen erősíti a kárpátaljai magyarok munkaerő-piaci pozícióit, és növeli mobilitási esélyeit, lehetőségeit” (151–152. p.), s ezért „ha a többnyelvű környezetben javítani szeretnénk a kárpátaljai magyarok gazdasági helyzetén, akkor a nyelvtanítás az a terület, ahová feltétlenül érdemes investálni” (155. p.). Konklúzióként a szerző arra hívja fel figyelmet, hogy „a kárpátaljai magyarok hiányos ukrán, orosz és angol nyelvi ismeretei megnehezítik azt, hogy a közösség könnyen profitáljon Kárpátalja gazdasági, turisztikai felértékelődéséből”, főleg akkor, ha figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy „a kárpátaljai szlávok körében fokozatosan nő a magyarul valamilyen szinten beszélők száma” (157. p.).

A hatodik, a *Szeptarizmus vagy valami más? A kisebbségi nyelvek és/vagy regionális nyelvváltozatok átértékelése* című fejezet első alfejezete *A nyelv mint áru* címet viseli, s ebben kerülnek kijelölésre a fejezetben bemutatni és elemezni kívánt nyelvi adatok. A *Kárpátalja szláv lakossága* című alfejezet a régióban élő szláv lakosság betelepüléséről, illetve az elmúlt évszázadban végbement nyelvi és politikai berendezkedéséről ad számot. A következő alfejezet a *Ruszin reneszánsz Kárpátalján*, melyből megtudhatja az olvasó azt is, hogy a kárpátaljai ruszin sztenderd kodifikációja annak ellenére is folyamatban van, hogy a „hivatalos ukrainai akadémiai álláspont nem ismeri el a ruszin etnikum és nyelv önállóságát” (165. p.). Cserniczkó István azt is kiemeli, hogy „a modern ruszin reneszánsz Kárpátalján azonban sokkal inkább felülről kezdeményezett értelmiségi projekt, mintsem alulról jövő, széles tömegbázissal rendelkező mozgalom” (166. p.). A következő alfejezet, *A turizmus mint kitörési pont*, arra hívja fel a figyelmet, hogy a Krím elvesztése után jelentős mértékben megnőtt Kárpátalja turisztikai vonzereje, s ebben jelentős szerepe van a térség nyelvi sajátosságainak is. A *nyelv(járás) mint egzotikum* címet viselő alfejezetben a szerző olyan speciális, elsősorban interneten elérhető szótárakat, szövszedeteket, oldalakat és videószorozatokat mutat be, melyek a helyi nyelvváltozatok sajátosságait mutatják be, s így a turizmus szempontjából is jelentős reklámértékük van (170. p.). A „turizmus szerves része a gasztronómia”, s így a *Jellegzetes ízek és ízes szavak* ugyancsak komoly szereppel bírnak Kárpátalja turisztikai felemelkedésében. Az alfejezetben a régióban megrendezésre kerülő gasztronómiai fesztiválok, egy, a szűk régió népi ételeit népszerűsítő szakácskönyv, illetve a helyi éttermek ételkínálata kerül bemutatásra, ami kapcsán Cserniczkó István találóan jegyzi meg azt, hogy „a pacal, rakott krumpli, babgulyás, lacipecsenye stb. szavak akkor is megfejthetetlenek a kárpátaljai konyhát és/vagy a magyar nyelvet nem ismerők számára, ha cirill betűkkel írják ki őket” (172. p.). A *helyi szláv dialektusok a populáris kultúrában* való előfordulásait, illetve a *Kárpátaljai nyelvjárások és a magas kultúra* kapcsolatait mutatják be a következő alfejezetek. A *dialektusok a politikai kampányban és a közterületi reklámokban* is megjelennek, s így talán már az sem meglepő, hogy egy, az interneten nagy népszerűségnek örvendő történetben felhasználásra kerültek a *Kárpátaljai nyelvváltozatok a „haza védelmében”* is. A fejezetet záró *Összefoglalásban* a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy „a regionális nyelvváltozatok a regionalizáció és a globalizáció keretében a központosító, egy nyelvű és egynormájú nyelvpolitika ellenében is szert tehetnek gazdaságilag konvertálható értékre, és nemcsak a turizmus területén, hanem például a szépirodalomban, a könnyűzenében, a reklámparban vagy épp a politikai kampányok során” (188. p.).

„A múltat végképp eltörölni”, avagy ideológiai csata a nevek frontján a 21. századi Ukrajnában címet viselő hetedik fejezet az Ukrajnában zajló dekomunizációs folyamatokat mutatja be. A *Múlt és jelen terhei* című alfejezetben Cserniczkó István leírja, hogy a fejezet keretein belül „a négy dekomunizációs törvény közül eggyel, illetve annak a földrajzi nevekre gyakorolt hatásaival” kíván foglalkozni, s ez alapján próbálja meg bemutatni azt, hogy miként „alakítja át a nyelvi tájképet a nyelvi ideológiákkal szoros kapcsolatban álló felülről vezérelt nemzetépítés” (189. p.). A *Nem ér a nevék* című alfejezet azt mutatja be, hogy a dekomunizációs törvény értelmében milyen szempontok és milyen eljárásrend szerint kell végrehajtani a megyék, járások és települések átnevezését, illetve kitér arra is, hogy melyek azok a nevek, amelyek a törvény értelmében tiltólistára kerül-

nek.

tek. Az *Egy kommunista esete Szent Péterrel* címet viselő alfejezet egy, a *Dnyipropetrovszk* város új nevére vonatkozó javaslatot mutat be, aminek az elfogadása esetén a város új neve (nem tévedés!) *Dnyipropetrovszk* lett volna. A *Leninből Lennon* című alfejezet arról kíván képet adni, hogy Kárpátalján miként zajlottak le a dekkommunizációs törvény által elrendelt átnevezések. A következő alfejezetek a *Le az oroszokkal*, illetve a *Cuius regio, eius nomen* címet viselik, s rávilágítanak például arra is, hogy „a földrajzi és közterületi nevek törvényben előírt, kötelező megváltoztatása szerves része a névanyagra is kiterjedő nyelvpolitikának és nyelvtervezésnek, amelynek célja a mentális térkép átalakítása, a valóság átkonstruálása, különböző politikai és nyelvi ideológiák alapján” (203. p.). Az utolsó alfejezet az *Uralja-e a jövőt, aki a múltat uralja?* kérdésre keresi a választ. A kérdés kapcsán Csernicskó István arra hívja fel a figyelmet, hogy „az asszimilációs nyelvpolitika és a nyelvi tájkép felülről, rendeleti úton véghezvitt átalakítása nem feltétlenül lesz elegendő ahhoz, hogy Ukrajna homogén nemzetállammá váljék” (205. p.).

Utószó helyett a szerző a korábban bemutatott és elemzett anyagok alapján számos fontos következtetést von le, egyebek között azt, hogy „a gazdaságpolitikai realitásokat is figyelembe vevő nyelvpolitika és a nyelvi tájkép alakulása között tehát szoros az összefüggés” (208. p.).

A kötetet terjedelmes irodalomjegyzék (több mint húsz oldal) és a szemléltetés eszközeül felhasznált 180 fénykép forráslistája, valamint a között írások első megjelenési helyét rögzítő jegyzék zárja.

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával napvilágot látott kiadvány értékét és fontosságát az is jól mutatja, hogy a kézirat 2018-ban a „GENIUS” Jótékonsági Alapítvány Soós Kálmán Ösztöndíjpályázat jegyzettámogatási ösztöndíját is elnyerte.

A 240 oldalas, mély tudományos megalapozottsága ellenére is olvashányos munka a nyelvészeken kívül a történészek és a laikus olvasók érdeklődésére is joggal tarthat számot. A kötet a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont <http://hodinkaintezet.uz.ua/> címen elérhető oldalán (az intézet által kiadott más publikációkkal egyetemben) szabadon hozzáférhető:

http://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2019/04/Fenyek_mnyak_teljes.pdf

Gazdag Vilmos

Petrogalli Oszkár: Mankón járó demokrácia. Írások, beszédek, nyilatkozatok. Összeállította, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta Filep Tamás Gusztáv. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2018, 348 p. /Fontes historiae hungarorum, 8./

A két háború közti szlovákiai (vagy ahogy akkor mondták: szlovenszkói) magyar időszakról nincs átfogó monográfiánk, s jórészt feltérképezetlen területről van szó. A rendszerváltás előtti időszakban mindenekelőtt a kisebbségi irodalom- és művelődéstörténet képezett kivételt, elsősorban Turczel Lajos munkásságának köszönhetően. A közélet vagy a politika azonban – főként a levéltári kutatások hiánya miatt – csak marginálisan képezte a mondott időszakokkal foglalkozó szakemberek érdeklődését, kivételt egyedül a baloldali Sarló mozgalom feltérképezése jelentett. (Paradox módon ma éppen a Sarlóval, annak mai, revideált megítélésével nem foglalkoznak érdemben – az egy Bajcsi Ildikó kivételével.) Örvedetes viszont, hogy a katolikus Prohászka Körök megismerését egyre több tanulmány tűzi ki céljául. Sajnos, nem feldolgozott a sajtó története sem, különösen a legtekintélyesebb országos napilap, a Prágai Magyar Hírlap feldolgozása és értékelése hiányzik (bár most már, hogy a Fórum Kisebbségkutató Intézet digitalizálta s adatbankjában hozzáférhetővé tette a lapot, nyilván e téren is megindulnak a kutatások). A kortárs kutatások eredményei ma is néhány történész nevéhez kötődnek, többek közt Filep Tamáséhoz és sokrétű munkásságához, ő egyebek mellett monográfiát írt Törköly Józsefről, a Magyar Nemzeti Párt elnökéről, képviselőről és szenátorról. Molnár Imre munkái Esterházy Jánosnak, a politikusnak a megismerését szolgálják, a Simon Attila – Tóth László szerzőpáros pedig a politikus és művelődésszervező Szent-Ivány Józsefről írt monográfiát. E három ismert szlovenszkói politikuson kívül másokról ez ideig nem születtek átfogó munkák. Kiemelendő még Angyal Béla két dokumentum-

válogatása: az egyik az Országos Kezserztényszocialista Párt, a másik az Országos Magyar Kisgazda Földmíves és Kisiparos Párt és a Magyar Nemzeti Párt dokumentumaiból nyújt válogatást, Simon Attila pedig Esterházy Jánossal kapcsolatos, eladdig ismeretlen dokumentumokat adott közre. Popély Gyula az első Csehszlovák Köztársaság kezdeti éveinek kisebbségi helyzetével foglalkozott behatóan. Ugyancsak Simon Attila foglalta össze a két háború közti aktivista (értsd: nem ellenzéki, kormánypárti) politikai vonal legfontosabb ismérveit. Ebbe a sorba illeszkedik Filep Tamás Gusztáv Petrogalli-könyve is, mely egyéb haszna mellett a két háború közti szlovenszkói közélet és politika újabb, eddig nem feltárt szeletével foglalkozik. Annál is értékesebb ez a munka, mivel a köztársaságbeli lét eléggé elhanyagolt, első szakaszát vizsgálja. Nem mellesleg természetesen Szarka László is sokat tett és tesz a tárgyalt korszak jobb megismeréséért és árnyaltabb megértéséért.

A korán, mintegy ötvenéves korában távozó Petrogalli Oszkár (1874–1925) Besztercebányán született s ott is hunyt el. Ügyvéd, politikus, publicista, Filep Tamás Gusztáv szerint az első Csehszlovák Köztársaság kezdeti éveinek egyik legjelentősebb magyar kisebbségi politikusa. Jogi diplomája megszerzését követően ügyvéd, a Figyelő című lap szerkesztője. Az államfordulatot követően egy csapásra a szlovenszkói magyar politikai élet egyik fő szervezője, aki haláláig a magyar politikai erők egységének megteremtésén fáradozott. Életének utolsó három évében előbb (1922 tavaszától) a Szövetkezett Ellenzéki Pártok központi irodájának vezetője, majd 1922 őszétől e pártok központi napilapjának, a Prágai Magyar Hírlap főszerkesztője volt. Abban, hogy a lap vezetését éppen őrá bízták, nagy szerepet játszott – amint azt Filep Tamás Gusztáv is idézi – hogy a széthúzó kisebbségi magyarság egységét képviselte. Konkrétan ezt mondja Petrogalliról: „csak az első hét év küzdelmeiben vett részt, de akkoriban a felföldi magyar politikuskok közül ő volt az egyetlen igazi integráló személyiség.” A magyar politikai érdekképviselő hatékony szervezőjeként még a kezdetek kezdetén fél évre letartóztatták. Publicisztikai munkáságának újraindulását is ettől az eseménytől kezdve tartjuk szá-

mon. A magyar politikai egység megteremtésén kívül az őslakosok közös föllépését szorgalmazta; sürgette Szlovákia autonómiájának létrejöttét, és közössége, illetve politikai pártjai nevében a csehországi német pártokkal is megpróbálta fölvenni és szorosra fűzni a kapcsolatokat olyan koalíció létrehozása érdekében, amely alkalmas a kormány leváltására. A cseh-szlovák nemzeti koalíciós kormányok politikáját nacionalistának és antidemokratikusnak tartotta és folyamatosan bírálta, számon kérve az államot létrehozó nemzetközi dokumentumokban foglaltak érvényesítését. Ideálja az angol demokrácia. Írásai sem életében, sem halála után nem jelentek meg kötetben. Amint a szerző az előszavában írja, Petrogallit „a második világháború után ritkán emlegették, politikai nézeteit nem fejtették, írásait nem elemezték”.

Filep Tamás Gusztáv mintegy százhusz Petrogalli-szöveget ad közre ebben a dokumentumgyűjteményében, ezek főként újságcikkek, beszédek, nyilatkozatok, s döntő többségük, mintegy nyolcvan szöveg a Prágai Magyar Hírlap hasábjain jelent meg. A válogatás több mint félezer magyar- és elmagyarító jegyzete segíti az olvasót a korabeli személyiségek és viszonyok értelmezésében. A szerző természetesen a teljes Petrogalli-életműből válogat, tehát a kisebbségi helyzetet megelőző időszak írásaiból is, igaz, ezek inkább reprezentatív jellegű írások, s többségük a Petrogalli által alapított besztercebányai Figyelő című hetilapban jelent meg. A szövegek döntő többsége az 1921 és 1925 közötti szűk öt évben jelent meg. Az előszóból tudjuk meg, hogy Besztercebánya többször is képviselőjévé választotta Petrogallit, aki sok politikustársával ellentétben tudott szlovákuul is, az 1919-es fordulat után pedig, már kisebbségi politikusként a magyar–szlovák összefogás és Szlovenszkó autonómiájának híve, s „a legbefolyásosabb képviselők között tartották számon”. Az új államrend keretében Petrogalli elsőként vallotta, hogy – mint Filep Tamás Gusztáv írja – „az új állam alapjára kell helyezkedni, és ki kell harcolni a törvényes jogokat, ennek eszköze pedig a magyar politikai egység és a többi nemzeti kisebbséggel kötött szövetség”. Hogy a PMH függetlenségét fenntarthassa, kilépett a kisgazdapártból (a másik magyar tábor, mint már volt róla szó, a keresztényszocialisták képezték).

Petrogalli eszméinek és politikai szellemiségének legtermékenyebb időszaka azzal kezdődött, hogy kinevezték a Szövetkezett Ellenzéki Pártok központi irodája igazgatójának. Erről titkára, Forgách Géza így ír visszaemlékezésében: „Ettől a naptól kezdve Petrogalli Oszkár kezeiben futottak össze a felvidéki magyarság politikai megnyilvánulásainak életszájai, s a testvérpártok minden közös akcióját ő vezette, irányította, és a legtöbbet ő maga kezdeményezte is.” Csak megjegyzem, hogy ez idő tájt a köztársaságnak hivatalosan hétszázötvenezer, becslések szerint egymillió magyar lakosa volt. Petrogalli ismételten felemeli hangját a látszatdemokrácia és az alapelvek pusztá deklamálása ellen, például a nyelvhasználat jogának kérdésében, mely a máig jól ismert helyzetet tükrözi: a törvénybe foglalt jogot nem követi végrehajtási rendelet, így a kisebbségi magyarok nemcsak jogbizonytalanságban, hanem jogtalanságban élnek. „Bíróságokon, hivatalokban olyan területeken, amelyeken az idézett törvény (...) értelmében a nem cseh-szlovák nyelven beszélő polgároknak joguk van saját nyelvüknek használatára, olyan tisztviselőket és bírákat alkalmaznak, akik az ún. kisebbség nyelvét nem értik, és így a nyelvtörvényben előírt kötelezettségeknek megfelelni nem tudnak.” (189. p.) Ugyanakkor többször is hangsúlyozza, hogy a sérelmek föltárásával és felsorolásával a magyarok mindössze az állampolgári kötelességüknek tesznek eleget. A Csehszlovákia és Magyarország közötti viszonyt illetően „az örökös feszültség” helyett „a legalábbis tűrhető szomszédi viszony” légköre mellett száll síkra. Folyamatosan nehezményezi, hogy a csehszlovákiai magyarokat irredentizmussal vádolják, s rámutat arra, hogy az államellenesség és a felforgatás vádját a kormány saját érdekeit követve tartja napirenden s végső soron az a célja, hogy a magyarság tagadja meg nemzetét. A kötet címűl is szolgáló, Mankón járó demokrácia c. cikkében ismételten a demokrácia ismérveiről szól, ide sorolva elsősorban a kritika szabadságát; ez olyan entitás, melyért napjainkban is bátran siker lehetne szállni. „Majd egyszer szép rendszerbe foglalva napvilágra hozzuk azokat a bűnvádi pöröket, amelyek ékesen bizonyítják, hogy mennyire nem respektálják itt a kritika szabadságát – írja. – A törvényben ugyan létesítettek autonóm testüle-

teket, mert arra volt gondjuk, hogy a köztársaságban a demokráciának formáit és szervezeteit elhelyezzék. De nem volt meg a bátorságuk, sem a becsületes elszántságuk arra, hogy ennek a demokráciának a forma mellett lényegét és tartalmát is adjanak. Mit ér az az autonóm testület, amelynek minden határozatát fölülbíráhatja és megváltoztathatja a központi kormány...” (219–220. p.) Itt szól arról is, hogy a harmincöt tagú megyebizottságba tizenhét tagot automatikusan a kormány jelöl, vagyis „csak kilenc választott bizottsági tag szavazatára van a kormánynak szüksége (...), hogy a kormánynak kedves és helyes határozatot hirdessen ki. Íme, így teszi lehetővé a demokratikus népköztársaság, hogy a választók háromnegyed részének szavazatát, akaratát kijátssza, megsemmisítse”. (220–221. p.)

A könyvben foglalt Petrogalli-szövegek ékes példái annak, hogy jó tollú szerzőjük milyen időszzerű, ugyanakkor sajnos időtálló problémákkal szembesítette olvasóit. Sokat foglalkozott a kisebbségek számára eleve kedvezőtlenül átrajzolt megyerendszerrel, a jogegyenlőség hiányával, az egységes politikai fellépés szükségszerűségével. S tette mindezt önzetlenül: mint azt Filep Tamás Gusztávtól tudjuk: sem politikai, sem újságírói tevékenységéért nem fogadott el honoráriumot. Egyik utolsó cikkében a „nemzeti újjászületés” igényét és természetét így határozza meg: „Mi, a köztársaságban élő magyarok, nem akarunk a magyar nemzet külön része lenni, mi valljuk rendíthetetlen hittel a magyar nemzet egységét, de tudjuk, hogy a nemzettel szemben külön fokozott kötelességeink vannak.” (328. p.)

Filep Tamás Gusztáv Petrogalli-könyve újabb komoly lépés a két háború közti szlovenszkoí magyar politikai és közélet jobb megismeréséhez. Tanulnunk kellene tőle – nemcsak Petrogallitól, hanem Filep Tamás Gusztávtól is, hiszen mindkettő következetes argumentátor és élvezetes debatter –, hogy például a fennhangoztatott demokrácia esetenként és kormányonként mennyire (nagyon) megnyirbálhatja az egyén és a közösségek alapvető jogait a szabad véleménynyilvánításra és a különvéleményre.

Miroslav Kusý (1931-2019)

(Kép: Fórum Kisebbségkutató Intézet)

Az egyes korok alapértékei adják azokat a korlátokat, igazodási pontokat, amelyek mentén az emberek társadalommá szervezik magukat, és felépítik az államot. Már a reneszánsz vége és a felvilágosodás eleje óta tudhatja, aki akarja, hogy az alapértékeink nem tökéletesek, így az emberi társadalom és az állam sem lehet az. Ám ha tökéletessé nem tudjuk is formálni őket, jobbá igen.

Ám akadtak, akik a modern világ megszületésekor új tökéletességre vágytak. Immár nem az égi, hanem a földi paradicsom megteremtésének lehetőségeit keresték. Olyan törvények megalkotására, illetve felfedezésére törekedtek, amelyek a korabeli természettudományossághoz hasonlóan az emberi társadalomra és az államra mindig és teljes mértékben érvényesek lesznek. Ezekre építve pedig megalkotható a minden bajt és nyomorúságot megoldó emberi rend.

Az egyik ilyen koncepció legjelentősebb szellemi atyja tudvalevőleg Karl Marx volt. Az emberek közti különbségek, a háborúk, a bűnözés, az emberek okozta szenvedés megszüntetését, az állam majdani elhalását törvényszerűnek nyilvánító jövőkép nagy kísértést jelentett. Alighanem így volt ez a szörnyű szenvedést és pusztítást hozó második világháború után is.

Miroslav Kusý ebben a meggyőződésben élte le fiatalságát. 1968-ban úgy vélte, továbbfejleszhető az eszme, a sztálini torzulást követően visszatéríthető eredeti demokratikusnak deklarált alapjaihoz. A nagy vagyonszerű különbségek nélkül, tehát a nagyon gazdagokra és szegényekre osztott társadalomfelfogás bajain átlépő, ám a demokráciát megtartó, sőt kiterjesztő koncepció a háború alatti pusztulás közösségi emlékével együtt több fiatal értelmiségiben ébreszthette fel a reményt egy jobb, minőségileg fejlettebb társadalmi rend megteremtésében.

Ám az alapérték az objektivizmus. Az emberi életet az emberek felett álló és azt meghatározó, így objektívnak nevezett törvényszerűség koncepciója. E törvényből levezetve kell megalkotni az emberi társadalom rendjét, hiszen meghatározza, determinálja azt. A szabadság lényege, hogy az ember megérti ezt a szükségszerűséget, és az életét alárendeli.

Ebből az álláspontból továbblépni az emberi jogok világába jelentős szellemi tett. Az emberi szabadság individuális alapjai egyéniségközpontúak. Az alapálláspont szkeptikus. A reneszánsz szkepticizmus ismeretelméleti alapjai elvetik az emberi tökéletesség lehetőségét. Az ember nem ismerheti meg a világ egészét, tehát téved. Ám többet megtudhat a világról, ha merész és kíváncsi. Tehát tökéletessé nem teheti az emberi társadalmat. Ám jobbá igen. De persze rosszabbá is. Nem képes holmi mindent meghatározó objektív törvényszerűség megismerésre, amiből azután minden levezethető tudományos precizitással. A fejlődés tényleges forrása a tökéletlen, ám jobbá válni képes egyén.

Az objektivizmus a reménnyel és hittel teli álláspontjából átjutni az emberi jogi individualizmus tévedésekkel, megingásokkal teli, a tökéletlen emberrel számoló koncepciójába nemcsak hatalmas értelmi, hanem legalább ugyanakkora érzelmi lépés is. Az fegyelmezett osztályharcos ember életvitele helyett a kételkedő, vitázó, gondolkodó és időről időre változó ember életvitelét kellett megszeretni. Miroslav Kusý képes volt megtenni ezt a lépést. Sőt nemcsak meglépte, hanem az újonnan választott politikai identitás legkiválóbb terjesztői közé emelkedett országában.

Döntésében alighanem szerepet játszhatott a sztálinizmus több elemének brezsnyevi restaurációja, és persze az 1968-as prágai tavasz leverése, azaz a tapasztalat, hogy a létezőnek nevezett szocializmus megreformálhatatlan. Több értelmiségi kortársához hasonlóan alighanem ebben az időszakban fogalmazódhatott meg benne a kérdés, hogy vajon korábbi társadalomképeinek alapelvei helyesek-e.

Ám Kusý nem áll meg ezen az eszmei ponton. Az individuális alapokon nyugvó emberi jogi tanítás ugyanis nemzetállami kiadásában általában érzéketlen a kisebbségben lévő kultúrák életigényei iránt. Így az alkotmányos demokráciákban is alárendelt szerepbe kényszeríthetik őket a többséggel szemben.

Miroslav Kusý következetesen szembenéz ezzel az ellentmondással is. A „bársonyos” forradalmat követően fellángoló agresszív nacionalizmust látva és főként mozgatórugóikat átlátva újabb szellemi lépést tesz. Odaáll a kollektív kisebbségi jogok felfogásának támogatói közé.

Legitim követelésnek és demokratikus célnak nevezi – méghozzá a szlovák közvélemény előtt – a szlovákiai magyarok és egyáltalán a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiáját, sőt horribile dictu a területit is.

Kusý odaállt a szlovákiai magyarok mindegyik fontos igénye mögé. Ám ami kulturális közegünkben még fontosabb, nemcsak támogatta, hanem magyarázta is őket. A nemzetállamiság itteni változatának még az átlagnál is erősebb ideologikussága és propagandisztikus ereje másként nem változtatható meg, csak ha egyenként cáfolja meg felemás és gyakran önellentmondó állításait az ember. Miroslav Kusý 1989 után ezt tekintette az egyik fő életfeladatának. Rájött, hogy a nemzeti kisebbségek, főként a magyarok tényleges egyenjogúsítása nélkül a szlovákiai demokrácia ingtag marad. Életben maradnak és hatni fognak ugyanis azok az nézetek, melyek szerint az alkotmányos demokrácia korlátozható és torzítható a nemzeti harc taktikai és stratégiai céljai

mentén. Rájött, hiszen nemcsak elméletileg látta át ennek lehetőségét és logikáját, hanem tapasztalta is gyakorlatát 1989-et követően. Az ország alkotmányos rendjének lényegi megváltoztatására irányuló kísérleteket a huszadik század utolsó évtizedében mindig aládúcolták a nemzeti harc, mindenekelőtt a magyarokkal vívott küzdelem rémképével. Kusý erre rendszeresen rámutatott, konkrét helyzeteken és eseteken láttatva az illetén nemzeti öntudat torzulásait.

Eközben pontos helyzetleírást adott ismét és ismét a szlovákiai demokrácia állapotáról. Pontosan érzékelte az 1989 után megjelenő tekintélyuralmi tendenciákat, és az egyes próbálkozásokat sorban lemeztelenítette. Egyiket a másik után mutatta be a nyilvánosságnak a maga valóságában, de nemegyszer a szlovák nyilvánosságot is megmutatta magamagának, hiszen e kísérletek benne verhettek és vertek is gyökeret.

Kusý megszerette a kritikát, ezt minden túlzás nélkül állíthatjuk. Ez nem is csoda az évtizedes kényszerhallgatás után. Ám mint a jelentős gondolkodók, többre volt képes nemtetszésének kifejezésénél az éppen aktuális elégedetlenségi közhangulaton lovgolva. Ő megoldást, megoldásokat is kínált. Nemcsak jellemezte a helyzetet és az embert. Megjegyezhetjük, ha azt tette, akkor analitikus alapossggal, általában az elméletileg pontosan kiválasztott lényegre, s nem pusztán valamilyen ismert hangulati elemre, közhelyre, előítéletre tapintva. Majd megcselekedte, ami a legfőbb érdeme, kifejtette, mit kellene, illetve mit lehetne tenni. Miroslav Kusý nemcsak leírt, ő gondolatilag alkotott. Nem mindenütt, ez alighanem igaz, de ebben az országban mindenképpen. Írásait olvasva szembekerülünk a csehszlovákiai és különösen a szlovákiai rendszerváltás legtöbb buktatójával, és azok megoldásának javaslataival.

Három évtizeddel 1989 ősze után megállapíthatjuk, hogy kisebbségi erőfeszítései mérsékelt eredménnyel jártak. Nem utolsósorban amiatt, mert szlovák partnerei kevesen akadtak. Ezért a magyarkérdésben csak billenteni tudtak a szlovákiai közgondolkodáson, a többnemzetiségű demokrácia értékrendjére átfordítaniuk nem sikerült. Ám Miroslav Kusý szellemi teljesítménye így is tekintélyt parancsoló. Magyar ügyben alig néhányadmagával, és közülük is kiemelkedve érvelt, magyarázott, felvilágosított.

Jól mutatta a személye körül tornyosuló indulatokat és a szlovákiai közgondolkodás állapotát a vita, amely a parlamentben robbant ki annak kapcsán, hogy Mikuláš Dzurinda kormánya magas kitüntetést adományozott neki. Ellenzéki bírálója a kormányfő szemére vetette Kusýnak a magyar törekvéseket támogató állásfoglalásait, bőven idézve írásaiból. Dzurinda válasza energikus volt. Felsorolta, mi mindent tett kitüntettje a kommunista diktatúra ellen, külön jelezve, hogy a bíráló is annak támogatója volt, és mutatva, hogy a kitüntetés jó kezekbe került. A magyarkérdést azonban, amennyire csak lehetett, megkerülte.

Miroslav Kusý nemcsak haladni volt képes a korával, hanem ő rángatta maga után. Saját országában szava súllyal bírt mindazok körében, akik a rendszerváltást előre akarták vinni, és oda kellett figyelniük rá mindazoknak, akik elleneztek. De egész életútját végignézve minden méltósága és színvonala ellenére mégsem ez tűnik a legnagyobb teljesítményének. Hanem az, hogy képes volt a folyamatos fejlődésre egész életében. Méghozzá olyan ütemben és színvonalon, amivel embertársait is maga után segíthette.

Ezt megtanulhatjuk tőle, és megköszönhetjük neki. Mint ahogy persze ügyünk bátor képviselőjét is.

Őllös László

Számunk szerzői

Baka L. Patrik (1991)

író, kritikus, doktorandusz (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Gál Zsolt (1978)

politológus, közgazdász (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Gazdag Vilmos (1984)

nyelvész (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Magyar Tanszéki Csoport, Beregszász, Ukrajna)

Gyarmati Enikő (1967)

történész (Budapest, Magyarország)

Gyurovszky László (1959)

politikus, villamosmérnök, vállalkozó (SAM Shipbuilding and Machinery, Pozsony, Szlovákia)

Harrach Gábor (1974)

történész, szociológus (a Nemzetpolitikai Kutatóintézet külső munkatársa, Budapest, Magyarország)

Kerényi Éva (1981)

történész-muzeológus; doktorandusz (Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia; Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország)

Kőrös Zoltán (1982)

történész, levéltáros (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Márkus Éva (1970)

nyelvész (ELTE, Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest, Magyarország)

Murányi Veronika (1978)

etnográfus, kulturális antropológus (Petőfi Program, Somorja, Szenc; Szlovákia)

M. Pintér Tibor (1979)

nyelvész (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Öllös László (1957)

politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Ördög István (1926)

mérnök (Siófok, Magyarország)

Varga Csilla (1989)

doktorandusz; Külgazdasági és Külügyminisztérium Magyarország Szomszéd-ságpolitikájának Fejlesztéséért Felelős Miniszteri Biztos Kabinetjének munkatársa (Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, Magyarország)